

TÜRK MODERNLEŞMESİNDE
MERKEZ – ÇEVRE İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA
MİLLİYETÇİLİK
Cüneyt GÖKMEN
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yılmaz YILDIRIM
Eylül, 2013
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK MODERNLEŞMESİNDE MERKEZ – ÇEVRE
İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA MİLLİYETÇİLİK

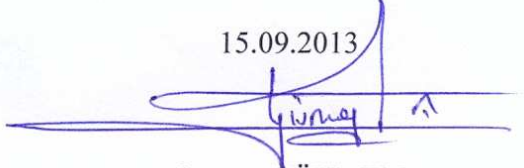
Hazırlayan
Cüneyt GÖKMEN

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Yılmaz YILDIRIM

AFYONKARAHİSAR 2013

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans olarak sunduğum “Türk Modernleşmesinde Merkez – Çevre İlişkisi Bağlamında Milliyetçilik ” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15.09.2013

Cüneyt GÖKMEN

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Yılmaz YILDIRIM

Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Osman KONUK

: Yrd. Doç. Dr. Zelkif POLAT

İMZA

Sosyoloji Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Cüneyt GÖKMEN'nin, **“Türk Modernleşmesinde Merkez – Çevre İlişkisi Bağlamında Milliyetçilik”** başlıklı tezi 23.09.2013 tarihinde, saat 14.00'da Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Selçuk AKÇAY

MÜDÜR

ÖZET

TÜRK MODERNLEŞMESİNDE MERKEZ – ÇEVRE İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA MİLLİYETÇİLİK

Cüneyt GÖKMEN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Eylül 2013

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yılmaz YILDIRIM

Batı toplumlarında 17. yüzyıldan itibaren merkezi güçler ve toplumsal çevre arasındaki etkileşim modern ulus devleti ortaya çıkaran önemli unsurlardan biridir. Batı siyasi tarihindeki bu pratikler, dağılma sürecine girmekte olan Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve Batılılaşma politikalarının yönünü ve içeriğini etkilemiştir. Batı'da modern devletin ortaya çıkmasındaki merkez ve çevre arasında etkin bağlantı mekanizmalarının ideolojik aracısı olarak karşımıza çıkan milliyetçilik; Osmanlı ve Cumhuriyet kadrolarında farklı biçimde algılanmıştır.

Osmanlı geleneksel yapısından kaynaklanan toplumsal kopuklukları modernleşme süreciyle bir taraftan yok etmek isterken, bir taraftan da kopukluklar farklı şekillerde yeniden üretilerek kendi içinde itilafı bir uygulamaya dönüşmüştür. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasında modernleşme süreciyle gelen süreklilik ortaya çıkmıştır. Bu modernleşme sürecinde merkez ve çevre arasındaki dinsel ve kültürel farklılıklara ilave olarak, siyasal merkezin baskın milliyetçi ideolojisi de söz konusu kopukluğa dahil olmuştur. Türk modernleşmesindeki ulus-devleti oluşturmaya yönelik şekillenen milliyetçilik algısı ile çevrenin bu algıya verdiği karşıt milliyetçi tepkilerin, toplumsal uzlaşma sorununun bir yönü olup olmadığı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Milliyetçilik, Merkez-Çevre

ABSTRACT

NATIONALISM IN THE CONTEXT OF CENTER-PERIPHERY RELATION IN TURKISH MODERNIZATION

Cüneyt GÖKMEN

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT of SOCIOLOGY

September 2013

Advisor: Yrd. Doç. Dr. Yılmaz YILDIRIM

In western societies, interaction between central authorities and social periphery is one of the most important element that exposed modern national government since 17th century. These thoughts in western political history affected the direction and the content of foreign policy about modernization and westernization of Ottoman Empire entering dissolution period. Nationalism, apperaenced in the west by the means of ideological effective interaction between center and periphery was understood differently starting from the Ottoman Empire to Republic.

While the social disconnections coming from the traditional structure of the Ottoman Empire were being tried to abolish, on the other hand these disconnections were reproduced argumently in different ways. The continuity coming from the modernization method between the period of the Ottoman Empire and Republican periods, appeared. During this modernization period, dominant nationalist ideology of central politics became involved in this rupture, in addition to the cultural and religious differences in between centre and periphery. In Turkish Modernization, perception of nationalism intending to create the national state and the response against nationalism was discussed whether it was a part of social consensus or not.

Key Words: Modernization, Nationalism, Center-Periphery

ÖNSÖZ

“Türk Modernleşmesinde Merkez-Çevre İlişkisi Bağlamında Milliyetçilik” Başlıklı bu çalışma Yrd. Doç. Dr. Yılmaz YILDIRIM danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Günümüzün en önemli problemlerinden birisi de toplumların birlikteliğini sağlayan temel yapıların giderek aşınmasıdır. Bu anlamda bir taraftan gelecek için ümitle bakılarak oluşturulan fikirler yıkıcı ve parçalayıcı etkiye sahip olabilmektedir. Türkiye'nin Osmanlıdan başlayarak kuruluş yıllarından itibaren oluşturulmaya çalışılan modernite projesi toplumsal alanda sağlanmak istenen uzlaşının yerine kopuklukları da beraberinde getirmiştir. Bu kopukluklar merkezi güçler ve çevreye bağlı güçler arasındaki karşı karşıya gelmeler şeklinde görülür ve bu kopmalar din ve kültür temelinde açıklanır. Yapılan bu çalışmada milliyetçilik fikri bu karşı karşıya gelmede önemli neden olarak görünür hale gelmektedir. Bu yüksek lisans tez çalışması bu kopuklukların nedeni olarak görülen milliyetçilik fikrini tartışmaya açmaktadır.

Çalışmam süresince farklı düşünceleri, oluşturduğu bilgi birikimi ile problemlerin tespiti noktasında çalışmalarında yön gösterici olan her zaman desteğini esirgemeyen danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Yılmaz YILDIRIM'a ve değerli hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, bu zorlu süreç boyunca manevi destekleriyle daima yanımda olan başta eşim olmak üzere tüm arkadaşlarım ve öğrencilerime, sonsuz teşekkürler.

Cüneyt GÖKMEN

Afyonkarahisar / Eylül 2013

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	iii
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNLEŞME, MERKEZ-ÇEVRE VE MİLLİYETÇİLİK

1.MODERNLİK KAVRAMI.....	5
2.MODERNLEŞME.....	13
3.MERKEZ-ÇEVRE.....	29
3.1. EKONOMİK AÇIDAN MERKEZ-ÇEVRE.....	31
3.2. EDWARD SHİLS'E GÖRE MERKEZ-ÇEVRE.....	33
3.3.ŞERİF MARDİN'E GÖRE MERKEZ-ÇEVRE.....	37
4.MİLLİYETÇİLİK.....	41
4.1. MİLLET NEDİR?	42
4.2.MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU.....	56

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE MODERNLEŞME SÜRECİNDE MERKEZ ÇEVRE İLİŞKİSİ VE MİLLİYETÇİLİK

1.OSMANLIDA GELENEKSEL DEVLET SİSTEMİNDE ŞERİF MARDİN EKSENİNDE MERKEZ-ÇEVRE.....	73
2. OSMANLI MODERNLEŞMESİ.....	84
2.1. OSMANLI MODERNLEŞMESİ İLK DÖNEMİ.....	87
2.2. TANZİMAT DÖNEMİ.....	99
2.3. YENİ OSMANLILAR DÖNEMİNDE MODERNLEŞME.....	104

2.4. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ.....	109
2.5. II. MEŞRUTİYET VE JÖN TÜRKLER.....	112
3. OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE SİYASAL DÜŞÜNCELER.....	118
3.1.OSMANLILIK FİKRİ.....	119
3.2.İSLAMCILIK FİKRİ.....	122
3.3.TÜRKÇÜLÜK FİKRİ.....	124
4.OSMANLIDA MİLLİYETÇİLİK.....	128
4.1.YUSUF AKÇURA VE MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI.....	131
4.2.ZİYA GÖKALP VE MİLLİYETÇİLİĞİ.....	136

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ MERKEZİN MİLLİYETÇİLİK ALGISI VE ÇEVRENİN TEPKİSİ

1.TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULUŞ DÖNEMİ.....	142
1.1.MERKEZİN ULUS DEVLET OLUŞTURMA SÜRECİ.....	149
1.2.CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA MİLLİYETÇİLİK.....	153
1.3.MERKEZİN MİLLİYETÇİLİK POLİTİKALARI VE KURUMSALLAŞMA ÇABALARI.....	158
1.3.1.Türk Tarih Kurumu.....	160
1.3.2.Türk Dil Kurumu.....	163
2.MERKEZİ MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞININ SONUÇLARI.....	165
2.1.KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN YÜKSELİŞİ.....	166
2.2.ANADOLUCULUK FİKRİ.....	171
3.ÇOK PARTİLİ DÖNEM VE SONRASINDA MİLLİYETÇİLİK.....	176
3.1.DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ, MERKEZ-ÇEVRE VE MİLLİYETÇİLİK.....	180
3.2.DARBELER ARASINDA FARKLILAŞAN MİLLİYETÇİLİK.....	184
3.3.1980 SONRASI MİLLİYETÇİLİK VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUM.....	189
3.3.1.Yükselen Kürt Milliyetçiliği.....	193
3.3.2.1990’Lı Yıllarda Milliyetçilik.....	196
3.3.3.Günümüzde Merkez-Çevre Bağlamında Milliyetçilik....	198
SONUÇ.....	204
KAYNAKÇA.....	210

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	:	Adalet Kalkınma Partisi
CHP	:	Cumhuriyet Hak Partisi
Çev	:	Çeviren
DP	:	Demokrat Parti
Drl	:	Derleyen
Ed	:	Editör
MÜSİAD	:	Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
PKK	:	Partiya Karkeren Kurditan (Kürdistan İşçi Partisi)
TC	:	Türkiye Cumhuriyeti
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
TÜSİAD	:	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
vb	:	Ve benzeri
YL	:	Yüksek Lisans
yy	:	Yüzyıl

GİRİŞ

Sosyolojik araştırmaların merkezini oluşturan toplumsal değişim süreci, son iki yüzyıl içerisinde inanılmaz hızlılıkta farklı eksenlerde ve yönlerde değişim yaşamaktadır.17. yüzyıldan itibaren girilmeye başlanan modernlik bir merkezden başlayarak dalga dalga ve değişik zamanlarda tüm toplumsal yapıları etkilemeye başlamıştır. Modernlik Avrupa merkezli başlayarak yakın çevreden uzak çevreye doğru bir yayılım seyri izlemektedir. Modern olarak tanımlanan Avrupa'da bu döneme pozitivist bilim anlayışının önderlik ettiğini görmekteyiz. Modernizme göre tüm toplumlar nihai aşamada bu modernliği yakalamak ve yaşamak zorundadırlar.

Sosyal bilimlerin içerisinde sosyolojinin de merkezinde olduğu bu modernlik açıklamaları 20. yüzyıldan itibaren tüm diğer toplumlar tarafından ve entelektüel çevre tarafından tartışılan durum haline gelmiştir. Modernlik hali hazırda üzerinde düşünülmesi gereken bir süreç olarak günümüze kadar tartışmalara yön verir nitelikte varlığını devam ettirmektedir. 17. yüzyılda başlayan ve hızla Avrupa'yı içine alan bu süreç modern devleti oluşturarak, imparatorlukları dağıtmaya ve parçalamaya başlamıştır. Merkezileşmiş ulus devlet denilen yeni devletlerin oluşumunu hızlandırmıştır. Fransız İhtilali sonrasında hızla yayılan bu hareket, yeni tanımlamaların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu dönem millet tanımlamasının ve milli devlet niteliklerinin belirlenmesi tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Üretim ilişkilerindeki değişiklikle başlayan ve aydınlanma ve reform hareketleriyle hızlanan modernlik hareketleri, imparatorluk yerine ulusu temel alan yeni devlet oluşumlarını da hızlandırmıştır. Yeni oluşan bu ulus devletlerin başarıya ulaşması çevrede yayılmasını hızlandırmıştır. Bununla birlikte toplumsal alanda var olan ilişkileri değişime zorlayarak ya da dönüştürerek, mevcut olanları yıkararak yerine yenilerini getirmeyi zorlayıcı bir etkide bulunmuştur.

Batı toplumuyla sürekli bir iç içelik içerisinde olan dönemin Osmanlı Devleti de yaşanan süreçten en derin şekilde etkilenmiştir. Osmanlı Devleti farklı din ve millet oluşumlarını içinde barındıran çok uluslu yapıya sahipti. Osmanlı Devleti Avrupa'da başlayan yeni süreçten bu mevcut yapısı nedeniyle derinden etkilendi. Bu etkilenmeyi olumlu yöne çevirebilmek için modernleşmeme sürecine ister istemez

kalıtım sağlamak zorunda kaldı. Siyasal dűşünce hayatı içerisinde yer alan batılılaşma kavramı bu süreci en az zararlı atlatmak amacıyla planlanmıştır. Ayrıca yeni süreci parçalayıcı ve bozucu yönden çıkarıp, yeni bir toparlanma noktası olarak kullanma yönelimine girilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin modernleşme algısı; Batı modernliğini yakalamak amacıyla, Batılı kurumları taklit etmek, Batılı devletlerin izlediği sürecin aynısının izlenmesi gerektiği fikrinin benimsenmesi olarak görölüyordu. Modern olana ulaşmak için modernleşme çabası olarak da adlandırabileceğimiz bu yeni süreç, fikirsel bir benimsemeden ziyade farklı kurtuluş yollarının aranmasına sebep olmuştur. Osmanlıdaki diğer fikir akımlarının merkez noktasında bu Batılılaşma düşüncesine ya tepki oluşmuş, ya da batılılaşma düşüncesiyle paralellik arz eden bir yönelime girilmiştir. Batılılaşma fikrini merkeze koyarsak Osmanlıcılık, İslamcılık fikirleri gibi fikirler siyasal ve sosyal alanlardaki değişim ve dönüşümün temelini oluşturmaktadır. Bu fikirler ya batıya karşı, ya da Batının yanında bir yol izleyerek modernliğe ulaşmayı amaçlamışlardır. Bu amaç içinde yine Batı tarzı bir yol çizmeleri problemleri beraberinde getirmektedir. Bu problemlerden biri de Batının yeni anlayışındaki ulus devlet – milli devlet yapılarını oluşturma düşüncesidir. Osmanlı devletinin çok uluslu devlet olmasına rağmen milliyetçilik fikirleri içerisinde bir modernlik yakalamak isteyen kadroların var olması, yaşanan sürece ilişkin sorunları ve farklılıkları en iyi şekilde ifade etmektedir.

Osmanlı'da başlayan ve yeni kurulan Türk devletinde de devam eden tartışmalar, modernleşmenin tanımlanmasındaki sıkıntılar, birçok sosyal bilimci tarafından ele alınmıştır. Bu alanda önemli isimlerden birisi de merkez-evre kuramıyla tartışmaya yeni yön kazandıran şerif Mardin olmuştur. Mardin, çok yönlü ve farklı değerlendirmelerle ele aldığı Osmanlı Türk modernleşmesini merkez ve çevresel güçler arasındaki dinsel ve kültürel kopukluklar açısından ele almaktadır. Çalışmamızın ana yönünü çizecek olan Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinin modernleşme çizgisi paralellik izlemektedir. Osmanlı'dan miras kalan problemler Türkiye Cumhuriyeti'nde de devamlılık göstermiştir. Osmanlı'da izlenen modernleşme yönelimlerinin bir devamı niteliğindeki Türkiye modernleşmesini, merkez –evre kopukluklarının bir diğer yüzü olan milliyetçilik anlayışı bağlamında ele alınacaktır.

Osmanlı devletinde merkezi bürokratik yapı kendine has tutumu ile çevresel olan diğer unsurlardan ayrılan yöne sahipti. Bu durum kültürel alanda bir gerilim yaşanmasına sebep olmaktadır. Ayrıca kendi içinde millet sisteminden kaynaklanan ortak dini inanç sisteminde yer alan toplumları bir arada tutan yöne de sahipti. Bu kültür ve din sistemli ayrışmalar Osmanlı'nın temel niteliğini oluşturuyordu. Bu süreçte bir tarafta merkezde yer alan bürokratik seçkinlerden oluşan merkezi güçlerle, çevre halk arasında kültürel temelli bir gerilim yaşanırken, aynı zamanda millet sisteminden kaynaklanan farklı dinlere ait olan unsurlar arasında gerginlik yaşanmaktaydı. Batılı tarzda girilen modernleşme hareketleri bu kuvvetlerin birbirine olan uzaklığını ve gerilimi artırdığı gibi, devamında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de gerilimin devam etmesine neden olmuştur. Osmanlı'da Tanzimat fermanıyla en üst seviyeye çıkan bu gerginlik, ilerleyen dönemde Osmanlı'dan ayrılmalarla birlikte, parçalanmanın hızlanmasıyla siyasal fikir hareketlerini de etkilemiştir. Osmanlıcılık fikri Turancılık ya da Türkçülük fikriyle evrilip yeni bir yönelime girmiştir. Modernleşme süreciyle toplumsal alanda kültürel kopukluk ve dinsel kopukluk hızlanmıştır. Bu dönemde Osmanlı'yı milliyetçilik fikirleri olumsuz yönde etkilemesine rağmen, toparlanma ve modernleşmenin yönelimi milliyetçilik fikrinin yansıması olan Türkçülük hareketiyle olmuştur. Jön Türk hareketiyle hızlanan milliyetçilik fikri, Jön Türklerin iktidara gelmesiyle merkezde önemli yer tutmaya başladı. Bunala birlikte çevrenin farklı milliyetçilik anlayışları beraberinde gelişmiştir. Osmanlı'nın dağılmasından sonra Mustafa Kemal önderliğinde yeni devletin kurulmasında etkili olan fikri yapı Jön Türklerle devamlılık sergilemektedir. Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının Jön Türk hareketinin devamı niteliğinde olması, bu fikrin Osmanlıdan, Cumhuriyete taşınan yönünü oluşturmaktadır. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte merkezin bu milliyetçi tutumuna karşılık çevresel alandan tepkisel milliyetçilik hareketinin ortaya çıkması gecikmemiştir.

Tezde Osmanlı ve Türk modernleşmesindeki merkezi sistemle çevresel unsurlar arasındaki gerilim alanları ele alınacak. Osmanlıdan Cumhuriyet Türkiye'sine dönüşüm de sorun sadece dinsel ve kültürel kopmalarda ve karşı karşıya gelmelerde yaşanmamıştır. Merkezin milliyetçilik algılamasında ortaya

koyduğu dayatmacı modernleşme politikaları, çevre tarafından reddedilip, karşı konulduğu gibi, kendi farklı milliyetçilik anlayışını da beraberinde getirmiştir. Türkiye’de toplumsal alanda yaşanan bütünleşme sorunsalını anlamada, Türk-Kürt, Alevi-Sünni, Laik-Anti Laik tartışmaları Şerif Mardin’in merkez-çevre kuramının milliyetçilik anlayışına yönelik okumasıyla daha iyi anlaşılabilir. Toplumsal uzlaşma problemlerinden birisi olarak görülen bu alanın, doğru okuma ile birlikte açıklık kazanacağı ve arka planında yer alan unsurların daha iyi anlaşılacağı düşüncesi çalışmamızın ana yönünü belirlemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNLEŞME, MERKEZ-ÇEVRE VE MİLLİYETÇİLİK

1. MODERNLİK KAVRAMI

Modernlik kavramının etimolojik anlamı, kelimenin kullanımı ve tarihsel süreçte üzerine yüklenen anlam bütünüyle ele alındığında daha iyi anlaşılacaktır. Günümüzde yeni ortaya çıkan kavramlarla birlikte mevcut kavramlara zamanla farklı anlamlar yüklenilebilmektedir. Modernizm de her açıdan farklı çağrışımlar ve tanımlamalar ortaya çıkaran kavramlardan biridir. Giddens 'a göre modernlik “ 17. yy Avrupa'da başlayan ve sonları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder ”. (Giddens, 2010: 9). Bu yaklaşım modern anlayışın belli bir toplumsal yaşayış ve değişimin arkasında var olan hazırlayıcı etkiler sonucunda ortaya çıkan bir durumun varlığına işaret eder. Modernlik kavramının tarihsel kullanımı, kavrama verilen tarihi anlamlar bize ipuçları vermekle birlikte, kavramın etimolojisini anlamada yardımcı olmaktadır. Modern kavramı ilk Latince “modernus” biçimiyle 5. yüzyılda, Hıristiyan inancının yaygınlaşarak benimsediği ve Roma'nın pagan geçmişinden ayrıldığı dönemi işaret etmek amacıyla kullanılmıştır. (Habermas, akt. Yıldırım, E. 2012: 15). Kavramın kullanım amacı bu tanımlamada yeni bir dönemin eskiden ayırıcı bir sürecin başlangıcını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında bundan sonra yapılacak tüm tanımlamalar yeni döneme ilişkin başlangıcı, bir geçmişten başkalaşmayı ifade eder nitelikte olacaktır.

Modern kavramı Latince “modus ” sözcüğünden gelip ölçü anlamı taşımaktadır. Bu ölçünün temelinde ise biraz önce belirttiğimiz gibi geçmişe nazaran yeniyi ifade eden nitelikte yakalayabiliriz. Çünkü kavram 1585 yılında modern, 1588'de modernist ve 1627 yılında modernite, 1770 yılında modernleşme olarak çevrilmiş, bu dönüşümle de kavram hep pozitif değer taşıyış ve olumlu anlamlar

yüklenerek bir karşılaştırma ile ele alınmıştır. (Yıldırım, E. 2012: 15). Bu ele alışıta Batı tarihinin kendi dinamizmi içinde yaşadığı sürecin anlatımında yararlanılmıştır.

Modernizm kavramı Avrupa coğrafyasında aydınlanma temelinde, bireyin kendi varlık alanına yönelişi sonucu, görünüm kazanmaya başlamıştır. Birey özne olarak varoluşun temel dinamiğine kendisini yerleştirerek bu süreci başlatmıştır. Aydınlanma düşüncesinde bireyin akli temel almasıyla başlayan bu süreç; yeni bir farklılaşmanın habercisiydi. Bu durum aynı zamanda üretim ilişkileri ile ekonomik alanda ve daha sonrasında siyasal ve sosyal alanda başlayan dönüşümün habercisiydi. Mike Featherstone modern teriminin bugün anladığımız manada büyük kısmını 19.yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında türettiğimizi belirtir. Alman sosyologların bakış açısıyla ele alındığında, modernlik geleneksel düzenle karşıtlık ilişkisine oturtulur. Toplumsal dünyadan adım adım iktisadi ve yönetsel olarak rasyonelleşmeyi ve farklılaşmayı ifade eder. (Featherstone, 2005: 21-22). Bu bağlamda aklın aydınlanmasıyla modernlik kavramına yüklenen anlam bir başlangıcı ifade etmekteydi.

Modernlik, 18. yüzyıl sonrasında Batı dünyasında yaşanan, akli temel alan ve genelde, tüm alanları etkileyen yeni sürecin tanımlayıcısı olarak kullanılmıştır. Yeni bir dünya tasarımı olma iddiasındaki modernlik; kendi değerlerinden ve evrensel nitelikteki taleplerden de etkilenmiştir. Bu etkilenim ve tanımlamalar günümüzde üç farklı yaklaşımla modernlik tanımlamasına neden olmuştur. Modernliği dünyanın yaşaması gereken bir proje olarak gören yaklaşım, bir diğer grup modernliğe pozitif anlamdan farklı negatif bir anlam yüklemektedir. Karşıt tepkisel tanımlamalar yapanlar ve modernliği belli bir anlamda kaçınılmaz olarak gören yaklaşımlar mevcuttur. (Karakaş, 2006a: 26). Bu yaklaşımlardan ortaya çıkan anlam; çağcıl, çağdaş, asri olarak şekillenmektedir. Modernizm ise çağcılık ve yenilikçilik gibi tanımlarla ele alınmıştır. Modernus'taki anlamıyla ölçüden ziyade yeni olan her şeyi tanımlamada kullanılır hale gelmiştir. Bu yeni, genelde kendinden önce olanın yerine kabul edilmiştir. Örneğin ortaçağdan sonraki dönemi modern olarak niteleme eğilimi vardır. Ortaçağda insanın üzerine yüklediği sadece kul olma görevi, modern çağlarda bırakılmıştır. Bireyin kendi rasyonelitesini merkeze almasıyla birlikte; bilimin ve bilimsel düşüncenin tüm alanları kuşatması, pozitivist yaşamın Batılı anlamda tüm yaşama eklenmesi sonucunu doğurmuştur. Modern, radikal bir değişimden sonra

ortaya çıkan durumu ifade etmek için’de kullanılır. Sözelimi tarımsal üretim tarzından endüstriyel üretim tarzına geçişi ifade eder. Ayrıca tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişi anlattığı gibi aynı zamanda düne ait olmayan ve başka yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamak demektir. (Kale, 2002: 32).

Modernizm 18. yüzyılda aydınlanma felsefesiyle ortaya çıkan aklın üstünlük kurduğu bir dünya düşüncesine dayanarak oluşmuştur. Bu düşünce maddi olmayan insani sorunları aklın üstünlüğü ile çözülebileceği umudunun da ortaya çıkmasına neden olmuştur. (Atiker, 1998:7). Bu beklenti ilerleyen dönemde bilimde, sanatta, tarihte ve her alanda olduğu gibi toplumsal alanda da mükemmel bir düzenin, modern anlayışla sağlanacağı inancının tüm dünyada egemen olmasına sebep olmuştur. Şerif Mardin’in tespitiyle Batıda 12. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan şehir ticareti ve kentleşme olgusu, ilerleyen dönemde özgürlük ve şehirlilerin şehir hayatını sürdürmelerini sağlayacak haklar ve imtiyazlar istemelerine sebep olmuştur. Ortaya çıkan şehir özgürlükleri fertlerin “Hüküm Şahsiyet” kazanmaları ve hürriyet elde etmelerini sağlamıştır. (Mardin, 2010a: 10-11). Rasyonel ve özgür olan “hüküm şahsiyet” sahibi birey, sivil toplum yapılarının ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Bu yapı Avrupa’da merkezi sistemli modern devletlerin doğumunda ve modern dönemin başlangıcında önemli rol üstlenmiştir. Bu modern olana olumlu anlam yükleyerek yapılan tanımlamalar, insanlığın biricik kurtarıcısı olarak görünen anlayış, zincirlerinden kurtardığı bireyi toplumsal alandaki belirlenmişliklerinden de kurtarmayı amaçlamaktadır. Modernizmin bu olumlu yaklaşımı medeniyet ölçütünü de belirlemektedir. Bu üç ayak üzerine düşüncesini oturtmaktadır. Birincisi modern Batı medeniyeti parlak bir gelecek vaat etmektedir. İkincisi ise insanlığın izlemesi gereken tek yol vardır. O da bu modern olarak tanımlanan yoldur. Son olarak bu modern medeniyeti oluşturmak ve yükseltmek sadece Avrupa’nın işidir. (Özel, 2011: 127). Modernlik bu belirlemelerden anlaşılacağı gibi sadece tek merkezde ve bir alanda hareket eden, belirli sebeplerle ortaya çıkan bir oluşum olmadığı gibi belirli olaylar silsilesi ilede kavranacak durum değildir. Modernlik “Akılcı, bilimsel, teknolojik ve idari etkinliğin ürünlerinin yaygınlaştırılmasıdır.” (Touraine, 2007: 23). Modern tanımlama olarak da belirlenebilecek ve kendine özgü bu yönüyle ön plana çıkan bu tanımlamalarda ortak yön; rasyonalitenin ve bu

rasyonelliğin tüm alana yayılmasının kurumları ve bireysel olan alanla birlikte insana özgü her alanı etkilemiş olmasıdır.

Bu şekilde başlayan yeni döneme, modern döneme eski kavramsal anlamına ilaveten yeni anlam da yüklenmekteydi. Her yapılan yenilik 17. yüzyıl sonrasında modern olarak nitelendirilecekti. Kumar'a göre Fransız devrimi modern devrim olarak anlamlandırılabilirdi. Bundan sonraki süreçte modern kavramı dünyada daha önce yaşanmamış şeylerin yaratılması ve sürekli olarak yeni bir şeylerin ortaya çıkarılması anlamında bir kavramsal içerik kazanıyordu. Daha sonrasında meydana gelen sanayi devrimiyle teknik alanda meydana gelen modern dönüşüm sadece teknik olanı değil, düşünce ve tutumlarda da bir değişimi zorunlu kılıyordu. Bu rasyonel alanda başlayan fikirselleşme anlayış, dış dünyaya yansıyan modern medeniyetin temellerini atmış bulunuyordu. Modern dünya olarak tanımlanacak bu dönemdeki değişim sosyologlar tarafından farklı merkezler baz alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bilindiği gibi Marx'a göre Modern dünyayı biçimlendiren ve toplumsal alandaki bu değişimde itici gücü kapitalist sistem alır. Durkheim'a göre bu değişimin sebebi doğal üretim yolundan örgütlenme olarak endüstriyel bir düzene geçirilmesindeydi. (Giddens, 2010: 18) Giddens modernliği dört ana boyutu ile ele alır; sanayicilik, kapitalizm, savaşın sanayileşmesi ve sosyal yaşamın tüm veçhelerinin gözetimi olan tümel üretim ve denetim çabası olarak görür. Bakıldığı zaman sadece tek alanlı ve tek boyutlu bir açıklama yerini yaşanan durumu genel özellikleriyle bütünleştirmeye çalışan bir yaklaşım sunmaktadır. Modern dönemlerde ve anlatımlarda modernliğin normatif kural koyucu yönü ön plana çıkmaktadır. Bu yön her toplumun kendisine katılmasını zorunlu kılmıştır. Modern dönem olarak tanımlanan bu dönemde her alanda otoriterleşmiş insan, kurumsal nitelik kazanan özerkleşmiş her otoriter alanın kısırıldığı alanlara hapsedildi. Orta çağda Tanrının elinin kulluğunda olan insan bu seferde modern çağın yücelttiği olguların ve otoritenin kulluğuna soyunmuş oldu. (Kale, 2002: 33). Bir diğer tanımlamayla ise aydınlanmayla gelen rasyonel akıl, bireyi orta çağ Avrupa'sında dinle kuşatılan ve papaza verilen görev, artık bilimle bilim adamına verilmektedir. Modernizmle bilim ruhsal ve ussal olanın dışında kalan tüm unsurlardan sıyrılmakla birlikte yeni dönemde vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir. Bu modernlik açıklamasında bilime yüklenen yeni anlam modernleşme sürecinde de yayılmada ve algılamada,

modernliliği taşımada aracı kurum olarak görev alacaktır. Tüm modernleşme çabalarının başlatıcısı bilimsel alanda yapılan çalışmalar göz önünde tutularak sürdürülecektir.

Bu süreçle birlikte ortaya çıkan yeni paradigma; bilim gerçekleri ve olguları keşfetme de büyük bir yol gösterici durumundadır. Toplumsal alan ise gerçekleri gösteren bir hakikat ve kendi kendini üreten özne durumuna dönüşmüştür. Toplum ve bilimin birlikteliği ile inşa edilen ve şekillenen dünya, yine bilim ve akılla keşfedilen belirli yasalara göre hareket eden, alan olarak görülmektedir. Bu anlamda modern zamanlarda topluma bir özne gözüyle bakıldığı gibi inceleme aracı olarak da nesne yönüyle de anlamlandırılabilir. (Touraine, akt. Yıldırım, E. 2012: 16). Bu bağlamda toplumsal yasalar modern zamanların adlandırıldığı ve sürekli eski dönemlerde olduğu gibi tekrar bir dikatomik zıtlıklarla açıklanan döngüsel zaman ve olay tanımlarından sıyrılmıştır. Yeni tanımlamada bilimsel yasalar sürekli ilerleyen ve determinist ilkelerle zamana uygun koşullarda ortaya çıktığı için, açıklanabilir hale gelecektir.

Batı sosyal bilimcilerinin modern zamanlar olarak belirlediği dönem de evrensel değişme ve gelişmeler, düz çizgisel ilerlemelerle köklü değişimleri meydana getirmeye başlamıştır. Bu dönemde eğitim, kentleşme, ekonomik ve demokratik hareketlerin artışı gibi süreçler modernliliğin yayıcılığı görevini üstlenmiştir. Bu yeni dönemle birlikte insanlık yeni bir döneme geçmiştir. Bu yeni süreçte modern olarak adlandırılıp, hem alt yapısal, hem üst yapısal değişimleri beraberinde getirmiştir. Sadece değişmeye yol açan nitelik değil bütün alanları kuşatıcı ve değiştirici bir yön kazanmıştır. İnsanın aydınlanmasından, bireyselci bir yaklaşımla başlayan ve Rönesans, Reform ve aydınlanma ayaklarıyla devam eden bu süreç, nihayetinde ekonomik, toplumsal, siyasal ve tüm alanlarda kendine özgü yapısal değişimleri beraberinde getirmiştir. Alt yapıdaki değişim yönü insan ve hayvan enerjisinden, makine enerjisinin kullanımına, tarımsal üretim şeklinden, sanayi tarzı üretim şekline kapalı pazar ekonomisi olarak bilinen lonca sistemli korumacı yapılardan, açık pazar ekonomisine geçilmek suretiyle alt yapısal alandaki değişimin yönünü de belirlemiştir. Bu durum fikir ve düşünce hayatını üst yapı olarak da bilinen oluşumları da dönüştürmüş ve şekillendirmiştir. Bireyselcilik, ilerlemecilik, pozitivism, rasyonalizm, sekülerizm, materyalizm gibi düşünce akımlarının

oluşturduğu bir entelektüel dünya görüşünün ortaya çıkışı söz konusudur. (Yıldırım, E. 2012: 17). Tüm bu şekillenme toplumsal yapıyı ve toplumsal yapı içindeki ilişkilerinde değişmesine yol açmıştır. Bununla birlikte örgütlenme anlamında da modern zamanlar yeni örgütlenme şekillerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Modernlik kavramına geçmişten günümüze, farklı dönemlerde ve değişen koşullara bağlı olarak farklı anlamlar yüklenilmiştir. 17. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar uzanan bu dönemde kavram sosyal bilimciler tarafından farklı evrelerde incelemiştir. Berman'a göre modernlik üç temel dönemde incelenebilir. 16.yüzyıl ve 18. yüzyıl ortasında modern hayatın algılanmaya başlandığı ve yeni başlayan dönemin tanımlama çabalarının oluşturduğu dönem. Bu yeni döneme ilişkin fark edilmişlikle birlikte tanımlamada var olan bir sıkıntı yaşanmaktadır. Modern bir kamu ya da camianın ne olacağı noktasında pek de belirli bir fikir yoktur. İkinci dönem ise Fransız ihtilali ile başlayan her alanda büyük dönüşüm ve değişimin yaşandığı dönemdir. Fransız devrimiyle birlikte, devrimin büyük etkisiyle modern bir kamu alanı meydana çıkar. Ve bu diğer alanları da etkilemeye başlar. 19. yüzyıla kadar modern alanlardaki yaşam alanlarının temel çizgileri iyice belirginleşir. 20. yüzyılda ise son evre olarak kabul edilir. Bu artık modernizm denilen olgunun tüm dünyaya yayılış dönemidir. Modernist dünya her alanda başarılar sağlamış ve her alanda üstünlüğünü ilan eder duruma gelmiştir. (Berman, 2002: 29-30). Bu modern dönemlerin son aşamasında evrensel ve mutlaklık özelliği kazanan "modernlik" kavramı, artık tartışılmaz bir egemenlik kurmuştur. O artık bu dönemde "farklılaşmanın, uzmanlaşmanın, bireyselleşmenin, karmaşıklığın ve sözleşmeye dayalı ilişkilerin bilimsel bilginin, teknolojinin hakim olduğu bir yaşam şeklidir. Modernliğin temel parametreleri genel olarak kapitalizm, endüstriyalizm, kentlilik, demokrasi, ulusallık, bürokrasi, uzmanlaşma, farklılaşma, bilimsel bilgi, teknoloji ve ulus-devlettir. (Aslan ve Yılmaz, 2001: 98). Bu son aşama olan siyasal uzanımın modernizm olarak ortaya çıkan ulus-devlet formu, modern devletin de genel çerçevesini oluşturmaktadır. Kavramsal bir çerçeve çizmek için, modern, modernlik, modernite, modernleşme ve modernizm kavramları son dönemde, 20. yüzyılda, vazgeçilmez bir sonun nihai aşamasının şifrelerini kodlayan niteliğe sahip olmuşlardır. Bu son nihai dönemde ortaya çıkan görüntüyü Touraine yıldızı parlayan modernliği "modernizmin modernist ideolojisi" tanımlamasıyla

şekillendirir. Son aşama olarak hem felsefi, iktisadi, klasik anlayış, modernliği aklın tutkusu özgürleşme ve devrim olarak tanımlar. Modernleşmeyi de eylem halindeki modernlik olarak nitelendirir. Modernlik ise bir dönem olarak görülür. Modernlik ideolojisini anlatırken Rönesans'tan, Fransız devrimine, Fransız devriminden İngiltere'deki kitlesel sanayi devrimine uzanan dönem olarak söz edilir. “Çünkü modernlik ruhu ve uygulamalarının geliştiği toplumlar harekete geçmekten çok çeki düzen vermenin peşindeydiler”. (Touraine, 2007: 44). Bu amaçlar içerisinde ticaret usullerinin düzenlenmesi, bu konulara ilişkin bir hukuk devletinin oluşturulması modernliğin yayıcısı olarak kabul gören kitapların yayılması, buna bağlı olarak geleneksel olan ve geçmişe ait olanın tamamen terk edilmesi veya eleştirilmesi gerekmektedir. Bu dönemin merkezinde yer alan akıl, aydınlanmanın yok etmesi gereken karanlığı yayan egemenlik biçimlerinden sıyrılan, doğa ve tanrı kelamının karşısında bile yer almak durumundaydı. “Klasik modernlik anlayışı her şeyden önce insanı doğayla, mikrokosmos'u makrakosmosla bütünleştiren ve bedenle ruhun, insanın dünyasıyla aşkınlığın tüm ikiliklerini reddeden akılcı bir dünya imgesi oluşturmaktadır.” (Touraine, 2007: 44). Avrupa merkezli başlayan modernizm olgusu içerisinde şekillenmiş dünyanın genelinde egemen olan klasik modernist anlayış “Modernist ideolojinin her şeyden önce öznenin ölümünü ilan etmesi işte, bundan dolayıdır.” O artık akla insanı köle yapmıştır diyebiliriz. Bu yüzden çok katı uygulamaları içinde barındıran klasik modernlik anlayışı

“Her türlü özgürlüğe çağrı gibi, tüm toplumsal örgütlenmeler yada kültürel inancın geleneksel biçiminin reddi gibi devrimcidir. Geçmişe ortaçağa sırtımızı dönmekle, eskilere de akla olan güveni bulmakla ve emeğe, üretim örgütlemesine, mübadele özgürlüğüne ve yasaların tarafsızlığına temel bir önem vermekle yaratılacak olan yeni bir toplum ve yeni bir insandır.” (Touraine, 2007: 44).

Bu modernist ideolojiyi özetleyen bir tanımlamadır. Merkeze kendini koyan ve diğer her şeyin bu ölçütle belirlenip değiştirilmesine olan inancı ifade etmektedir. Modernliğin bu belirlenilmişlik ideolojisi ile dünyanın geri kalan kısmını da kuşatarak bu düşüncüyü hakim kılma yoluyla kendi egemenliği altına almayı da başardığı söylenebilir. Bu yolda modernliğin kuşatması altında kendini ona göre biçimlendirmek isteyen toplumlar, bir anda modernleşme diye tanımlanabilecek kendilerine has ya da dikte edilen yönüyle bir modernizasyon süreciyle kendilerini karşı karşıya buldular.

Modern toplum kalıpları olarak kabul edilen sisteme girmede toplum içinde dönüşüm ve değişim esnasında toplumsal sorunlar yaşanmaktadır. Modernizmin bu belirlemesi toplumsal yapıları da derinden etkilemiştir. Modernik ve modernizasyon kavramları bu anlamda gündeme geldi. Modernik ve modernizasyon kavramları arasında esaslı bir fark bulunmaktadır. Modernik bir projeye refleksiyoña, modernizasyon ise bu projeyi, refleksiyonu mümkün kılan kurumsal yapısal evrime işaret eder. (Çiğdem, 2004: 69). Modern toplumu tanımlarken modern olmaya çalışan diğer toplumlar ancak bu süreci izlerlerse ona ulaşabilirler mantığı modernizasyonun ana yönünü belirler. Bu açıdan bakıldığında toplumsal alanda meydana gelen modern toplum tipinin yakalanmasında modernizasyona gidilmiş. İlerleyen süreçte de bu kavram batılılaşma ya da modernleşme olarak varlığını ortaya çıkarmıştır.

Burada devletin, ana eksenine, toplumun devşirilmesi ya da dönüştürülmesi temel alınmıştır. Batı siyasal kurumunda devlet yapısı Fransız devrimiyle birlikte nation, ulus nitelikli milletlerden oluşan yapıya dönüşmeye başlamıştır. Modern toplumda ulus yerini almıştır. Milliyetçilik fikri de modern zamanların temel kavramsalı olarak tartışılmaya başlanmıştır. Alain Tauraine ulusu modernliğin siyasal biçimi olarak tanımlamaktadır. Ona göre ulus göreneklerin ve ayrılıkların yerine bütünleşmiş bir uzamı, aklın ilkelerinden esinlenen yasa tarafından yeniden yapılanmış bir topluluktur. Bu tanımlama ulusun milliyetçilik fikri ile ilişkisini, modernlikle birlikte ortaya çıkan modern devletle birlikte oluşan, sanayi toplumuna geçişin ve bu toplumun kendi nesnel koşullarından kaynaklanan bir süreçle ortaya çıkan yönü olarak görülebilir. (Karakaş, 2007: 22-23). Bu tespitlerden sonra modernlik ve modernleşmenin, ulusçuluk ve milliyetçilik fikriyle toplumsal alanda modern topluma ulaşmada izlenecek yolu belirlemede yeni bir yol gösterici olduğunu söyleyebiliriz.

Yıldırım bu durumu ifade ederken şu şekilde temellendirmektedir:

“Milliyetçilik bir başka tarihsel dönemin ideolojisi olarak birçok siyasal sisteme ilham kaynağı oldu. Milliyetçilik ideolojisine dayalı meşrutiyetlerle kurulan ulus devletler, azınlıkta kalan topluluklara baskı, aşağılanma ve dışlanmayı yaşattılar. Egemen kavmin ulus olarak inşa edilmesiyle beraber diğer topluluklar bunu uygulamak zorunda kaldılar. Çünkü egemen topluluk diliyle, kültürüyle ve yaşam tarzıyla ulus dili ve ulus kültürü haline geldi.” (Yıldırım, E. 2012: 23).

Bu modern ulus oluşturma ve toplumu şekillendirip, modern toplum oluşturma fikri, modernleşme çabalarının ana yönünü teşkil edecek niteliktedir.

Artık yeni toplumda çokluk yerine teklik ve eskinin dışlanarak yeninin kutsallaştırılacağı bir yapıda dönüşüm yer almaktaydı. Geleneksel toplum ve modern toplum taban tabana zıt değerlerle birbirinden ayrılmaktaydı. Avrupa da 17. yüzyıldan itibaren bilim ve teknolojiye meydana gelen köklü değişimler devamında sanayileşme ve kentleşmeye neden olurken, devamında geleneksel toplumları modernleşme ya da modernizasyon adı altında toplumsal hayatın tüm alanlarını da yeniden dizayn etmeye başladı. Bu süreçle birlikte insanlık modernite denilen yeni bir yaşam biçimine ve modernlik denilen ve düne ait olmayan bir dünyada yeniden şekillenmeye başladı. (Çaylak, 1998: 153). Bu şekillenme sürecinin içerisine modern olarak tanımlanan dönemi yakalamada, çağdaş yada Batılı olma istenciyle harekete geçerek var olan siyasal ve tüm kurumsal yerleri değiştirip dönüştürme çabası Batı dışı toplumlarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu geleneksel olan yapıların geçmişle olan bağların bir daha gözden geçirilmesini zorunlu kılıyordu. Yeni döneme girme fikri, diğer Batı dışı toplumlar da hızla benimsenir hale gelmiştir. Bu yeni yaşam tarzları toplumun gelenekleriyle ve geçmişle olan bağlarının kopararak atılmasını gerektirmektedir. Gereken adımların bir an önce atılması fikri benimsenmiştir. Bilimsel, siyasal, kültürel, teknik ve endüstriyel alanda yapılacak yenilikler modernleşme yolunda, modernliği yakalamada, diğer modern dışı olarak nitelendirilen toplumların izlemesi gereken yoldur. Bu yola girerken yeni dönem modernleşme ya da modernizasyon kavramı ile tanımsal bir çerçeve oluşturmak gerekmektedir. Osmanlıda başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'nde devam eden hareketlerin tamamı, günümüzde de uygulanan reformlar bu kavramlar çerçevesinde tanımlanmaktadır.

2. MODERNLEŞME

Modernleşme kavramı olarak modernlikle birlikte ele alınmak zorundadır. Modernleşme kavramı 17. yüzyıldan sonraki süreçte ve 18.yüzyıl içinde Batı'nın kendi içinde yaşadığı durumu ve gelişmeleri ifade etmek maksadıyla kullanılmıştır. Modernleşme kavramı ilk olarak 1770 yılında "modernization" "modern yapmak" anlamında kullanılmıştır. Aslında modernleşme kavramına Batının içinde yaşadığı

değişim sürecini anlatmak için başvurulmuştur. Modernliğin devam eden bir sürecine vurgu yapmaktadır. (Yıldırım, E. 2012: 27). Bu açıdan modernliğe ilişkin, siyasal, toplumsal ve bilimsellikte birlikte teknolojik açıdan meydana gelen değişim sürecini ele almaktadır. Bu arada modernlik bir duruma vurgu yaparken, modernleşme bir sürece vurgu yapmaktadır. Modernleşme bu manada olumlu bir anlam yüklemesi ile modernliğe ulaşmada izlenen yola ilişkin süreçlerin toplamı olarak tanımlanabilir.

Modernleşme kavramının tanımlaması yapılırken ortak bir yaklaşım bulunmamaktadır. Bununla birlikte kavramın en güzel tanımlaması, değişme olgusuna ilişkin, kalkınma olgusuyla da ilişkilendirilerek yapıldığı görülmektedir. Tanımlamalara bakıldığında kavrama ilerleme, teknolojide ve sanayileşmede belli bir merhaleye doğru yol alma anlamı da yüklenebilir. Aynı zaman da ticari faaliyet alanlarının düzenlenmesi, kentleşme olgusu ile birlikte ele alınmaktadır. Bununla birlikte modernleşme salt teknoloji ihtiva etmediği gibi düşünce ufkunu simgeleyen anlamda yüklenebilmektedir. (Yılmaz, 1996: 23). Modernliğin, modern dönemin “ Toplumun artan ‘Rasyonelleştirilmesi’, bilimsel ve teknik ilerlemenin kurumsallaşmasıyla bağıntılı olarak, tekniğin ve bilimin, toplumun kurumsal alanlarına sızdıkları ve böylelikle kurumların kendilerini dönüştürdükleri ölçüde eski meşrulaştırmalar tasfiye edilir. Bu şekilde toplumsal eylemin artan rasyonelliğinin yüzü olarak” tanımlanabilir. (Habermas, 2010: 36). Habermas gibi modern olanı bir şekilde akıl ve teknolojiyle bilimsel olanla ilişkilendirmek durumundayız. Moderniteden sonra modernizasyon kavramı da bu alanla nitelendirmek ve ilişkilendirmek gerekir.

Yapılacak tanımlamaların genel özelliği geleneksel toplum kuramlarını yıkmak ve bu yıkılan kuramların yerine kendi modernleşme kuramlarını yerleştirmektir. Bu bakımdan modernleşme ve modernizm bir teori olarak göze çarpmaktadır. Modern olarak ortaya çıkan durumun üç temel prensibi; mükemmellik, Avrupa merkezilik ve izlenecek tek yol olması, Batı dışı toplumlar tarafından da bu durumun benimsenmesine sebep olmaktadır. Batı'nın üstün ve Doğu'nun geri kalmışlığı fikri, diğer Batı dışı toplumlar tarafından benimsenmiştir. Batının üstün ve Doğu'nun geri kalmışlığı fikriyle örtüşen bu yaklaşım, tüm dünyayı etkileyecek modernlik durumunun ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. 16. yüzyıldan itibaren Batı lehine işleyen süreç, Batı adına bütün temel değerlerin yeniden tanımlanmasına

dayalı yeni bir yaşam biçimini ideolojisini de belirlemiştir. İşte Batı gelişme çizgisi bağlamında tanımlanan yeni yaşam kurgusu, Batı gelişme modelinin bizzat kendisidir. İdeolojisi modernizm, yaşanan süreçse, modernleşmedir. (Karakaş, 2006a: 29). Bu açıdan bakıldığında bir modernizm teorisinin modernleşme, modernizasyon süreci ile devamlılığının sağlanarak sürdürülebilirlik kazandığını söylemek mümkündür. Modernlik, çağdaşlık yolunda izlenecek yolla ilgili süreci anlatan bu kavram; Doğu toplumlarında Batıdan geri kalmışlıklarını fark etmesiyle birlikte, bu geri kalmışlığın telafisine yönelik Batıyı fikirde, bilimde, teknolojiye yakalama çabalarıyla ortaya çıkmıştır. faaliyet alanı da modernleşme kavramıyla tanımlanmaktadır. Modernizm tanımlamasında yer alan “Yenileşme, çağdaşlık ve muasırılık” bir diğer ifade ile günümüze, çağa ait olan, onu çağrıştıran gibi anlamlara geldiğini ifade etmektedir. (Bolay, 1996: 282). Buradan modernleşme geri kalanın, ileri olanı yakalamada izlediği yöntem olarak, çağa uyma çabası olarak görülebilir. Kongar bu durumu destekler nitelikte şu tespiti sürdürmektedir. “İnsanoğlunun genel evrim çizgisi bakımından geri kalmış toplumların, zamanımızda bu çizginin son noktasına gelmiş olan toplumlara yetişmesi demektir. Yani insanoğlunun gelişmesi yönünden modernleşme bir ilerleme değil bir eşitleme sürecidir” (Kongar, 2004: 304). Modernleşme kavramlarının içeriği, tanımlarda modern olanla ilişkilendirilmiş durumdadır. Şunu da belirtmek gerekir ki her dönemde ilerleme ve ilerlemeyi, uygarlığı yakalama çabası diğer toplumlarda olmuştur. Bu manada modernleşme sürecine girmek ya da bu sürece ilişkin değerleri yönlendirmek toplumlar açısından girildikten sonra vazgeçilmez alan olarak görülebilir. Az ya da çok her sistem değişmek durumundadır. Ancak bu sürece sonradan dâhil olan ülkelerde modernleşme değişiminin hızlanması olup, sosyal ve kültürel yapının bütünü etkileyen, teknolojik, ekonomik ve çevresel değişimleri de ifade etmektedir. Bu süreçte sosyal yapı, bu yapıyı meydana getiren kurumlar, insan ilişkileri ve bunlar arasındaki karşılıklı etkileşimle ortaya çıkan bütündür. Bu bütünlük bir taraftan yapının içindeki parçaların uyumunu zorunlu kılarken, bir taraftan da değişimin diğer parçalarda etkisini göz önünde bulundurmaktadır. Bu anlamda modernleşme toplum yapısının ve buna bağlı olarak oluşan örgütlenmenin farklı şekilde olmasıdır.(Yılmaz, 1996: 23). Bu süreçte farklı tanımlar ve farklı birimler ortaya çıkmak zorundadır. Bu değişim hem toplumu hem de var olan diğer

toplumları da derinden etkilemektedir. Modernleşme sadece tek biçimli belli kurumlarda gerçekleşen bir değişim ve etkileşim süreci yaşamamaktadır.

Modernlik tasarısı 18. yüzyılda yaşayan aydınlanma filozoflarının nesnel bir bilim, evrensel bir ahlak, evrensel bir yasa, özel bir sanat alanı oluşturmak amacıyla ortaya çıkan çalışmalarla biçimlenmiştir. (Sarup, 2004: 2005). Bu modernlik tasarısının bir yansıması olarak modernleşmeyi, onun tamamlayıcısı şeklinde de okuyabiliriz. İdealize edilen modern olana ulaşma amacıyla oluşturulmuş tasarımın ismi de denilebilir. Modernleşme bir yüzüyle de sanayileşme ile temellendirilmiştir. Toplumsal gelişim aşamalarına gönderme yapmak amacıyla da kullanılır. Bir anlamda modernleşme genişleyen kapitalist dünya pazarının sürüklediği, bilimsel keşiflerle birlikte teknolojiye meydana gelen yeniliklerin, buna bağlı olarak sanayideki ilerlemenin, sanayideki ilerlemeye bağlı olarak ortaya çıkan nüfus hareketlerinin ve kentleşmenin, ulus devletinde kitlesel siyasal hareketlerin oluşumuyla ortaya çıkan sosyoekonomik değişmelerin çeşitliliğinin bir birliğidir. (Sarup, 2004: 187). Modernleşme bu tanımlamada çok boyutlu bir etkiyle birlikte sadece tek yönlü bir değişiklik değil, birçok alanda meydana gelen bir etkileşim süreçlerinin toplamı olarak da görülebilir. Modernleşme mevcut üretim sisteminin toplumsal yapının ve devlet mekanizmasının sorunlarını gidermeyi esas edinen tek yönlü; ama çok boyutlu bir olgudur. Ekonomik açıdan devlet örgütlenmesinin yapılanmasında meydana gelen süreçleri anlatmada 16. yüzyılda Avrupa merkezli filizlenmeye başlayan kapitalist sistemin giderek egemen olduğu bir dünyada bitmeyen ideolojidir. “Modernleşme geçmişi ve geçmişe ait olana kendi ötekisi olarak gördüğü geleneksel diye reddederek klasikteki köklerini reddeder.” (Aksakal, 2010: 246). Bu yönüyle de modernleşme gelecek tasarımı ve ideolojisi ile sürekli gerçekleştirilmek istenen bir çabanın, amacın ürünü olarak da görülebilir.

Bu modern anlayışın devlet ya da siyasal alan üzerindeki etkisi ulus devletleri ortaya çıkarmıştır. Modern anlamda “Toplumlar bir ulus devlet sistemi içerisinde var olan devletlerdir. Geleneksel devletler ya da sınıflara bölünmüş toplumlar dediğim şey ise hem kendi iç özellikleri hem de birbirleriyle olan dış ilişkiler bağlamında; bunlardan ciddi olarak zıt özellikler göstermektedir.” (Giddens, 2005: 8). Modern devletin kurumlarının da kendi içinde belirli bir süreçten geçerek oluşturduğu yeni yapı, diğer alanlarla birlikte özellikle Batı dışı veya modern dışı kabul edilen

toplumları derinden etkilemiştir. Bu dönemden sonra devlet yapısı modern olana doğru dönüşmek zorunda kalmıştır. Bu süreç devletin, geleneksel toplumun modernize edilmesi, modernleşmesi ile bir dönüşümü ifade etmektedir. Modernleşmenin mevcut olanı kusurlu görmesi sürekli ıslah ya da dönüşüm gereksiniminin oluşmasına neden olmuştur. Modernleşme bu değişim ve dönüşümün, bürokratik rasyonalite, dünyevileşme, sanayileşme ve standart eğitim ve toplumsal olanı dizayn etme şeklinde kavramsallaştırmıştır. (Aksakal, 2010: 246). Bu toplumsal alandaki dizayn fikri, ulus devlet formlarıyla, modern devletin oluşumu adına devletlerin modernleştirilmesini zorunlu kılmıştır. Modernleşme fikri tarihsel içeriği ve anlatımı yüzünden bir süreci ifade ettiği için, bu değişim sürecini tarihsel içeriyle anlamak adına Avrupa’da yaşanan modernleşme sürecini ele almak yararlı olacaktır. Modern devlet ya da ulus devlet formunu tarihsel gelişmişlikle ele almak, merkez çevre ve milliyetçilik fikirlerinin modernleşme süreci ile Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti’ne etkilerini anlamada daha yararlı olacaktır.

Modernleşme Batı Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da ortaya çıkmış olan toplumsal, ekonomik ve siyasal sistemlere doğru bir evrilme olarak nitelendirir. Bu anlamda modernleşme bir bakıma da Batılılaşmayı ifade eder. Ekonomik, siyasi ve kültürel alanda modernleşme kendini göstermektedir. Daniel Lerner’e göre “Modernleşme esas itibari ile ‘akılcı pozitivist bir ruhun benimsenmesidir.” Bu şekilde aklın ve onun paydaşı olan pozitivizm ortak hareket ederek, toplumsal süreçlerde meydana getireceği değişimlerden zorunlu olarak diğer toplumlarda yaşamak durumdadırlar. Bu açıdan zorunlu Batılılaşmak kavramı kullanılabilir. (Kongar, 2004: 227). Bu modernleşmeci anlayış bir bakıma modernleşme kavramıyla, modernleşme teorisi ayrımını da beraberinde getirir. Batılılaşma olarak Avrupa ve Kuzey Amerika merkezli başlamış olan bir hareketin, zorunlu olarak diğer toplumların da yaşaması gerekir, fikri diğer toplumlar arasında yayılmaya başlamıştı. II Dünya savaşı sonrasında soğuk savaş döneminde Amerikalı sosyal bilimciler tarafından yapılan toplumsal -politik koşulları teorize etmek ve bir kalkınma projesi olarak sunmak maksadıyla bu fikir kullanılmıştır.

Black modernleşmeyi tanımlarken

“ Eğer tanımlanması zorluyorsa, modernleşme bir süreç olarak tanımlanabilir ki bu süreçte tarihsel olarak kurumlar, hızlı değişimin

fonksiyonuna adapte edilir. Bu değişimde insan bilgisinin beklenmedik çoğalışı ve çevresi üzerine artan egemenlik rolü ve buna eşlik eden bilimsel devrimler yer almaktadır. Bu adaptasyon süreci öncelikle Batı Avrupa toplumlarını etkiler. Fakat 19. ve 20 yüzyıldan sonra bu değişimler bütün diğer toplumlara yayıldı. Ve dünya çapında bütün insan ilişkilerinin transformasyonu ile sonuçlandı.” (Black, akt. Yıldırım, E. 2012: 27-28).

Bu anlatımda da modernleşme bir kavram ve süreç olarak ele alınmaktadır. Bu şekilde köklü değişimi ve dönüşümü içinde barındıran modernleşme olgusu, bu dönemde kalkınma projesi olarak da uygulanacaktır. Bu dönemden sonra yapılan gelişmiş toplumlar ve geri kalmış toplumlar tanımlanması model olarak gösterilebilir. Modern toplumları temsil eden gelişmiş ülkelerin yardımı ve bu ülkelerin model olmasıyla, Batı deneyimi evrensel bir model olarak göze çarpmaya başlamıştır. ABD kendi dışındaki müttefiklerine modernizmi yaymaya çalışırken, modernleşme bir kalkınma projesi olarak şekilleniyordu. Parsons bu modernleşme teorisinin mimarı olarak kabul edilir. Parsons toplumların ulaşabileceği nihai toplumsal aşama olarak ABD’ yi işaret etmekteydi. ABD onun gözündeki modernleşmenin lideriydi. Parsons Modernleşme kuramını “Tarihsel bir çerçeveye yerleştirmek amacıyla, bütün insanlık tarihini belli bir gelişme süreci içinde yorumladı.” Erken dönem, Hıristiyanlık, Ortaçağ dönemi, Rönesans ve Reform, karşı reform, devletin yükselişı, endüstriyel ve demokratik devrimler, ve modern Amerika (Yıldırım, E. 2012: 28). Avrupa merkezli başlayıp bir modernleşme teorisine dönüşen Batılılaşma olarak da tanımlanan bu kavramsal, tarihsel süreçte farklı şekilde tanımlanmaya devam edilmiştir. Batılılaşma hareketi olarak görünmesinde, Doğu’dan bir bakış olarak Batı’ya göre kendini tanımlama olarak kavrama bu anlam yüklendiği söylenebilir.

Bununla birlikte modernleşmeye daha önce giren ülkelere nazaran, gelişmekte olan ülkelerdeki modernleşme çabaları bazı noktalarda farklılıklar yaşamaktadır. Modernleşme iç dinamiklerle birlikte daha çok gelişmiş, modernleşmesini tamamlamış, modern devletleri örnek alınması ile girilen süreç olarak anlaşılmaktadır. Bu örnek alışı seçkin sınıf önemli role sahiptir. Bu seçkin sınıf girişimleri ve çabaları modernleşmeyi yansıtmaktadır. Bu seçkin sınıf karşısında yer alan kitle ile olan ilişkileri çerçevesinde süreç oluşmaktadır. Ortaya çıkan bu durum modernleşmenin izlenecek yönünü ve yöntemini de büyük ölçüde belirlemektedir. Bu gelişmekte olan, Batıya göre geri kalmış olarak görünen ülkeler,

bir yandan modernlik taraftarı seçkinler grubu bulunmakta, bir tarafta ise gelenekselliğe yönelik, genel çoğunluğu oluşturan kitleleri temsil eden grup bulunmaktadır. Mevcut siyasal yapılarda seçkin olan modernlik taraftarı grubun, toplumu hedefe götürmek için seçtiği strateji ve bu strateji ile birlikte oluşturduğu ilişki biçiminin izleri, modernleşme kavramında izlerini taşımaktadır. (Yılmaz, 1996: 24). Yılmaz'ın da belirttiği gibi ülkemizde ya da ülkemize benzer Doğu toplumlarında görüldüğü kadarıyla, modernleşmeye bu şekilde anlam yükleyen yaklaşımları örnekleriyle görmek mümkündür. Avrupa kıyılarında ortaya çıkan ve nereden çıktığı önemli olmayan bu modernlik teorisinin içinde taşıdığı nitelik, onu kaçınılmaz olarak dünyayı değiştirmeye yöneltmektedir. Bu proje dünyanın farklı bölgesinde de çıkmış olsaydı, aynı biçimde tüm dünyayı değiştirecek bir etkiyi yine yaratacaktır. (Tekeli, 2004: 19). Burada önemli olan modernliğin nerede çıktığı veya nasıl oluşturdu değildir. Ortaya çıkan modernlik durumunun, Doğu ya da diğer toplumlar tarafından yakalama hissini ortaya çıkmasıdır. Buna yönelik modernleşme projeleri istenilerek uygulanıp, tasarlanmaya devam ediyor.

Tekeli'ye göre modernleşme hareketi modernliğin dört temel boyutu üzerine kurulmuştur. Bunlardan birincisi ekonomik boyut olarak adlandırılabilir. Kapitalist üretim ilişkilerinin içinde bulunduğu ve sanayileşmiş bir toplumun ortaya çıkmasında etkili olan yönleri içine alır. Aynı zamanda teknolojik gelişmeleri hızlandırıcı etkiye sahip durumda ortaya çıkmasına olanak sağlar. İkinci boyut ise bilgiyi, sanata ve ahlaksal alana yönelik yaklaşımları içinde barındırır. Bu alanların her biri birbirinden bağımsızdırlar. Bu alanlar otonom olmakta birlikte, bütünleştirici bir yaklaşımla evrensel değerleri ortaya çıkaran yönleriyle belirginleşir. Hukuk, ahlak, sanat ve bilim alanında evrensel nitelikte değerlere sahip olma iddiası, bu dönemde ön plana çıkar. Üçüncü boyut ise geleneksel toplum bağlarından kurtulmuşluk, rasyonalite ile birlikte özgürlüğü eline alan insanın eylemsel alanını gelenekler yoluyla değil, kendi iradesine bağlı akılla yönlendiren bireyin ön plana çıkmasını temsil eder. “Bunlar eğitilmiş kapasiteleri artmış, belli bir yöreye bağlılığı azalmış, tarihsel gelişme içerisinde kendine yer bulabilen, yer değiştirebilen, alışkanlığı artmış olabilir.” (Tekeli, 2004: 20). Geleneksel bağları reddetmekle kalmayıp modern toplumun bireyi haline gelmiş yurttaşları olarak göze çarparlar. Dördüncü boyut ise gelişen kurumsal yapılardır. Ekonomik faaliyetlerde bulunan ve

bu tür bireylerden oluşan, kendi yaptıklarını değerlendiren ve onları değiştirip geliştirmeye çalışan yapıdır. Bu yapıda toplum ve bireyler yeni bir örgütlenme fikri ortaya koymuşlardır. Bu örgütlenme biçiminde ulus-devlet olma ve yönetim olarak demokratik süreçleri içinde barındıran niteliklere sahip olma gibi özellikleri sayabiliriz. Kendi için iyi olanları değerlendirilen, eşit haklara sahip olanlardan oluşan bu toplumda, yönetimin meşruiyeti ancak demokratik ilkelere dayanarak sınıanabilir. (Tekeli, 2004: 20). Bu dört boyutlu modernlik aşamaları yakalamak amacıyla harekete geçmek, modernleşmede geri kalmış toplumlarında aynı süreçlerden geçtikten sonra gerekli hedefe ulaşacağı fikrini de beraberinde getirmiştir. Fakat seçkin modern taraftarların içinde buldukları durum ve yakalanması gereken modernliğin bazı özellikleri çelişik durumları da beraberinde getirmektedir. Modernlik konusunda yapılan bu basit indirgemeci yaklaşım sürekli gelişmelerle zaman içerisinde açıklık kazandırdığı gibi bu proje sürekli kendisini de yeniden üretmektedir. Bu yeniden üretme esnasında kendisini geliştirmekte ve var olduğu durumun bir üstüne çıkarak ulaşılmaz olma durumunu devam ettirmektedir. Bu şekilde de sürekli yeni biçim kazanmaktadır. Bu yeniden dönüşüm ve yeniden kendini gerçekleştirme karşı konulmaz oldu. Bu durum onunla ilişki kurma yoluyla atılan modernleşme adımlarını yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır. (Tekeli, 2004: 21). Bu açılardan bakılırsa ister dayatmacı bir teori gözüyle isterse yakalanması gereken idealize edilmiş biçimiyle modernlik yeniden tanımlanarak ona ulaşılacak yol ve usullerin tekrar tekrar farklı biçimlere doğru dönüştüğü söylenebilir. Bu durum modernleşmede farklı sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Modernleşme sürecinde gelişmekte olan ülkelerde iki tavır göze çarpmaktadır. Birincisi geleneksel toplumun devamını savunurken, diğeri ise Batı ya da modern olanın bütün olarak alınması fikridir. Bunlardan biraz farklı olarak seçmeci bir yaklaşımda sunulabilir. Batı medeniyetinin, modern unsurların bazı olumlu yönleri, bunlar arasında teknolojik ve tekniğe dayalı unsurları alınmalı. Diğeri taraftansa özellikle kültür gibi istenmeyen bazı yönleri de reddetmek gerekir. Bu düşünciyi kabul eden kısmici yaklaşımlarında var olduğu söylenebilir. Bu noktayla ilgili Morroe Berger, Ortadağı ve Arap dünyasının içinde olduğu durumla ilgili bazı tespitlerde bulunur. Bu gelişmeler toplumlarda Batı egemenliğinin ve özellikle

medeniyet ve teknolojik anlamda bu üstünlüğü kabul eder. Seçkinler bir taraftan milliyetçi yönleriyle Arap kültürü ve gücüne hayranlık duymaktadır. Diğer taraftan, ilerleme ve değişim olarak kabul edilen pek çok geleneği de yok saymaktadır. Bu değişime yönelik kararsızlık ve çelişik durum ortaya çıkarmaktadır. (Berger, akt. Yılmaz, 1996: 25). Bu durum Batılılaşma ya da maddeleşme olgusunun dönemsel algılamada geçirdiği farklı tanımlamalara örnek teşkil etmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde Batılılaşma ya da modernleşme farklı tanımlar gibi anlaşılabilir. Gelinen noktada iki kavramsalında modernliğe ulaşmada ve onu zorlamada aracılık eden sürecin ortak ismi olduğu söylenebilir. Murat Belge bu durumu ifade ederken: “Dünya da Batılılaşma adıyla tanınan bir süreç, bir program, bir fiil varsa, bunun ilk örneği Osmanlı ve Rus İmparatorluklarında görülmüştü. Böyle bir örneğin ortaya çıkışı Rusya için yaklaşık 17. yüzyılın son on yılı Osmanlı İmparatorluğu içinde 18 yüzyılın ilk yarısı olarak ta saptanabilir. Bu tarihte Batı “Batı” diye tanımlanabilecek özelliklere sahip farklı bir bütünlük olmaya başlamıştı. Ama oda bu sürecin oldukça erken aşamalarında idi ve kendisinde “Batılılaşma” ya devam ediyordu. Yaklaşık bir yüzyıl sonra Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi ve Sanayi Devriminin gerçekleşmesiyle Batı, Batı olacaktı. Özellikle ikinci olgu Batı’yı bütün dünyada tek ve benzersiz konuma yerleştirecek ve bundan böyle “Batılılaşma fiili” “Batı” olmayan bütün dünyanın başlıca uğraşı haline gelecekti. Daha sonraları, bu “Batı” kavramında bu iş yapanlar için biraz tedirgin edici çağrışımlar bulunduğu için kulağa daha nötr gelen “modernleşme” terimi daha yaygın bir tercih görecektir. (Belge, 2004: 43). Genel durumu özetleyen bu yaklaşım kavramsallara verilen anlamdan ziyade toplumları kendilerini görmek istedikleri durumla yakından ilişki içerisindedir. Osmanlı ya da Türk aydınlarının kendi içerisinde “Batılılaşma” “Modernleşme” kavramları bu anlamda farklı biçimlerde kullanılmıştır. Ama göz önünde tutulması gereken bir gerçeklik var. O da toplumun yaşamış olduğu bir olgu olarak yaşanan süreçten etkilenip, bu yönde tutum, hareket ve tarzlarının ortaya konulmasıdır.

Modernleşme süresinin ortaya çıkış noktası Avrupa merkezli kabul edilmektedir. Fakat bununla birlikte Giddens'in tanımında belirttiği gibi zamanla tüm dünyayı etkisi altına alan süreç hâline gelmesi, uzun bir zaman almıştır. Avrupa'da başlayıp tüm dünyayı etkileyen süreç, tek yönlü ideolojik etkiden ziyade, Avrupa'da var olan yeni ekonomik sistemin taşıyıcısı kapitalist devletlerin yeni ekonomik sistemin gereği olarak, Dünya'nın farklı bölgelerine ilgilerinin yönelmesiyle ilişkilidir. Bu bölgede hâli hazırda var olan ve devam etmekte olan geleneksel yapılar, belirli bir eklemlenme ile dönüşüme uğratılmıştır. Bir bakıma kapitalist sistemin ulaşma imkanı bulduğu coğrafyalarda, kendi içinde var olan biçimi yerleştirmesini, bu bölgelerde modernleşme sürecinin herkes tarafından kabul edilebilecek nesnel temelini ortaya koyar. Ortaya çıkan bu durum "Dış örnek etkisi" özenme, yetişme, dürtüleme gibi çağrışımlarda oluşturmaktadır. Kapitalizmin ortaya çıktığı toplumların dışında kalan toplumların zamanla modernleşme hareketlerinin içine girmeleri, bu açıdan taklide indirgenebilir. Fakat Çulhaoğlu bu çok yönlü hareketi "Maddi temeli olmayan, yapay ya da taklit süreçler olarak görmemek gerekir." (Çulhaoğlu, 2004: 170). Şeklinde tespitte bulunur. Modernleşme hareketi modern ideoloji yada modernite teorisinin evrenselci yaklaşımında oluşan etki ile sadece basit taklit olarak adlandırılmamalıdır.

Bununla birlikte Avrupa'ya modern olarak kabul edilen coğrafyalara yakınlığıyla bilinen devletlerde özellikle Osmanlı'da başlayarak devam eden süreçte Türkiye'de içine alan yakın coğrafyalarda, Avrupa'dan her alanda doğrudan etkilenen ülkelerde, modernleşme olgusuna ve bunun ortaya çıkardığı olgusal gerçekliklere derinlemesine bir çalışmayla bakmak gerekir. Modernleşme kavramının içeriğinde günümüzde yapılan tartışmalar ağırlıklı olarak, bu etkilenim sonucunda farklı tanımlamalardan da kaynaklanmaktadır. Bir önceki anlatımda ele alınan "Modern olan ve geleneksel olan arasında ki eklenmelerin uzunca tarihi bir kesite yayılan gerilimleri geç modernleşmenin ayırt edici özellikleri arasındadır." (Çulhaoğlu, 2004: 171). Burada modernleşmenin süreç olarak uzun bir zaman aralığında gerçekleştiği tespit edilmişti.

Son durumda modernlik sürecini yaşama biçimleri ve bu süreçlerin genel dönüşümü ile farklı modernleşme biçimleri ortaya çıkmıştır. "Batı dışı modernlik" Nilüfer Göle'nin "Batılı olmayan toplumların modernlik deneyimleri yeni bir iddia

taşıyabilir mi?” sorusuyla başlayan yaşanan modernleşme süreçlerine yönelik yeni tartışma ve yeni bir yön kazandıran tanımlamaların ortaya çıkmasını sağlayan tanımlamadır. Göle’ye göre “Batı’nın coğrafya, tarih ve kültürüyle tanımlanan modernlik deneyimi, bu gün farklı coğrafyalara açılmakta, yeni kültürel havzalarda yeşermekte, değişik dillerde yeniden anlatılmaktadır. Batı dışı modernlik kavramı çok yönlü bu güzergah izleme, görme ve dillendirme iddiasındadır.” (Göle, 2004: 57). Göle; mevcut durumun çok yönlü etkileniminin tanımlanmasında, farklı etkilenimler sebebiyle mevcut monist yaklaşım sorgulanarak, yeni kavramsal tanımlar yapılması gerekmektedir. Bu yaklaşım giderek ön plana çıkarmaktadır. Bu şekilde modernleşme kavramını anlamlandırmaya yardımcı olmaktadır. “Çoğulcu modernlik, alternatif modernlikler, yerel modernlik ya da benim kavramsallaştırmaya çalıştığım gibi Batı-dışı modernlik kavramı, değişen modernlik deneyimi ve tanımları üzerine farklı coğrafya ve kültürleri konumunda yeniden düşünme uğraşının bir parçasıdır.” (Göle, 2004: 57). Burada Göle’nin belirttiği gibi Batılı gözüyle şekillenmiş bir sosyal bilim gözüyle oluşturulan modernleşme ve modernlik kavramı, onu ortaya çıkaran bilimin tekçi yaklaşımıyla pozitif bilim anlayışının tekeli ortaya koymaktan ileriye gitmemektedir. Günümüzde yapılan çoğul, alternatif, yerel ve Batı-dışı modernlik gibi tanımlamalar bu bilim anlayışı ve dünyayı tek merkezli görme, tek biçim verme anlayışına eleştiri mahiyetindedir. Modernleşme kavramının bu yaşanan süreci tanımlamada, Batının bir dayatması olma durumu gibi yapılan değerlendirmeleri göz önünde bulundurursak; modernliği yakalamada izlenen yol ve yöntemlerle ilişkin yapılan alternatif tanımları, modernleşme kavramının bu tek biçimli yönlendiriciliğini kırmada yol gösterecektir. Bu tanımlama sıkıntısı farklı kavram kullanımında kendini göstermektedir. Örneğin bir Batılılaşma kavramına yüklenen anlam zamanla ve sosyal bilimcilere göre farklı anlamlar içerebilmektedir. Batılılaşma kavramı kullanıldığı terminoloji, modernleşmeye göre daha da kapsamlıdır.

“Kapitalizmin gelişmesine eşlik eden bir süreç olarak modernleşmenin her ülkeyi şu yada bu ölçüde Batılı Ükelere benzetmesi kaçınılmaz olsa bile her modernleşme sürecine tam boy bir Batılılaşma eşlik etmeye bilir” Bu konuda Şerif Mardin modernleşmeci planların “ devlet kurtarma yada “Cemaatçi Popülizm” adına zaman zaman batılılaşmaya karşı durabileceğine değinmektedir.” (Çulhaoğlu, 2004: 171).

Yaşanılan süreci her toplumda zaman zaman ve toplumdaki topluma da benzerlik göstermeyen sonuçlar doğurması, bu kavramsala yüklenen anlamların farklılaşmasına sebep olmuştur. Modernleşme kavramı daha olumlu ve his dünyalarına ilişkin nötr durumsal ifade eder. Batılılaşma kavramı içerikten ziyade biçimsel yönü ağır basan niteliğe sahip bir anlam yüklenilmektedir. Bu dar kapsamdan dolayı bazen iticilikle benimsenmeyen kavramken, bazen de modernleşme ile ortak anlatımlarda kullanılmıştır. Batıcılık kavramında modernliği farklı yaşama tecrübelerini sahip ülkelerin bulunması, farklı coğrafyalarda bu sürece ilişkin esasları tanımlamada çoğul, alternatif, yerel ve Batı dışı modernlik kavramlarına kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Göle, tek güzergahlı kültür dışı bir modernlik anlatımı yerine, farklı biçimlerde ve yollarda birden çok güzergahta kültürel odaklı tanımlamalarla, çoğul modernliği ifade etmektedir. Batı'nın kendi içinde dahi farklı bir modernlik yolu çizdiğini, modernliğin tek biçimli yönünü reddeden bir yaklaşımdır. Modernlik bu tanımlamada birçok alandan ve kültürden beslenen farklı süreçlerin ortak ürünü olarak görülmektedir. Bununla birlikte her toplumda farklı deneyim ve rölatif anlayış göze çapmaktadır. Modernlik sonuçta bir bitmişlik içerisinde nihai aşama olarak görülür. Modernliğe ulaşma noktasında modernleşme kavramı; ülkelerin tarihsel, toplumsal ve kültürel koşullarda hareket ederek çizdikleri yolun, izledikleri stratejinin adı olarak görülebilir. Bu tanımlama, modernlik tanımlarındaki evrenselci ve izlenilecek tek yol, ulaşılacak son merhale olarak görülen yaklaşımlara itiraz niteliğindedir. Batı merkezli yaklaşımlara yönelik itiraz niteliğinde modernleşme tanımı olarak görülür. Modernliklerin alternatif yollarını olduğunu savunan "Alternatif Modernlik" anlayışı Batı modernliğinin temel dayanak noktası almakla birlikte, bunun yanında farklı alternatif modernlik arayışlarına meşruluk zemini hazırlamaktadır. Modernlik yaklaşımlarından bir diğeri de yine Batı merkezli bir yaklaşıma karşı çıkmak suretiyle ortaya atılmıştır. Bu yaklaşım modernliği merkezden farklı yerel unsurların ön plana çıktığı tikel olan olayların her toplumun kendi içinde farklı biçimlerde modernlik sürecini yaşadığını ileri sürmektedir. Bu kavramsala, modernleşme kavramının kapsayıcılığına ve yönlendiriciliğine itiraz niteliğinde sosyal bilimciler kullanmaya çalışıyorlar. Buna Göle'nin itirazı şu yöndedir. "Hangi toplumsal pratiklerin, kültürel kimliklerin evrenselliği taşıdığına

hangilerinin genellikle sınırlı olduğuna hangi kıstasa göre kim karar verecek?” (Göle, 2004: 59). Bu açıdan bakıldığında, yerel bir ifade biçimiyle belli bir alanda sınırlandırılmış yeniliklerin, evrensel kültür ve diğer alanlarıyla ilişkilendirilmesi sonucu ortaya çıkacak yeni süreçlerin, belirli bir dar alanda yapılan modernleşme tanımının sıkıntısı olarak görülmektedir.

Bu kullanılan kavramsalların yerine modernlik ve akabinde yaşanan modernleşme olgularına farklı bir yaklaşım sunan Göle'nin “Batı dışı modernlik” tanımlaması, alternatif modernlik, çoğul modernlik ve yerel modernlik gibi kavramsallaştırmalardan ayrılmaktadır. Bu kavramsal Batı'yı merkeze oturtan ve merkez olanı, yerinden kaydırarak, modernlik üzerine yapacağı temellendirmeyi Batı'nın kıyısından farklı ve yeni bir anlamsallıkla ve kavramsallaştırma ile tanımlamaya çalışmaktadır. Burada yapılmak istenen “Batı dışı toplumları ikinci el bir modernite anlatısıyla çözümlmek yerine; Batılı olmayan toplumları modernite sorunsalının merkezine taşıyarak yalnızca bu toplumlar üzerine “yerel” bilgi üretmekle kalmayıp, modernliği kendisine yeni bir okuma, dahası sosyal bilimlere yeni bir açılım getirebiliriz.” (Göle, 2004: 59). Şeklinde özetlenecek bir çalışmayı amaçlamaktadır. Burada hareket noktası olarak sosyolojinin pozitif bilim anlayışıyla gelen toplumları şekillendirici biçimlendirici ve evrensellik ilkesine göre kendine biçilen rolün dışına çıkarak, bu kültürün dışında yeni bir okuma ile geleneksellik ölçütüne bağlanabilecek, klasik sosyolojist yaklaşımlara da yeni yön vermeye çalışır.

Göle Batı-dışı modernlik kavramını kullanmak diğerlerinin atılması anlamında okunmamalıdır. Hatta tersine Batı-dışı modernlik kavramını anlamamanın yolu, bu kavramı diğer kavramlarla ilişkilendirerek ve birbirine eklentisellik sağlamakla mümkündür. (Göle, 2004: 59).Şeklinde ifadelendirir. Bu kavramsallaştırmanın diğer kavramlarla olan iş birliği ile daha işlevsellik kazanacağını da belirtmektedir. Bu tanımlama ihtiyacının ortaya çıkmasında modernliğin giderek farklı toplumlarda yayılmaya başlamasıyla, Batı dışında kalan birçok toplumun dolaylı ya da direkt dâhil olduğu bir durum haline gelmesi yatmaktadır. Toplumların Batı'ya olan uzaklığı ya da kapalılık, açıklık gibi özelliklerinden dolayı, az ya da çok bu süreçten etkilendiğini görüyoruz. “Batı dışı kalan dünyada modernite nasıl anlam bulmuştur? Batı'nın temel dinamikleri, Batı dışı toplumlarda işlevsel midir? Batı-dışı toplumların gelişme çizgisi nasıl bir güzergâh izleyecektir?” (Yücedağ, 2010: 73).

Göle'nin cevap aradığı bu sorular Batı-dışı modernlik kavramsalını ortaya çıkarmıştır. Çoğul modernlikte tek yönlü, kültürü dışlayan yönü ağır basan bir yaklaşım sergilenmektedir. Yerel modernlik anlatımlarında ise coğrafi özelliklere bağlı olarak mekan ve zaman uzanımında, kültürel odaklı yaklaşım ortaya koymaktadır. Alternatif modernlikte ise elimizde var olan modernleşme şekillerinin ve yöntemlerinin dışında bir modernlik olup olamayacağı sorgulanmaktadır. Batı-dışı modernlik kavramında ise Batı'nın içinde yaşadığı modernlik sürecine yönelik modernleşme anlayışının dışında, bu modernleşmeye karşı bir kavramsal anlayış değil; "Batılı olmayan toplumların modernliği aktarma, resmetme, hatta yeniden besteleme biçimidir. Yoksa modernlik dışında kalmaları ya da karşıtı olmaları değil" (Göle, 2004: 59). Şeklinde ifade ederek hatlarını çizmektedir. Batı'lı olmayan bu coğrafyada yer alan toplumların tarih ve bireylerinin bakış açısıyla bakıldığında, Batı'nın ortaya çıkarmış olduğu modernlik çok farklı anlamlar ifade etmektedir. Batılı olup, Batılı toplum içerisinde modernliği yaşayan toplumların gözündeki, bu kavramsallaştırmaların daha farklı ifadelenmeleri bulunmaktadır. Bu noktada, Batılı toplumlar için bu tanımlama beklide anlam taşımayacaktır. Göle Batılı olmayan modernlik kavramıyla açmaya çalıştığı, kurumsal zemin 1. Batı modernliğinin merkezden kaydırılması 2. İlerlemeci zaman anlayışından eş zamanlı modernlik anlayışına geçilmesi 3. Eksik yerine ekstra modern olanın gözlemlenmesi gerekir. 4. Geleneksel yerine, geleneksizleşme tezleri üzerine temellendirmektedir. (Göle, 2004: 60). Buradan çıkarılan sonuç, Batılı olmayan toplumların kendilerine özgün modernliklerinin kavramsal çerçevede ele alınabilmesi için farklı bakış açılarının ortaya çıkarılması gerekmektedir. Batılı olmayan fakat Batının ortaya koyduğu ürün olan modernliğin etkisine girmiş veya girmekte olan toplumların modernlikle olan ilişkilerini yeni perspektifle ele alıyor. Bu Batı'dan uzakta ve onun dışında bir modernlik dışı kalma durumu değildir. Modernlik sürecinde modernleşmede Batı-dışı toplumlarında üretkenliğini ortaya çıkarmaktadır.

Batılılaşma-modernleşme hangi kavramsalı kullanırsak kullanalım, yeniden üretilen anlamlar ve tanımların yanında, kavramlara ilişkin ortaya atılan farklı tanımlarda yeniden üretilmektedir. Bazı düşünürler Gökalp gibi kavramsalara yükledikleri anlamlarla yaşanan sürecin yönünü de çizmeye çalışmışlardır. Gökalp'in Türk modernleşmesindeki medeniyet ve kültür ayırımından hareket ederek yapmış

olduğu tanımlama, kavramlara yüklenen ayrı anlamsallıkları anlamada iyi bir örnek teşkil edecektir. Türk modernleşme sürecinde sosyolojik betimlemeler kadar farklı teorilerde üreten önerilerde bulunan Gökalp; Türk modernleşmesin de medeniyet ve kültür ayrımı ile aslında, Batılılaşma ve modernleşmeyi de birbirinden ayırmaktadır. “Modernleşme yerine asrileşme, muasırlaşma kavramı yani çağdaşlaşmayı kullanmaktadır. Bu kavramla modernleşmeyi Batılılaşmadan ayırmaktadır. Çünkü muasırlaşma çağdaşlaşma son yüzyıllarda dünya ölçeğinde gelişen ve bütün insanlığın ortak malı olan bir süreç olarak algılanmaktadır.” (Yıldırım, E. 2012: 39). Bakıldığında medeniyet olarak nitelendirdiğimiz bu durumdan yararlanılması kadar doğal bir durumda olamaz. Bu muasırlaşma bizlerin Batılılaşması anlamına gelmemektedir. Var olan asriliği yakalamaktan başka bir şey değildir. Batılılaşırken kültürel özellikler korunabilir. Gökalp modernleşme ve Batılılaşma kavramlarına kendince farklı bir yaklaşım sunmuştur. Modernleşme sürecinde geleneksel kültürel yapıların tamamen ortadan kalkmadığı gibi kültür tahribini de üretmemektedir. Geleneği yok etmek modernliği ortaya çıkarmamıştır.

Genel bir toparlama yapılırsa, modernlikle birlikte ortaya atılan modernleşme kavramına ilişkin tartışmalar ve yeni tanımlamalar 18. yüzyıldan itibaren başlayan süreci anlatmaktadır. Bendiv’in de ifade ettiği gibi Batı modernleşmesinin faktörleri ve zamanı itibariyle ikinci defa tekrar ortaya çıkamayacağı gibi, terimin tam anlaşılır bir açıklıkta tanımlanamaması gibi bir eleştiride bulunmaktadır. Bu yaşanan tarihsel dönemlerin farklı önceliklerini ve olayların yönünü tanımlamada kaynaklanan durumda göstergesidir. 19. ve 20. yüzyılda modernleşmeden, mistisizmin azalması ve rasyonalizmin yükselişi anlaşılırmaktaydı. Kutsal ve teolojik dinsel davranış biçimlerinin yerini ise seküler, bireyselci bir anlayış yerleşmekteydi. Günümüzde ise bu rasyonel seküler ve bireyci anlayış modernliği ve modernleşmeyi temsilden uzaklaşmaktadır. Semboller, özgürlüğün anlamını yeniden düşünmek, ayrıca çevre ve temiz alanlar yeni durumu tanımlamada önem kazanmaktadır. (Tullis, akt.Yılmaz, 1996: 29). Buradan anlaşıldığı gibi modernleşme olgusu bizim tarihsel koşullarımız ve toplumsal kültürümüz, ayrıca coğrafi konumdan kaynaklanan Batıyla olan ilişkilerimiz göz önünde bulundurularak ele alınmalıdır. Osmanlıda başlayan ve Türkiye Cumhuriyetiyle devam eden 17. yüzyıldan başlayıp varlığını hala sürdüren

bu tartışmalar, hem iç hem de dış koşullardan etkilenerek varlığını devam ettirmektedir.

Modernleşme problem alanı olarak, ülkemizde ve benzer ülkelerde halen aynı noktalarda tartışıldığı gibi, kendi içinde Batı modernliği eleştirel bir şekilde tartışılmaktadır. Ama bir olgu olarak bizim gibi toplumları derinden etkilemeye de devam etmektedir. Modernlik sonrası oluşan modernleşme hareketlerini anlamlandırmada başvurulan bu kavramlardan sonra, modernleşmeyi; yayılma veya etkilenme süreçlerinden hareket ederek ele almalıyız. Merkez ve çevre faktörler göz önünde bulundurularak yapılması gereken tanımlamalar ortaya çıkmıştır. İster Batı merkezli başlayan ve evrensellik ilkesinin yayılcı anlayışıyla çevreyi etkileyen modernlik gözüyle bakalım, istersek Batı'dan etkilenen çevrenin kendini değiştirmesi var olan durumdan etkilenmesi gözüyle bakalım. Hangi açılardan ele alırsak alalım modernleşme ile merkez-çevre etkileşimini tanımlamak yararlı olacaktır. Kavram olarak merkez-çevre neyi ifade ediyor? Öncelikle bu konuya değinmek gerekir. Modernleşmenin ilk ortaya çıktığı 17. yüzyıldan günümüze uzanan uzun bir süreçte karşılıklı iki kutupsal etkilenmeden hareket edilmeli. Bir tarafta modern toplumlar, genellikle Batılı devletler, diğer tarafta ise modern olarak idealize edilmiş ülkelere ulaşmak isteyen geleneksel toplumlar olarak tanımlanabilir. Bunlar Batı'lı olamamış ama Batı'nın ideal toplum kuramına ulaşmak isteyen toplumlardır. Bu toplumlar Köker'in ifadesiyle Batılılaşma ve modernleşme yolunda isteksiz oluşları, kısa sürede yapılmak istenen modernleşme sürecinin uzamasına neden olabilmektedir. Modern olan devletlerin temel özelliklerinin ne olduğunu anlayan toplum kesimleri bir irade ortaya koyarak modernleşmenin yönüne müdahale edeceklerdir. "Batılı olmayan toplumların değişim süreçlerinde güçlenen bu "müdahale", modernleşme kuramına göre geleneksel toplumdan", " Modern topluma" geçiş aşamasında zorunludur." (Köker, 2004: 14). Bu açıdan bakıldığında sadece toplumlar arasında değil, toplum içinde de belli kutuplaşma ve merkez-çevre olarak ayrışmalar göz önünde bulundurulmalıdır. Köker, yine bu durumu ifade ederken Batı toplumları uzun bir süreçte yaklaşık dört yüz ya da beş yüz yıllık bir zaman içerisinde kendi modernleşmelerinin sağladılar. Batı merkezi dışında kalan toplumlarda modernleşme ise "Daha kısa zaman dilimi içerisinde, kendiliğinden olmayan dış etkenlerinin yoğun itici gücü etrafında ortaya çıkmıştır." (Köker, 2004: 51). Bu açıdan

bakıldığında Batılı olmayan toplumlarda kendi içinde bulunan iç dinamikler ayrışma yaşayarak iki farklı zümrenin varlığı ile modernleşmeye doğru zorunlu dönüşümü yaşarlar. Modernliğin karşı konulamaz bir süreç olduğunu, bununla birlikte her toplumun kendine has bir modernleşme tarihi olduğunu belirtmekte yarar var. Batı karşısında, bütün Batı dışı toplumlar gibi Türk toplumu da kendini şekillendirme yolunda, elindeki kuvvetlerden hareket ederek, kendine has olan Türk modernleşmesini başlatmış oldu. Modernleşmenin bir ayağında modern toplumlar diğer ayağında ise modernleşmek isteyen toplumlar ayrımından, modernleşmede farklı yöntemler üzerinde durulması ile Türk modernleşmesi daha iyi tanımlanabilir. Bu açıdan Osmanlı'da başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti ile devam eden Türk modernleşmesini tanımlamada merkez-çevre, modern ve modernleşen ayrımı toplumda modernliği anlayan ve topluma yön veren, modernliği yakalamada modernleştirilen kitle, karşı grupların bir sosyolojik kavramsal anlatımı olan merkez-çevre kavramının ele alınması, modernleşme olgusunu anlamamızda daha yardımcı olacaktır.

3. MERKEZ-ÇEVRE

Şerif Mardin'in 1975 yılında yayınladığı "Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: merkez-çevre ilişkileri" adlı makalesiyle birlikte, bir tarafta merkez ve onun karşısında var olan bir çevre ikiliğinden hareket eden açıklamalar, Türk sosyal bilimcileri tarafından bir çok olguyu açıklamada başvurulan bir araç haline gelmiştir. Mardin merkez-çevre kuramını Amerikalı sosyal bilimci Edward Shils'ten alarak, bu kavramsallardan oluşan kuramı toplumsal yapıyı ve mevcut durumu anlatmak, tanımlamak için kullanmıştır. (Çolak, 2009: 1). Burada merkez ve çevre kuramı bizdeki modernleşme hareketlerini anlamada ve kopukluk, karşıtlıkları ele almada önemli bir kavramsal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Amerikalı sosyal bilimci sosyolog Edward Shills'e göre her toplumların bir merkezi vardır. Ancak bu merkez ilk bakışta herkesin aklında uyandırdığı izlenimle geometrik ya da herhangi bir coğrafi merkezle ilişkisi yoktur. Merkez kavramıyla asıl anlatmak istediği toplumların bütünleşmesini sağlayan ve onları bir arada tutan, "Genetik bir koddur. " (Gönenç, 2006: 129). Bu açıdan bakıldığında Shils'in tanımlamasıyla merkez tanımlamasının iki boyutu olduğunu söylenebilir. Kültürel boyut ve kurumsal boyut. Shils'in kavramsallaştırmasında "Merkez bir yandan

topluma yön veren değer ve inançları, diğer yandan bu değer ve inançlar üzerinde inşa edilen kuramları ifade eder. Kültürel boyutlu merkez, esas olarak toplumu yöneten semboller değerler ve inançlar düzenin merkezidir.” (Gönenç, 2006: 130). Buradan anlaşılan zamanla merkezi olarak kabullenilen ve belirli değerler ve kutsal semboller üzerinden hareket eden toplumların merkezi-kurumsal sistemi muhafaza etmek amacıyla ürettiği değerleri benimsetir. Merkeze de bu değerleri yerleştirir. Bu boyutta merkez kuşatan ve değerleri merkezleştiren boyutlara sahiptir. Bu merkez, değer ve inanç üreten boyutunun yanında ikinci aşamada bu değerler aracılığıyla, toplumsal alanda sembollerden de yardım alarak, toplumu yöneten sistem haline dönüşmektedir.

İlk bakışta coğrafi ya da geometrik konumlandırmayı andırırsa da, değerlere yaptığı vurgu nedeniyle merkez-çevre mekansal özellikleri aşan bir derinliğe sahiptir. Söz gelimi çevreyi merkezden ayıran en önemli özellik mekânsallığın yanında çevrenin sahip oldukları ile elinde var olmayan sahip olamadığı değerler alanıdır. Bu açıdan yapılacak tanımlamalar bu iki oluşum arasındaki ilişkilerin şekillendiği süreçler açısından zaman zaman farklılaşacaktır. Edward Shils sosyal bilimci gözüyle, sosyolog tarzında değerlerden hareket ederken, siyasal bilimciler siyasal paylaşımlardan, ekonomistler ise ekonomik unsurlardan yararlanarak tanımlamalar yapacaklardır. Bu anlamda ortak bir tanımlama gerek uluslararası, gerekse ulusal düzeyde karşılıklı ilişki ve bağımlılığı belirtmek üzere ele alındığında anlaşılabilir. Bu tanımlama genel anlamda kuşatıcı bir tavır ortaya sunmaktadır.

Merkez-çevre ikiliği siyasal açıdan yöneten ve yönetilen arasındaki bir ikiliği ele almaktadır. Sosyolojik açıdan toplumsal alanda ortaya çıkan değerlerdeki ve kültürel alandaki farklılaşmaları anlatmakta ve bu noktalara vurgu yapmaktadır. İktisadi anlamda yine merkez-çevre kavramsalına farklı anlamlar yüklenecektir. Ekonomik açıdan farklılıkları anlatmada kullanılan araç olma özelliğini koruyacaktır. İster siyasal, ister sosyolojik, isterse ekonomistler açısından farklı tanımlama getirilen merkez-çevre kavramını anlamada her farklı düşünceye yer vermek daha verimli olacaktır. Bu konuya genel bakış Shils ve Mardin gözüyle kavramın nasıl anlaşıldığı ve tanımlandığıdır. Fakat ekonomik ve siyasal anlamlandırmalara burada yer vermek konunun genel çerçevesini oluşturmada yararlı olacaktır.

3.1. EKONOMİK AÇIDAN MERKEZ-ÇEVRE

Ekonomik odaklı tanımlamalar toplumsal alana yönelik değişimleri de yakından etkilemektedir. Bu şekilde bir tanımlama yapılırken salt ekonomik odaklı olmaktan çok, içinde benzer ve farklı olgularında toplanıp etkilemesine imkan vermektedir. Çünkü toplumsal değişimlerin yönünü belirleyen en önemli faktörlerden biri de ekonomidir. Ekonomideki merkez ve çevre modeli belli bir ülke içinde, daha yaygın olarak kullanılan kapitalist ekonomik sistemi uygulayan ve kapitalizmi yaşayan toplumlarla, bu sürece girmekte olan ya da geri kalmış toplumlar arasındaki ilişkiyi vurgulayan yaklaşımdır. Bir bakıma ileri düzeyde ekonomik imkana sahip “metropol” merkez ile daha az gelişmiş ve gelişmekte olan çevre arasındaki ilişkiyi tarif eden ve açıklamaya çalışan bir mekana dayalı yapılan anlatım ve tanımlamadır. (Marshall, 2003: 489). Bu tanımlamadan ekonomik anlamda gelişmişlik düzeyi yüksek olan kentsel, sanayi ve mali karar verme açılarından üstün olan bölgeler merkezi oluştururken. Bunun dışında zayıf ekonomik sistemlere ve mali olanaklara sahip kentsellik ve sanayi toplumlarının içine girmemiş tarıma dayalı ekonomik sisteme sahip, zayıf iş olanaklarına sahip ekonomik alanlar, çevresel konuma yerleştirilebilir.

Nur Vergin’in ekonomik merkez çevre paradigmasını ele alırken şu şekilde özetlemektedir.

“Wallerstein’in çok geniş kapsamlı büyük teorisinde karşımıza çıkan model uyarınca kapitalist dünya sistemini incelemek için onu üç dört kademede ele almak gerekmektedir. Birincisi Atlantik kıyılarındaki Kuzey – Batı Avrupa ülkelerinden oluşan merkezdir. İkinci kademe yarı çevre, yarı periferik ülkeler yer almaktadır. Üçüncü kademe ise çevre ülkelerden meydana gelmektedir. Wallerstein’in dünya sistemi perspektifine göre, kapitalizm bir dünya sistemi oluşturduğu için sistemin periferik ülkeleri de merkezin etkisinin dışında olmayıp bu sistemin baskısı altındadır. Onların ekonomik geriliğini pekiştirirken bu sistemin ta kendisidir. Çünkü bu ülkelerdeki gerilik sadece kendi iç dinamiklerinin durağan oluşundan değil, kapitalist dünya sisteminin onların üzerinde “aktif geriletme” dediği duruma yol açmasından ileri gelmektedir.” (Vergin, 2004: 174).

Bu açıdan üç aşamalı kapitalist sisteme dayalı ayırımıda gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeler ayırımıyla, ekonomik alanda merkez–çevre ayırımında benzerlikler görülmektedir. Ekonomik sistemli yapılan bu değerlendirmede ülkemiz yarı çevre yani gelişmekte olan ülke görünümündedir. Burada Wallerstein’in Batı

dışında kalan ülkelerin, modern anlamda medeni dünyanın bir parçası olarak düşündüğü Batı'lı devletler ve sanayileşmiş ülkelerin seviyelerine gelebilmeleri için bir yol çizer. Bu yol modern ülkelerin daha önceden izlediği aşamalardan geçmek suretiyle modernliğe ulaşabilecekleri düşüncesine dayanır. Modernleşme sürecinin hareket noktası bu düşüncedir. Bu anlamda modernleşme teorisinde Batı modernitesinin ilerleme ve kalkınma düşüncesinin, zamanla bütün toplumları etkileyerek, toplumların bir aşamadan başka aşamaya geçme yoluyla modernleştirilmeleri öngörülmektedir. “Merkez çevre kuramı ise Batı modernitesinin ilerleme düşüncesine, az gelişmiş ülke gözüyle bakmakta ve modernleşmenin az gelişmiş ülkelerde Batı'dan farklı geçtiğini de belirtmektedir.” (İçli, 2001: 167). Burada çevresel ülkelerin tüm kurumlarının aynı anda modernleşmesinin mümkün olmadığı noktasından hareket edilir. Geleneksel yapıdaki bir takım kurumlar dönüşüme uğramaz ya da farklı biçimde dönüşerek, aracı kurumlar haline gelerek, toplumsal yapıdaki bütünlüğü koruyan ve mevcut sistemde toplumdaki sürekliliği sağlayan, işlevler üstlenen, kurumlar haline gelirler. Tamamen gelişmekte olan ülkelerin bütün kurumlarıyla bu süreci yaşaması toplumsal travmalara neden olabilir. Bu açıdan merkez-çevre ayrımında ve tanımlamasında bu bölgesel ve ekonomik ayrımlar devletler arasında olduğu gibi, aynı devlette ve toplumda ekonomik alanda da yaşanabilir. Bu ekonomik karakterli değişim, ister istemez tüm toplumsal yapıyı ve değerler sistemini de etkileyecektir. Bu açıdan merkez – çevre ilişkisi ekonomik noktada, sadece uluslararası değil, aynı zamanda ulusal boyutlarda varlığını sürdürmektedir. Bir çok ülkede merkez idari olarak tanımlanmış başkentler iken, bu idari merkezden farklı iktisadi merkezlerde ortaya çıkabilmektedir. Örnek olarak Ankara merkezi yönden idari bir önemde iken ekonomik sisteme dayalı merkez finans merkezi olarak da ilan edilen il İstanbul olmuştur. (Çolak, 2009: 9). Bu bütüne de yansımıştır. Marmara Bölgesi ekonomide diğer bölgelerin kat kat önünde merkezi rol oynamaktadır. Birçok açıdan bakıldığında bu ekonomik alandaki farklı merkez ve çevre ayrımı ulusal anlamda güzel örnek teşkil etmektedir. Günümüzde her geçen gün yükselen İç Anadolu Bölgesindeki sanayi ve ekonomik yükselişin temsilcisi görünümündeki TÜSİAD ve MÜSİAD arasındaki rekabet merkez-çevre paradigmasının ekonomik ulusal ölçekli yorumlaması şeklinde yorumlanabilir.

Bunların yanında ekonomik tespitin ötesinde modernleşmenin toplumsal yönünü ele alarak bir sosyolog gözüyle Shils'e göre merkez – çevre değerler sistemi ve toplumsal değişmeyi anlamaya çalışmak aydınlatıcı olacaktır.

3.2. EDWARD SHİLS'E GÖRE MERKEZ-ÇEVRE

Merkez–çevre kuramını toplumsal olayların, değişimlerin ve süreçlerin anlatımında ilk kullanan kişinin Shils olduğu merkez–çevre tanımında ele alınmıştı. Shils merkez – çevre kuramına yaklaşırken, öncelikle toplumun bir merkezi olduğunu belirterek başlar. Bu merkezde yer alan “inançlar ve değerler alemine ilişkin bir alan olup, merkez toplumu yöneten semboller değerler ve inançlar düzeninin merkezidir. Bu merkez ana unsur olup, basite indirilemeyip, parçalanamama gibi özelliklerinden dolayı merkezdır. Bu merkezi değer sistemi toplumun merkez alanı demektir. Bu değer sistemini merkezi yapan toplumun kutsal farz ettiği ile buna bağlı olarak onla kurulan özel ilişkiden dolayı merkezdır. (Shils, 2002: 86). Daha öncede merkez – çevre kavramında değinildiği gibi bu değerler coğrafi ya da geometrik bir düzlemlle ilişkili değildir. Merkezin tanımlanmasında merkezin iki boyutundan söz edilebilir. Daha önce değinildiği gibi birincisi toplum tarafından kutsal görülenlerin, değerler arasına geçmesiyle merkezi rol oynaması. İkinci boyut ise toplumu yönetenler, bu merkezi kabul edilen değerlere sahip çıkar. Bu bağlamda seçkinler için faaliyet gösterdikleri kurumları yani “merkezi kurumsal sistemi” meşru kılan, merkezi değerler sistemidir. Merkezden çevreye doğru ilerlediğimizde, merkezi değer sistemine olan bağlılık ve merkezi kurumsal sisteme verilen destek azalır. Bir başka şekilde ifade edilirse çevre karşı değer sistemini oluşturan ya da alternatif olma özelliğine de bürünebilir. (Gönenç, 2006: 130). Bu perspektifte merkez ve çevre arasındaki bağ değerler sistemi ve buna sahip olarak toplumu yönetme anlayışı karşısındaki tutumlarla şekillenmektedir.

Shils'e göre “ Bu merkez, kutsalın vasfı ve tabiatına sahiptir. Bu anlamda her toplum bir resmi dine sahiptir. Hatta o toplum veya toplumu açıklayıp üzerinde yorumlar bulunduranlar, toplumlarını az çok doğru biçimde laik, çoğulcu ve hoşgörüye dayalı bir toplum tasavvur etse de böyledir.” (Shils, 2002: 86). Burada sizin tanımladığınızdan ziyade merkezin oluşturduğu değerler önemlidir. Tasavvur edilen değil, toplum tarafından benimsenmiş ve kutsanmış olanlar merkezi ifade eder hale gelebilir. Bu açıdan merkezi değer ve merkezi sistem, bu değerlerle bütünleşme

içerisindedir. Merkez tarafından belirlenen bu değerlere ilişkin merkezi yerde bulunan kurumlar ve kişiler merkez tarafından benimsenen rollere göre hareket etmek zorundadır. Burada merkezi değerlerin kurumsal anlamda cisimleştiği ve somut bir şekilde temsil edildiği söylenebilir.

Shils gelişmiş toplumların; bireyleriyle karşılıklı etkileşim ve bağıllık ilişkisi içinde olan, alt sistemlerden ekonomi, siyaset, akrabalık ve kendilerine has alanlarda kültürel değerlerin üretilmesini sağlayan kurumlar, dini müesseseler gibi benzer kurumların bütünleşmesinden meydana geldiğini vurgular. Merkezi değer sisteminin, bunun yanında kurucu ve alt sistemlerde ortaya çıkmış örgütlenmelerin elitlerince takip edilen ve kabul gören değerler tarafından tesis edildiğini vurgular. Bu örgütlenmelerin her biri sıkı veya gevşek tarzda örgütlenmiş bir fertten ya da bir grup fertten oluşan otoriteye, bir elite sahiptir. Örgütlenmedeki bu elitlerin her biri bazen diğer elitlerle istişare ile bazen de kendi inisiyatifi ile örgütün varlığını sürdürme, üyelerin davranışlarını denetleme ve amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik kararlar alırlar. Merkezin içerdiği değerler sistemi, merkezi alt sistemin içindeki seçkinlerce de benimsenmiştir. Her kurumdaki ekonomideki elitler ekonomik değerler belirler ve ona göre yöntem sergiler. Aynı şekilde her alan politika, siyaset, dini alan ve üniversite gibi kurumlardaki seçkinlerde aynı tarz ilişki biçimini sürdürmek durumundadır. (Shils, 2002: 87). Bundan dolayı her alanın kendi içinde de farklı bir yapıya sahip yönelimleri vardır. Ama bununla birlikte merkezi değer sistemi toplumsal alanda sahiplenilen ve riayet edilen inançlar ve değerler sisteminin tam karşılığı anlamı da çıkarılmamalıdır. Fakat değerler sistemindeki başta belirttiğimiz kutsallık örüntüsü, elitlerin otoritelerinin ve yapmış oldukları işler ve aldıkları kararların kutsallığını da ortaya çıkarmaktadır. Ortaya çıkan bu kutsallık anlayışı otoriteyi tesis etme ve elitler tarafından yapılan işlerin kabullenilmesine karşı önemli bir işleve sahiptir. Shils “Bütün toplumlardaki merkezi değer sistemi, otoriteye sahip bu müesseselerin taktir edilmesi hususunu üzerine basarak ifade edip, bunu örgütler.” (Shils, 2002: 89) Bu açıdan elitlerin mevcut otoritesine karşı rıza ve olumlu yöndeki tavır. Merkezi değer sisteminin ve bununla birlikte merkez-çevre ilişkisinin önemli unsurunu oluşturur. Merkez otoritenin en önemli güç kaynağı bu anlamda “Rıza”dır.(Çolak, 2009: 11)

Merkezi değerler sisteminde yer alan otoriteyi kullanma ve otoritenin kullanılma biçimleri bakımından siyasal merkezi elitlerin ellerinde bulunan otorite kullanma gücü, merkezin diğer kurumlarından din, niversite, ekonomi alanındaki seçkin elitlerden düzen ve otoriteye ilişkin esaslarda daha ne çıkan yapısı vardır. Merkezi değer sistemi bu tevzi ve tahsisleri, toplumda otorite kullanma merkezindeki rolleri işgal edenlerin özelliklerini överek, onların o rollere ilişkin görevlerinin yerindeliliğini ve aldıkları mkfatların uygunluğunu vurgulayarak meşrulaştırır. Merkezi kurumsal sistemler, merkezi değer sistemi tarafından meşrulaştırılmış değer kümesi olarak tasvir edilebilir. Toplum nüfusunun dikkate değer bir bölümünün hayatına, otoritelerinin nüfusu yoluyla bir Şekil veren kurumlar olarak tanımlanabilir. (Shils, 2002: 93). Merkez bu noktada Şekillendirici ve yön verici yönüyle toplumsal alanı kuşatıcı yöne sahiptir.

Bununla birlikte elitlerin farklı kesimleri arasında birleştirici özelliği olan bir yakınlık duygusuna sahiptirler. Bu yakınlık duygusuyla birlikte bu merkezi sistemdeki elitler, birbirleriyle eşit olmayıp, bir ya da bir kaçı diğerlerine nazaran farklı denecek öneme sahiptir. Bu tür etkilere rağmen, ister eşit ister parçalanmış olsun, merkezi kurumsal sistemin elitleri arasında her zaman bir mutabakat bulunmaktadır. Bu uzlaşma ve birliğin temelinde sektörlerin inandığı ve kendilerinin sorumlu olduklarını düşündükleri kutsal düzenin devamına ilişkin ortak duyguların var olması yatmaktadır.(Shils, 2002: 86). Merkezde bu duygulardan kaynaklanan bağımlılık duygusu güçlüyken, çevresel alanda bu duygunun zayıflığı görülebilir. Geçmişten bu güne kadar merkezi değerler sistemi, evre tarafından tamamen reddedilmemiştir. evre, merkezi değerlerin kısmen, zayıf veya az da olsa, kabulü biçiminde yönelim sergilemiştir.

Merkez ve evre arasındaki ilişkilere bakıldığında özellikle modern öncesi toplumlarda geniş çevreyi oluşturan halk kitlesinin merkezi değerlerle olan ilişkisi zayıf yöndeydi. Merkezin çevreyi kontrol etme araçları yeterli düzeyde olmaması, ekonomik faaliyetler bakımından iletişim ve pazarlama imknlarının yerel pazarlarda yoğunlaşması, merkezi değerler sisteminin ve bu değerlere olan rızanın merkeze ulařtıķça azalmasına, zayıflamasına yol açmaktaydı. Bundan sonra ekonomik pazar alanlarının genişlemesi, merkezi değer sistemini elinde tutan merkezi otoritenin idari ve teknoloji bakımından gelişmesiyle birlikte, merkezi değerler sistemi ile olan

temasın artmasına yol açmıştır. Bu temasın artması çevrenin merkezi değerler sistemine olan rızasını arttırmıştır. Daha öncesinde toplumun belirli ve küçük kısmının ilgi alanındaki konular, modern toplumlarda daha geniş kitlelerin ilgisini çekmiş ve çevresel faktörlerin de değerlere olan duyarlılığını arttırmıştır. Shils bu durumu modern toplumlarda merkezi kurumsal sistem ve bunun yanında ekonomik ve siyasal kurumlarla olan iç içeliğin neticesi olarak, nüfus kitlesinin çoğunluğunun merkezi değerler sistemiyle temassızlığının, büyük ölçüde ortadan kalktığını belirtir. Yoğun nüfus kitlesi beklenenin üstünde merkezi değer sistemini benimseyerek kendi değer sistemi olarak kabul etmiştir. Yoğun halk kitlelerinin artan duyarlılığı neticesinde sistem birleşme biçiminde şekillenmiş ve bütünleşmeye gitmiştir. (Shils, 2002: 95). Buradan hareketle günümüzde, modern toplumlarda, özellikle Batı toplumlarında, merkezi değer sistemi tarihin hiç bir döneminde olmadığı kadar geniş biçimde kabul görmüştür. Bu da merkez ve çevre arasında mesafenin veya çatışmanın gün geçtikçe azalması sonucunu doğurmuştur. “Yakınlaşma ve bütünleşmenin başlıca etkenleri olarak, bütünleşmiş bir ekonomik sistem, oy haklarının genişlemesi, kentleşme, eğitim ve iletişimin kitleleşmesi vb. Bütün bunlar merkez ve çevrenin birbiriyle daha çok temas etmesini, birbirine nüfus etmesini ve sonuçta da toplumun biraz daha bütünleşmesini sağlamıştır.” (Gönenç, 2006: 130). Bütün bunlara karşılık, merkez ve çevre arasındaki etkileşimle ortaya çıkan yakınlaşmayla birlikte, bütünleşme toplumsal ayrılıkları ve sınıfsal ayrılıkları sıfır düzeyde sorunsuzluğa indiren bir bütünleşme değildir. Mesleki iş bölümüyle birlikte uzmanlaşmanın ileri düzeyi yakaladığı modern toplumlarda, merkezi değer sistemine katılımda hala bir takım sorunlar yaşamaktadırlar. Ama yinede Shils’in ifadesiyle “Bireysel özgürlük ve fırsatın gelişmesine bağlı bireyselliğin yaygınlaşması ve daha geniş iletişim yoğunluğu, eşitsizlik aralığının daralmasına fevkalade katkıda bulunmuştur. Merkezin zirvesindekiler artık o kadar yüksekte değildir. Çevrede artık o kadar kenarda değildir.” (Shils, 2002: 96). Bu açıdan Osmanlıda başlayan ve Türk modernleşmesi diye tabir ettiğimiz Türkiye Cumhuriyetinde devam eden modernleşme hareketini anlamada Şerif Mardin’in uyarladığı merkez çevre ilişkili çalışması yo gösterici olacaktır. Mardin Türk modernleşme sürecini anlamada Batı’yla paralellik arz eden yönleri ortaya koymada yardımcı olacaktır.

Ekonomik odaklı yaklaşımlardan sonra Shils'in toplumsal değişim süreçlerini ele almada kullandığı kuramsala, Şerif Mardin gözüyle de ayrı başlık halinde kısaca değinmek, kavramsal çerçeve oluşturma açısından yararlı olacaktır. Sosyal bilimlerde kavramsallara verilen anlamlar hem zaman içinde, hem de toplumsal özelliklere ve sosyal bilimcilerin bakışlarına göre farklılık arz edeceğinden modernlik, modernleşme kavramında olduğu gibi merkez-çevre paradigmasına bağlı kavramsala da farklı yaklaşımlar ortaya koymak yararlı olacaktır.

3.3.ŞERİF MARDİN'E GÖRE MERKEZ-ÇEVRE

Edward Shils, Talcott Parsons ile birlikte 1950'lerden 1970'li yılların sonuna kadar sosyolojik teori de egemen olan yapısal işlevselci sisteminin önde gelen ismiydi. Merkez çevre paradigmasının genel özelliği muhafazakâr bir felsefi sisteme bağlı olmasıdır. Bu kavramın siyaset teorisi merkez ve çevre kavramı etrafında şekillenmiştir. (Arlı, 2006: 101) Shils'in merkezi değerler olarak betimlediği; toplumsal kabuller, kurumsal ağlar, faaliyetler ve rollerin işlevsel mekanizmalarla işleyen yapısıdır. Örgütlü toplumda ağların içinden çıkan elitler grubu vardır. Ve bu grubun toplum üzerinde yayılma eğilimini frenleyen güçlü bir gelenek mevcuttur. Siyasal ihtiyaçların dağılım eğrisi toplumdan topluma fark arz ettiği gibi, aynı zamanda hiçbir toplumda eşit olmamaktadır. (Shils, 2002: 96) Bu düşüncede merkez sınırları ve çevrenin sınırları kültürel bir şemaya oturtulabilir. Bu özellikte olmasından dolayı Mardin'in Türk siyasal yapılanmasında kültürel bölünmeyi tanımlayışının Shils'in merkez çevre şemasına uygun olduğu söylenebilir.(Yıldırım, Y. 2012: 120). Bu bakımdan Şerif Mardin Türk hareketini açıklama da merkez-çevre ikiliğiyle toplumu belirli kültürel unsurlarla ele alıp açıklama yoluna gitmiştir.

Şerif Mardin'in asıl dikkat çekici özelliği genelde toplumu yöneten ve yönetilen ikiliğinden hareket ederek açıklayan ve bu indirgeme eğilimlerini eleştiren bir yaklaşım ortaya koyarken, benzer biçimde merkez-çevre kavramından hareketle bu ikilik üzerine kurulu bir toplumsal anlatım ortaya koymaya çalışması çelişkili bir yaklaşım olarak görülmektedir. "Ancak yinede altı çizilen merkez-çevre kopukluğu Mardin'in Türk modernleşmesi yorumunda temel tema olarak devam edilmektedir. Bu durumda bir yandan bu kopukluğu merkeze almak, diğer yandan bu ikiliği çok katmanlı bir şekilde tasarlamak gerekir." (Yıldırım, Y. 2012: 121). Bu toplumsal yapıdaki karmaşıklığı anlatmada kullandığı merkez çevre kavramı

Cumhuriyet ile Osmanlı imparatorluğu arasındaki süreklilik ilişkisi ve kopukluk ilişkisini ortaya çıkaran ve bu ilişkiyi betimleyen önemde sahiptir. Mardin'in Türk modernleşmesi ve buna ilişkin tarihsel çözümlemesi, Max Weber'e dayanan yanı sıra sadece sosyolojik içerikli bir çözüm değil, aynı zamanda siyasal modernite kavramıdır. Bu açıdan Şerif Mardin'in okuması, Keyman'a göre Foucault'un "yönetim mantalitesi" kavramıyla da benzerlik gösterir. Yönetim olgusunu kendi bakış açısı ve tarihselliği içerisinde ele almaya çalışmıştır. (Keyman, 2009: 51). Burada Mardin, kavram olarak merkez-çevreyi tek biçimli bakış açısıyla değil, toplumsal süreçlerle birlikte siyasal içerikli kültür alanlarını kuşatıcı bir paradigmatik yaklaşım sunmaktadır.

Şerif Mardin merkez ve çevreyi tanımlarken; "Toplumların bir merkezi vardır." ama nasıl ki bazı toplumların ötekilerden daha sağlam merkezleri varsa bu merkezleri oluştururken kullanılan malzeme toplumlara göre büyük değişiklik gösterir. (Mardin, 2010b: 35) Şeklinde ifadesiyle Osmanlı ve Türk modernleşmesinde ki süreci bu farklılıklara işaret ederek okumamız gerektiğini göstermektedir. Merkez-çevre ayrışması Batı'da farklı bir seyir izleyen yöneten ve yönetilen ilişkileri bağlamında ele alındığında bir karşılaştırma yapılırsa, Türk modernleşmesindeki durum daha net anlaşılacaktır. Merkez-çevre kopukluğu ya da ayrışması Batı da iki farklı toplum dinamiğinden hareket etmektedir. Bir tarafta dini olanla dünyevi olan arasında ki devlet-kilise eksenli çatışmalar. Bu çatışmalar din ve devlet arasında sürekli bir rekabetin yaşanmasına ve bu rekabetten dolayı ortaya çıkan durum toplumun gelişmesini ve dönüşmesini sağlayan dinamik faktörlerden biri haline gelmesine sebep olmuştur. (Çolak, 2009: 14). İkinci dinamik çatışma alanı ise, toplumda üretim araçlarına sahip olanlar ve bu araçlara sahip olmayanlar arasında devam etmekteydi. Bununla birlikte bu karşı karşıya gelmeler yanında "Batı da bu karşıt gruplar arasında ne zaman bir uzlaşma ya da tek taraflı bir denge durumu ortaya çıksa, çevresel gücün bir bölümünün merkezle bütünleşmesi sağlanıyordu." (Mardin, 2010b: 37).

Osmanlı'da merkezileşmeyi ve modern devletin doğmasını sağlayacak ve özerk alanların ortaya çıkmasına yol açacak bu karşı karşıya gelmeler çok fazla görülüyordu. Temel de Osmanlı'da karşı karşıya gelmeler tek boyutlu bir yöne sahipti. Her zaman merkez ve çevre arasında çatışma ortaya çıkmıyordu. Var olan

çatışmaların ana yönelimi ise “Çevresel toplum güçlerinin özerkliği ve Bey’den Prens’ten ayrı olan zümrelere tanınmış kurumsallık hakkı ile bunun arasında önemli ayrımlar ” (Mardin, 2010b: 38) sebebiyle kaynaklanıyordu. Bu kurumlaşma alanı ve özerklik alanlarında ki dönüşüm merkez-çevre kopukluğunun Türk siyasalında ve modernleşmesinde devam edebilen yönü olarak görülmektedir.

Bununla birlikte merkezle çevrenin zamanla Osmanlı siyasal yaşantısı ve ekonomik yaşantısında temel sorun teşkil etmesinin altında yatan birçok neden vardır. Bu açıdan bakıldığında merkez-çevre çatışmasını inşa eden ve bu yönde bir süreci ortaya çıkararak kurucu faktörlerin varlığından da söz edebiliriz. Merkez-çevre kopukluğunun önemli boyutu: “Doğmakta olan imparatorluk içinde bölük pürçüklüğün varlığını geniş ölçüde sürdürmesiydi. Osmanlı İmparatorluğu miras yoluyla geçen bir bürokrasi ve feodal beyler tarafından değil de merkezden denetlenen bir ordu kurmakta başarı göstermişti. Ama Osmanlı toplumu bu çerçevenin içine kolayca girip oturmuyordu.” (Mardin, 2010b: 39). Bu soy sop zincirine bağlı olarak varlığını devam ettiren soylular sınıfı ile tarikatlar ve özerk güçlerden oluşan bir ayrışma ve kopukluk yaşanmaktaydı. Bir diğer kopukluk alanı ise devlet ile Anadolu’nun göçebeler arasında yaşanmaktaydı. Şerif Mardin bu kopukluğu açıklarken Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarının ve devleti genişletme faaliyetlerinin ana görevi üstlenen bir grup savaşçı gazi önderliğinde yürütüldüğü görülmektedir. İlk yıllarda savaştan elde edilen ganimetin belirli kurumlarca dağıtımına dayanan sistemde, göçebe Türk grupları bu paylaşımında vardı. Giderek genişleyen ve daha sonrasında göçebe yaşam kentsel ve merkezi bir yönetim anlayışına doğru çevrilince, merkezileştirilmiş kurumların inşası yeniden dağıtım ve savaştan pay verme konusunda eskisi kadar cömert olmamaya başladı. Bu sistemdeki zorunlu değişikliklerle, gazilik geleneğinde ki varisler ve devlet kurumları ve temsilcileri arasında bir mücadele varlığını devam ettirdi. Bu karşı karşıya gelmeler sadece bir yönde değil dil anlayışında ki merkez, çevre ya da göçebe unsurlar arasındaki farklılaşmadan da kaynaklanmaktaydı. (Mardin, 2006: 155).

Kopukluğun bir diğer alanını oluşturan ve merkez-çevre ilişkisini anlamamıza yardımcı olan alansa merkezin, bir Osmanlı öncesi soylular zümresinden kalan izlere ve yıldızları Osmanlılarla birlikte parlayan taşrada bazı ailelere kuşkuyla bakılmasından kaynaklanıyordu. Taşralar bu anlamda din sapıklığının merkezi

durumundaydı. Mesih olduğunu iddia edenler, taht üzerinde hak iddia edenler gibi iddia sahiplerine elverişli bir taşra alanı mevcuttu. Din eksenli ya da tarikat kökenli isyanların çıkış noktası çevre de bu tür alanlardı. (Mardin, 2010 b: 40). Bununla birlikte bir başka kopukluk resmi görevliler ve tebaa arasındaki ilişkiden kaynaklanan merkezi temsil eden görevliler, bürokratlar ve çevreyi temsil eden halk arasında yaşanmaktaydı. Burada sorun Mardin'in tespitiyle "Sultan ve Resmi görevliler ile Osmanlı Anadolu'sunun iyice bölük pörçük yapısı arasında ortaya çıkan karşı karşıya gelmedir." (Mardin, 2010b: 41). Çevreden ayrılma sadece simgesel ayırt edici statülerden farklılaşma olarak görülüyor, bunların yanında statüye dayalı ayrışmada varlığını gösteriyordu. Sultanın kölesi durumunda kul sistemli bürokrat örüntüsüne bağlı olarak resmi görevli, hanedanının amaçlarını gerçekleştirmede kendisini adanmış ve varlığını buna borçlu kimse olarak görüyordu. Özgür doğmuş Müslümanlar bu görevlerin dışında tutuluyor. (Mardin, 2010b: 41). Bu ayrışma ile tanınan imtiyazlarla birlikte bürokratik resmi görevlilerin siyasal ve hukuksal ayrıcalıkların yanında ekonomik alanda da statü farklarının oluşması, merkez ve çevre kopukluğunun bir başka boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle çevre arasındaki gerilim ilerde işlenecek milliyetçilik konusunda yaşanacak kopukluğunda habercisi durumundadır.

En önemli farklılık noktası olarak nitelenebilecek bir diğer kopukluk kültürel alanda yaşanmaktaydı. Şerif Mardin'in tanımlamasıyla Osmanlı Devleti var olan toplumsal yapı içerisinde iki farklı yapı ve hayat tarzı barındırıyordu. Kültür bakımından yüksek değerler ifade eden savaş ve yönetimi elinde bulunduran vergiden muaf Farsça ve Arapça kelimelerle yüklü kendine has dili olan ve ortodoks İslam'ı temsil eden kültürel alan. Bunun yanında vergilendirilen, çoğunluğu köylülerden oluşan, Türkçe konuşan Türkmen aşiretlerinin yer aldığı heterodoks akımlarının yer aldığı çevresel kültür alanıydı. Medeniyet kavramı Osmanlı egemen sınıfının kendi üzerinde beklediği merkezi oluşturmaktaydı. Buna karşılık çevreyi Türk sözü kötileyici bir anlam taşımaktaydı. (Mardin, 2007: 124). Bu ayrışmanın gösterisi olan edebiyat alanındaki ürünler halk ve yöneten arasındaki seçkinler arasındaki kültür ayrımını göstermesi bakımından önemlidir. Mardin "Osmanlı imparatorluğunda iki farklı kültürel dünya birbiriyle fazla ilişkisi olmadan yan yana yaşıyordu. Bunlardan biri kısmen sözlü olarak nakledilmiş edebi gelenekler dünyası,

folk-kültür dünyası, hikayeler, epikler ve yaygınca okunan popüler şiirdir.” (Mardin, 2009a: 144) Bu tanımlama halk kültürünün kendi içinde ortaya çıkardığı bir ürün olarak edebi anlamda çevrenin taşıyıcılığını yaptığını söyleyebiliriz. Merkezi temsil eden kısımda ise “Yüksel kültür dünyası ilkinden hemen hemen Çin Seddi’yle ayrılmıştır. Divan edebiyatı diye adlandırılan bu ikincisinin kalitesi yükselttirilmiş atmosferinde, iletişim araçları münevverlerin kısmı tarafından kontrol ediliyordu. ” (Mardin, 2009a: 145). Bu müşahedeler altında bir tarafta kesin çizgilerle ayrılma varken bütünleşme tam anlamıyla sorun teşkil etmekteydi. Şerif Mardin merkez-çevre arasında Batı’da gerçekleşen bütünleşmenin Osmanlı’da olmamasını, Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne nakledilişi ile bir ayrışma ve kopukluğun devam etmesini, merkez ve çevresel alana ilişkin yaptığı farklı tanımlamayla ortaya koymaktadır.

Şerif Mardin’in merkez çevre kavramıyla sosyolojide toplum içersindeki dengenin nasıl sağlanacağına ilişkin yapmak istediği tanımlamada şu husus göze çarpmaktadır.

“Bu denge durumunu anlayabilmek, sosyal olayları özerk bir iç dinamiğe sahip mekanizmalar olarak düşünmeyi, bu mikro dizginlerin yeni sosyal yapı üreten süreçler olduğunu hesaba katmayı gerektirir. Dolayısıyla merkez-çevre kavramsallaştırılması, beraberce yapılaşan makro ve mikro unsurların pozisyonlarını tahlil etmek için kullanılan doğurgan bir kavram olarak görülmektedir.” (Yıldırım, Y. 2012: 121).

Yılmaz’ında belirttiği gibi Şerif Mardin’in kavramsallaştırmada çok yönlü ve katmanlı bir şekilde sosyolojik tahlil içeren anlam bulunmaktadır. Bu doğurganlıktan faydalanarak, günümüzdeki kopukluk ve ikilikleri, merkez-çevre kavramsalı çerçevesinde, milliyetçilik bağlamında derinlemesine ele alınacaktır.

4. MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçilik tanımının yapılmasından önce milliyetçiliğin etimolojik kökenini içine alan ve ortaya çıkmasında etkili kavram millet’in tanımlanması gerekir. Öncelikle millet nedir? Sorusuna verilecek cevap milliyetçilik fikrinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Daha önceki kavramsalları tanımlamada yaşanan benzer sıkıntı bu kavramsalın tanımlanmasında da yaşanacaktır. Çünkü bu kavramda ortaya çıktığı, kullanılmaya başladığı dönemle, şimdi bulunduğumuz dönem içerisinde farklı anlamlandırmalara ve farklı konulara işaret etmek amacıyla farklı

kullanılmıştır. Milliyetçiliği anlamak için kavramın etimolojik kökenine ve ‘millet’ ve ‘milliyetçilik’ arasındaki ilişkiyi farklı tanımlamalarla ele almak gerekir.

4.1. MİLLET NEDİR?

Batı dillerindeki Latince’den gelen kökenle “Nation” kelimesinin bizdeki karşılığı Arapçadan gelen millet anlamına gelmektedir. “Nation” kavramı homojen özellikler gösteren insan topluluklarını ifade etmek için kullanılıyor. Demek ki ortak payda homojenlik. Birbirine benzer, türdeş özellikler gösteren topluluklar millet olarak isimlendiriliyor. (Türköne, 2012a: 27). Gündelik dilde bile kullandığımız millet kavramı, ortak paydaya yönelik fikir vermektedir. Nation kavramı ile millet kavramı ilk kullanıldığı biçimiyle, türdeşliği vurgu yapmak amacıyla kullanılmıştır. Nation kelimesi Latince’de “Nasci” yani “doğum” kelimesi ile aynı kökten geliyor. Bir topluluğun doğumundan itibaren kazanılan bir türdeşliği anlatmak için kullanılıyor. Roma imparatorluğu döneminde ise Roma vatandaşı olmayan yabancıları ifade etmek için kullanılan kelime, dışlayıcı ve aşağılayıcı bir anlama sahiptir. (Türköne, 2012a: 27). Bu durumu Greenfeld’de benzer bir aktarımda bulunmakla birlikte, Zernatto kelimenin anlamını vermeden önce şu tespiti yapar. “Kelimeler madeni para gibidir,” der. Bu anlamda her bir madeni paranın değeri tarihin akışı içinde değişimlere uğrar. Bu bakımdan, aynı para benzetmesinde olduğu gibi “Nation” ya da millet kavramı içinde bu benzetme geçerlidir. Bir zamanlar daha fazlasını, başka bir zamanda daha azını anlatır. Ve bir gün paranın tedavülden kaldırıldığı gibi başka bir günde millet kelimesinin tarifini anlatacak daha iyi bir şey bulunmayacağını belirtir. Başta Türköne’nin belirttiği gibi Natio gündelik dilde Latince’de doğum demek ve birbirine benzer olanlar için kullanılır. Birbirlerine yakın olan insan gruplarını anlatmak için kullanılan kavramdır. Romalılarda bu kavram “Yabancılar Cemaati” içinde kullandılar. Kavram bu kullanımda ilk olarak aşağılayıcı anlama sahiptir. Zira bu insanlar Roma toplumunun aşağısında değillerse bile dışında görüyorlardı. (Zernatto, akt. Özkırmı, 2010: 13). Bu tanımlamalar daki ortak nokta, tarihsel süreçte millet ya da Latince’deki Nation sözcüğünün dönüşüme uğradığını söyleyebiliriz. Ortak nokta ise benzerlikleri ve birlikte olanları ifade etmede kullanılmasıdır.

Zernatto’nun “yabancılar cemaati” anlamıyla nation kelimesi; Ortaçağa gelindiğinde Roma’da kullanılan anlama yakın bir tanımlamayla kullanılmaya devam

etmiştir. Fakat burada bir aşağılamadan ziyade, ortaçağ döneminde üniversite öğrencilerini tanımlamada kullanılmıştır. Roma'nın yerleşim yerlerindeki yabancılar, göçmenler gibi üniversite öğrencileri de yabancıydı. Bununla birlikte öğrencilerin coğrafi olarak yakın bölgelerden gelenler Nation olarak tanımlanırdı. Hocaları onları kaldıkları mahallelere birlikte yerleştiriyorlardı. Bu öğrenciler artık hocalarıyla üniversite içinde tartışmalara katılıyor, bu şekilde belirli bir entelektüel pozisyona erişiyorlardı. Bundan itibaren Nation sözcüğünün anlamı da değişmeye başlar. Bu kavram daha fazla bir anlam taşıyıcısı haline dönüşür. Sadece ortak bir kökenden gelen değil, ayrıca bir amaç birliğine, belirli bir görüş topluluğuna işaret etmeye başlar. Bu gelişim süreci içerisinde kavram kullanıldıkça bir anlam yüklemesi ve anlam değişimini de uğramaktadır. Zaman içerisinde Ortaçağ kilise konseyleri için kullanıldığında, bir görüş birliğine işaret etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu konseyde prensler ve hükümdarların temsilcileri toplanıyor, bir bütün olarak Hıristiyan ülkelerin geleceğine ilişkin tartışıyorlardı. “ Tartışmalarda Res Publica'nın geleceği hakkında benzer görüşleri paylaşanların oluşturduğu taraflara da nation adı veriliyordu.” (Greenfeld, akt. Özkırmı, 2010: 14). Burada bir önceki anlamdan biraz daha farklılaşan, bir anlamda sadece belirli sürelerde ve rastgele bir araya gelmiş yabancı veya öğrenciler gibi kişilerin birlikteliğini anlatmıyordu. Konseyde var olan üyelerin belli sorumluluk ve yetki içerisindeki vekil ve temsilci olmaları kelimenin Roma'da başlayan küçültücü ve aşağılayıcı çağrışımlardan kurtulup, bir unvan anlamı kazanarak aristokratik bir anlama doğru dönüşüyordu. Nation kavramı bu dönüşümün ardından servet ve itibar sahibi olan dolayısıyla itibarlı tabakaların kendilerini alt tabakalar arasında ayırım yapmak amacıyla kullanıldı. Ayrıca belirli bir çizgi çekmek, temsilciler ya da elitler topluluğu anlamında giderek genişleyen anlama da büründü. Bu dönemden sonra halk kelimesinin eş anlamlısı gibi görülüp tanımlandı. Nation kelimesi modern siyasi anlam kazanmaya başlamıştı. Ve bir moda kavram olmaya adaydı. (Özkırmı, 2010: 14). Köken itibarıyla aynı kökenden gelen kişilerin yanında aynı görüşlere ve ortak bir amaca sahip toplulukları ifade etmek için kullanılıyordu. Kelimenin siyasi anlam yüklenmesi ile kullanılmaya başlanması 18. yüzyıl'ın sonlarında olmuştur. (Türküne, 2012a: 27). Bununla birlikte Nation halk kavramlarının eşitlenmesinin ya da bugünkü anlamda “Nation” kelimenin yaygın kullanıma girmesinin tam olarak ne zaman gerçekleştiği

tartışmaları milliyetçilik araştırmaları yapan araştırmacılar arasında halen derin anlaşmazlıklara sebep olmaktadır. Zira bu tartışma kavramsallaştırma ve dönemlendirme sorunlarıyla yakından ilişkilidir. (Özkırımlı, 2010: 14). İleride yapacağımız milliyetçilik tanımlamalarına ışık tutması bakımından “Nation” kavramının siyasal anlamda 18. yüzyıldan sonra bu anlamda kullanıldığını söyleyebiliriz.

Türkçe’de ki “millet” kelimenin tarihsel kullanımında türdeşlik anlamında “Nation” ile benzer bir yol takip ettiği söylenebilir. Arapça bir kavram olarak “Millet” “İmla” kelimesinden türemiştir. İmla kelimesinin isim halidir. Etimolojik açıdan “doğrulanmış” “düzeltilmiş” anlamına gelmektedir. Bununla birlikte İslam ıslahatı olarak, ehli kitap olanları isimlendirmek için kullanılır. Çünkü onların dinleri ve şariatları düzeltilmiştir. Özellikle Osmanlı’da millet kavramı millet sistemi aynı dine inananları ifade etmek için kullanılmıştır. Osmanlı’da yapısal unsur olarak göze çarpan millet sistemi dini farklılıklara dayanan ayrımla oluşmaktadır. Osmanlı devleti içerisinde yaşamlarını sürdüren dinsel cemaatler millet sistemini oluşturuyordu. Osmanlı’da millet sisteminde millet kavramına yüklenen anlam, ortak dine inanların birlikteliğini anlamak gerekir. Müslüman unsurlar dışında var olan milletler bu sistemde özerk bir alana sahip oldukları gibi sorumluluk yolunda diğer unsurlardan ayrılırlar. Bu millet tanımlaması etnik kökenlere göre yapılmayıp, sadece dinsel farklılıklar göz önünde bulundurularak gelişmiştir. Aynı etnik kökenden gelen, aynı dili kullanan toplumlar bile farklı inançlara sahip oldukları için farklı bir tanımlamaya tabi tutulmuşlar ve farklı millet olarak adlandırılmışlardır. Örneğin: “Osmanlıdaki Osmanlı Ermenileri tek millet değil Ermeni Katolik ve Ermeni Protestan olarak milletlere ayrılıyordu.” (Yıldırım, Y. 2012: 150). Bu ayrımda net bir şekilde ortaya çıktığı gibi Osmanlı’da millet denince dine dayalı bir ayırım ortaya çıkmıştır.

Kamus-ı Türkî de “millet” kavramının anlamını, dini cemaate karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Ve “cins” kelimesinin “kavim” karşılığında kullanılmasının galat olduğu belirtilir. Cins kelimesi burada ırk anlamında kullanılır. Bugün ise dini ortak paydayı ifade eden “ümmeť” kelimesi yakın zamana kadar “Nation” nın karşılığı olarak kullanılmıştır. Ali Suavi 1868’de bu kavramı “Nation” kelimesini “ümmeť” olarak tercüme etmiştir. (Türköne, 2012a: 28). Günümüze geldiğinde

“oluş”, “millet” ya da Latince de Nation kavramıyla aynı ortak siyasal anlamı vurguladığı söylenebilir. Günümüzde kavramın siyasal karşılıklarını anlayabilmek için millet tanımlarına yüklenen anlamı anlamada geçmişin yol izlerini sürmenin yararlı olacağı söylenebilir.

Millet kavramını tanımlamadan önce bir anlamda Avrupa’da yaşanan siyasal süreçlerin genel bir tarihsel analizini yapmak, milletçilik fikrinin ortaya çıkmasını sağlayan faktörlerinde bilinmesi ve arka planının çözümlenmesini sağlayarak kavramsalın iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır. Romanın dağılmasıyla birlikte Avrupa’da başlayan feodal sistem ekonomik ve siyasal anlamda iki yönü ortaya çıkarmıştır. Siyasal anlamda feodalite atomize bir iktidarı temsil eder ve merkez iktidarı sınırlandırılmış bir iktidardır. Burada yerel yönetim güçleri merkez karşısında önemli ölçüde bağımsızdırlar. Ekonomik alanda ise toprak sahibi beylerden oluşan senyörlerin büyük bir kısmı, çiftlik arazilerinden oluşan malikâne denilen bölgelere bölünmüştür. Derebeyleri toprakları üzerinde büyük yetkiye sahip durumdadır. Bu sistemin işlenmesi ve işlerin yürütülmesinde töre ve geleneklerin gücü bir hayli baskın durumdadır. Bu dönemim en önemli güç odaklarından biriside kilisedir. Kilise Hıristiyan dünyasına yayılmış bir örgüt olarak büyük bir prestij sahibi ve aynı zamanda en büyük toprak sahiplerinden biriydi. Kilisenin etkisi bunların yanında dinsel alandaki eğitim düzeninin belirleyicisi olmasıyla da önemliydi. (Çağlar, 2007: 7). Bu gelişmeler 11. yüzyıla kadar bu şekilde devam ede gelmiştir. Bu süreçten sonra tüccar dediğimiz sınıfının ortaya çıkmaya başlaması, yeni düzeninde değişiminde habercisiydi. Üretim ilişkilerindeki değişiklikle elde edilen artı ürünü pazarlama ihtiyacı ve fazla ürün elde etme düşüncesi üretimdeki artış pazar arayışlarını da arttırıyordu. Zamanla şehirlerde gelişen ticaret sınıfı ve büyüyen tüccar sınıfı, feodal sistem yasalarının yerine kendi çıkarları doğrultusunda karar verici mekanizmaları oluşturmaya çalışıyordu. Bu alanda istediklerini elde etmek adına lonca denilen birlikleri kurdular. Orta sınıf olarak da adlandırabileceğimiz bu sınıf giderek güçlendi. Ticaretle uğraşan bu sınıf, ticareti güçleştiren engellerden kurtulmak istiyordu. Feodal Lortların varlığı ticareti güçleştiren etkenlerin başında geliyordu. Merkezi bir otoritenin varlığı feodal sistemde şehirlere kapalı olan, korumacı anlayışın dışına çıkmada ve pazarların genişlemesinde giderek önem kazanmaktaydı. Kral şehirli ve Feodal Lortlar arasındaki çekişmede,

şehirlilerin yanında yer alarak, lonca sistemine bağlı tüccar sınıfını desteklemesi ilk olarak Lortların gücünün azalmasını sağladı. Böylece kral güçleniyordu. Ayrıca kralın tüccarlardan aldığı parayla ordu kurması Lorda olan bağlılığı azaltıyordu. Bununla birlikte askeri sistem giderek profesyonel hale geliyordu. (Çağlar, 2007: 9-10). Bu süreç ileride oluşacak millet duygusunun ve ortak kültür, dayanışma gibi kavramsalların Batı toplumlarında çekirdeğini oluşturacak hareket tarzlarıydı. Oran Baskın bu durumu ifade ederken şu şekilde yorumlamaktadır. 11. ve 12. yüzyıldan sonra krallıkların güçlenerek, bunun yerine feodal yapıların zayıflaması, aynı zamanda tüccar sınıfı için pazar alanlarının genişlemesine yol açmış. Bu durum 16. yüzyılın sonunda millet dediğimiz kavramın ortaya çıkmasını sağlayacak bir takım düzenleme ve değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Yeni ortaya çıkan siyasal birimde, her şeyden önce ticaret yapabilmenin yolu, halkın ortak bir anlaşma aracı bulmasını gerekli kılıyordu. Bu durum Latincenin önemini yitirmesine ve bölgesel dillerin ortaya çıktığı ve giderek bölgesel dillerin önem kazandığı yeni bir dönemin ortaya çıkmasını sağladı. 16. yüzyıl başında Luther'in papalığa karşı kaldırmış olduğu bayrak, Hıristiyan dünyasında papalık yoktur, fikriyle kilisenin kral karşısında bağımlı durumunu, siyasal alanda daha da krala bağlı duruma sokmaktaydı. Kilisenin krala karşı ideolojik açıdan bağlanması her geçen gün artmaktaydı. Bununla birlikte Luther'in bu reform hareketlerinin benzerleri daha önce defalarca gündeme gelmiş olmasına rağmen, toplumsal alandaki sosyo-ekonomik gelişmelerin etkisinin az olması sebebiyle, gerekli etkiyi yapabilmiş değildi. Reform hareketleriyle birlikte her krallıkta ulusal olarak nitelendirilen kiliseler ve mezhepler ortaya çıkmaya başladı. Bu durum sonucunda aynı yerde ve bölgede yaşayan bireylerin ve bu birimler içerisinde yaşamının aşıladığı ortak geçmiş duygusu ve ülkü birliği gibi yeni ortak duygular ortaya çıktı. Ve bu yeni duygular özellikle ülkü birliğinin öznel ögesini oluşturunca, halk arasında ileride milliyetçilik tanımlanmasında yer alacak olan, 'duygu' kısmını meydana getirecek olan, bir zihniyet ortaya çıkmıştır. (Oran, 1997: 49). İlerde millet ya da ulus olarak tanımlayacağımız kitlesel hareketlerin kökenini oluşturan yeni ekonomik süreçlerin ve sosyal düzenin sonuçları, değişimi ve etkileşimi bundan sonra daha hızlı hale getirecektir.

Koşullardaki değişim, kendi kendilerine yeten tarım ekonomilerine ticaret ve sanayi alanında gelişmelerin önünü tıkayan, engel teşkil eden, derebeylik kurumunu yıkmıştır. Kapalı tarım ekonomisinden ulusal pazar ekonomisine geçilirken, insanlar ülke düzeyinde birbirleriyle ilişki içine girdiler. Aynı topluma ait olmanın bilinci gelişti. 'Biz' duygusu gelişti. Ortak dil ve aynı yurdu paylaşmanın bilinci gelişti. Bir önceki bölümde belirttiğimiz papalığa bağlı kiliseden, giderek krala bağlanmış ulusal kiliselere geçildi. Ulusal özellikler, özellikle bu etkileşim içinde ortaya çıktı. Bu şekilde millet, ulus doğmuş oldu. Zamanla ortaya çıkan bu ulus fikri, birikimsel özellikle birlikte, ulus devleti ortaya çıkaracaktır. Bu yeni oluşan ulus-devletler zamanla Avrupa tarihinin en önemli siyasal aktörü haline gelecektir. Fransız devriminden daha önceki zaman diliminde ortaya çıkan, bu ulus-devlet formları, Fransız devriminden sonra büyük bir değişime uğrayacaktır. Ayrıca modern toplumların tanımlanmasındaki kavramsal çerçeveye bürünecektir.(Çağlar, 2007: 12).

Bu anlamda Poggi'nin de belirttiği gibi Fransız ulusu çağdaş Fransız devletini ne kadar yarattıysa, mutlak krallıkta Fransız ulusunu en az o kadar yaratmıştır. Bu durum ulus-devletin oluşumuna tabi ki mutlak monarşilerin katkısını ortaya koymaktadır. Avrupa'da mutlak monarşilerin güçlenmesi ve devamında uygulanan türdeşleşme ve merkezileştirme politikalarıyla uygulanan yeni süreç, ulusların başlangıcı olarak kabul edilebilir. (Poggi, 2012: 120). İnsanların eski çağlardan beri varlığını sürdürmesi, toplu şekilde yaşamasına bağlıdır. Bu topluluğun millet kimliği alması, yakın çağın ürünüdür. Toplumlar sosyal değişim evreleri içinde, aşiret yapısından milli örgütlenme düzeyine ulaşarak, millet halini almışlardır. Uzun bir süre devam eden bu tarihsel süreç içinde toplumsal, kültürel ve ekonomik alanda yaşanan etkilenimler sonucunda meydana gelen bu ürün, 'millet' adını almıştır. Yaşanan bu süreç beraberinde anlam farklılaşmasına da yol açmıştır. 18. yüzyıl öncesinde belli nitelikteki bir topluluğu tanımlamak için kullanılan millet kavramı, siyasal anlamda herhangi bir anlam ifade etmezken, Fransız İhtilali ve sonrasında siyaset bilimi literatürüne girmiştir. Ve siyasal bir anlam kazanmıştır. (Şen, 2008: 347). Tarihsel gelişim çizgisine bakıldığında Avrupa'da yaşanan gelişmeler sonucunda ortaya çıkan millet kavramı, uzunca bir sürecin sonucunda Fransız ihtilali sonrasında kazandığı yeni siyasal içerikle ve oluşturduğu modern

devletin ulus-devlet formuyla birlikte zikredilerek tanımlanmaya başlamıştır. Bu anlamda bundan sonra yapacağımız, millet tanımlarının dayanak noktası tarihsel süreç sonunda ortaya çıkan millet tanımları olacaktır.

Milliyet fikrine ve millet oluşumuna yönelik aristokratik olarak nitelenen bir burjuvazi sınıfının ve tüccar kesiminin yükselişi sonrasında yeni dönüşümler yaşanmaktaydı. Bu sınıf pazar elde etmek maksadıyla yönelmesi gereken yeni alanların varlığıyla birlikte, hem kendi ülkeleri, hem Avrupa'da elde ettikleri konumlarla, bu konumlarını dünyada sağlamlaştırma düşüncesine sahiplerdi. Bu kendi konumunu sağlamlaştırma düşüncesi, milliyetçilik fikrinin oluşmasına ön ayaklık etmiştir. Avrupa'da milliyetçilik fikrinin filizlenmesi Doğu'ya açılma sürecinin ve Doğu ile kurulan ilişki türünü haklılaştırma yolunda içeride taraftar kazanma, dışarıda haklılığını tescil ettirme çabaları, bunlara ilaveten elde edilen çıkarların korunması konusunda ortaya çıkmaktadır.(Akça, 2003: 27).

Buna müteakiben sanayileşme ve büyük endüstri devrimi gibi 18. yüzyıldaki hareketler, sosyal yaşantılarda değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Kırsal yaşamdan, kent merkezlerine yönelik ortaya çıkan nüfus hareketleri, köyde serf durumunda olan çoğunluğun, kent merkezlerinde bulunan endüstriyel alanda iş gücü niteliğine dönüşmesini sağlamıştır. Üretimin tezgah sistemli yapısı bir anda fabrika merkezli alana kaymasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum sosyal ve hayat şartlarındaki iyileşmeyi beraberinde getirmiştir. Zamanla bilgi tekeli kırılmaya başlamıştır. Bu zümre tarafından ortaya çıkan farklı bilinç alanı, millet ve sonunda da milliyetçilik fikirlerini mayalamıştır. Ortak çalışma sonucunda artan ürünün, stokların yeni pazarlara kaydırılması ve kaynak arama düşüncesi, sömürgeciliğe yol açmıştır. Fransız İhtilali sonrasında kendi halk kitlelerinde artan millet inancı, sömürgeleşen ülkelerde, millet fikirlerini aşmıştır. Öncelikle Batı'da var olan millet fikri bu hareketle, dünya ölçeğinde diğer ülkelere de sıçraması ile yeni boyut kazanmıştır.(Ülken, 1963: 202).

Milliyetçilik hareketlerin ulusal alandan, uluslararası bir alana sıçramasını bu tespitle de anlayabiliriz. Millet nedir? Makalesinde Ernest Gellner genel bir şablon çizmektedir. Gellner toplumun ortaya çıkışındaki iradi temel üzerinden hareket eder. Bir tarihsel oluşum süreci ile millet kavramına yeni yüklenen anlamı ve milliyetçilik fikrine yansımalarını anlamaya çalışır. Gellner "Şüphesiz ki rıza ve irade küçük ya

da büyük grupların oluşmasında çok önemli bir faktördü. İnsan cinsi her zaman grupların içinde öğütlenir.” (Gellner, 2012a: 85). İfadesiyle ilerde millet örgütlemesine yol açacak ya da millet örgütlenmesini ortaya çıkaracak rıza ve irade özgürlük anlayışının temellerini kurar. Grupların ortaya çıkmasını ve devamını sağlamalarını mümkün kılan şartlar vardır. Bunlar irade, gönüllülük, sadakat ve dayanışma gibi pozitif duygu ve etkenlerdir. Bunların yanında mecbur kalma, zorlama, baskı, korku gibi negatif faktörlerde etkilidir. Var olan grupların uzun süreliliğini ya da kısa süreliliğini belirleyen bu faktörlerin etkinliğinin grup üzerindeki tesiridir. Bu pozitif ya da negatif özendiricilerin etkisinde azlığı ya da yokluğu grubun kısa süreli olmasına neden olmaktadır. Bu özendiricilerin varlığı grubu devam ettirebilirliğini sağlamaktadır. Buradan hareketle milletleri;

“Kendi öz iradeleri ile cemaat halinde yaşamakta kararlı gruplar olarak tanımlar; “Bu tanımlamadan, bu tanıma uyan bir çok toplumsal grup yada cemaatsel yapı ortaya çıkacaktır. Bu tanımlamada millet; Milletlerin kendileri millet olmaya karar vermiş ve hayatları tamda Renan’ın dediği gibi her gün tekrarlanan plebisit şeklinde sürmektedir.” (Gellner, 2012a: 86).

Bu iradi olan ve ortak noktada kanaat oluşturma noktasında pozitif ya da negatif unsurlarla ortaya çıkan büyük çaplı gruplar olarak görülmekle birlikte millet;

“Daha çok genel sosyal ortam haline geldiği, bununla birlikte homojen bir biçim aldığı, tek bir merkezin elinden yüksek bir kültüre dönüştüğünde, sadece bir elit grubu değil, bütün nüfusa mal olduğunda, iyi tasarlanmış bir eğitim marifetiyle kültürün bütünleşmesi insanları cezbeden şevkle özleşmesine imkan verdiğinde, işte bütün bunlar eş zamanlı olarak gerçekleştiğinde, millet tek geçerli sosyal birimi oluşturur.” (Gellner, 2012a: 87).

Buradan baktığımızda iradeyle ortaya konulan bir bütünlüğün kültürel siyasi çerçevede içinde yoğrulması ve ortaya uyumlu topluluk çıkması sonucuna da ulaşılabilir.

Önemli sosyal bilimci ve sosyolog Max Weber ise “millet” kavramının tanımlanmasında herhangi bir ortak net bir tanımlamanın zorluğuna vurgu yapar. Net bir tanım yapmak gerekse de bunun deneysel sonuçlarla elde edilen sadece tek bir millete ait olma yönünün kesinlik oluşturamayacağını vurgular. Öncelikle millet kavramını belli bir grup insanda, başkalarına ya da başka gruplara karşı belirli bir dayanışma duygusunun harekete geçirilmesi anlamı da çıkarılabilir. Bu bakımdan dayanışma, duygusal ifade yönüyle, değerler alanının kavramı niteliğindedir. Burada

ortak duygu, ortak eylemsel alanın ortaya çıkacağı fikride çıkarılamaz. Mutlak bir belirsizlik taşıyan “millet” kavramı tanımlanırken, kesinlik sadece milletin siyasal alana ilişkin olması itibariyledir. Millet kavramı tanımlanırken; millet, kendini bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilir. Bir duygu birliğidir, o halde millet normal olarak kendi devletini yaratmak eğitimi de taşıyan bir topluluktur. (Weber, 2012: 65-66). Bu anlamda millet olma sürecinde her toplumda birlik oluşturma duygusunda yaşanacak farklılıklar, her toplumun farklı bir millet oluşturma süreci yaşamasına sebep olacak. Bu da farklı tarihsel süreçler ve dönemlerde farklı tanımlamaları da beraberinde getirecektir.

Benedict Anderson “Milli Bilinci Kaynakları” yazısında aydınlanma ile başlayan ve günümüzde devam eden yeni sürecin dilsel alanla ilişkisini ortaya koymaktadır. Yeni dönemde modern yüzyılda Avrupa dillerinin genel olarak modern biçimlerini almasıyla, buna eşlik eden kapitalist yaygın anlayışı, yaşanan gelişmelerin hızla yayılmasını sağlamıştır. Bu süreçte “Kapitalizm; teknolojiye insanların dilsel çeşitliliğe olan mahkumiyetinin, birbiriyle buluşmasının yeni bir cemaat tarzının hayal edilmesini mümkün kıldığını ve bu yeni tarzın, modern milletlerin temel morfolojisini hazırladığını söyleyerek özetleyebiliriz.” (Anderson, 2012: 105). Bu şekilde bakıldığında siyasal anlamda bir bütünlüğe kavuşturan duygusal bağlardan sonra, dilsel ortak kullanım ve bunun yaygınlaşmasının oluşturduğu payda dikkati çekmektedir. Millet ve milletçilik tanımlamalarıyla bu alanda önemli isim haline gelmiş bir başka düşünüründe millet tanımlamasına ve millete bakış açısına yer vermek yararlı olacaktır. Elie Kedourie öncelikle insanları birlikte yaşama uygulamasına iten ve 19. yüzyılda genel kabul gören pragmatik felsefeden ortak payda, yaşam alanında bir fikir birliğine ulaşma noktasının nasıl yakalandığını ortaya koymaya çalışır. Bu noktada “insanlar iki farklı efendinin hakimiyeti altına girme durumundadırlar. “acı ve zevk” insanlar bu iki belirleyici acı ve zevk duygusuyla yönetimlerini gerçekleştirirler. Bu manada en iyi toplumsal düzen acıyı en aza indiren ve zevki en çoğa yükseltendir. Bu felsefi düşüncenin ortaya çıkardığı düzen anlayışı ve devlet şekli “Kendi refahlarını sağlamak maksadıyla birlikte yaşamının daha iyi olduğunu düşünen fertlerin bir topluluğudur. Ve akıl yolu ile bulanabilecek tedbirlerle, topraklarında yaşayan insanlara azami refah sağlayan bir idare kurmak, devlet idare edenlerin vazifesidir.” (Kedourie, 2012: 112).

Bu anlamda Fransız İhtilali sonrasında yaşanan süreci anlamada ihtilal hareketinin nedenlerini ve sonucunu yukarıda belirttiğimiz tanımsal çerçeveye göre Kedourie tekrar yorumlar. Bu ihtilal siyasal iktidarın kullanımında yeni imkanlar getirmekle birlikte, hüküm sürenlerin meşru daire içerisinde erişmek istedikleri hedefleri de değiştiriyordu. İhtilal bir anlamda da şunu ifade etmekteydi: “Eğer bir devletin vatandaşları, kendi toplumunun siyasi düzenine artık tasvip etmiyor idiyse, onu tatmin edici diğer düzenlerle değiştirmek hak ve kudretine sahip olacaktı.” (Kedourie, 2012: 113). Bu yeni dönem millet tanımlamasında “Bütün hakimiyet hakkı millete aittir.” düşüncesini geliştirdi. O halde sorulması gereken bir diğer soru millet denilince ne anlaşılıyor ve millettten ne kastediliyor? Tartışma burada başlar ve farklı tanımlamalara ve farklı dönemlerin genel konjoktürüne göre yapılan tanımlamalar genel görüş ortaya çıksa da, her biri farklı bir yönü ortaya çıkartmaktadır. Millet “nation” konuşma dilinde bir aileden büyük fakat kabile ve kavimden küçük topluluğu, doğuştan benzerlik gösteren bir insan küresi ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Bir başka yerde Sieyes millet “müşterek konuna tabi olarak yaşayan ve aynı teşri kuvvet tarafından temsil edilen ortak heyet” olarak görür. Hume “Bir millet devamlı ilişkiler sonunda müşterek özellikler kazanan fertlerin topluluğundan başka bir şey değildir.” der. Diderot ve d’Alenbert’de milleti “ Muayyen genişlikte sınırları belli bir ülkede oturan aynı hükümete tabi olan önemli sayıda halkları gösteren bir cins ismi olarak tarif eder.” (Kedourie, 2012: 114-115). Bu tür genel tanımlar siyasal anlama doğru bir kayışı göstermekle birlikte farklı vurgulamalarında dile getirildiğini görmekteyiz. Kedourie buradan kendi kaderini tayin hakları, birlikte yaşama istenci ve idareyi yönlendirme hükmetme gücünü ön plana çıkarmaktadır.

Yaptığı millet, milliyet ve milliyetçilik tanımlamaları ile tanınan düşünürlerden Hans Kohn, milliyetçilikte insanın doğduğu sosyal fiziki çevreye olan doğal bağlılık fikri arasındaki ilişkiyi kurgulayarak, kendinden sonra gelen araştırmacılara yön veren ve onları etkileyen araştırmalar yapmıştır. Ona göre tarihsel süreçte milletler hep varlıklarını devam ettire gelmiştir. Fakat ulusal bilincin oluşması ve bu bilincin uyanışıyla birlikte milletler tarihte mutlak belirleyici durumuna gelmiştir. “Milleti ırk gibi “nesnel” faktörler üzerine kurmak ilkel kabileciliğe dönüşü getirir. Modern zamanlarda milletleri şekillendiren ve oluşturan şey kanın çağrısı değil, fikrin gücü olmuştur.” (Kohn, 2012: 141). Bu noktada millet

oluşumu sanıldığığının aksine Kohn'a göre modern zaman biriminde ve Batılı anlamda bir örgütsel hareketle, Fransız İhtilali sonrası birden ortaya çıkan yapılar değildirler. Eskiden beri farklı coğrafyalardan ve farklı coğrafi özelliklerin getirdiği etkilerle birlikte farklı toplumsal yapıda, kendi kültürel ve siyasal aynı zamanda askeri vb kurumsal yapılanışını oluşturmuş, milletlerin varlıklarından söz edebiliriz. Modern anlamda millet, milliyetçilik ve milliyet fikrine sahip olma duygusunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Anthony D.Smith bu durumun varlığını ortaya koyarken benzer bir açıklama ile: “Milletler hep vardı; değişen sadece kendilerinin bunun farkına varmaları ile fiiliyata dökülme düzeyleridir.” (Smith, 2010: 75). şeklinde paralellik arz eden bir tespitte bulunmaktadır. Bu anlamda bazı düşünürler arasında bir anlaşmazlık bulunmakla birlikte, milletin tamamen modern bir yapı olduğu konusunda hem fikirdirler. Bu tespitle milletler, yüzyıllar boyunca oluşan yapıya modernizmle ortaya çıkan milliyetçilik fikri nefes üfleyerek, adeta var olan sisteme can verdiği zaman bir anda mevcut yapı anlam kazanır. Modernizm felsefesi millet ve milliyetçilik kavramının iç içe geçmiş bir bütünlüğünü ortaya koymaktadır. (Kohn, 2012: 141). Bu tespitler geçmiş ve şimdiki arasındaki bağı oluşturmada yol göstericidir.

Milliyet, millet ve milliyetçilik kavramlarının iç içeliğini aşabilmek amacıyla yaptığınız millet tanımlamalarına, önemli katkı sağlayacak olan ve Türk düşüncesinde derin izler bırakan bununla birlikte: “ Hiç kimse tarihi değiştirmeden yazamaz.” “Millet hatırladıklarımız kadar, unuttuklarımızla da oluşur.” Ve “Millet her gün tekrarlanan bir plebisittir.”sözleriyle milliyetçilik tartışmalarına yön vermiş Ernest Renan'a kulak vermek gerekir. (Türköne, 2012a: 144).

Renan 1982 yılında Sorbonne'da verdiği: “Bir millet nedir?” Adlı konferansında günümüze kadar devam edecek olan ve hala varlığını tartışmalarla devam ettiren tartışmalara yön veren önemli bir dönüm noktası oluşturacak tanımlama yapmıştır. Renan'ın bu konferansında ortaya attığı millet tanımı hala geçerliliğini koruyan özelliğe sahiptir. Renan'ın milleti tanımlarken yaptığı ayrım kullanılmaktadır. Bu ayrım milletin objektif ve subjektif nitelikleri ortaya koymaktadır. Renan bu ayrımı yaparak milletin ırk, din, dil gibi objektif unsurlarla kavranmasının zor olduğunu belirtir. Çünkü bu özelliklere göre milletleri tasnif etmek imkansızdır. Renan dünya ölçeğinde farklı dilleri konuşup tek millet olan ve

aynı dili konuşup ayrı milletler olarak var olan toplulukları zikreder. Sonra bir toplumu millet haline getiren unsurları onların birlikte yaşadıkları tarihten ve tarihe atfedilen anlamdan çıkarır. Geçmişten gelen müşterek bir miras ve gelecek için yine müşterek program, bir topluluğa millet olma bilincini kazandırmaktadır. Millet nedir? Sorusuna verilecek tek doğru cevap, kendisine millet olarak hisseden topluluk, birlikte yaşama iradesidir. Renan'a ait "millet her gün tekrarlanan bir halk oylaması" sözü milleti tanımlamada en çok tekrarlanan sözlerden biri olmuştur." (Türküne, 2012a: 29).

Türk düşünce tarihinde Türk modernleşmesinin fikir babası olarak da kabul edilen Ziya Gökalp'ın millet tanımına bakarsak "millet ne ırkı, ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasi, ne de irade bir zümre değildir. Millet lisanca, dince, ahlakça ve edebiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan zümredir." (Gökalp, 2012: 252). Şeklinde tanımlamıştır. Aynı zamanda teorisyen olma özelliği ile yaptığı tanımlamalar, başka düşünürlerin ve günümüz milliyetçilik tartışmalarının vazgeçilmezi olarak kabul edilir. Bununla birlikte Türk siyasal hareketinin dönüm noktasını oluşturan etkili isimlerden Mustafa Kemal Atatürk'ün millet tanımına da bakmak gerekir. Renan dan etkilenimlerin ve alıntıları olduğu bu tanımda; " Millet, dil, kültür, mefkure birliği ile birbirlerine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir." (Atatürk, 2012: 259). Şeklinde tanımlar. Ve bunun yanında milletin oluşmasında tarihsel süreç içerisinde etkili olan bazı hususları sıralar. Bu hususlar " siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve menşe birliği tarihi karabet ahlaki karabet."(Atatürk, 2012: 263). Şeklinde sıralar.

Bu hususlar bir milletin teşkilinde Atatürk'e göre olması gereken temel hususlardır. Genel tanımlardan ortaya çıkan ve günümüzde millet tanımlarında objektif/sübjektif, tarihsel/siyasal, geçmişe/kontrata dayalı, Batılı/Doğulu şeklinde kesin bir ayrımı bulmak fazla olanaklı değildir. Günümüzde milleti tanımlarken, genel ve kapsayıcı bir yapı içinde, bütün farklılıkları bünyesinde eriten, yüksek bir kültür olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte daha çok devletlerin kendi varlıklarını meşrulaştırma aracı olarak gördükleri millet, kimlik tanımlamalarında da uluslararası ilişkilerde bir tanımlama aracı olarak kullanılmaktadır.(Smith, akt. Şen, 2008: 354). Bu tanımlamalar somrasında millet son toplum şekli olarak görülmekte ve bakıldığında toplumsal varlık olma yolunda son merhale olarak ifade etmek

mümkündür. Bu durum modernist anlayışların, modern devletin meşruluk kaynağı olarak, din ya da soy birliğine yerine, milleti temel almanın bir sonucudur. Bu anlamıyla millet, tek bir somut siyasi biçimle, yani belirli ya da birkaç ülkeyle sınırlandırılması mümkün olmayan yapısıyla, evrensel niteliğe sahip olma özelliği kazanmıştır. Bununla birlikte kapsayıcı ve genel kimliğe sahip niteliğe bürünmüştür. (Şen, 2008: 354). Burada eski anlayışlardan kaynaklanan doğuştan getirilen temel kazanımlara dayalı ve bir olanları, türdeş olanları kapsayan, geri kalanını dışlayan anlayışların dışında, düşünce ve fikirde bir kapsayıcı yönü ağır basan, genelleyici yönünün ağır bastığı sisteme dönüşmüştür. Bu tanımlardan hareket ederek genel bir özetleme yapıldığında; millet ve milliyet kavramının çeşitli etnik, dilsel, dini temelleri olan bir kültürel cemaat olarak ele alan Anderson'un hayali cemaat olarak nitelediğini görürüz. Giddens'a göre ise yeni bir tarz olarak ortaya çıkan kavramsal, cemaat tanımı ile aidiyete atıf yapar. Teorik açıdan modern anlamda milletin ayırt edici özelliği kültürel muğlaklığıdır. Dil, din, toprak v.b bütün temel yaklaşımlar hepsi birer işaret olarak alınabilir. Bunların hiç biri milleti tanımlamada tek başına yeterli özü ortaya çıkaracak tanımı oluşturamaz. (Leca, 1998: 12).

Bu noktada millet tanımındaki objektif ve sübjektif unsurlarla milleti oluşturan niteliklerin ne olduğu noktasında kısa bir bilgi vermek millet sürecini oluşumunu anlamada katkı sağlayacaktır. Milleti tanımlarken bazı yazarlar objektif unsurları bazı yazarlar ise sübjektif unsurları ön plana çıkarmışlardır. Bazı tanımlarda ise bu iki unsurun birlikte kullanıldığı görülebilir. Objektif unsurları göz önünde bulunduran yaklaşımlar, bu unsurları belirlerken şu noktalara işaret ederler. Etnik köken, dil, din, toprak, ortak tarih, kan bağı ve ortak kültür.(Çağlar, 2007: 14). Objektif unsurlar milleti oluşturmada genelde ırk ve soya dayalı bir tonlama yapmaktadır. Objektif unsurlar sosyolojik bir içerikten ziyade, siyasal alana ilişkin modernist yaklaşımların tanımlamalarında öne çıkan faktörlerdir. Objektif unsurlar birçok düşünür tarafından millet tanımı için yetersiz görülmüştür. Çünkü ortak dili olmayıp ya da ortak soya dayanmayan, milli devletlerin varlığı, bununla birlikte aynı dinlere inanan fakat devlet ve millet niteliği taşımayan toplumların varlığı, bu birlikteliklerin millet sürecinde sıkıntılı olduğunu ortaya koymaktadır. Renan'ın bu duruma;

“ Nasıl oluyor da ülke içinde üç dilin konuşulduğu, iki ayrı dinin olduğu ve üç ya da dört farklı etnik topluluğu bir arada bulunduran İsviçre bir milleti meydana getirebiliyor da. İsviçre’ye göre daha homojen olan Tuscony olamıyor. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, Latin, Amerika ve İspanya aynı dili konuşmasına rağmen tek bir millet oluşturmuyor.” (Renan, 2012: 49).

Burada Renan bu objektif unsurların yetersizliğini ortaya koymaktadır. Objektif öğelerin millet tanımında yetersiz kalacağını söyleyen birçok düşünür subjektif öğeleri ön plana çıkarmıştır. Subjektif bilinç bu öğelerin en önemli olanıdır. Bu düşünürler subjektif bilinç olarak da tanımladıkları bilinç öğelerinden yoksun olan topluluklar etnik topluluklar olarak varlıklarını sürdürürler şeklinde tespitte bulunurlar. Modernist yaklaşımın ana yönünü ortaya çıkaran görüntü, bu subjektif unsurlardır. Çünkü eski milletler diye tanımladığımız, modern dönem öncesi dönemde etnik ve toplumsal anlamda milletler vardı. Ve bunların temel özelliği kabile ve ırka dayalı soy tanımlı milletlerdi. Yani milleti millet yapan, objektif unsurlardan ziyade, subjektif bilinçtir. Bu bilinç, birlikte yaşama düşüncesi olarak ta genel kabul gören görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün beraber yaşadık ve beraber yaşama duygusunu sürdürüyorsak, yarınlar içinde bu bilince sahip olabilmeye düşüncesi millet dediğimiz oluşumun mayasını teşkil eder. Smith bu durumu modern anlamda;

“Sınırları belli bir yurttaki, belli bir siyasi topluluğun fertleri arasındaki yasal eşitliği, halk arasında belli ortak değer ve gelenekleri, ya da çekirdek bir topluluğu varsaydığı düşünüyordu. Başka bir deyişle milletler yurt içindeki halkı bir arada tutan ortak bir anlayış, emel hissiyat ve fikirlere ortak bir sivil ideoloji ve kültürel boyuta sahip olmalıydılar. Ortak bir kamuoyu ve kitle kültürünü temin işi popüler toplumsallaştırma vasıtalarına kamusal bir eğitim sistemi ve kitle iletişim araçlarına havale edilmişti. Batılı milli kimlik modelinde milletler mensupları, ortak tarihi anılar, mitler, simge ve geleneklerle bağlanmış ama türdeş kılınmamış, kültür toplulukları olarak görülmekteydi.” (Smith, 2010: 27).

Burada birlikte yaşama fikri modern olan devlet oluşumlarının niteliği durumunu almaktaydı.

Buradaki ortak varsayımlarla birlikte Smith milli kimliğin temel özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır;

1. Tarihi bir toprak /ülke, ya da yurt.
2. Ortak mitler ve tarihi bellek.

3. Ortak bir kitlesel kamu kültürü.
4. Toplumun bütün fertleri için ortak yasal hak ve görevler
5. Topluluk fertlerinin ülke üzerinde serbest hareket imkanına sahip oldukları ortak bir ekonomi.” (Smith, 2010: 31-32).

Buradaki tespitler milleti objektif ve sübjektif temelli bir tanımla ortaya çıkarmaktadır. Millet ve ulus kavramı milliyetçilik fikrini anlamada önemli bir unsur teşkil etmektedir. Bu millet kavramının doğuşu ve geçirmiş olduğu kavramsal değişimi ele aldıktan sonra, milliyetçilik fikrinin gelişim süreci ele alınmalıdır.

4.2.MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU

Milliyetçilik üzerine yapılan araştırmalar geniş bir literatür oluşturmaktadır. Bu çalışmaların geneli milliyetçiliğin ortaya çıkışı kökeni farklı yaklaşımları çeşitleri ve modern bir kavram olup olmadığı noktaları üzerinde odaklanmaktadır. Milliyetçilik kavramını ortaya çıkmasında bir çok itici güç etkili olmuştur.

Milliyetçiliğin birçok açıdan her türlü sosyo-ekonomik durumu, her ideolojik eğilimi ve her siyasal modele uyarlanabilir kavram oluşu onu hem evrensel hem de tikelci bir kavram olma özelliği kazanmasına sebep olmuştur. Bu açıdan milliyetçilik başlı başına birçok çalışmanın konusu olan kavramdır. (Şen, 2008: 381). Bu şekilde etkisinin halen devam etmekte olduğu ve çalışmaların konusu olmaya devam ettiği halde, millet kavramsalı üzerinde tanımlama sıkıntısı yaşanmaktayken, aynı yönde milliyetçilik kavramının tanımlanmasına ilişkinde güçlüğün olduğunu söyleyebiliriz. Tanımlama noktasında ortak bir tanımın bulunamadığını söylersek yanılmış olmayız. Bu tanımlama sıkıntısı; insan topluluklarının çok çeşitliliği, milliyetçilik olgusunun her toplumda ayrı birer süreç yaşaması ve bu farklı süreçlerin ayrı tanımlamaları da beraber getirmesinden kaynaklanmaktadır.

Milliyetçilik diğer söylemle Nasyonalizm Süleyman Hayri Bolay’ın felsefi sözlüğünde “Esasını, milli ananeye, geleneğe, örf ve adetlere uygun olmayan bütün hareketleri müesseseleri, meslekleri reddederek, her şeyi milli ananeye uydurmayı hedef edilmenin teşkil ettiği siyasi ve içtimai mesleklerdir. Milliyetçilik her şeyi milli açıdan değerlendiren bir dünya görüşüdür” (Bolay,

1996: 280). Bu tanımlamada milli olana yapılan vurgu millete ait olan anlamı katmakta ve milleti esas teşkil eden bir tanımlama olarak kabul edilmektedir. Millete dayalı yapılan tanımlarda milliyetçilik kavramının doğuşu ve kullanışı daha yakın tarihlidir. “Connor kelimenin ilk olarak edebiyatla, 1798’de ortaya çıktığını düşünür. Bunun yanında Peter Alter “milliyetçilik” teriminin ilk olarak Herder’in yazdığı bir metinde 1774’te kullanıldığını ifade eder.” (Özkırımlı 2010: 14). Bu kavramsalın siyasal anlamda yeni devlet şekillerinin ortaya çıktığı dönemde kavramsallaştığı ifade edilebilir. Bolay’a göre milliyetçilik felsefi temelini “Kant’ın hürriyet anlayışı ile Fichte’nin idealist felsefesinde bulur. Bu da ferdin kendini gerçekleştirme vasıtası olan hürriyetin, insanın kendisine büyük şuurla yani devletle bir tutması halinde ortaya çıkacağı fikrine dayanır.” (Bolay: 1996: 280). Fransız İhtilali sonrasında özgürlük, hürriyet vb. fikirlerin ardından en çok söylemsel anlamda telaffuz edilen bir diğer kavramda milliyetçilikti. Bir yükselişin başlangıcı olan bu dönem milliyetçilik hareketlerinin yükselişini hızlandırmış ve Fransız İhtilali ve milliyetçilik tanımlamaları birbirinden ayrılmaz olmuştur.

Kedourie milliyetçiliği 19.yüzyıl da Avrupa’da icat edilen bir ideoloji olarak görmektedir. Milliyetçiliğin ve millet kavramının 18. yüzyıldan itibaren daha önce görülmediği biçimde çok kullanılmaya başlamıştır. Bir anlam kazanarak yaygınlık kazanmaya başlaması bu ideolojinin parlak zaferini ortaya çıkaran göstergedir. (Kedourie ; 2012 : 111). Bu yeni ideoloji millet tanımının sonunda devlet yapılanmalarında, millete ait olanın öncelenmesiyle, milliyetçilik bir ideoloji olarak merkeze yerleşmeye başlamıştır. Burada devlet yapılanması içerisinde ulus-millet fikri Bir ulusal topluluk duygusu ve onun doğal sonucu olarak milliyetçilik, hükümet ve toplum arasında bir köprü oluşturmaktadır. Bu nedenle bu bağların kurulmasında ve korunmasında üstlendiği rolle bu döneme demokratik devrim çağı, aynı zamanda milliyetçi devrim çağı denilebilir. Leca’da bura da Fransız devrimi sonrasında yaşanan dönüşüme ve milliyetçilik fikrinin yükselişine dikkat çekmektedir.

Renan düşüncesi de belirttiği gibi milliyetçilik; bizzat kendi kökenini, yada daha ziyade sonucunun kökeninde yatan şeyi, ulusu, yaratan bir süreçtir. Milliyetçilik tanımı milliyetçilerin ortak tanımlayıcı özelliklerden veya öyle oldukları

varsayılan özelliklerden yola çıkarak, inşa ettikleri şeyleri veri olarak ele alınarak tanımlanır. Bu verilerin başarılı bir şekilde üretimi ulusun oluşturulmasının ilk aşamasıdır. (Leca; 1998: 14). Milliyetçilik fikri; içinde var olan ulustan hareket ederek, yine ulusa yönelen, onu oluşturmaya çalışan bir süreç olarak görülmeye başlamıştır. Brevilly milliyetçiliğin belirli iddialarda bulunduğunu söyler. Bunlar birincisi belirgin ve kendine has bir nitelikte donanmış ulus vardır. İkincisi de bu var olan ulusun çıkarları ve değerleri diğer bütün çıkar ve değerlerden üstün tutulur. Üçüncüsü ise ulus mümkün olduğu kadar bağımsız olmalı ve buda onun siyasi egemenliğinin tanınması gerektiğini gösterir. (Leca, 1998: 15). Ulus tarihsel süreçte var olmuş veya var olagelmış bir yapı olarak düşünüldüğünde, ikinci tespitte var olan millet veya ulusun çıkarlarının, değerlerinin, diğer bütün değerden üstün tutma düşüncesi milliyetçiliğin merkezi ideolojisini oluşturmaktadır. Bu ulus fikrinin, siyasal anlamda milliyetçiliğe evrilmesini sağlayan adım olarak görebiliriz. Fransız İhtilali sonrası bu süreç hızlanarak devam etmiştir. Ulusal ya da ulus merkezli milliyetçilik hareketleri merkezi Avrupa ülkeleri olmak üzere yakın zamanda ve günümüze kadar dalga dalga genişleyen bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu yapı halen değişerek de olsa devlet yapılarını ve toplumsal alanları etkilemeye devam etmektedir. Üçüncü betimleme, var olan bu ulus-millet mümkün olduğu kadar bağımsız olmalı. Bu da onun siyasal anlamda egemenliğinin tanınmasını gerektiren bir durum olarak ortaya çıkar. Bu belirtilen fikir, milliyetçilikte her ulusun bir millet olma ve son aşamada bir de devlet kurma ama bu devlet, ulus-devlet niteliğine sahip olma fikrini hızlandırmıştır. Var olan toplumsal yapı içinde kendilerini ayrı bir millet olarak gören topluluklar Fransız İhtilali sonrasında milliyetçilik fikrinin; ayrı egemenlik alanı oluşturma düşüncesinden hareket ederek, kendi ulus-devletlerini oluşturmaya başlamışlardır. Bu aşamada aynı ulus ve millet fikrinde birleşen toplumlar kendi milletinin ortaya koyduğu değeri başkalarından üstün tutma anlayışından hareket etmişlerdir. Bu düşünce yakın Avrupa' dan başlayarak uzak ülkelere, toplumlara doğru yayılma prensibi izlemiştir. Var olan toplum ve devletleri derinden etkileyen bu süreç, milliyetçilik ideasının adeta meyvesi gibi görülmektedir. Burada millet sürecindeki ve milli bilince sahip olmada ulus fikrini ortaya çıkaran ortak değerlerde ve onları üstün tutmada hangi durumun

öncelik kazanacağı fikri önem kazanmıştır. Milletlerin kendi oluşum süreçlerinde siyasal bakış açısına göre etnik ve diğer bağlar göz önünde bulundurularak yapılan milliyetçilik tanımlarında siyasi yön ağırlık taşımaktadır. Fakat millet sadece değerler oluşturma ve yaşatma sürecinde, kültürel odaklı temellendirdiğimiz eğilimleri önceleyen oluşum olarak tanımlanırsa. Milliyetçilik fikrinde bu alanda öncelik tanıyan tanımlamalar göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Örneğin Umut Özkırmı bu durumu;

“Eğer millet kategorisinin ilk gündeme geldiği zemin siyaset ise, kültürde onun işlenerek geliştirdiği arazidir ve bu anlamda milliyeti anlamanın en iyi yolu, onu dil, toprak, etnisite veya kültür gibi statik ölçütlere indirgemeyecek, kültürel bileşen ve belirli siyasi icatların etkileşimi ile şekillenmiş karmaşık, eşitsiz ve öngörülemeyen bir süreç olarak düşünmektir.” (Delanty, akt. Özkırmı, 2010: 20).

Şeklinde aktarmaktadır. Milliyetçilik bu anlamda yalnızca siyaset ya da kültüre dair değil, kişiyle de ilişkilidir. Hem siyaset bu anlamda kültürel bir temele dayandığı gibi, hem de kültürün siyasileşmesini içeren bir yapıya sahiptir. Bu da farklı milliyetçilik tiplerinin ve tartışmalarının yolunu açmaktadır.

Milliyetçilik tanımlarını daha iyi anlamda milliyetçiliğin son yüzyılda yaşadığı dönüşüm, ortaya çıkışı ve kökenleri hakkında bilgi vermemiz, modernleşme ve modernlik ile olan ilişkilerini ortaya koymamız yararlı olacaktır. Osmanlı’da ve Türk modernleşmesinde siyasal bir fikir hareketi olarak etkisini ve toplumsal alandaki bu dönüşüm süreçlerinden nasıl etkilendiğini anlamamızda yardımcı olacaktır. Bu durumda bu milliyetçilik fikrinin tarihsel gelişim çizgisine bakmak yararlı olacaktır.

Milliyetçiliğin tanımını yapmaya çalıştığımızda ideolojik ve siyasal açıdan ele alındığında modern zamanlara ait bir kavram ve olgusal gerçeklik olduğunu söyleyebiliriz. Milliyetçiliği bir ideoloji oluşumuna getiren tek duyguyu savunması doğru millet tanımlaması ahlaki ve normatif bir prensip olarak ne şekilde algılanması gerektiğine ilişkin bir inanç sistematiği olduğu yönünde vurguya sahip olmasıdır. Ortaya çıkıp evrenselleşmesinde ve bir millet oluşturma sürecinde bir bakıma milletleşme sürecinde belirleyici bir rol üstlenir. (Şen, 2008: 383). Batı Avrupa’da sanayi devrimi sonrası dönemde bu rolü üstlenmiştir. Bu zaman diliminin genel özelliği modern devletin gelişim dönemlerinde Ulus-devlet kavramının da ilk olarak

Batı Avrupa’da feodal bir düzenden merkezi bir devlet yapılanmasına geçişle birlikte ortaya çıkmasına denk düşmesindedir. Sanayi devrimiyle birlikte 11. yüzyıl ve 12. yüzyıldan itibaren başlayan, üretim alanındaki ve pazar alanlarındaki yapısal değişikliğin ardından bilimin teknolojiye uygulanışının ortaya çıkardığı sanayi devrimi toplumsal alandaki değişim sürecini hızlandırmıştır. Bunun sonucunda oluşan yeni kolektif ve sosyal ihtiyaçlara cevap olarak siyasal alanda milliyetçilik başlıca ideoloji haline gelmiştir. Ekonomik alandaki değişimlerin milliyetçiliği; Batı’nın dağınık haldeki feodal, siyasal ve ekonomik kurumlarını örgütlenişi için imkan sunarken, aynı zamanda Doğu’nun çok-uluslu ve teokratik yapıya sahip imparatorlukların içinde gelişim gösteremeyişi, pazar ekonomisinin bu var olan iki yapıyı dağıtıp, bireyleri ve bunların yanında yer alan yöresel toplulukları ortak bir milli pazar içinde örgütlenmesine imkân tanımıştır. Bu milliyetçiliğin toplumlar için başlıca ideoloji haline gelmesine sebep olmuştur. (Şen, 2008: 383). Buradan çıkarılacak sonuç milliyetçilik milleti oluşturan pazar ekonomisine dayalı bir sistem olarak Avrupa merkezli ortaya çıkış yönü sergilemiştir. Bu sadece tek biçimli pazar ya da ekonomik alana indirgenip açıklanacak oluşum olmakla birlikte merkezi önemi oluşturmada ve beraberinde bireysel faktörleri de içine katan Batı aydınlanmasının ortaya koyduğu modern devletin toplumsal boyutunu oluşturması bakımından önemlidir. Çünkü bireysel aydınlanma burada önemli bir ayırım alanı oluşturacaktır. Bireysel merkezli ama toplumsal bütünleşmeci bir milliyetçilik anlayışının merkezinde bireysellik ön plana çıkar.

Modern anlamıyla millet adı verilen toplumsal olgu, feodal düzenin bozulmasıyla ortaya çıkmıştır. Feodal düzende temel üretim şekli içinde yer alan ve derebeyine bağlı olarak köyde-kırsalda çalışan serfler ve derebeyi arasındaki ilişkilerdeki serflerin fazla ürün elde etmeleri, elde edilen ürünleri pazarlama düşünceleri kapalı pazar ekonomisini değiştirmeye yöneltmiştir. Üretim alanında kırsal alandan kente doğru yönelimin artması, tüccar sınıfının giderek güçlenmesine sebep olmuştur.

Poggi ortaya çıkan yeni durumu şu şekilde tanımlar. Milliyetçilik düşünceleri Avrupa ülkelerinin dünya pazarı ve ham madde kaynakları kırımlarından dolayı daha önem kazanmıştı. Bu durumda ulusal sınırları koruma, uzlaşmazlıkları yumuşatma gibi faaliyetler devlet aygıtının vazgeçilmez parçası haline

geliyordu.(Poggi, 2012:105). Bu anlamda milliyetçilik ekonomik faaliyetlerin devamında ortaya çıkan niteliğe sahipti. Luxemburg benzer bir tespitle milliyetçiliğin ortaya çıkardığı ulus fikrinin kökenlerinin üç faktörle belirler. Bu faktörler: Burjuvazinin kendi ülke sınırları içindeki pazarını garanti altına alma düşüncesi, kültürün halka yayılması ve demokratik oluşum süreci.(Luxemburg, 2010: 155). Luxemburg her ne kadar burjuvazi uluslararası bir pazar oluşturma gayretine girişse de öncelikli olarak kendi pazarını garanti altına alma hedefinde hareket ederdi tespitinde bulunur. Bu ekonomik anlamda yaşanan dönüşümün milliyetçilik fikri temellerine etkisini ortaya koymaktadır.

Bu ekonomik pazar anlayışına dayalı değişiklikler beraberinde siyasal ve toplumsal ilişkilerinde dönüşmesine sebep olmuştur. 16. yüzyıla gelindiğinde kilise ve feodal yapının azalan gücüne tüccar ve merkezi kralların artan gücü eklenmiştir. Merkantilist anlayışla korumacı devlet yapısına bürünen yeni süreç millet olma sürecinin de hızlanmasına sebep olmaktadır. Bunlara yerel dillerin kullanımının da artması eklenince milli olan ve milliliği vurgulayan yapılar önem kazanmaya başladı. Böylelikle ticaret ve bilginin önem kazanmasıyla toplumsal yapı tarıma dayalıktan kentliliğe, milli anlamda ülkeyi içine alan ekonomik faaliyetlere önem veren, milli bütünlüğü esas alan bir değişim yaşandı. Toplumsal yapıdaki bu köklü değişiklikler beraberinde yerel ortamlarından ve geleneklerinden kopan insanlar kentlilik olgusu içinde dönüşümlerini, bir bütünleşme sorunu yaşamalarını zorunlu kıldı. Bu durum bu insanların bütünleşme ihtiyacı hissetmelerine neden olmuştur. Bu yaşanan hızlı değişim karşısında siyasi ve idari yapılanma yetersiz kalmaya başlayınca, yeni toplumsal yapı iyi organize olmuş otoritesini hissettirecek merkezi bir hükümetin varlığını zorunlu olarak gerektirmiştir. Bu modernleşme ile birlikte ortaya çıkan toplumsal ihtiyaçlara kurumsal olarak cevap vermek gerekiyordu. Bütünleşme bir kurum altında gerçekleşmekteydi. Buna yönelik çözüm millet söylemi doğrultusunda milliyetçi prensipleri benimseyerek üretilmeye çalışılmıştır. (Şen, 2008: 385). Bu eskiden toplumların birlikteliğini kilise öncülüğündeki dinsel yapıya ait bütünleşmenin, kentsel alanlarda kaybolmasına, kilisenin insanları bir arada tutan bütünleştirici yapısına benzer yeni söylemler geliştirme ihtiyacının da ortaya çıkmasına neden oldu. Sanayileşme ve bu modernleşme ile kaybolan dinsel alandaki cemaatsel yapı bağıllık durumu, artık özgürlüğü elinde olan ve birlikte yaşamada

yeni bir söylem arayışındaki bireylerin bir araya gelmesiyle birlikte, modern devletin ideolojisi milliyetçilik olacaktır. Türköne oluşan bu durumu şu şekilde özetlemektedir.

“Sanayileşme ile birlikte okullaşmanın yaygınlaşması okuma yazma oranının artması milliyetçilin geliyeceği verimli bir zemin oluşturmuştur. Sanayileşmenin getirdiği toplumsal değişim, milliyetçiliğin kitlesel bir ideolojiye dönüşmesine yol açmıştır. Kırdan kent ekonomisine geçiş, kapitalizmin gelişen dinamikleri ile birlikte toplumu alt üst etmiş; kitlesel eğitim ve iletişim imkânları örgütsüz kentlilere dönüşen kitlelere bu ideolojinin ulaşmasına ve onları kuşatmasına imkân vermiş. Geleneksel cemaat yapılarının yokluğunda kitleler yönlendirilmeye açık hale gelmiştir. Kitleleri yönlendirme konusunda iletişim araçlarının gücünün artmasıyla beraber daha etkili konuma geçen aydınlar fikir imalatçısı olarak yerlerini almışlardır. Aydınlar ve kitleler için bu şartlarda milliyetçilik kendini ifade etmek, örgütlemek, hayatı paylaşmak ve ortak gayeler için seferber üzere elverişli bir ideolojiye dönüşmüştür.”(Türköne, 2012a; 24).

Bu açıdan toplumsal alanda eski tanımlamasından cemaat yönündeki eğilimlerini devam ettiren fakat bireyin yeni durumunu da içine alan hayatını sürdürürken yaslanabileceği bir toplumsal dünya sunmada millet dayanak noktası oluşturmaktadır.

Benedict Anderson’un “Hayali Cemaatler” olarak nitelediği ve” kapitalizm, teknoloji ve insanlığın dilsel çeşitliliğine olan mahkumiyetinin birbiriyle buluşmasının yeni bir cemaat tarzının hayal edilmesini mümkün kıldığını ve bu yeni tarzın modern milletlerin temel morfolojisini hazırladığını söyleyerek özetleyebileceğini ifade eder.” (Anderson, 2012: 105). Bu açıdan bakıldığında toplumda Avrupa merkezli ekonomik gelişmelerin son noktada milliyetçilik fikriyle bir bütünleşme sağlamada aracı kullandığını dile getirebiliriz.

“Batı Avrupa’da 18. yüzyıl dinsel düşünce çağının kapandığı aydınlanma, seküler dünya düşünce tarzının benimsendiği bir çağdır. O zamana kadar insanların çektiği sıkıntılar karşısında, dinsel düşüncenin içinde barındırdığı kaderci anlayış insanlara “öteki dünya” da bu sıkıntıların sona ereceği müjdesini vermekte, bir bakıma yatıştırıcı olmaktaydı. Bu düşüncenin ortadan kalkması yada zayıflaması insan bilincinde bir boşluk yaratmış, ekonomik ve doğuştan gelen eşitsizlikler ile her alanda yaşanan sömürü karşısında kendi kutsal anlayışlarına sığınan birey, özellikle kendisinin bir şey yapmadan sığınacağı yeni bir gücü keşfetmiştir. Birey bir Fransız, İtalyan yada Alman olarak doğmanın gelecek için iyi ümitler beslemesi için yeterli olduğunu, kendi varlığının geçici olduğunu ancak, üyesi olduğu ulusun “ebedi” olduğunu anlamıştır. Bu bağlamda 18. yüzyıl sonunda dinsel

anlayışın aşınması milliyetçiliğin doğuşunda önemli rol oynamıştır.” (Uzun, 2003: 146).

Uzun’un da vurguladığı Anderson’dan gelen hayali cemaatleşme fikri kaybolan dinsel bütünleşmenin milliyetçilik ideolojisi ile bireyden hareket ederek devlet odaklı olarak tekrar sağlaması düşüncesidir. Bu milliyetçiliğin doğuşunda etkileşimi vurgulamaktadır.

Bununla birlikte Fransız İhtilali öncesinde yaşanan süreçte iyice ortam krallık yönetimine tepkinin neticesinde bir tepkisel bütünleşme yaşanmış. Yüzyıllar boyunca dinden kaynaklanan sebeplerle elde ettikleri egemenlik gücünün meşruluğunu vurguladıkları dayanak, 1789 Fransız İhtilali ile ulusal egemenlik denen yeni bir dönemin başlamasına vesile olmuştur. Daha önceki prenslerin gücünü ardına bu gücü veren tanrısal fikri 1789 da yöneticilerin gücünün ardına yeni bir metafizik öge, ulusun egemen kişiliğini koydu.

“Ulusal egemenlik öğretisinde ulus bir bilinç ve iradeyle donanmış kişiydi. Bu kişide bu irade egemendir. Ulusun bir egemen iradesi bir hükümet tarafından temsil edildiğinde ortada bir devlet vardır. Demek ki devlet bir hükümet tarafından temsil edilen, egemen bir ulusal korporasyondur. Devlet tanım gereği egemendir. Çünkü o örgütlenmiş ve temsil edilmiş egemen ulusun ta kendisidir.” (Türköne, 2012a: 21).

Bu ulusal egemenlik fikri milli devlet yani ulus devletlerin ortaya çıkışının temel yapı taşıdır. Ve ideolojisi de milliyetçiliktir. Monarşi sistemlerde yönetme hakkını elinde bulunduran kral ve padişah tek yönetim erkini elinde tutan güçtür. Tebaa ya da halkın vazifesi ona olan bağımlılığı, sadakati yerine getirmektir. Fransız İhtilali ile birlikte bu slagon yerine eşitlik, özgürlük ve kardeşlik prensiplerinin benimsenmesi, eski söylemler yerine yaşasın kral ya da padişahtan çok yaşasın millet söylemine doğru dönüşüm yaşamıştır. Artık bu dönemden sonra bireyi ülkeye bağlayan bağ krala aitliği simgeleyen “tebaa” yerine “vatandaşlık olmaktaydı. Fransız İhtilali ile birlikte kralın tek başı olan halk bir anda Fransız vatandaşı olmuştur. Bu noktada “kralın tebaasını Fransa’nın vatandaşlarına dönüştürecek yapıstırıcı bir tutkala ihtiyaç vardır. İşte milliyetçilik bu tutkalın adıydı.” (Türköne, 2012a: 20). Fransız İhtilali sonrasında Fransa kralının meşruluğunun yitirmesi ve yeni yönetimin hakimi olan topluluğu tanınması adına “ Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir.” İfadesi sloganlaştırılmıştır. Bu artık demokratik bir sisteminde ve yeni

modern devletin niteliklerinin ortaya çıktığı bir devlet yapılarının son şeklini aldığı biçimleri ortaya koymaktadır.

1792 yılında Fransa'nın Valmy köyünde Prusya orduları ve Fransa ordularının karşı karşıya geldiğinde Fransa İhtilali olalı üç yıl olmuştur. İhtilal sonrası monarşik krallıklar Fransa'ya düşman kesilmiştir. General Kellerman'ın komutasındaki yokluk içindeki Fransız orduları ile karşılaştırıldığı zaman Prusya'nın tartışılmaz üstünlüğü vardır. Prusya ordusunun hücumla geçtiği sırada beklenmedik bir yönde General Kellerman şapkasını çıkarır ve “Yaşasın millet” (Vivila La nation) diye bağırır. Bu sözlerin Fransız ordusunda slogan haline gelmesiyle savaş beklenmedik yönde Fransız ordusu kazanır. (Türköne, 2012a: 15). Bu dönem artık dünya tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı kabul edilir. Bu dönemle başlayan “yaşasın millet” söylemi devamında milliyetçi anlayışların hakim olduğu ayaklanmalarla günümüze kadar devam edecek bir sürecin başlamasına vesile olmuştur.

Bu süreçten sonra modernitenin devlet biçimi olarak kurumsallaşan ulus-devlet, modernitenin ihtiyaçları olan aidiyet, entegrasyon ve müştereklik biz olmayana dayalı milliyetçiliğe güçlü bir şekilde cevap verebilmektedir. Demokratikleşme yeni meşruiyet kaynağı ihtiyacı, yeni karar alma ve icra süreçlerinde halka yer vererek, bu ihtiyaca cevap vermiştir. Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçi hareketlerin en genel özelliği krallık ya da imparatorluğa karşı bağımsızlık hareketlerini ve baş kaldırışlarının bir sonucu olarak milli his ve gurur kaynağı kadar, demokratik talep ve ideallere de sahip olma istencini dile getirmesiyle ayrılmaktadır. (Şen, 2008: 388). Milliyetçilik Avrupa' da başladı fakat yayılma olarak Asya ve Afrika'da da etkisini göstererek hızlı bir şekilde yayılma gösterdi. Hans Kohn milliyetçiliği “ Batılı ve Doğulu ” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu anlamda Avrupa merkezli bir milliyetçilik tasnifi Batılı milliyetçiliği ilerlemeci sayar. Çünkü monoklara ve krallara karşı girişilmiş bir halk hareketinin bilinç noktasını oluşturan ideolojik yönünü temsil etmekteydi. Doğulu milliyetçiliği ise tepkisel ve otoriter bulmaktadır. Bunun sebebi ise Batı kaynaklı ortaya çıkan milli devletlerin zamanla emperyal emellerle birlikte sömürü hareketlerine girerek ortaya çıkardıkları manzaranın sonucu, Doğu yani Asya ve Afrika kökenli milliyetçi hareketler bunlara yönelik bir tepkisellik içermektedir. (Türköne, 2012a: 29). Milliyetçilik üzerine

yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda iyi, kötü liberal, totaliter, Doğulu, Batılı olarak sınıflandırılabilir. Karakaş bu durumu şu şekilde ifade etmektedir;

“Milliyetçi olarak nitelendirdiğimiz siyasalların önemli bir kısmı temel olarak bir şeye karşı yürütülmüştür. Avrupa’da kilisenin üstünlüğüne karşı, eski rejime karşı, imparatorluk fikrine karşı, sömürgeci emperyalizme karşı, enternasyolist komünizme karşı, modernleşmeci Batıya karşı. Bütün bunlar milliyetçiliğin birbirinden farklı pek çok deneyime katıldığını eklemeli olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle milliyetçilik başka ideolojik kümelerle birleşerek melez bir görünüm almaktadır. Bundan dolayı da liberalizm veya sosyalizm gibi bütüncül bir ideolojide öbek olarak tanımlanamamaktadır.”(Karakaş, 2006b: 59).

Milliyetçilik tanımlamalarında ki farklılıkların temelinde her toplumun kendine özgü bir milliyetçilik yaşaması gösterilebilir. İsmail Hamdi Danişment bu durumu şu şekilde ifade etmektedir. Garp milletlerin tarihinde dinin yerine geçtiğini gördüğümüz milliyet fikrinin, Avrupa haritasını baştan başa değiştirecek bir kuvvet rolünü oynaması ona olan inançtan kaynaklanmaktadır. Bu millet ve milliyetçilik fikrinin Fransız İhtilalı sonrasında Napolyon savaşlarıyla Avrupa da başlatmış olduğu siyasi haritaların tanziminde etkili olacak kuvvet mahiyetine dönüşen bu fikir, bütün dünyayı sararak bir yayılma kabiliyeti göstermesi de uzun süre almamıştır.

“Fakat milliyet prensibinin bütün milletler için müşterek bir tarifi yoktur. Her millet onu kendi bünyesinde, kendi menfaatine göre tasvir ve izah ettiği için bütün dünyaya şamil umumi bir tarifi yapılamamıştır, yani Milliyet’in bir tarifi yoktur. Milletten millete değişen birçok tarifi vardır. Mesela Fransızlar “kültür” Almanlar “ırk” esasıyla izah ettikleri halde İsviçreliler ‘vatan’ Romanyalılar ‘dil’ ” (Danişment, 2012: 319-320).

Burada vurgulandığı gibi her toplum, milletten millete değişecek, millet tanımlanmasını, milliyetçi ideolojilerine temel teşkil edecek farklılıklara dayandırılmış ve burada toplumların yaşadığı tarihsel süreç etkili olmuştur.

Bugünkü anlamda milliyetçilik tanımlamalarındaki farklılığın felsefesini tarihsel süreçte toplumların yaşadığı tarihsel olaylara yönelik farklı tepkisel özellikleri göz önünde bulundurarak anlayabiliriz. Ayrıca milliyetçilik ve Modernleşme iç içe geçişler yaşayarak dönüşümlerini sürdürmektedir. Modernlik sonucu modernleşmeyle devam eden süreçte ortaya çıkan, Bir siyasal yapılanma olarak ulus-devletler milliyetçilikten beslendiği gibi, milliyetçilikte ulus-devlet modelinin devamlılığında varlığını sürdürebilir. Modernizm ulus-devlet modelini

idealize ederek, örgütsel yapı olarak modern devleti ortaya çıkarmıştır. Bu yapılanmanın merkezinde millet, milliyet ve milliyetçilik başrolüdür. Optimize edildiğinde ideal olan bu devlet şekli modernizmin evrenselcilik, nihai son aşama fikri ve ilerlemeci anlayışları doğrultusunda var olan devlet yapısını ya da geleneğe ilişkin tüm kurumlar kendilerini mecbur dönüştürmek ve dönüştürmek zorunda hissedeceklerdir. Bununda ulus-devlet ve milliyetçilik algılamalarının devamlı birlikteliğini sağlamlaştıracağı söylenebilir.

Bir siyasal yapılanma olarak ulus-devlet modelinin içinde yer alan milli egemenlik ve milli kimlik gibi temel unsurları ve bunlara ilave edilecek ülkesel bütünlük, siyasal bütünlük göz önüne alındığında, bunların milliyetçi ideolojiden kaynaklı siyasal yapılanma üstündeki yansımaları olduğu fark edilecektir. Çünkü ulus-devlet hem egemen ve merkezi olarak örgütlenmiş bir devlet aygıtına, hem de aynı zamanda yüceltilen milletin baskın bir etnik grubun sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde kurumsal olarak onaylanması anlamına gelmektedir. Bu açılarda hem düşünsel hem de siyasal bir akım olarak milliyetçilik ulus-devletin oluşmasında en önemli etmendir. Fransız İhtilali sonrasında egemenliğin millete ait olması ilişkisinin benimsenmesi, siyasal otoritenin milleti temsil edenlerce ve millet adına kullanması anlamına gelmektedir. Böyle bir durumda milliyetçilik fikri toplumsal otoritenin mistik, dinsel ve belirli kısmı güçlerin elinden alınarak, millettten kaynaklanan meşruiyete dayandırılmasını mümkün kılmıştır. (Şen, 2008: 391). Geleneksel sistemde güç kullanımı ve toplumu idare etmede elde tutulan meşruiyet unsurları, ulus-devlet şeklinde siyasal iktidarın dayandığı meşruiyet ilkesi olan millet kavramının içeriği ise, yükseldiği bu işlevi yerine getirebilecek şekilde milliyetçilik akımının belirleyiciliğinde olmuştur.

Ulus- devlet modeli dediğimiz yeni oluşan devlet yapılarının kendi içinde 15. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyılın başlarına kadar devam eden süreçte hızla yaygınlaşan ve her türlü topluluğu etkileyen bir sistem haline gelmesi bazı köklü değişikliklerle olmuştur. Avrupa'daki şekliyle ulus-devlet tanımlamasında yapılan kurgulamalar aslında modern devlet aygıtında olması gereken özellikleri de vurgulamaktadır. Örneğin: Bottomore tanımında, Avrupa'daki şekliyle ulus-devlet, sınırları belli, sürekli bir toprak parçasını denetlemiş, görece merkezileşmiş ve toprak parçası içinde zor kullanma araçlarının tekeline yavaş yavaş eline geçirerek, haklarını

sağlamlaştırmıştır. (Bottomore, 1987: 61) Biraz önce de belirttiğimiz gibi kapitalist ekonomik sistem de modern ulus-devletler merkezileşerek belirli standartları yakalayarak hukuk, ekonomi, kültür ve bütün alanlarda tek tipleştirmeye gitmeye çalışır. Burada amaç millet sistemli tek yapılar oluşturmaktır. Bir anlamda milliyetçilik konusunun anlaşılabilmesi bu modern ulus-devletin modernlikle olan ilişkisini ortaya koymakla ancak mümkün olabilir. Giddens bu durumu ortaya koyarken şu şekilde ifade eder.

“Kapitalizmin yayılması, 16. yüzyıldan bu yana yeni bir dünya sisteminin pekiştirilmesi açısından son derece önem teşkil etmektedir. Hem kapitalizm hem sanayicilik ulus-devletlerin yükselişini kesinlikle etkilemiştir. Fakat ulus-devlet sistemi, bunların mevcudiyetine indirgenerek açıklanamaz, Modern dünya kapitalizm, sanayicilik ve ulus-devlet sisteminin kesişmesi sayesinde şekillenmiştir.” (Giddens, 2005: 12).

Modern anlamda kendi başına ya da diğer etmenlerle oluşan ulus-devlet modelinde milliyetçilik fikrinin etkisi üzerinde durmak gerekir. Milliyetçilik ve ulus-devlet ilişkisinin tarihsel olarak devam eden bir süreç olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzde ulus devletlerdeki milliyetçi ideolojilerin büyük sayıdaki insan toplulukları arasındaki farklılıkları en aza indirgeyerek, birleştirerek bütünleşmeyi sağladığını da vurgulayabiliriz. Modern ulus-devlet formları içinde vatandaş ya da ulus kişisel olarak tanımadığı birçok kişinin de içinde bulunduğu sisteme katılır ve katkıda bulunur. Erikson bu sistemi tanımlarken; bu sistemin bütün gereksinimlerin karşılanacağına olan güveni, içinde barındıran vatandaşların içinde var olan soyut anlaşılmaz gelen ilişkiler, devletin vatandaşa özel bir değer biçtiğini gösteren milliyetçilik ideolojisi ile aşılır der. (Şen, 2008: 392). Bu milliyetçilik ve ulus-devlet arasında var olan karşılıklı ilişki bir anlamda ulus-devletin bir millet yaratmaya çalıştığını ifade eder. Bir topluluğa aidiyet duygusu kazandırmaya çalışması bağlamında ortak kültür, simge ve değerler yaratma arzusu milliyetçiliğe neden olurken milliyetçiliğin inşasındaki süreçte, ulus-devleti doğuracağı yönde arzuya sahiptir. (Karakaş, 2007: 47). Bu ulus-devlet ve milliyetçilik arasındaki karşılıklı ilişkiyi ulus-devletin şekillenmesi açısından ele aldığımızda, milliyetçiliğin ulus-devlet üzerinde iki temel role sahip olduğunu belirtebiliriz. Bunlardan ilki Batıda üretim ve pazar ekonomisinde belirgin egemen güç haline gelen kapitalizm giderek güçlenmesidir. Feodal dağınık yapıların milli ulusal yapılara doğru değişip dönüşmesi bunu takip eder. Ulusal pazar oluşturma ve bunu koruma düşüncesi,

ulusçuluk fikrinin doğuşunu etkilemiştir. Ayrıca şehir hayatına yönelik taleplerin artması, yeni yaşam koşullarında birlikteliği sağlamada, dinin yerine ulus söyleminin artmasını sağlamıştır. Bu durum ulus olma ve uluslaşma sürecinin de başlangıcıydı. Bu formasyon da harekete geçirici güç olarak milliyetçiliğin gerçek rolü oluşmaktadır. Bir diğeri ise bu ekonomik ilişkiler içerisinde Batı metropollerleriyle etkileşim ve eklemleşmeye giren Doğu ülkelerinin ve burada var olan aydın zihniyetin, Batı modernliğini yakalama kaygısı ile modernleşmeci ideolojilerin merkezine milliyetçiliği yerleştirmeleridir. Burada da izlenen sistem yukarıdan aşağıya doğru bir yol çizerek, ulus-devletin ideolojik yapısını teşkil etmeyi planlamıştır. Burada milliyetçilik ve ulus-devlet arasındaki karşılıklı ilişkinin dünya ülkelerinde benzer şekilde gelişmediği gerçeği gözlenmektedir. (Şen, 2008: 394). Batılı örnekleriyle ya da Doğuda yaşanan tecrübelerle milliyetçilik bazen ulus devleti oluştururken, bazen de ulus-devlet bu modern manada milleti oluşturma adına milliyetçi ideolojiye başvurmuştur. Buna Fransa örneği ulus-devletten milleti oluşturmaya örnek verilebilirken, Türkiye modernleşmesinde milliyetçilik fikri de örnek olarak sunulabilir. Doğuda yer alan ülke gözüyle bakılabilir. Türkiye’de bir ulus inşası süreci yaşanmıştır dinilebilir.

Milliyetçiliğin modern ulus-devletle olan ilişkisini belirttikten sonra Osmanlı’da başlayarak, Türkiye Cumhuriyeti’ne tesirlerini gördüğümüz milliyetçilik hareketinin farklı ilerlemelerle ele alındığı tespit edilmişti. Milliyetçiliğin bütünleştirici ve birleştirici yanının bir tarafa tutulduğunda aynı zamanda parçalayıcı tarafının da etkili olduğu söylenebilir. Milliyetçilik sadece objektif değerler ile ırk-soy temelli tanımlanırsa büyük ve çok uluslu veya farklı kültürlerin bir arada yaşadığı toplumlarda yıkıcı etkiye sahip olabilmektedir. Fakat kültür temelli bir yaklaşımda ortak yaşama iradesi temel alındığında, bütünleştirici yönü ön plana çıkarmaktadır. Milliyetçilik fikrindeki bu farklı iki iddiayı Erol Güngör şu şekilde ifade etmektedir;

“Milliyetçilerin milli kültür davası karşısında iki iddia bulunuyor. Bunlardan birincisi milli kültürler insanlık alemi içinde ki birliği ve bütünlüğü bozmakta veya böyle bir birliğe engel olmaktadır. İnsanlar ve cemiyetler arasındaki ayrılıkları en aza indirmek veya ortadan kaldırmak yerine, bu ayrılıkları teşvik edersek, milletler için saadet yerine felaket hazırlamış oluruz. İnsanların ve medeniyetlerin ölümüne yol açan harplerde hep bu farklılaşmaların neticesi olarak ortaya çıkmıştır. İnsanların kaynaşması

her şeyden önce kültürlerin kaynaşmasını ve bütün dünyanın tek bir medeniyet içine girmesini gerektirir. Bu bakımdan milliyetçilik birleştirici değil ayırıcı bir harekettir. Ve her ayrıcılık hareketi içinde bir düşmanlık tohumu gizlidir.” (Güngör, 2012: 311).

Güngör burada milliyetçilik fikri ideolojisinin kültürel ayrılıklara olan etkisi neticesinde ayrıştıran ve milliyet fikrini parçalayan tanımına ilişkin görüş beyan eder. Bununla birlikte ikinci iddia ise şu şekilde ifadelendirilir. Batı medeniyeti bugün süratle bütün dünyayı kaplıyor ve mahalli farkları ortadan silecek kadar güçlü görünüyor. Bu durumda milli kültürlerin varlığını muhafaza etmek geliştirmek boşuna bir gayretten ibaret kalır. Bu anlamda yapılması gereken “Savaş meydanında barış konuşması yapmaya çalışmak veya tehlikeyi görmemek için baş çevirmek ne kadar gerçek dışı bir hareket ise Batı medeniyetinin her şeyi kavrayan gücüne karşı küçük mukavemet noktaları kurmaya girişmek de o kadar gerçek dışıdır.” (Güngör, 2012: 311-312). Güngör, bu iki yönlü yaklaşımların her zaman yanlış ortaya çıkaracağını ve milliyetçiliği anlamada bizi yanlış yerlere götüreceğini vurgular. Hep ikili karşılaştırmalar milliyetçiliğin yanlış anlaşılmasına sebep olmaktadır. Güngör’ün tanımında milliyetçilik “Bir kültür hareketi olarak ırkçılığı, halka dayanan yönüyle de bir siyasi hareket olarak da otoriter, idare sistemlerini reddeder.” (Güngör, 2012: 312). Güngör milliyetçiliği milli kültür davası olarak modernleşmede Batı’nın modernleştirici ya da yanlış çizilen benimsenen modernleşme programında yanlış yönelimlerden koruyacak kalkan olarak kabul eder. Ve milli kültür davası olarak addettiği milliyetçiliğini “milli kültürü bizzat bir medeniyet kaynağı haline getirmek ve cemiyeti soysuz değişmelerin açık yazar yeri halinden kurtarma hareketidir ve bu yönüyle de bir medeniyet davasıdır.” (Güngör, 2012: 313-314). şeklinde tanımlar. Nevzat Köseoğlu’nun milliyetçilik tanımında da kültürel öğeler ön plana çıkmaktadır. Köseoğlu milliyetçiliği; “Milliyetçilik toplumsal açıdan millet aşamasındaki bir topluluğun, tarihi ve kültürel gerçekliğini idrak edip isimlendirilmesinden doğan bir ruhi gerilimdir.” (Köseoğlu, 2012: 334). Diye tanımlar. Burada idrak; milli şuur ve milliyetçilik tanımlarındaki kendi tarihsel yaşayışlıklarının tecrübesi olan toplumların kendilerini tanımlama birimi olarak milliyetçilik tanımlarındaki farklılıkların sebebi olarak ortak belirlemede yer almıştır. Remzi Oğuz Arık’ın medeniyet dünyasındaki ideolojilerinin en kuvvetli olanı olarak gördüğü milliyetçiliği gelişen teknolojik ve bilimsel alanda ortaya çıkan değişimlerin

Batı'da yıktığı değerler ve dinin yerini milliyetçilik ideolojisinin aldığını söyler. Bu itibarla “Milliyetçiliğini maddeciliğin teselli edemediği kütüphaneler arasında kaybolan dinlerin yerini tutmaktadır. Onun ayakta kalan tek ahlak olması bakımından kazandığı nüfusun artması, milliyetçiliğin bugün bir zaruret haline gelmiş bulunmasını her şeyden önce bu vasıfta aramalıdır.” (Arık, 2012: 297-298). Şeklinde farklı bir yorum getirir.

Olumlu-olumsuz etnik ya da kültürel tanımlamaların yanında bir de tarihsel olarak milliyetçiliğin geçirdiği dönüşümü anlamak gerekir. Carr'a göre milliyetçilik tarihsel olarak üç ayrı kategoride ele alınabilir. Birinci bölümde erken dönem milliyetçiliği modern milliyetçilik olarak da adlandırabiliriz bu dönemi. Uluslararası ilişkiler hanedan tarafından ve hanedan devletleri arasındaki ilişkilerin toplamı olduğu ülke sınırları içinde devlet merkantilist ekonomik anlayışla yönetilip kralın ya da hanedanın kişiliğinde bütünleşen bir millet fikri vardır. Burada din ve soy esasına dayalı devlet egemenlikleri vardır. İkinci aşamada ise ekonomik ilişkilerin değişmesi ile birlikte ekonomik milliyetçilik dönemi başlar bu popüler ve siyasal bir milliyetçilik olarak da bilinmektedir. Burada Fransız ihtilali ve İngiliz etkisi yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Son sınıflamada ise savaş sonrası milliyetçilik olarak da adlandırabileceğimiz milliyetçilik anlayışının hakim olduğu dönemdir. İki dünya savaşı arasında geçen zamanı kapsayan milliyetçilik de denebilir. Bu dönemde kitlelerin tamamen sosyalleşmiş milletlere dönüşmesi, totaliter rejimlerin ortaya çıkması, topyekûn savaşlar ve ekonomik milliyetçiliğin yaygınlaşması bu dönemin başlıca özelliğidir. (Smith, akt. Akça, 2003: 36). Bugün ise yukarıda belirttiğimiz tarihsel dönemlerden farklı bir dönem yaşıyoruz. Küreselleşme dediğimiz dönemde milliyetçilik yeni bir tanımlama ile karşı karşıyadır. Daha önce belirttiğimiz Doğu-Batı karşıtlığı ve söylemsel alanda yaşanan milliyetçilik anlayışları yeni dönemde yeni bir boyut kazanmıştır.

Batı dışı milliyetçilikler, yeni bir medeniyet çevresine girmeye çalışan ve kendi toplumlarını gelişmiş milletler seviyesine ulaşturmaya çalışan bir siyasal hareket olarak şekillenmiştir. Burada Batı standartlarını kullanarak Doğu milliyetçiliği kendi ilerlemişlik durumunu seviyesini ölçme tutumunun tersine, Batı milliyetçiliği ilerlemeye muhtaç olan toplumların esasen buna yetecek bir donanımına sahip olduğu düşüncesine sahiptir. Burada kalkınma, ilerleme, gelişme söylemi

küresel dönemin milliyetçilik karakteristiğini oluşturmaktadır. Bunların yanında modernleşme ve küreselleşme ilişkisinde toplumsal dengelerle olan bağlamını merkez ve çevre arasındaki diyalektik bir sürecin şekillendiği bir milliyetçilik anlayışına paralel olarak Tom Nairn eşitsizliği dengesizlik kavramıyla karşılar. Ona göre milliyetçiliğin kökenleri toplumların iç dinamiklerinde değil, dünyanın tarihi gelişim sürecinde yer almaktadır. Milliyetçiliği doğuran şey kapitalist ekonominin 18. yüzyıldan sonra devam eden eşit olmayan dengesiz gelişimidir. Bu sayede sanayileşmiş merkez ülkeler, geri kalmış çevre ülkelerin üzerinde üstünlük kurabilmiştir. (Akça, 2003: 39). Bu farklı yaklaşımda çevre ülkelerin seçkinleri kendi halkları ilerlemiş toplumun modern olarak kabul edilen haklarına ulaştırmak için dış güçlere karşı kendi kimliğinin bilincine varmış bir topluluk yaratmaya kalktıklarında milliyetçilik filizlenmiş olmaktadır. Bununla birlikte şu hususta göz önünde bulundurulmalı. Milliyetçiliğin nedeni olan dengesiz kalkınma, diyalektik bir süreç olarak merkez ve çevre ülkelerin birbirini değişime zorlaması gerekir. (Özkırımlı, 1999: 103-105). Merkez-çevre paradigması olarak günümüz şartlarında toplumlar arasındaki etkileşimin artması ve ekonomik ilişkilerdeki yoğunluk bu şekilde bir tespiti zorunlu kılmaktadır.

Milliyetçiliğin, modernleşme hareketleri ile birlikte Batı'da ortaya çıktığını, ortaya çıkmasındaki tarihsel süreci, tanımlamalardaki değişkenliğin nedenleri ile birlikte, farklı tanımlar üzerinde duruldu. Bununla birlikte son zamanlarda artan tartışmalarla milliyetçilik fikri dönüşümü ve varlığını da devam ettirerek siyasal ve toplumsal alanda dünya ölçeğinde belirleyici olmaya devam etmektedir. Batı merkezli başlayan bu hareketin ulus-devlet formuyla şekillenen süreçte, Batı dışı toplumlara model teşkil eden bir siyasal ideoloji olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Osmanlının Batı'ya yakın coğrafi konumu gereği, gerekse bir imparatorluk durumunda olması, Batı'dan etkilenmeyi zorunlu kılıyordu. Osmanlı devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne yaşanacak modernleşme hareketlerinin önemli unsuru haline gelmiş milliyetçilik fikrini, merkez-çevre paradigmasına oturtularak ele alınacaktır. Mevcut Türk toplum yapısındaki toplumsal farklılıklar ve modernleşme süreci içerisindeki dayatmacı bürokratik aydın hareketi, milliyetçilikle ilişkilendirilerek ele alınacaktır. Bundan dolayı kavramsal çerçeveyi oluşturduktan sonra, ikinci bölümde

Osmanlı Devleti'nde modernleşme süreci ve merkez-çevre paradigması bağlamında milliyetçilik konusunu ele almak yararlı olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE MODERNLEŞME SÜRECİNDE MERKEZ ÇEVRE İLİŞKİSİ VE MİLLİYETÇİLİK

1.OSMANLIDA GELENEKSEL DEVLET SİSTEMİNDE ŞERİF MARDİN EKSENİNDE MERKEZ-ÇEVRE

Osmanlı'nın devlet yapılanmasını anlamadan ve var olan toplumsal sistemi tanımlamadan modernleşme çalışmalarını anlamak, doğru temeller üzerine oturmaya bilir. Bu anlamda modernleşme hareketlerinin Avrupa merkezli başlayarak yakın tarihimize kadar Türkiye'yi de etkileyen yönü ele alınmaya çalışılacak. Bu durumun anlaşılması için devlet ve toplum yapısına ilişkin genel bir değerlendirme yapılması yerinde olacaktır. Bu değerlendirmeyi Şerif Mardin'in merkez-çevre paradigması üzerinde yürütmemiz, modernleşme olgusunun Osmanlı'ya ve Türkiye'ye has yönünün, toplum-devlet ve toplum-toplum içindeki gerilimleri anlamada daha yararlı olacaktır.

Osmanlı devlet sisteminin geleneksel yapısına baktığımız zaman, uzunca yıllar devam eden ve modern anlamda merkezleşmiş yapılar olarak adlandırabileceğimiz kurumsal niteliğe sahip bir oluşum sergilediğini söyleyebiliriz. Devlet, Kapani'ye göre bir tanımda siyasal toplulukların tarihsel evrimi içinde belirli aşamalarda ortaya çıkmıştır. Devlet fikrinin oluşturulması iktidarın dayanağı ve siyasal toplumun çatısı olarak düşünülmüştür. (Kapani, 2008: 38-39). Bu özellikleri içinde barındıran ve kişisellikten sıyrılmış dönemin devletlerine bakıldığında Osmanlı'nın kıyaslanmayacak biçimde kurumsal yapıya bürünmüş olduğunu söyleyebiliriz. Bu kurumlar, ekonomik, siyasal-idari, hukuksal ve askeri alanda belirli bir deneyim ve etkinliğe sahipti. Özellikle Osmanlı'nın idari sistemde ve yönetsel alanda uyguladığı yöntemler ustaca ve çeşitliydi. Örneğin yönetsel alanda dinsel azınlıklardan çoğunlukla küçük yaşlarda alınan toplanan bireyler yetiştirilerek yönetici seçkinler sınıfına alınıyordu. Onlar resmi görevliler statüsünde bütünleşiyordu. Aynı zamanda toprak ve vergi yönetimini mutlak suretle yukarıda bahsettiğimiz şekilde merkezileştiren ve denetim altında tutan, resmi aynı zamanda dinsel düzene egemen olan bir merkez mevcuttu. Bu merkezi yapıda adalet, eğitim alanlarında ve resmîyetin simgelerinin yayılmasında sağlam dayanak noktası

oluşturmaktadır. (Mardin: 2010b: 36). Bu yönetsel alandaki merkezi sistemi tamamen kontrolünde bulunduran yapı, diğer alanlarda da başarıya ulaşmıştır.

Osmanlı devleti kuruluşundan itibaren kendinden önceki İslam devletlerinden farklı biçimde, merkezi ve etkin olan yönetim sergilemiştir. Osmanlı'nın kuruluş yıllarındaki coğrafi açıdan Anadolu'nun batı ucunda olması nedeniyle, sürekli cihad anlayışıyla birlikte, fetih inancının gereklerine göre Batı'ya yönelmesi zorunluluk arz etti. Osmanlı yönetim sisteminde toplum, vergi ödemeyen, silah taşıma hakkına sahip olan yönetici seçkinler sınıfı ile bunun tam tersi durumdaki halk kitlesi, Osmanlı diliyle reaya arasındaki kurumsal olarak çok katı olan bir ayırım etrafında biçimlenmiştir. Bu ayırımı yöneticilerde iki şekilde biçimlenmekteydi. Sultan'ın iktidarının temsilcileri ve ahlaki düzenin bekçileri, Askeri diye de adlandırılan yönetici seçkinler sultanının bütün hizmetkârlarından oluşmaktaydı. Ordu kalem çalışanları ve saray halkı, bu aynı zamanda yönetici seçkin sınıf dediğimiz sınıfı oluşturmaktadır. Bu sınıfın içerisine ulema sınıfı dediğimiz sınıfta katılabilir. Bu sultanın kulları olarak da kabul edilen seçkin sınıf yönetim alanında söz sahibi olan ve yönetimde etkili olan kişilerin toplamı olarak sultana bağlılıklarıyla ve kulluk sisteminde azlettirilmeleri, idamları ya da sürgünleri sultanın elinde bulunan gurup olarak görünmektedir. En küçük görevliden en yüksek mertebeye ve yetkiye sahip sadrazama kadar, yönetim sultanın elinde merkezleşmiştir.(Zürcher, 2010 : 29). Merkezileşmede önemli rol oynayan yönetsel alan bu şekilde merkezi yapı oluşturmaktaydı. Bunun yanında halk yani reaya, çevresel alanda yer alarak yöneten – yönetilen ayırımında kenar grupları oluşturmaktadır. Yöneten ve yönetilen ya da merkez-çevre arasındaki bu ayırımı aracı kurumlar dediğimiz tekke ve tarikatlar, ayrıca ulema sınıfındaki yetkililer kanalıyla, devlet-din ilişkisi bağlamında kopukluğu gidermekteydi. Resmi yönetimin temel doktrini adalet tesis etmek üzerine kurulmuştu. Buna göre hükümdar ve hizmetindeki seçkinlerin ana görevi öncelikli olarak İslam cemaatini dış dünyaya karşı savunmak ve bununla birlikte toplum içerisinde adaleti sürdürmektir. Devletin anahtar rolü, Osmanlı toplum düşüncesinde ve yönetsel alanda, adaletin sağlanması ve korunmasıydı. Bu anlamda yönetim alanında istikrar ve ahengi korumanın yolu bu adaletin tesisleriyle mümkündü. Her toplumsal alan, kendi içinde, bu tesis edilen yapı ilişkilerinde sınırlarını korumaktaydı. (Zürcher, 2010: 31). Toplum içerisinde var olan yöneten ve yönetilen

arasındaki ilişkileri, toplumun kendi içindeki yapısını, mevcut olan adalet sisteminin sıkı uygulanışı korumaktaydı.

Bu adalet merkezli anlayışın önemini vurguladıktan sonra Osmanlı'nın kendi bünyesinden gelen sağlam sosyal, ekonomik ve kültürel temellerin üzerine, kendi siyasi – askeri aygıtını süratle inşa etmesiyle yükselişini sağlamıştır. Bunun yanında sadece siyasi – askeri ve yönetsel alandaki başarı devleti güçlü kılmamıştır. Toplumsal yapının ekonomik dinamiklerine de bakmak gerekir. (Karpas, 2008: 12). Burada genelde kendi içinde farklılaşan ve merkezden kontrol edilen sistemin yanında, özerk alanların da varlığından söz edebiliriz. Sistem içerisinde var olan iki çeşit tabakadan söz edilebilir. Öncelikle birincisi dini ve etnik sınırların dışında kalan yöneten, yani askeri bürokratlar, zanaatkârlar ve tüccarlar ile reaya yani üreticiler. İkinci tabaka ise millet sisteminden oluşmaktadır. Burada millet sistemindeki ayırım inanç sistemlerine göre şekillenmiştir. Millet sistemi içinde sosyal ve kültürel dini özelliklerine göre uyarlanmıştır. Her önemli dini grup en önde gelen dini liderin yönetimi altında bir birim oluşturur. Örneğin Batılı ve Ortodoks Hıristiyanlar, toplumsal alanda dini liderlerinin yönetimi altında kültürel ve hukuki işlerini, özerk olarak, Patrik'in yönetimi altında düzenlerlerdi. Burada tabakalar aracılığıyla yönetimin amacı ve hedefi bu gruplar arasındaki farklılığın devamını sağlamak, sosyal düzenin olduğu gibi kalmasını gözetmektir. (Karpas, 2008: 13). Osmanlı ideolojisinde öne çıkan bu hükümdar ve tebaa arasındaki ilişkinin araya başka grupları sokmamasıyla sultanın mutlak gücü temsil eden yönetim alanındaki temsiliyeti tartışılmazdı. Her ne kadar hizmetkarlarından bir çoğu sultanın otoritesinin temsilcisi olarak güç sahibi olsalar da, resmi yönetim anlamında onun kullarıydılar. Bununla birlikte yukarıda bahsettiğimiz özerk anlamındaki tabakasal yönetim içinde, vergilendirme ve vergilerin merkezce yönetimi yerine, bir kısmının merkeze kayması ve büyük imar işleri dışında özerk alanlarca kullanımı, yönetimin göze çarpan yanıydı. (Zürcher, 2010: 31). Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin bu yönetsel alandaki merkezi seçkinlerden oluşan yönü, miras yoluyla geçen bir bürokrasi ve feodal beyler tarafından yönetilen değil, merkezden denetlenen bir ordu kurmakta da başarı sağlamıştı. Bu bürokratik ve ayrı bir orduya karşın çevrede soy – sop zinciriyle veya dinsel tarikatlar gibi özerk güçlerin varlığı da söz konusuydu. Bu ayrılıkların yanında Karpas'ın da belirttiği yönetici tüccar sınıfının varlığı

bulunmaktadır. Bunun yanında reaya yani Mardin'in tanımlaması ile, göçebe grupların varlığı ve iki grup arasındaki çekişme mevcut varlığın önemli unsurudur. Bu iki grup, kentli ve göçebe ya da yerleşik halk ve göçebe olanlar arasındaki kopuklukta gözlenmekteydi. Hem merkezi seçkinlerden hem de yerleşik halk grubundan ayrılan bir çevresel alan tespit edilebilir. (Mardin, 2010b: 39). Mardin'in de tespitiyle bu yapı, yönetsel alanda ve idari anlamda ileride yaşanacak değişim sürecin de önemli rol oynayacaktır. Osmanlı Devleti'nin mevcut yönetsel yapısını döneminden ayıran niteliklerine bakarak, Osmanlı modernleşmesi yolunda yapılan çalışmalar daha iyi anlaşılabilir.

Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışı tamamen halifelik sistemine dayalı bir teokratik yönetim anlayışı yerine, temelinde hukuk ve özerklik olan, kendine has yapısıyla merkezi bir sistemden oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan ve yükselişine kadar ve sonrası dönemde Ortodoks İslam diye tanımlanan Müslümanlığı benimsemiştir. Osmanlı'da fetih sonrası bu topraklarda yaşayan topluluklar zorla Müslümanlaştırılmamış, kendi önderliklerinde kalarak özerk yapılarını devam ettirmişlerdir. Kendi toplumlarının birbirlerine göstermediği hakkı, Osmanlı yönetim sisteminde yaşamışlardır. Ayrıca Osmanlı'da padişah ya da sultan Allah'ın yeryüzündeki vekili olarak kabul edilir. Devletin meşruluğu İslam ve din hukukuna bağlı kalması, onu koruması ve uygulaması ile meşru olabilirdi. Weber'in patrimonyalizm dediği, yani Tanrı; yeryüzündeki düzeni kurmakla kalmamış, o düzeni tutmak ve yürütmek için padişahı seçerek onu yeryüzünde gölgesi vekili kılmıştır. Bu ilke nazarında bakıldığında yeryüzünde var olan toplumsal düzeni sağlamada gelenekten gelen tanrısal bir irade taşıyıcısı olan kurum yönetici erk, yani padişahlık makamı ve onu temsil eden kişidir. Bunun dışında kalan halk bir diğer anlamda sürü, padişah tarafından yönlendirilir. Böyle bir anlayışta, bir tarafta tanrısal düzenin devamını sağlayan, düzen (nizam) sağlamakla görevli padişah bulunmaktadır. Bir diğer tarafta itaat ve yönlendirilen düzenin içindeki aktör reaya ayrımı, gelenek kanallı bir ayırım olarak göze çarpar. Burada toplumsal dengeyi sağlama adaletle olur. Burada ilerleme, evrim vb. yerine denge ve düzen önemlidir. Bu padişahın devlet nizamını ve düzenin devamını sağlamada yardımcılara ihtiyacı vardır. Bu yardımcıları devletin hizmet sınıfındandır. Milletler ve sivil bürokrasi bu alanı oluşturur. Osmanlı rejiminin Batılı rejimlerden ayıran en önemli özellik de bu

kısımda yer alır. Devlet ve toplum arasındaki ilişkinin Batı geleneğinde olan biçiminin tam tersi yönde olması, padişahlık ve devletin yöneticileri olan hizmet sınıflarının, toplum sınıflarını temsil eden kişiler olmamasıdır. Osmanlı devlet ve toplum görüşünün bu yanına göre devlet toplumdan gelmez, devlet toplumun ekonomik çıkar sınıflarının çıkar gerekçelerine dayanmaz, siyasal egemenlik, toplumsal kökenlerden gelmez; toplumun üstünde tanrı tarafından dışarıdan oturtulur. (Berkes, 1978: 28-30). Osmanlı Devleti'nde yöneten yönetici ikiliği ve bunun yanında dinsel kökene dayalı bir ayrıcalık, buna karşılık göçebe Türkmen ayrımlı ilişkiler ve toplumsal statülere göre ayırımın olduğunu söyleyebiliriz. Burada modern devlet anlayışından farklı olarak, kendi içinde de ve çevresindeki örneklerden de farklılaşan yapının da var olduğu sistemden söz edilebilir.

Bu konuda Tabakoğlu ise şu şekilde bir görüş sergiler. Osmanlı'nın sosyal sistemi Batı'nın aksine çelişiklere dayanan bir sınıflama yerine, ilkelerden hareket eden düzeni önceleyen bir fikre sahipti. Sınıf yapısı yerine, özellikle kabiliyet ve fazilet üstünlüğü önemlidir. Osmanlı'da özerk yapıların yanında güçlü merkezi yapılarda bir arada bulunmaktadır.(Tabakoğlu, 2011: 40). Bir tarafta farklılıklar bir tarafta ise devletin yönetsel alandaki kurmuş olduğu nizamın, toplumda kabul görmesiyle devam eden mevcut yapı varlığını korudu. Batı toplumlarının ekonomik alanda ortaya koyduğu, başarıyla gerçekleştirdiği dönüşüm Batı'lı devletlerin yönetim ve her alanda Osmanlı'yla var olan farkları hızla kapatmasını sağladı. Artık kapanan fark Osmanlı aleyhine açılmaya ve Osmanlı'nın geri kalmışlığının dillendirilmeye başlamasına sebep oldu. Bu süreçten sonra başlayan modernleşme hareketleri ilk örneklerini vermeye başlasa da, asıl etkili olan bu fark edilişle birlikte siyasal alanda yönetici kadrolarca gerçekleştirilen adımlardı. Başta da belirtildiği gibi yöneten yani idari sınıf, nizamın sağlanması noktasında görevli olduğu için, düzenin devamını sağlamada karar alma mekanizması onların elindedir.

Merkez – çevre ayırımını siyasal alanda uyarlanan Şerif Mardin geçmişte var olan fakat gün yüzüne çıkmayan itiş-kakışlar ve çatışmalar yeni süreçte gün yüzüne çıkmaya başladığını belirtir. Mardin ve Eisenstalt Osmanlı İmparatorluğunun da içinde yer aldığı bir dizi tarihsel–emperyal siyasal yapıyı “Tarihsel Merkezi Bürokratik İmparatorluklar” olarak nitelendirir. Bu geleneksel siyasal sistemlerde nüfusun büyük bir bölümü siyasal bakımdan büyük bir edilgenlik durumu içinde

olduğunu belirtir. Bu siyasal sistemlerde herhangi bir siyasal yetki devri veya herhangi siyasal hak söz konusu değildir. Bu yapılar bazı özellikler bakımından modern siyasal örgütlenmelerin belirli özelliklerini de içinde barındırırlar. Bunlar arasında en önemli görece birlik arz eden merkezi bir siyasal yapının varlığıdır. Bu yapı bürokratik idarenin organları olup, aynı zamanda siyasal mücadelenin de yegâne sahasıdır. (Eisentadt, akt. Yıldırım, Y. 2012: 120). Merkez-çevre kavramı burada imparatorluğun siyasal çerçevesini açıklama bakımından kullanılmaktadır. Mardin merkez çevreyi hem siyasal yanı, hem de toplumsal yanı açıklamada kullanmıştır. Mardin Osmanlı yönetim sisteminin Patrimonyal bir bürokratik yönünün olduğunu belirtir. Patrimonyal yönetimlerde meşruiyeti hükümdar temsil eder. Hükümdar, otoritesini ülke düzeyine yayılmış olan, gelecekleri kendilerine bağlı bir Patrimonyal bürokratik sınıfla bağlar. Osmanlı'da bu sınıfın iki kolu vardır. Biri askeri güçler, ötekisi sivil memurlardan oluşur.

Osmanlı devlet sisteminde var olan bu merkezi yapı ve çevresel unsurlar genişleyen topraklarla birlikte yeni bir süreç yaşıyor, merkez ve genişleyen çevresel yapıları birleştirecek merkezi sisteme adapte edecek, bazı politikaların yürütülmesi gerekiyordu. Mardin bu durumu açıklarken genişleyen çevresel alanlarda merkezle karşıtlıklar içeren din sapkınlığı gibi ya da fesat yuvaları olarak adlandırılan kargaşalık çıkarıcı tarikatlar, bunlara ilaveten önceden beri varlığını devam ettiren soylular sınıfının yani güçlü ailelerin varlığı bilinmekteydi. Ve bunlara kuşkuyla bakan bir merkez vardı. Bütün bunları yaparken çevresel yapılar merkezin göz yumduğu kadar yerelcilik temeli üzerinde hareket ediyordu. “Osmanlı toplumsal yöneticiliği, başa çıkılmaz örgütlenme işleriyle karşı karşıya kalmıştı. İmparatorluk genişledikçe Osmanlılar karşılaştıkları yeni toplumsal kurumlarla, yerel törelere yasallık tanıyarak ve teknik dinsel ve bölgesel özelliklere yönelik ve merkezsel olmayan bir uzlaşma sistemini pekiştirerek baş ettiler.”(Mardin, 2010b: 40). Güçlü ama bu gücü sayısal nicel bir güçlülük olarak anlamamak gerekir. Yönetimsel alanda etkili olan bir merkez az ama yoğun bir denetimle bu çerçeveye olan bağları, ilişkileri denetimli bir yolla sürdürmüştür. Bu gevşek ve yarı özerk bir alan içerisinde ilişkiler sürdürülürken, merkez tabii ki bazı şeylerin farkındaydı. Bu gerçek ilişkiler ağının işe yaradığını gören merkez daha kapsamlı bir çevresel faktörlerle bütünleşmeye gitmemiştir. “Bu yarı özerk-gruplar arasında kendi din

liderleri tarafından denetlenen gayrimüslim toplulukları sayabiliriz. Böylece, daha genel ve bütünsel anlamda merkez ve çevrenin birbiriyle çok gevşek bağlar içinde bulunan iki dünya olduğunu söyleyebiliriz.” (Mardin, 2010b: 40). Bu bağlar yönetsel alanda devlet genişledikçe işe yaramış ve zamanla da geleneksel yapıda merkez-çevre arasındaki bağı ortaya koyduktan sonra, Osmanlı İmparatorluğunda, imparatorluğun merkezini teşkil eden tahkim eden bir takım kurumlardan bahseder. Bunlardan ilki yönetici seçkinlerini kendi köklerinden kopararak ve tamamen merkezin malı yaparak temin eden devşirme kurumu. Bu kurum bir sultanın varlığı etrafında toparlanan memurlar sistemi yani Patrimonyal bürokrasi olarak kabul edilen kurumun işleyen yönünde bir anahtar görev üstlenmektedir. Bu daha sonra karşı karşıya gelmelerinde bir sebebi olacaktır. Bu kurum, devşirme sisteminde ortaya çıkan yapılar, bazı yönleriyle çevreden kopukluk içindeydiler. Çevreden ayrılan bu yapı simgesel farklılıkların yanında, statü özelliklerinden kaynaklanan bir farklılaşmanın da ayırt ediciliğine sahipti. Bu statüyü elinde tutanların çoğunluğunun gayrimüslim gruplarından alınıp toplanmasıyla da ayrılmaktaydı. Bu uygulamanın idealliği sultanın kölesi haline gelen bürokratik görüntüyü ortaya çıkarmasıydı. Bu ideal şemada resmi görevli hiçbir kişisel bağı olduğu ileri sürülemeyen ve hanedanla birlikte devletin amaçlarını yerine getirmek amacıyla bütün varlığını adanmış, bir kimse olarak ortaya çıkıyordu. Bu durum ilerde ve bazı dönemlerde çevresel yapıyı oluşturan özgür doğmuş Müslümanları bu görevlerin dışında bıraktığı için suçlanıyordu. Bu durum ilerde kopukluğun artmasına neden olarak bir unsurdu. Ayrıca dinsel alanda var olan resmi dinsel görevlilerle ters düşecek ve sürtüşmeler yaşayacak, bu da modernleşme süresince merkezin laikleştirme siyasetlerinden ötürü de çevre ile gittikçe daha fazla özdeşleşen bir yapı haline dönüşecektir. (Mardin, 2010b: 40-41). Bu devşirme kurumu geleneksel yapıda kendine has yönüyle varlığını son dönemlere kadar devam ettirmiştir. Ayrıca modernleşme sürecinde halk ve bürokratlar arasında var olan ayrımında devam etmesinde önemli rol oynamıştır.

Osmanlı devletinde bir diğer önemli geleneksel kurumsal yapı ise vergi ve toprak sistemiydi. Bu vergilendirmede vergilerin çoğu bölgesel alanda yerel merkezde kalıyor. Az bir kısmı merkeze gidiyor. O da çevrede büyük imar harcamaları gibi harcamalara geri dönüşüm oluyordu. Vergi sisteminin yaygınlığı önemli yönüydü. Ayrıca toprak sistemindeki yapıda Bizans sistemindeki toprak

sistemi dağıtımı ve uyarlanmasıyla sürdürülebilir ve devamlılığı olan etkin bir üretim odaklı bir yapıya kavuşmuştur. “Tımar sistemi reayayı onun ekonomik faaliyetlerini siyasal olanın denetimi altına alıyordu. İmparatorluktaki tüm topraklar devletin mülkiyetindeydi. Bir çift öküzün sürme kapasitesi dikkate alınarak ayrılan “Çiftlikler” köylü ailelerin tasarrufuna verilmiştir.” (Yıldırım, Y. 2012: 127). Bu sistemde vergilerin köylülerden toplanması merkeze bağlı tımar sahipleri olan memurlar aracılığıyla olmaktadır.

Osmanlı öncesinde Selçuklu sultanı Melikşah, kendi memluk subaylarına arazi tahsis etmiş. Bu subaylar kendine düşen yerlerde kendi özerk yönetimleri tesis etmişlerdi. İlk Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey’de Selçuklu tarafından bu özerk yapıya sahip nitelikteydi. Bu yapı tamamen feodal benzeri bir yapıda değildi. Bunun en büyük göstergesi köylüler birer serf olmaktan çok uzaktı. Osmanlı tarafından yeni fethedilen bölgelerde, genellikle köylüler, topraklarının başında bırakılan kiracı statüsünde kişilerdi. Merkezi idare kurulmasıyla birlikte bütün toprakların ve tarım arazilerinin devletin mülkiyetine geçmesiyle, devlet sisteminde devletin, arazi ve köylüler üzerindeki kontrolünü sınırlayan haklar kaldırıldı. İlerleyen süreçte, dini vakıflar ve bireylerin ellerinde var olan topraklara da el konularak, vergi toplayan sipahilere tımar olarak tahsis edildi. Bu sistem sayesinde devlet tüm yetkileri elinde tutan merkezi bir yapıya kavuşmuştu. (Heper, 2006: 50-51). Bu toprak sisteminde merkeze en uzak çevreyi bile tımar sistemi sayesinde kontrol edip vergilendirirken, verimlilik noktasında kendi içinde çözüm geliştirmiştir.

Tımar sahiplerine kendi kişisel kullanımları için göreceli olarak küçük bir toprak parçası veriliyordu. Tımar sahibi kendine tahsis edilen bölgede kaldığı müddetçe gelirini bu araziden çıkarıyordu. Başka bir bölgeye atandığı zaman bu araziye devlete iade ediyordu. Yönetimi üzerindeki diğer araziler üzerinde ise sadece gözetim hakkı vardı. Tımar sahibi, köylülerin, kendisine tahsis edilen araziye muntazam olarak işlemlerini ve vergilerini ödemelerini sağlamakla yükümlüydü. Tımar sahibi, kendisine tahsis edilen başka toprakları ektirmez ve köylüler, merkezden gönderilen kurallarda belirtilen sorumluluklarını yerine getirdikleri müddetçe tımar sahibi bu toprakları başka köylülere devredemezdi. (Heper, 2006: 52). Burada tımar sahibi sadece ekonomik alanda vergi memurluğu vazifesini

yürüten memur statüsünde yapıya sahipti. Siyasal hukuksal alanda özerk bir gücü olmadığı gibi köylülerle kanun önünde eşit muamele görür, herhangi bir ayrıcalığa sahip değildi.

Bunlarla birlikte Osmanlı Devletinde özel mülk az da olsa bulunmaktaydı “Ama büyük ölçüde kasabalar çevresindeki meyve bahçeleri, bağlar ve mutfak bahçeleriyle sınırlı kalmıştır.” (Zürcher, 2010: 36). Bu sınırlılığın nedenlerini Mardin’in şu tespitinin de yakalayabiliriz. Resmi görevde ve kentsel kitleler arasında dikkat çekici bir şekilde var olan farkın bir göstergesi de bürokratik merkez çekirdeğin etkinlik tarzında yatmaktaydı. Bu bürokratik çekirdeğin yapısı:

“Pek de haklı olmayarak ekonomiği ve toplumu büyük ölçüde denetim altına alma iddiası, besin maddelerini ticaretini denetiminde tutması, toprak mülkiyetine koyduğu sınırlamalar ve savurganlığı kısıtlamaya yönelik yasalar aracılığıyla, toplumsal katmanların pekiştirmeye çalışmak için gösterdiği titizlik ve sertlik , devletin otoritesini, toplumun can alıcı noktalarının üstünde tutma ve ona denk düşen bir yücelik imgesi yaratma amacı güdüyordu.” (Mardin, 2010b: 43).

Bu otoriteyi benimsetme de ve toplumsal alanlardaki ilişkileri kesin çizgilerle ayırmada özel mülkiyet yerine, kendi merkezi kontrol edebilirliği sağlama politikası, özel mülkiyetin niçin az olduğu noktasında bize yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte toprak tamamen devletindir. “Sultan, kentlerin dışındaki ekilebilir topraklar üzerinde hakimiyete de sahipti. İsteddiği zaman toprağı mülk olarak verebilirdi. Ama gerçekte pek az mülk olarak verilmişti.” (Mardin,2010b: 43). Bu istisnai durumlar dışında geleneksel yapıda özellikle toprak sisteminde özel mülkiyetin varlığını görmek zordur. Yeni fethedilen bölgelerde toprak sistemini yapılandırırken devlete ait olmayan, özel mülk olan yerlerin mülkiyet hakları devam ediyordu. Bir diğer husussa bazen devlet toprağının eşraf tarafından ele geçirilmesine karşı çıkacak güçte ya da istekte değildi. Tımar ve zeametın başlangıçtaki sistemden uzaklaşmaya başlamasıyla, birçok değişiklik ilerleyen süreçte eşraf lehine bir etkiye ve eşrafın güçlenmesine neden olan sürecin de başlamasına neden olacaktır. (Mardin, 2010b: 43). Bu bozulmayı ve nedenlerini ortaya koyarken şu tespitlerde bulunur. Ayanlar ya da eşrafın ortak özelliği paraya ve yöresel bir güç tabanına sahip olmalarıydı. Devlet özellikle bu ayanları eyalet halkı arasında aracılar olarak tanımaya bazen mecbur kalıyordu. Özellikle devlet 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra hem askeri hem de vergi toplama ve tahsilatı açısından yoğun bir biçimde eşraf

ya da Ayan'a bağlanmıştı. Özellikle büyük Ayan özelliğine kavuşan ailelerle olan devlet ilişkisinin yönü değişmişti. Merkezi yönetimin bunlarla olan ilişkisi, tebaa ile olan ilişkilerden, çok Vassal ve Prenslerle olan ilişkilere benzemektedir. Hatta bu ilişkiler o kadar ileri düzeyde değişmişti ki Örneğin "Arnavutluk ve Kuzey Yunanistan'ı bir kuşaktır yöneten Yanyalı Ali Paşa gibi yerel güçler bağımsız dış ilişkiler dahi yürütmektedir." (Zürcher, 2010: 35). Tımar sisteminin zayıflamasının ardından özel mülkiyet, çiftlik biçiminde daha da yayılmaya başladı. Bu dönemde var olan çiftlikler ihracat yapan nitelikte değillerdi. Genelde küçük çapta toprak sahiplerinden oluşan arazilerdi "Tarımsal üretim devletin esas vergi tabanıydı ve bu vergiler her yerde iltizam sistemi yoluyla toplanıyordu. İltizam sistemi, Arap eyaletlerinde imparatorluğun klasik döneminde bile olağan bir uygulamaydı. İltizam belli bir dönemde vergi toplama hakkının devlet tarafından satın alınıp, parasının ödenmiş olması anlamına geliyordu." (Zürcher, 2010: 36-37). Bu sistemde devlet gelir sağlamada ve devlet geliri bir anlamda garanti altına almış oluyordu. Verginin tedarikinde kentlerde esnaf olan ve zengin Ermeni Musevi köylüler açısından sıkıntı burada başlıyordu. Gerek mültezimler gerekse ona borç verenler yapmış oldukları bu yatırımdan kar elde etmek istiyordu. "18. yüzyıldan sonra iltizam ömür boyu kiralanması demek olan "Malikane" giderek yaygın hale gelmişti. Ayanı güçlü kılan şey büyük ölçüde iltizam sistemi üzerindeki ezici hakimiyetti" (Zürcher, 2010: 37). Bu sistemin bozulması aynı zamanda merkezi bürokrasi ve çevresel etmen olarak kabul edilen Ayan arasındaki gerginlik ve kopukluğu arttırdığı gibi, Ayan ve halk arasında da bir derin ayrımı da beraberinde getirmekteydi. Merkez ve çevre unsurları bu dönemden sonra sistemin işlememesi ya da çarpıklıklarının tekrar gözden geçirilmesi gibi reforme hareketlerle birlikte, yeni bir dönem başlamıştır. Merkezin tekrar kendini güçlü kılmak için uğraşları, Ayan ya da Eşraf tarafından özerk alana müdahale olarak anlaşılmasına, yapının içinde merkezi ve çevresel iplerinde kopuşuna sahne olmuştur.

Toprak sisteminin önemini sadece ekonomik açıdan anlamamak da gerekir. Geleneksel Osmanlı sistemi dediğimiz dönemde, Tımar denilen toprak işletim sistemi orta çağ ekonomik şartları altında büyük bir ordunun varlığını sürdürmesindeki zorluklardan ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun siyasal yapılanması, ekonomik örgütlenmesi, toplumsal yapılanma ve politikaların

belirlenmesinde büyük bir etkiye sahipti. Aynı zamanda bu sistemin asıl önemi temelde donanım ve eğitim yönünden sağlam profesyonel güçlü bir devlet bütçesine yük getirmeden varlığını ve devamlılığını sağlayan bir teşkilatlanma olmasından da kaynaklanıyordu. Bu ordu özellikle kuruluş ve yükselme dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin en dinamik ama en az maliyete sahip askeri varlığını da oluşturmaktaydı. (Akça ve Hülür, 2005: 315). Bu anlayışta sadece Tımar ekonomik anlamda bir birim olmayıp bu alanlara da sirayet eden bir yöne sahipti. Tımar sistemi daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı'da feodal bir sistemin, Batı'da ki tarzda toprak düzeninin olmayışı, ilerleyen dönemde Batı merkezli ortaya çıkacak ve ekonomik anlamda hem siyasal anlamda toplumsal yapıları derinden etkileyecek, burjuva sınıfının ortaya çıkmasını zorlaştırmaktadır. Bu değişimin yaşanması çevresel olgularla değil, merkeziyetçi bir yapı ile merkezden bürokratik sistemli bir nitelik kazanmasına neden olacaktır. Bu Tımar sistemindeki bozulma ve sistemdeki değişikliği bazı düşünürler 16. yüzyıla kadar götürmektedir. Karpat, bu Tımar sistemindeki çöküşün klasik dönemin sonu olduğunu da işaret etmektedir. Bu Tımar sistemine dayalı çözülme ister istemez beraberinde başka alanlardaki değişmeyi zorlasa bile, bu sistemin bozulması daha sonra dış ve iç ekonomik gelişmelere bağlı yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. (Akça ve Hülür, 2005: 316).

Mardin'in Osmanlı Devleti'nde merkezin, merkezi güç olmasında ve bu gücü pekiştirmesinde etkili olan etkenlerden devşirme sistemini ve ikincisi olan toprak ve vergi sistemini ele aldıktan sonra, geleneksel yapıda önemli araçlardan, merkezin kontrolü altında, dinsel düzenin üzerindeki egemenliğinden söz etmek gerekir. Bilindiği gibi Osmanlı'da var olan millet sistemli bir toplumsal tabakalaşma ve farklılaşma varlığını sürdürüyordu. Bu millet sistemi tamamen inançlar arası farklılıklardan kaynaklanan bir takım ayrışmaları beraberinde getiriyordu. Bu merkezi yapının, hem bu parçalılıktan yararlanarak çevre üzerindeki konumunu güçlendirirken, aynı zamanda bu alanların kontrolünü de elinde tutmasını sağlıyordu.

“Merkez-Çevre anlayışıyla Türk modernleşmesinde toplum yönetim paradigması içinde siyasal-sosyolojik çözümlemesi yapan ve bunu yaparken de bu tarihin olumsuzluklarını yeniden üretim mekanizmalarını ve çelişkilerini kapsamlı bir şekilde irdeleyen Mardin daha sonra çevreyi kuran en önemli ideoloji, toplumsal hareket ve aktör olan din üzerinde odaklaşır.” (Keyman, 2009: 54).

Bu anlamda dini ayırım Müslümanların, diğer dinsel inanış biçimlerine sahip alanlardan üstün bir tabakaya ve statüye sahip oldukları fikrine dayanmaktadır. Özellikle de bu sistem vergilendirmede önemli bir yönelime sahiptir. Geleneksel hale gelen bu ayırım Tanzimat'a kadar devam eden bir süreçte varlığını devam ettirecektir.

Osmanlı Devletinin aynı zamanda dini bir yapıya dayalı teşkilatlanmanın var olması nedeniyle, tebaası ile olan ilişkilerin bu çerçevede ele alınması gerekmektedir. İslam dini her şeyden önce Müslüman uyruklarının birlikteliklerini sağlamada bir bağlantı noktası olarak temel değerdir. Buna rağmen dini kuramlar merkezi devlet yönetimi tarafından sıkıca denetlenir durumdadır. Bu kontrol daha çok toplumsal alanda sosyal denetim sağlamak ve toplumu yönlendirmekle beraber, aşırılıklara set çekmek, ulema sınıfından olanların en önemli görevidir. Bu açıdan din Osmanlı devlet yapısında toplumun ehlileştirilmesi için kullanılan bir aracı kurum özelliğiyle öneme sahiptir. Bu yapı gelenek içinde varlığını devam ettirirken, yine de merkez-çevre arasında dinsel açıdan bir ayrımı da beraberinde getirir. Mardin:

“Merkez ve Çevre arasındaki bağlantı noktaları konusunda dine özel bir önem verir. Mardin Osmanlı toplumunda dinin çift işlevi olduğundan bahseder ki, “yöneten-yönetilen” ilişkisinin Osmanlı toplumunda almış olduğu biçimin öneminden ziyade, daha sonra inceleyeceğimiz üzere, dinin Batılılaşma ile başlayan süreçte önemi daha çok fark edilecek bir fonksiyonuna sahip olduğu gerçeğine parmak basar.” (Yıldırım, Y. 2012: 141).

Osmanlı'da geleneksel sistemde Şerif Mardin'in merkez-çevre paradigmasına uygulamaya çalıştığı siyasal ve toplumsal yapının genel özellikleri bu şekilde resmedilebilir. 18. yüzyılla birlikte değişim süreçlerinin başlaması ve Batı ile olan ilişkilerdeki geri kalmışlığın fark edilmesiyle, bu yapıda kendi içinde farklı tepkiler gösterecektir. Mevcut kurumlar ve yapılar değişime ayak uydurmaya ve dönüşmeye çalıştılar. Bu yeni sıkıntı, sürecin yani, modernleşmenin ilk sancıları olarak hissedilmeye başlamıştır. Osmanlıdaki modernleşme hareketlerini ve bu hareketlere öncülük eden fikir ve düşünce dünyasının ayrı ele alınması yararlı olacaktır.

2. OSMANLI MODERNLEŞMESİ

Batı dünyası kendi içinde başlattığı ve hızla sürdürdüğü dönüşümü, Reform ve Rönesans'la birlikte devlet yapısını da içine alan ve tüm kurumlara da sirayet eden

değişimi hızlı bir şekilde yaşamaktaydı. Aynı dönemde Osmanlı imparatorluğu uzun ve parlak geçen dönemden sonra, kurumsal ve yapısal anlamda var olan düzenin devamı noktasında durgunluk ve doygunluk hissiyle rehavete kapılmıştı. Bu dönem de Osmanlı'nın Batı karşısında geri kalmışlığı fark etmesi, geri kalmışlığa karşı kendi içinde dönüşüm hareketi, ordunun yapısal değişime uğratılmasına yönelik girişimlerle başlamıştır. 1595 yılının da Eğri Seferi sonrasında Osmanlı askerlerinin şimdiye kadar hiç görmediği ve karşılaşmadığı tüfeklerle karşılaşması reformların niçin askeri alanda başladığını daha iyi anlatır. (Berkes, 1978: 73). Batı ile karşılaşmalar, genelde fetih ruhu ve gaza düşüncesi ile hareket eden devlet için, bu alandaki eksikliğin fark edilmesi daha kolay oluyor. Islahat ya da yenileşme biçiminde kullandığımız modernleşme hareketlerinin, bu yapısal alanda başlamasının nedenini bu şekilde açıklayabiliriz. Batı'da başlamış modernlik sürecinin Osmanlı'da fark edilmesiyle, askeri alandaki kurumsal değişimi ilerleyen dönemde tüm kurumlara yayma fikri benimsendi. Padişah ve merkezi paşalar hareketi, yenileşmeyi tüm alanlarda uygulamaya da başlıyordu. İktisadi, eğitim ve sosyal alandaki hukuk düzenlemelerine dayalı kurumsal yenilik hareketi, 1808'de Ayanlar'la imzalanan Sened-i İttifakla siyasal anlam kazanıyordu. Küçükömer, bu bürokratik temelli hareketleri, kendilerini savunmak olarak tespit eder. 16. yüzyılda başlayan bu hareketlerin tüm kurumlara sirayet etmesi 19. yüzyıla kadar uzanan süreçte gerçekleşir. (Küçükömer, 2007: 55) Osmanlı modernleşme hareketlerinin başlamasının da ve sürecin devam etmesinin de bir başlangıç noktası tespit etmek zordur. Aslında Osmanlı modernleşmesinin başlangıcıyla ilgili olarak böyle bir tarih vermek mümkün olmamakla birlikte, şu da söylenilebilir. İmparatorluğun kendi içinde ve dış devletlerle olan ilişkilerde, ayrıca devam eden sorunlar yüzünden devletin örgütlenme biçiminde ve siyaset tarzında, geleneksel olarak devam eden yapının yerini, bir reform etme ve değiştirme, düzen düşüncesinin almaya başlamasıyla birlikte, söz konusu ettiğimiz modernleşme sürecinin başladığı söylenebilir.

İlk olarak modernleşme hareketlerinin Osmanlı da askeri alanda başlayıp diğer kurumlara yansıdığını söylemiştik. Batı karşısında geri kalmışlığın fark edildiği durumdan, 18. yüzyıldan sonra hızlanan ve devam eden askeri alandaki mağlubiyetler ve toprak kayıpları, Osmanlı devletinin zorunlu olarak yenilgilerin sebeplerini aramaya itmiştir. Osmanlı devlet adamları zamanla askeri eksikliklerin

yanında, idari yapıdaki eksiklikleri de fark etmeye başlamışlardır. Mardin bu durumu ifade ederken Osmanlı devleti 18. yüzyılda peşpeşe gelen mağlubiyetler ve toprak kayıplarıyla giderek çökmekte olduğunu anlamasıyla bir travma yaşanmıştır. Bunun nedeni:

“Fetih ideoloji; dini bir inancın- savaşa İslamı yaymanın bir vasıtası olarak inanmasının parçası olduğu için. Ayrıca genişleme Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunda önemli rol oynamış bulunduğu için, ve nihayet: Osmanlı devlet adamlarının ekonomik çöküş ve mali yetersizlikten kaygı duydukları bir sırada toprak kaybı, gelir kaybı anlamına geldiği için böyle idi. Osmanlı gerilemesinin dehşet verici bir şekilde fark edilişi bütün Osmanlı reformlarının gerisindeki itici gücü teşvik etmiştir.” (Mardin, 1996: 153-154).

Burada da Mardin’in de belirttiği gibi bu durumun fark edilmesiyle birlikte bu kötü gidişe bir dur deme ve aciliyetçi çözüm bulma düşüncesi, modernleşmenin hem yönü hem başlangıcını belirlemektedir.

18. yüzyıldan itibaren Batı’nın Osmanlı Devleti karşısında üstünlüğünün acı verici bir şekilde fark edilmesi ile eş zamanlı olarak, geleneksel, eski yapıdan gelen katıksız Osmanlı uygulamalarının yeniden canlandırılıp, hayata geçirilmesi şeklindeki hareketlerin terk edilmesi kanaati şekillenmeye başlamıştı. (Mardin, 1996: 154). Osmanlıların yükselme devrinde ortaya çıkardıkları uygarlığın, Batı’da dahil olmak üzere diğer uygarlıklardan üstün ve ayrı tutulmasıydı. Bu dönemde Batı’nın bir model alınması sorun olarak ortaya çıkmamıştır. Ancak imparatorluğun gerilemeye başlamasıyla birlikte niçin gerilediği sorusu, önce devlet yönetiminin bozulduğu ileri sürülerek, daha sonra Şerif Mardin’in de belirttiği gibi yüzeyleşen bir açıklama ve tutumla Batı’nın üstünlüğü askeri alanda gösterilerek cevaplanmaya çalışılmıştır. (Mardin, 2009b: 9-10). Bir anlamda Osmanlı Devleti içinde başlayan ve farklı kurumlara yansıyan bu dönüşüm hareketi, devleti kurtarma adına, bozulan eski düzenin bir ölçüde terk edilmesi veya dönüştürülmesi fikrine dayanmaktadır. Batı ülkelerinden bazı askeri tesisat ve tekniklerin alınması, sonrasında bürokratik kurumların alınması, bu yapının mevcut idari sisteme monte edilmesiyle devletin kurtulacağı fikri benimsenmiştir. Osmanlı’da ister adına modernleşme diyelim, isterse Batılılaşma diyelim, bu hareketlerle yeni bir dönemin başladığı söyleyebilir.

Her zaman Batılı devletler karşısında kendini üstün gören ve Batı’ya kazandıracak bir çok şey olduğunu, ondan alınacak bir şey olmadığını ileri süren

anlayış, imparatorluğunun gerilemeye başlaması ile birlikte imparatorluk niçin geriliyor? Sorusu önce devlet yönetimin bozulmasıyla açıklanırken daha sonra Mardin'in belirttiği gibi askeri nedenlere bağlanarak geçirilmiştir.

Burada adına ister Batılılaşma isterse modernleşme diyelim, bir sürecin başlamasını ifade etmek amacıyla bu kavramsala başvurmuştur. Osmanlı modernleşmesinin reformları başlatan devlet adamlarının nezdinde Batılılaşma, Batı'nın belirli bazı kurumlarının alınması ve böylece imparatorluğunun yıkılmasının önüne geçilmesi anlamında anlaşılmaktadır. (Yıldırım, Y. 2012: 176). Ayrıca Osmanlı'nın Avrupa devletleriyle her yönden etkileşim içinde olması kaçınılmazdı. Bu etkileşim ister istemez, Avrupa merkezli başlayan modernleşme hareketinin, kısa zamanda Osmanlı'yı da etkilemesi kaçınılmazdır. Bu Osmanlı'da modernleşme hareketinin başlaması ve sonrasında yapılan düzenlemeleri ayrı bölümlerde ele almak konunun bütünlüğü açısından daha yararlı olacaktır.

2.1. OSMANLI MODERNLEŞMESİ İLK DÖNEMİ

Osmanlı modernleşme hareketleri Tanzimat Fermanı sonrasında yaşanan süreçle derinden ilişkili bir şekilde anlaşılmaya çalışılmıştır. Ancak modernleşme ihtiyacının merkez bürokratlar ve Padişah tarafından hissedilmesiyle, modernleşmenin Tanzimat öncesine dayanan tarihsel yönü vardır. Batılılaşma ya da diğer ismiyle modernleşme hareketlerine zorunlu olarak devletin çöküşüne engel olmak amacıyla girilmiştir. Lewis'e Avrupa'daki uygarlık örneklerinin 18. yüzyılda başladığını belirtir. Osmanlı Devletinin Avusturya ve müttefikleri tarafından yenilgiye uğratılması ve sonrasında imzalanan Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) antlaşmaları, devletin var olan sistemiyle daha fazla yaşayamayacağını gösteren belgeler durumundaydı. Bu yüzyılın başında Padişah III.Ahmet ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa imparatorlukta yeni açılımlar ve köklü değişiklikler yapmanın zamanının geldiğine inanmak durumunda kalmışlardır. Bu açıdan Osmanlı Modernleşme hareketleri bu dönemde başlatılabilir. Artık devlet için Batılılaşma bir anlamda Modernleşme zorunluluk arz ediyordu. 1718 ve 1730 yıllarında sadrazam olan Damat İbrahim Paşa ilk reform teşebbüsünde bulunan devlet adamı olarak gösterilebilir. Yukarıda belirtilen yenilgi sonrasında yapılan antlaşmalar şu gerçeği ortaya koymaktaydı. Durumun ciddiyeti gözler önüne serilirken, lokal ve sığ tedbirler yerine, acilen daha kapsamlı ve uzun vadeli ve köklü

tedbirlerin yapılması düşüncesini doğurmuştur. Zira ilk kez büyük çapta yaşanan askeri ve siyasi yenilgilerle, mağlup devlet olarak imzalanan antlaşmalarla, Dar-ül İslam toprak parçası olarak kabul edilen topraklar düşmana bırakılmıştı. Merkezi yönetim ve bürokratlar tarafından ilk kez bu dönemde bir birlik olarak reform fikrini benimsenmiştir. Bu dönemde barış sağlanır sağlanmaz, Viyana'ya Matbaayı incelemesi için elçi gönderilmesi, 1720 yılında Fransız Davut Paşa'nın itfaiye takımını örgütlemesi, reform hareketlerinin öncüsü anlamını kazandırır. Ayrıca bu dönemde askeri alanda yapılan yenilikler de görülmektedir. (Lewis, 1991: 46-49). Bu dönem kararların alınarak, uygulanmaya geçilmesinde bir ilk yaşandığı için önemlidir.

Osmanlı devlet yapısı içerisinde “daha önceleri, geleneksel siyasi-idari örgütlenme tarzında ve klasik dönem “yöneten-yönetilen” ilişkisini temellendiren “nizam-ı alem” ve” kanun-i kadim” uygulanmasında görülen bir takım aksamalar, dönemin devlet adamları ve ilim adamları tarafından padişahlara sunulan layihalarla ortaya konulmaktaydı. (Yıldırım, Y. 2012: 177). Bu reform fikri daima canlılığını korudu ama reformların başlaması 18. yüzyılın ilk döneminde gerçekleşti. Bu reformların başlamasında, merkezi otorite, merkezi yöneten- yönetilen ilişkilerinin bozulması etkili olmuştur. Osmanlı'da tarıma dayalı üretimin ve vergi politika ilişkilerinin bozulmasında, toprağını kaybeden sipahilerin yönlendirmeleriyle Anadolu'da çıkan Celali İsyanları, merkezi otoritenin zayıflamasını tetiklemiştir. Ayrıca 17.yüzyıldaki Avusturya ve İran savaşları, merkezi otoritenin zayıflamasında hızlandırıcı etkiye sahiptir. Bu hızlandırıcı etkiyle toplumsal-siyasi düzen çözülmeye başlamıştır. Bu süreçten sonra merkez dışı güçler önem kazanmaya başlamıştır. (Karpát, 2008: 60). Karpát'ın bu tespitine Heper'de benzer şekilde yorumlar getirir. İltizam sistemiyle köylü sistemindeki yüksek vergilendirmeye bozulan yapı, ekonomik alanda sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Tımar sahipleri muhalif derebeylerine dönüşmüş, bu durum merkezin büyük güçlüklerle karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. “Durum devletin şahsında yapılandığı padişahın konumunu olumsuz yönde etkiledi. Mali kaynaklar üzerindeki denetimini ve giderek itibarını kaybeden padişah, şimdi devlet efradının sadakatini kazanmak için cülus bahşişi ödemek zorunda kalmıştı.” (Heper, 2006: 64-65). Bu durum yeni bir yapılanmanın ihtiyacını hissettirdiği gibi, Padişah'ın da giderek merkezdeki

otoritesini tekrar sağlamlaştırmada yeni usuller aramasına neden olmuştur. Bu dönemdeki merkezi yapıyı oluşturan bürokratik yapı, Padişah'a bağlılık ve sadakat noktasında, devletin sadık nevhari durumundan çıkmıştır. Heper'in de belirttiği gibi memurlar sisteminde başlayan bu bozulmayı önleme de Padişah, kendi yandaşlarını tercih etme durumu gözetmeye başlayınca, tüm kamu birimlerinde kendi çıkarını düşünen mekanizmasal yapılar ön plana çıkmaya başladı. Yeni dönemde yönetimin sergilediği keyfi uygulamalar bozulmayı hızlandırıyordu. Memur ya da yönetimin içerisindeki bürokrat sınıfı, kendi çıkarları uğruna yapmacı zihniyete dönüşen sistem oluşturmaya başlamışlardı. Bu uygulamalarla merkezi sistem, doğu despotizmi olarak adlandırılan yapıya dönüşürken, memurlar da mevcut sisteme uyar hale gelmişti. Yönetimsel alanda yeni girilen bu süreç kural tanımaz bir tavırla devam ederken, merkez ve çevre arasındaki bütünlüğü bozuyor, kopmaları artırıyordu. (Heper, 2006: 65 - 66). 18. yüzyılda tavan yapan reform ihtiyacı daha önceden tespit edilmişti. Fakat modernleşmedeki ilk adım, somut uygulama Sadrazam Damat İbrahim Paşa ile başlamıştı. Yukarıda tespit edildiği gibi yeni dönemin bir özelliği de Padişahın yakın yönetim çevresini bu şekilde aileden ya da sadakatini gördüğü, yakın hissettiği sülaleden seçme geleneği de başlamıştı. Merkezi yönetimsel sistemde, merkezin dönüşümü ve değişimi, dış çevreyi ve kurumları reforme etme fikri, modernleştirme sürecinde bu şekilde başlamış bulunuyordu.

Bu dönemde artan toprak kayıplarını önlemek için açık bir önlem alınması gerekiyordu. Bu durumun bütün Osmanlı merkezi yönetimi tarafından benimsenmesi, ilk adım olarak Batı'nın üstünlüğünü askeri bir problem olarak görme sebebini de açıklıyordu. Bu yüzden ilk tedbirlerin askeri alanda alınması yönünde kararlar alınmıştır. Bu dönemden sonra yeni sorun, Batı'daki silah gücünün nasıl bir şekilde Osmanlı Devletine getirileceğidir. Modernleşmenin ilk adımları olarak kabul edilen bu tarihler, tarihte 'Lale devri' olarak bilinmektedir. İbrahim Paşa'nın askeri alanda bir düzenleme yapma fikrinde zamanın Fransız ordusunda görev yapıp daha sonrada Protestanlığı seçip Osmanlı'da yeni yaşam yeri talebi için gelen De Rochefort'un sunduğu teklif öncelikliydi. De Rochefort adındaki subay "Geleneksel Osmanlı Militer örgütleri dışında ya da onun yanında, ilk Avrupa yöntemli bir örgüt kurup yetiştirecek olan, fen subaylığı teklifi" sunmuştur.(Berkes, 1978: 47) Bu anlamda askeri alanda yeni bir örgütlenme ve geleneksel yapıyı değiştirme fikri, bu

dönemin ağır basan bir özelliğiydi. Lale devri olarak nitelendirilen III. Ahmet dönemi, Damat İbrahim Paşa'nın başlattığı reform çalışmalarıyla birlikte ilk Batılaşma dönemi olarak kabul edilen dönem, Patronu Halil isyanıyla 1730 yılında bitmiştir. Bu dönem modernleşme çalışmalarıyla istikamet ve hedef olarak modernliğe ulaşmada, ilerlemenin merkezi olarak kabul gören Avrupa'nın merkez öneminin kabul görmesi milat olarak alınabilir. İbrahim Paşa'nın siyasi zorunluluk olarak kabul edip, Paris ve Viyana'ya gönderdiği elçiler, ülkelerine döner dönmez Avrupa medeniyetinin başarılarını anlatmaya başladılar. Bu dönemin bir uyanış kabul edilmesinin sebebi burada yatar. Bu dönemde yapılan reform hareketleri içerisinde önem arz eden, ordunun Batı tarzı bir askeri yapılandırmaya doğru gidecek eğitim almaya başlamasıdır. Batılı tarzda askeri örgütlenmeye ilaveten, üniformalarındaki değişikliklerde başlamıştı. Aynı zamanda ekonomik ve sosyal alanda da önemli çalışmalar yapılmaktaydı. Avrupa'nın ekonomik yönden pazar üstünlüğü kurmak ve ilk sanayi örgütlenmesini yapmak için, alt yapısal ve örnek teşkil edecek çalışmalar yapılmıştır. Matbaanın ve yeni basım tekniğinin İbrahim Müteferrika tarafından ilk getirişi de bu dönem içerisindeydi. İbrahim Müteferrika'nın matbaayı getirmesinin yanında, Osmanlı askeri sisteminin çökmesini ele alan çalışmasıyla da bilinir. "Osmanlı askeri gücünün çökmesinin en önemli nedenin, asker ile sivilin unsurların birbirine karışmış oluşu üzerine tespitlerde bulunur." (Berkes, 1978: 56). Bu hareketten sonra belirli bir süre modernleşme hareketleri kesintiye uğramıştır. Lale Devri'nin ve Damat İbrahim Paşa döneminin Patronu Halil isyanıyla bilinmektedir. Fakat bu dönem reformcuları Avrupa'nın Osmanlı üzerinde artan ticari ve ekonomik baskısına rağmen, klasik toplumsal düzenin çözülmesini ve kapitalist ekonominin ön koşullarını yaratan bir takım pragmatik düzenlemeleri de yaptıkları bilinmektedir. Geçimlerini askeri gelenekten sağlayan alt düzey Osmanlı bürokrasi ve esnaf, sarayın ve Babıali'nin temsil ettiği üst katmanların liberalleşme çabalarını, iktidarın belli düzeyde fikir alışverişinden kaynaklandığı geleneksel yaklaşım lehine ortadan kaldırdı. Bunun sonucunda 18. yüzyıl başlarındaki modernleşme çabası, üst yönetim politikalarını alt toplumsal sınıfların ve bürokrasinin fikir ve çıkarlarına uyduramamasına neden oldu. (Karpat, 2008: 69-70). Bu tespit ilerleyen dönemde merkez-çevre geriliminde, etkisinin anlaşılmasında önem arz eder. Çünkü bu şekilde merkezden başlayan ve merkezi

bürokratik memurlar kanalıyla devam eden modernleşme çabası, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar çevreyle bir çatışma ve karşı karşıya gelmeyi sağladı. Ayrıca devamında Türkiye Cumhuriyeti'ni de miras kalacak sürekliliği oluşturdu.

III. Selim dönemi, Osmanlı modernleşme hareketlerinin tüm alanlarda hızlı bir şekilde devam ettiği, özellikle Nizam-ı Cedid isimlendirmesinin önem kazandığı bir dönemdir. Bu dönem 1789 ve 1807 yıllarını içine alır ve bu dönemde çok ilerleme katedilmiştir. III. Selim'in tahta geçmeden önceki süreçte, Avrupa devletleri iyiden iyiye Osmanlı'yı Avrupa'dan atma düşüncesi etrafında birleşmiştir. Berkes, bu durumu şöyle ifade eder; "Osmanlı devletini Fransa da İhtilali' nin patlaması kurtardı. Çünkü düşman ordularının İstanbul'a kadar inmesinin yolu açılmıştı. Yaygın bir hale gelen 'Türkleri Avrupa dan atma' ideali nerdeyse gerçekleşecekti. Fakat Fransa'daki devrimin aldığı renk başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın krallık hükümetlerini ürkütmüştü." (Berkes, 1978: 87). Gerçekten de III. Selim'in böyle bir dönemde tahta geçmesi, başlatmış olduğu yenileşme hareketleri, ilerleyen dönemde dağılmanın yavaşlamasına neden olmuştur. Ayrıca milliyetçilik fikriyle Avrupa'da da yaşanan dönüşümün hemen sonrasında Osmanlı içerisinde yer alacak yeni bir değişimsel sürecin alt yapısını hazırlamaya başlamıştır. III. Selim Batı'da kaybedilen her savaştan bir sonuç çıkarmış ve yeni yapılanmanın aciliyetini görmüştü. Bu yeni askeri sisteme geçilmesinin zaruretini şu tespitle daha iyi anlaşılabilir.

"Koca Yusuf Paşa ikinci kez sadrazam olup da yeniçeri ağası ve şair ocak subaylarına sefer keyfiyetini bildirdiğinde hepsi birden 120000 den fazla ocaklı askerimize karşı, 8000 Moskof askeri Tuna'yı geçti. Üzerimize gelip gücünü gösterdi. Düşmanın böyle nizamiye askerine karşı, bizim askerimiz yeni savaş yöntemlerini bilmediklerinden karşı gelemiyorlar. Biz bu hal ile kıyamete kadar düşmanı yenemeyiz." (Berkes, 1978: 87).

III. Selim bu durumun farkında olarak Batı'yı iyi incelemiş ve onu reformlara iten ana etken imparatorluğun askeri gücünü canlandırıp eski haline getirmek ve Karadeniz'in kuzeyindeki Müslümanlarca, bu toprakları yeni almış olan Rusları püskürterek, İstanbul'u dahi tehdit eder hale gelen bu durumu engellemek gayretindeydi. III. Selim Osmanlı toplumunda, modernleşmeye yönelik bir temayül ve hızlı ve ilerici bir değişikliğe ihtiyaç olduğu hissi yarattı. Bu yönüyle de geleneksel dinen kabul gören ulema kısmı, kendisine muhalifti. Reform hareketleri sadece sultanın gözüne girmek isteyen ya da bu ihtiyacı hisseden ulema tarafından desteklendi.(Çelik, Fidan ve Şahin; 2011: 119). Bu dönemde sadece ordu ya da

askeri alanda bir bozulmanın bu sonuçları ortaya çıkaran bir gelişmeyi doğurduğu gibi bir sonuç anlaşılmalıdır.

“Yozlaşan toplumsal yapı, ekonomik ve siyasal yapı ile kapitülasyonlara ek olarak, Batı'nın teknik ve ekonomik ilerlemesi ve Fransız devriminden sonra ortaya çıkan Ulusçuluk akımları, İmparatorluğun çöküşünü gittikçe hızlandırdı. Toplumun bütün kurumlarıyla birlikte yeniceerilerinde bozulması, gerek toplumsal, gerekse siyasal yaşam üzerinde son derece olumsuz etkiler yapıyordu. Sonuç olarak İmparatorluğun ekonomisi gittikçe Batı'ya bağımlı duruma geldi ve bunu siyasal çöküş izledi.” (Kongar, 2000: 54).

Kongar'ın da belirttiği gibi bu alandaki bozulmalar III. Selim zamanına kadar bütün alanlara ulaşmıştı. Sadece tek askeri alanda bir düzenleme yetersiz kalabilirdi. Ama öncelik olarak bu tehdidi önlemenin yolu, askeri alandaki bozulmanın ve geriliğin önüne geçilmeliydi.

Nizam-ı Cedit III. Selim dönemini en iyi ifade edecek kavramdır. Kurulacak yeni ordunun ismidir, Nizam-ı Cedit Osmanlı'da giderek kaybolan devlet otoritesinin ve padişahın merkezi yapıdaki öneminin tekrar yapılanışını da ifade etmek amacıyla kullanılan kavramdır. Rusya ile Yaş Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra geçişte başvuru, 1789'da devlet büyüklerinden ordu bürokrasinin görevli olan ya da olmayan önde gelenlerin toplanmasıyla, ulemeden kurulu meşveret meclisi toplanmıştır. Yapılan toplantıda alınan karar ilginçtir. Şimdiye kadar yapılan düzenlemelerden vazgeçilip, eski geleneksel devlet yapılarının tekrar oluşturulmasına karar verilmiştir. Fakat savaşta alınan yenilgi ve sonrasında imzalanan barış antlaşmasıyla Karadeniz kenarından sonra Ruslara toprak kaybedilmesi ile asıl hamleler başlar. Padişah iki yüze yakın devlet adamını reform hareketleri için görevlendirir. Ortaya çıkacak sonuçların tam bir özgürlük içerisinde hazırlanmasını ister. Bu projelerden uygun olanların ve makul kabul edilebilecek olanların çoğunda ortak nokta, askeri alanda öncelikle bir değişim talep etmektedir. Bütün tasarıların ana fikrinde öncelikli yeni, düzenli bir ordu ama eğitilmiş ve kaynağı ne olursa olsun öncelikle eski ordunun ayrı bir örgüt olmasını öneren kararlar vardı. Burada özellikle humbaracı, topçu birlikleri ayrı birlik olmalı ve tüm yeni yöntem ve silahlarla yetiştirilip, bunlara yabancı subaylar eğitim vermeliydi. (Berkes, 1978: 88-89). Bu yabancı hocalar getirme fikri ile III. Selim 17. yüzyıldan başlayan merkezi otoriteyi yeniden tesis eden Köprülü vezirlerinin başlattığı ve devam etmekte olan

geleneksel reform girişimleriyle, farklılaşmasını sağlayan yönü ortaya koyuyordu. 19. yüzyıl Tanzimat reformlarını da içine alan dönemde, III Selim'i ayrı biri olarak ön olana çıkararak yönü: Hedeflerine ulaşmak için Avrupalı yol ve yöntemlerle asker eğitimler de subay kullanımı gibi, Avrupalı danışmanları kabule istekli olmasıydı. (Zürcher, 2010: 44). Bu dönem reformları daha çok askeri alanda olması da yine geleneksel reform hareketlerinden ayrılmaz yönü olarak belirtilebilir.

Nizam-ı Cedid ordusunun kurulma aşaması eksik yönleriyle birlikte 1794'te açıklandı. Daha önceden hazırlanan yeni askerlik yöntemlerine göre silahlar ve yeni eğitim için yurt dışından, Fransa'dan istenen subaylar ve bunların yanında fen alanında yeni yetişecek subaylara yönelik eğitim verilecek yerler ve hocalar bu dönemde hazırlanmıştır. Harp okulu tarzında ilk yapılanmadır. Fakat isyan sonrası kapatılır. (Berkes, 1978: 93). III. Selim'in bu yeni düzenli ordu çalışmaları Nizam-ı Cedid reformları 1792'de başlayıp 1807'de saltanatının sona ermesine kadar devam etmiştir. Ekonomik alanda fazla düzenlenmeye gidilmemesi sıkıntıların taşınmasına ve ilerleyen dönemde reformları bitirici etkiye dönüşmüştür. Yurt dışından gelen subay ve hocalarla özellikle Fransızca eğitim alan öğrenciler bu yayımları da takip eder hale gelmişlerdi. Ayrıca Avrupa'da açılan yeni diplomatik ilişkiler kurmak amacıyla gönderilen ve açılan büyük elçilikler yeni iletişim kanallarının oluşmasına vesile oluyordu. Bu ilk diplomatlar ilk başta acemi kalsalar da ilerleyen dönemde etkileri artan öneme sahip olacaklardı. III. Selim bir taraftan bu şekilde merkezileşmeye ve yeniden bir otorite kurmaya çalışırken, Ayanlara ve Eşrafa olan vergi ve yeni orduya eleman tesis ettirmede yardım kabul edip bağlı kalması, bir yönden çelişik yönünü ortaya koymaktadır. Ayanlar III. Selim'in Taşra merkezindeki iktidar rakibi olarak gördükleri yeniçeri ve ulemanın güçlerinin zayıflatılmasını isterken, merkezi hükümet ya da devlet yapısının denetimi daha etkili kılmasını istiyorlardı. 1807 yılına gelindiğinde de yapılan reformlardan rahatsız devlet adamlarıyla birlikte tezgahlanan İstanbul içindeki yeniçeriler ve yedeklerinin başlattığı isyanda, Nizam-ı Cedid birliklerini lav edildi. Fakat aynı gün Şeyhül İslam'ın fetvasıyla reformların İslam'a şeriata aykırı olduğu, bağdaşmadığı söylenerek, III Selim tahtan indirildi. (Zürcher, 2010: 46-48). Bu olay bir anlamda merkezi bürokratik yapının çevre ile önemli karşı karşıya gelmelerinden biri olarak kabul edilebilir. Halk ya da toplum alanında çevrenin de içinde olduğu bir hareketin

merkezi yapıya yönelik değişime verdiği tepki, bundan sonra bir yöntem haline gelecekti. Daha önceleri de bu karşı karşıya gelmeler benzer sonuçları getirmişti. İnalçık bu III. Selim'in reform hareketlerine yönelik tepkide de muhalefet olarak ortaya çıkan oluşumun arkasındaki nedeni şu şekilde ifade eder. III. Selim'in bu şekilde tepki görmesinde gerçek sebep sosyal ortamda gizliydi. Onun doğrudan kendine bağlı modern dönemin şartlarına uygun bir ordu meydana getirme çabaları, bir taraftan Ayanlar'ın diğer taraftan ise yeniçerilerin devlet içerisindeki hakim kanunlarını tehdit etmekteydi. Bununla birlikte yeni uyguladığı mali tedbirler ülke çapında ve toplumsal alanda da bir hoşnutsuzluk ortaya çıkarmaktaydı. Ortaya çıkan bu durum kamuoyu ve ulemayı aleyhine çevirir. Yeni kurulan ordunun masrafları için oluşturulan İrad-ı Cedid miriye ait arazinin mühim bir kısmının gelirini bu alana tahsis olmasını sağlar. Daha fazla kaynağa ihtiyaç duyunca da yeni vergilendirme sistemi ve devamında vergi oranlarında düzenleme yapar. Vergilerin oranları bir miktar yükseltilir. Bu girilen yeni sürece ilk tepki Ayanlardan gelir. Sultan 1806 yılında bu askeri alandaki reformları daha geliştirmek maksadıyla Anadolu'dan Balkanlara yeni birlikler nakletmeyi planladığı sırada Balkanlar'daki Ayanlar Edirne de toplanıp III. Selim'in daha fazla ilerlemesine karşı çıktılar. Selim ayrıca reformların tanzimi ve kontrolünü bir grup taraftara bırakmıştı. Hükümet memurları bu gruptan hoşlanmıyorlardı ve zamanla sultanın aleyhine döndüler. Bunların gözünde sultan bir avuç insanın idaresi içindeydi. (Çelik, Fidan ve Şahin, 2011: 119). Bu kopukluktan kaynaklanan isyanla son bulan III. Selim dönemi yapılan reform hareketleri eskiden farklı olarak bir amaca hedefe yönelik, bilinçli bir şekilde yapılmıştır. Öncesindeki gibi gelişi güzel değildir.

Bu dönemde gerçekleşen merkezileşme ve otoritenin tekrar kurulması çalışmaları, tam amacına ulaşamadığı görülmektedir. III. Selim'in tahttan indirilmesi ve sonrasında kısa bir süre için IV. Mustafa'nın tahta geçmesiyle sonuçlanmıştır. Bu olayı takiben isyandan kaçan ve Rumeli ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yanında Edirne'ye sığınan III. Selim'in arkadaşları tarafından Mustafa Paşa'nın ikna ederek İstanbul'a yürümesi, tahta çıkarılması, bu olayı hazırlayan bürokratlar tarafından Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa atanması gibi olaylar, çevre ve merkez kopukluğunu ve merkezleşmiş bir otoritenin yokluğunu göstermektedir. (Karpat, 2008: 85). Tam anlamıyla beklenenin aksi yönünde gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde merkez ile

çevre arasında ortaya çıkan gerilemeye yönelik hiçbir zaman karşılıklı taviz verilerek çözüm arayışına girilmemiştir. “Yalnızca yerel eşraf ile bazı bürokratların devlet kaynaklarını birlikte sömürmek üzere yaptıkları gizli ittifaklar.” (Heper, 2006: 70). Ayrı tutulabilir. III. Selim devletin ıslaha muhtaç olduğunu görerek, usul ve furuğun tekrar düzenlenmesine, özellikle yeni bir ordunun kurulmasına karar vermişti. Ancak asıl devletin sivil düzeninde bir bozulma vardı. Bozuk olan bir yapı düzenli bir yapıyı yönetemeyeceğinden, sadece orduyu düzenlemek yetersiz kalıyordu. Orduyu düzenlerken devletin sivil alandaki işlerinde düzenlenmesi gerekiyordu. Bu manada devlet işleri birlikte koordine edilecek çarklara benzer. Mekanizmanın düzenli olarak işlemesi bütün çarkların düzgün çalışmasına bağlıdır. (Berkes, 1978: 127). Bu açıdan sadece bir kurumsal alanda yapılan yenilik hareketleri hep aynı sonuca ulaşmış başarısızlık ya da çevresel alan tarafından kabul görmeyip geri çevrilmiştir.

II. Mahmut’un tahta geçmesi ile modernleşme tarihinde yeni bir döneme de girilmiştir. Bu dönemde yapılan modernleşme çabaları her geçen gün belirginleşen sosyal temayüller ve bunların ortaya çıkardığı tesirler göz önünde tutulmaya çalışılarak yapılmıştır. Fakat bir önceki dönemlerde yapılmaya çalışılan modernleşme çabalarının bir devamı olma niteliğini değiştirmemiştir. (Çelik, Fidan ve Şahin, 2011: 119). II. Mahmut kendisini tahta çıkaran olaylardan etkilenmiş olacak ki ilk yıllarda reformlar konusunda temkinli hareket etmek zorunda kalmıştır. II. Mahmut ta III. Selim gibi merkezi otoriteyi tekrar sağlamanın şart olduğunu düşünüyordu. II. Mahmut yönetime gelir gelmez bu otoriteyi tesis etmek şöyle dursun, merkezi otoritenin fiili kısıtlanması ve sınırlanmasını ön gören Senet-i İttifakı kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu ittifakta II. Mahmut’un tahta geçmesinde etkili güce sahip Alemdar Mustafa Paşa’nın etkisi büyük olmuştur. Mustafa Paşa sadrazamlığa gelince rakiplerine karşı güçlü bir merkezi yapı oluşturmak amacıyla, İstanbul’da tüm Ayanların ve temsilcilerin de katıldığı bir toplantı tertip etti. Mustafa Paşa bir program sundu. Bu program tartışıldı ve Senet-i İttifak olarak kabul edilip, Ekim 1808’de imzalanmıştır. II. Mahmut’un da onaylamasıyla ortaya çıkan senet-in ana konusu şu idi. Hem sultan hem de Ayan yöneticileri adil olacaklardı. Devlet vergileri adilane koyacak ve Ayan’da bu vergileri adilane toplayacaktır. Ayanlar reformları ve yeni ordunun kurulmasını destekleyecekler. Ayanlar yönetimin hakimi sultana olan bağlılıklarını bildirilmenin yanında, onu

isyanlar karşısında koruyacaklardır. Bununla birlikte, birbirleri ile olan özerkliklerine de dikkat edeceklerdir. Bu Osmanlı açısında bir sultanın Ayanlar karşısında özerkliğini tanımada yeni bir dönem gibi görünse de kısa bir süre sonra yeniçerinin ayaklanıp, Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürmesiyle yine son bulan bir reform niteliği kazanmıştır. (Zürcher, 2010: 53-54). Bu bir reform hareketinden ziyade, merkez karşısında özerk durumdaki çevreyi temsil eden Ayanlarının kendilerini garanti altına alma yolu olarak görülebilir.

Bu Senet-i İttifak hareketi siyasal yönden uzun süreli bir etkiye sahip olamadan ortadan kalkmıştır. Ayanların genelinde tam bir otonomiye dayalı bir sistem istemi yoktu. Onların istekleri merkeze bağıllık ama vergiden kaçma yönünde olmuştur. Taşrada yaşanan ekonomik sıkıntılardan dolayı sistemde her geçen gün merkezin karşısında büyüyen bir güç olarak Ayanlar varlığını devam ettirmiştir. Bu yüzyılda en yüksek konumuna ulaşan Ayanlar Osmanlı merkezi yönetimin otoritesini tehdit eder boyuta ulaştıkları görülmektedir. Osmanlı topraklarının çoğunluğu bunlar tarafından kontrol edilmekteydi. Sosyal konumları ve sosyal yapının şekillenmesinde o kadar söz sahibi haline geldiler ki, padişahı belirleme yöntemleri bile vardı. Ama tam anlamıyla feodal yapıya sahip mülk anlayışları olmadı. Batı'daki gibi yerleşik toplum, devletten bağımsız olarak kendilerini toplumsal ve siyasal yapı içinde meşru kılacak bir temeli oluşturamadılar. Merkezi otoritenin onlar üzerindeki tasarrufları tamamlandığında, merkez idarenin alternatifi ve hedefi konumuna yerleştirilen Ayanlar ortadan kaldırılmıştır. (Akça ve Hülür, 2005: 318-319).

II. Mahmut özellikle merkezi otoritesini sağlamlaştırmak ve reformları kalıcı yapmak için bu Ayanlar üzerine gitti. 1812-1817 yılları arasında tam on beş yıl sürecek bir süreçte Anadolu'daki büyük Ayanları itaat ettirmesini bildi. Daha sonra Rumeli ve Balkanlar'da bu faaliyeti devam ettirmiştir. Sonuç olarak Osmanlı merkezi yönetimin bu beyleri ortadan kaldırması, merkezin buraya hakim oluşu, uzun yıllar devam eden anarşi dönemine yol açmıştır. Sonuçta merkezi otoriteyi tesis ederek merkezi yönetimi güçlendiren padişah reformlara hız kazandırmıştır. (Zürcher, 2010: 56). II. Mahmut'un bu merkezileştirme politikaları tüm alanlarda devam etti. Bütün idari ve yönetimi zaafa uğratacak yerel ya da özerk güçler bir bir merkezileştiriliyordu. Bürokrasiyi politik üstünlüğüne veya ekonomik kaynaklar üzerindeki kontrolüne meydan okuyabilecek herhangi bir toplumsal gruba karşı

keskin bir tavır almaya teşvik etti. Diğer gruplar ülkenin kaynaklarını ancak bürokrasiyle birlikte veya bürokrasinin belirlediği biçimde kullanabilirdi. Bu anlayışla birlikte “merkezileşme” kısa süre sonra sultan’ın mutlak iradesiyle eş anlamlı hale geldi. Sultan ise bu durumu eski emperyal idare geleneğine dayanarak meşrulaştırmaya çalıştı ki bu dayanak reform’un kendisiyle sarsılıyordu. (Karpat, 2008: 87). Bu merkezi bürokratik yapının yükselişini ifade etmede şu tespitlerde bulunulabilir. Osmanlı reformlarında, reform anlayışının dayandığı temel grup, sivil bürokrasiden oluşan (kalemiye) sınıfının yorumlarının etkisi ile, idari merkezin dayandığı bilgi, bu sınıfın raporlarına bağlı idi. Osmanlı’da geleneksel olarak var olan bu rapor sunma şekli geçmişten beri devam eden bir süreci içine almaktadır. Bu rapor sunma şekli, III. Selim’in Avrupa’ya elçi göndermesi sonrasında, bunların tuttuğu raporlar gereğince, taklit ya da benzer yönde ıslahatlar, reformlar ortaya çıkmıştır. Bu bürokratlar yapmış oldukları gözlemlerde Batı’da “Aydın despotizmi” olarak ta tanımlanan bir durumu fark ettiler. “devlet adamlarına göre gerilemenin esas nedeni, devletin toplumu kontrol altında tutamamasıdır. Toplum kontrol altına alma, merkezi yapının tekrar gücünü sağlamasıyla olacaktır.” (Yıldırım, Y. 2012: 184). Bu merkezileştirme politikasında bürokratik üstünlüklü bir Yeniçeri Ocağı da dahil kaldırılması fikri öncelik arz ediyordu. Ayanlardan sonra askeri alanda da merkezi yönetime sık sık başkaldıran Yeniçeri Ocağı 1826’da kapatıldı. Hızla merkezi ve rasyonel bir yönetim anlayışı devlette hakim kılınmaya çalışıldı. Bir anlamda bu merkezi yapının tekrar çevreyi kontrol altına almasını ifade etmektedir.

Osmanlı geleneksel yapısı yerel eşrafa ya da çevresel güçlere danışmadan aldığı yasal tedbirler veya kararların uygulanabileceğini düşünürdü. Osmanlı’da devlet gücü yettiği ölçüde merkez dışında yer alan çevresel kesimleri hiçbir zaman sivil toplum gibi benzer bir statü vermeyi düşünmemiştir. Merkez çevrenin devlet hayatında önemli bir rol oynamasına asla izin vermemiştir. Merkez daima bu durumu devam ettirmeye çalışmıştır. Zaman zaman büyük ölçüde denetimi kaybettiği zamanlarda dahi bu merkez-çevre ilişkisini korumayı devam ettirmeyi başarmıştır. Osmanlı’da iktidar olma yarışı hiçbir zaman merkez-çevre arasında olmamıştır. Bu yarış merkezi elinde bulunduran kanatlar arasında çıkmış ve belli zaman sürecinde gün yüzüne çıkarak devam etmiştir. Geleneksel dönemde yeryüzündeki nizamın

sağlayıcısı ve Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi sayılan padişah, devletin yönetiminde devletle özdeş hale geliyordu. Devleti hem yöneten, hem de devletin sahibidir. Geleneksel dönem sonuna doğru padişahlar, yeniçeri, bürokratlar, dini yapılanmalar ve birçok merkezi güç tarafından yönlendirilip kullanılan statüye doğru geçildiğinde, devlet ve padişah özdeşliği pek de doğru bir yörüngeye oturmuyordu. Osmanlı'nın bu gerileme döneminde yönetici sınıf padişahın hizmetkarı olmaktan çıkıp, devletin hizmetkarı durumuna gelmiştir. Bu dönemdeki devlet adına padişahın tahtan indirilmesini bu çerçevede daha iyi anlayabiliriz. (Heper, 2006: 70:72). Bu açıdan güçlenen bürokratik sınıfın yapısını ve kararların uygulanmasında merkezileşmenin rolü daha iyi anlaşılabilir.

Merkezi bürokratlar tarafından devletin toplumsal alandaki denetimini arttırmak amacıyla nasıl hareket etmesi gerektiği yönünde raporlar hazırlanmıştır. Yeni dönemde II. Mahmut merkezileşme yolunda önemli adımlar atsa da, yaptığı reformların genelinde bürokratik yapının etkisi göze çarpmaktadır. Batı'dan etkilenecek oluşturulan merkezî devlet yetkisinin idari, mali, hukuksal alanda standart ve bütüncül bir kontrol sağlayacak mekanizmaları kurmak ve işletmek zorundadır. Uzmanlaşmış ve sayıca artmış olan bürokrasi, mükemmelleşmiş bir bürokratik kayıt sistemine sahip olmalıdır. Merkezileşmiş bu devlet, rasyonel şekilde işleyen kurumları ve organları sayesinde toplumsal kontrolün sağlanmasında başarı sağlayacaktır. (Çelik, Fidan ve Şahin, 2011: 120-121). Bürokratlar tarafından bu toplumsal alanda bütünlüğü sağlama ihtiyacını hisseden ve Osmanlı devletinin modernleşmesinde yönetim alanında yapılacak değişikliklerin önemini anlayan diplomatların tavsiyelerine önemle ihtiyaç duyuluyordu. Milliyetçilik düşüncesinin de etkisiyle ne kadar reform yapılırsa yapılsın gerilemenin önüne geçilemiyordu. Toplumsal bütünlük sağlanamıyordu. Bürokratlar artan isyanları da önlemek amacıyla çalışmalar yürütüyordu. Bunlardan önemli olan birisi yurtdışında değişik kentlerde diplomat olarak çalışan Mustafa Reşit Paşaydı. Paşanın saraya gönderdiği lahikalar da devlet idaresinde ve yürürlükteki mevcut kanunlarda, radikal değişiklikler yapılmasının gerekliliğini vurgulamış, bununla birlikte yapılması gereken radikal değişikliklerin devletin kurtulmasında yegane çare olduğunu belirtmiştir. Bu görüşler devletin yegane kurtuluşu olarak görüldüğünden bir reçete olarak ta kabul görüp uygulanmıştır. Böylece Osmanlıda sivil bürokrasinin de

öncülüğünü üstlendiği Tanzimat Dönemi dediğimiz yeni bir dönem başlamıştır. Türkçede Tanzimat düzenlemeler anlamına geliyor ve çok sayıda siyasal ve sosyal reformları kapsayan bir süreci içine alıyordu. Bu dönem yukarıda belirttiğimiz merkeziyetçi anlayışın tamamen kabul görüldüğü dönemdir. Yeni dönemin merkezde güçlü olan yönetici elit kısmın bu şekilde devlet adamlarından ve bürokratik çevreden oluşacağını da habercisidir.

2.2. TANZİMAT DÖNEMİ

Tanzimat dönemi olarak nitelendirdiğimiz dönem, 1839-1871 yıllarını içine alan dönemdir. II. Mahmut dönemiyle paralellik gösteren bu reform hareketlerinin yanında, dönüm noktası kabul edilebilecek çalışmalarda bu dönemde yapılmıştır. Burada öncelikle yönetsel anlamda iktidar merkezinin artık saray yerine Babıali'ye kaydığını; bu kaymayla birlikte merkezi elinde tutan bürokratik seçkinler merkeze yerleşirler. (Zürcher, 2010: 83). Modern anlamda ortaya çıkan bürokratik örgütlenme öyle güçlü hale gelmişti ki devlet yönetiminde yapılacak reformların asıl itici gücü haline gelmişlerdir.

Tanzimat Fermanı Osmanlı geleneksel devlet kurallarına uygun bir şekilde 3 kasım 1839 yılında Gülhane parkında Osmanlı diplomatları ve bunlara eşlik eden birçok yabancı diplomatın huzurunda okundu. (Zürcher, 2010: 84). Fermanın görünür olan amacı, devlet içerisinde var olan yönetim sisteminde köklü değişiklikler yapmaktı. Bunun yanında tüm toplumsal alanda var olan tebaanın haklarını korumak ve bu hakları teminat altına almak gibi görünür sebeplere dayanıyordu. Mardin'e göre asıl amaç ise yeni değişen dengelerle ortaya çıkan modernleşmeci bürokratların, bir anlamda iktidarın, yeni alanını oluşturan, Bab-ı Ali bürokrat zümresinin, hayatlarını ve var olan mallarını korumaya yönelik tedbirlerdir. (Mardin, 1996: 183). Artık Osmanlı'da yeni bir döneme girildiği kesindir. Bu dönem, merkezde var olan sultan odaklı değişim yerine, iktidarı ele geçiren ve Batı'da olduğu şekliyle despotik bürokrasi ya da fizyokratlar merkezli reform dönemine girildiğini göstermektedir. II Mahmut zamanında başlayan bu Batı'ya benzemek üzere değişeceğiz anlayışıyla temellerini atmaya başladığı değişim. Sened-i İttifakla belirginleşen dönüşüm, yönetim alanında Tanzimat'ın ilanı ile daha üst seviyeye çıkmış bulunmaktadır. (Türköz, 2011: 39). Yönetimsel alanda merkezileşen otoritenin temsilcisi durumuna gelen Bürokratlar, Fermanın ilanı ile birlikte, gitgide devlet

yönetiminde vazgeçilmez hale gelen Osmanlı bürokratlarına daha geniş yetkiler vermeyi hedeflemiştir. Merkezi yapı giderek güçlenmiştir. Bu açıdan Batı tarzı bir modern devlet yapılanmasına benzeyen yönetim şekli oluşturmada Tanzimat ayrıca önem arz etmektedir.

Bu yönetsel alanda şekillenen merkeziyetçi yönetsel yapı varlığını ve devamlılığını bundan sonra hep devam ettirecektir. Bu anlamda günümüzdeki Türkiye Cumhuriyeti'nde de bu yapı devamlılık sağlayacaktır. Bu yapının kendi içinde ve çevre ile olan etkileşiminde sürekli bir çekişme ve mücadele varlığını devam ettirecektir. Ortaylı bu durumun devamlılığını belirtirken şu ifadeleri kullanır. Türkiye'nin devlet ve toplum hayatında merkeziyetçi Tanzimat modeliyle geliştirilen ve şekillendirilen kurumlar vardır. Bu tarihi yapı kabul etmek zorunda olduğumuz bir gerçekliktir. (Ortaylı, 1997: 14). Tanzimat döneminin asıl önemini burada bulabiliriz.

Yönetsel alanda Tanzimat'ın getirdiği bu yeniliklerin yanında bir de toplumsal alanda kopukluğu giderme fikri yer almaktadır. Bir anlamda da toplumda var olan huzursuzluğu gidermek maksadıyla kararlarda alınmıştı. Osmanlı devletinde var olan din ayrılığına dayalı millet sistemi, bir anlamda kanun nezdinde düzenleniyordu. Bir tarafta Müslümanlar ve diğer tarafta gayrimüslimler diye var olan ayırmda, gayrimüslim vatandaşlardan ayrı vergiler alınırdı. Bu sistemde devlet yönetim alanında bu ayrılıkçı anlayışını kabul eden resmi sistem bulunmaktaydı. Tanzimat Fermanı; Fransız ihtilali ile birlikte din ve mezhebi vurgulayarak ortaya çıkan olumsuz etkiyi, toplumsal çözölmeyi, anlamak ve durdurmak amacıyla ilan edilmiştir. Başlamış olan bu toplumsal çözölmeye kolay kolay durdurulacağı da benzemiyordu. Batılı devletlerin gayrimüslim tebaa üzerindeki hak talepleri ve onları himayeci bir yaklaşımla kollama düşüncesi, Tanzimat'tan sonra da varlığını devam ettirmiştir. Tanzimat sonrası dönemde yönetsel alanda devletin laikleştirilmesine yönelik uygulanan siyaset, çözölmeyi arttırıcı bir etki de sahiptir. Osmanlı'da ortaya çıkan siyasal akımlardan Batıcılık fikrinin, Osmanlılık ya da Yeni Osmanlılık fikri dediğimiz fikre dönüşmesinin de bir göstergesidir. Bu Osmanlılık fikri gerekli başarıyı sağlayamayıp dağılma ve toplumsal çözölmeye devam edince, karşıt fikirler veya alternatif fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır. İslamcılık ve ilerde ortaya çıkacak Türkçölük fikrinin temelleri burada atılmıştır. Müslüman tebaa içerisindeki Tanzimat'la gelen yeniliklere yönelik; "gavura gavur demek bundan sonra yasak

oldu.” şeklindeki söyleminde gelişmesi, bu fikri ayrılık hareketlerinin bir uzlaşma zemini bulamadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Tanzimat Dönemi yönetsel, toplumsal, ekonomik, eğitim, hukuk sistemi de dahil olmak üzere birçok alanda yenilik getirmesine rağmen, toplumu bir anda değişime uğratabilecek kurumsal yapıya sahip değildi. Bunun yanında Tanzimat Fermanı, Fransız Devrim’inden sonra yayılmaya başlayan hak ve özgürlük kavramlarını eşitlik perspektifinde ortaya koymaktaydı. Realist bir yaklaşımda rasyonel bakış açısına sahip özgürlük söylemini dillendiren ve bunun için mücadele eden aydın kesimin ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Bunun yanında ilerleyen dönemde oluşturulacak anayasal yönetim şekline geçişte köprü vazifesi görmüştür. Tüm bunların yanında toplumsal alanda var olan ayrışmalar her alanda derinleşerek devam etmiştir. Batı eğitim tarzıyla eğitim alıp, bürokratik yapıda yer alanlar, Batılılaşmada aşırılığa giden bir yönetim sergileniyordu. Aynı zamanda bu aydın ya da seçkin bürokratların baskısal yönetimine karşı oluşan bir karşıt görüşte oluşmaktaydı. Geleneksel yapıda ve yaşayış tarzında devam eden aydın profilinin tepkisi de ayrılığı körüklemiştir. Yönetici bürokratlar aynı zamanda halk ya da tebaa dan da bir kopuş içerisindeydi. Bu ilerde oluşacak olan siyasal fikirlerinde ayrışmasına temel teşkil edecek yapıyı da meydana getirmektedir. Tanzimat’ın ortaya çıkarmaya çalıştığı yenilikler genellikle istenilen sonuçlara ulaşmadığı gibi gayrimüslimlere verilen haklar noktasında ortaya çıkan görüşler, dış devletlerin bu durumu suiistimal etmelerine sebep olmuştur. (Şen, 2008: 259). Bu durumu Mardin şu şekilde ifade eder. Tanzimat bürokratları devleti kötü gidişten kurtarmak misyonunun bir gereği olarak gördükleri ve bu anlamda Batı’nın giderek güçlenen devletlerinin yanına Osmanlı devletinin de kendine bir yer bulacağı umuduyla askeri, sivil, idari ve eğitim alanında, ayrıca mahkemeler nezdinde laikleşme ve iletişim araçlarının çağdaşlaşmasına öncelik vermişlerdir. Tanzimat Fermanı sonrasında azınlıklara ya da gayrimüslimlere verilen hakların yetersizliği savunularak Islahat Fermanı yayınlanmıştır.

Osmanlıcılık fikrinden ayrılarak Tanzimat bürokrasisine yönelik ilk muhalif örgütü tepkinin ortaya çıktığı, 1860’lı yıllara gelmeden, eleştirilerin artmasına neden olan gelişmelerden biriside, Islahat Fermanının ilanıdır. “Tanzimat’ı başlatan Hatt-ı Hümayun’un ikinci bir aşaması görünümünde olan Islahat Fermanı, (1856) devletin

güttüğü politikaya karşı önemli tepkiler yarattı.” (Mardin, 2009c: 14). Çünkü Islahat Fermanı ağır bir yabancı devlet baskısı altında yayınlanmıştır. Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti ve Fransa, Avusturya, İngiltere ve Rusya arasında yapılan görüşmelerde, Osmanlı devleti içerisinde yaşayan Hıristiyan halklarının durumu öncelik teşkil etmiştir. Fransa'nın bastırması ve ikna etmesiyle Osmanlı Paris Antlaşması öncesinde Tanzimat Fermanı'nın gözden geçirilmiş ve daha genişletilmiş şekli olan yeni bir fermanın yayınlanmasını kabullenir. Islahat Fermanı 28 şubat 1856 yılında Bab-ı Ali'de ilan edilir. Müslümanlar ve Hıristiyan tebaa arasındaki eşitliği sağlamada ayrıntılı düzenlemelerin yer aldığı ferman, ilan edildikten sonra Osmanlı devleti Paris Barış görüşmelerine halkı arasında eşitliği sağlama noktasında attığı adımla gitmiştir. (Şen, 2008: 261)

Islahat Fermanı aslında Müslüman ve Hıristiyan tebaanın yasal anlamda aralarındaki eşitliği sağlamayı amaçlamaktaydı. Tanzimat'la gayrimüslim azınlıklara tanınan hakları yetersiz bulan, bununla birlikte yapılan düzenlemelerde yerine getirilmesi gereken şartların uygulanmadığı görüşünde olan Batılı devletlerin istekleri göz önünde tutularak, sırf onları desteğini kazanmak amacıyla ilan edilmiştir. Bu ferman hareketi toplumsal alanda var olan kopukluğu körüklemiştir. Mardin bu durumu ifade ederken Islahat Fermanı, o zamana kadar “Millet-i Hakime” olan Müslümanlardan bu imtiyazlı durumu alıyor, din farkı gözetmeksizin bir Osmanlı vatandaşlığı kurmaya çalışıyordu. Müslüman tebaayı tepkisine paralel olarak, onlardan sonra “birinci sırayı işgal eden Rumlarda bu sırayı kaybettiklerine üzüldüler.” (Mardin, 2009c: 14). Islahat toplumsal alanda istenilen uzlaşmanın aksine, ayrılıkları daha derinsel boyuta taşımaktadır.

Fermanın getirdiği bu hususlar Müslümanlar arasında hoşnutsuzluklara yol açtığı gibi bunun yanında imparatorluk içinde, Ortodoks Hıristiyanlar tarafından da hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Çünkü diğer cemaat yapılarına ait azınlıklara Batılı devletlerin müdahale yolu açılırken, devlet içerisindeki konumları da sarsılmaya başlamıştı. Mustafa Reşit Paşa düzenlemelere ilişkin hoşnutsuzluğunu şu şekilde ifade eder. “Fermanda en çok Hıristiyan tebaaya verilen haklara itiraz etmiş ve bu durumun Paris Antlaşması'nda yer almasının Osmanlı Devleti'nin kendi tebaası üzerindeki egemenlik ve nüfusunun sarsılmasına neden olacağını ifade etmiştir.”

(Şen, 2008: 262). Bu hoşnutsuzluklar sonucunda tebaanın içinde yüzeysel sağlanacak beraberlikten çok, tersine sonuç çıkmaya başladığı söylenebilir. “Gayrimüslimlerle yabancıların, kendilerine sağlanan hukuksal imkanları, Müslüman tebaayı çok geride bırakır şekil de kullandıkları görüldü. Bundan sonraki Türk düşünürlerin çoğu, bu iktisadi gelişme farkını Batı’ya verilmiş ödümlerin sonucu saymıştır.” (Mardin, 2009c: 14). Bu şekilde düşünenlerin artmaya başladığı dönemde mevcut olan siyasi düzenin içerisinde varlığını koruyan muhalif bir akım ve grupta oluşmaya başladı. Bu uygulamaların ve ortaya çıkan sonuçların hoş karşılanamayacağını düşünen, keyfi idareye, Islahat ve yenilik hareketlerine karşı tutum gelişmeye başlamıştır. (Şen, 2008: 263). Bu karşı karşıya gelmeler sadece fikir anlamında ve yönetsel alanda tanınan idari ayrıcalıklarla da sınırlı değildi. Yapılan yenilik çalışmaları, toplumsal yaşantıdaki Batı’nın günlük kültürünün de ikinci defa imparatorluğa etkin bir biçimde girmesine sebep olmuştur. Giyim, ev eşyası, paranın kullanılması, ev sitali, insanlar arası ilişkiler “Avrupalı” olmuştur. Böylece Tanzimat süreci, Batılılaşmayı devlet kurumlarıyla birlikte halkın ilişkilerine de yansıtarak, yeni bir boyut kazanmıştır. (Karakas, 2007: 115-116). Batılılaşmanın kültürel anlamda devam ettiğini de söyleyebiliriz. Burada toplumsal alanda merkez-çevre kopukluğu ya da karşıtlığı hem siyasal alanda, idari mekanizmaların ele geçirilmesinde yaşanırken, aynı zamanda kültür ve din odaklı da devam etmekteydi. Bu dönemde millet sistemine dayalı bugünkü anladığımız manada “Ulus” kavramsalına bağlı olarak toplum içinde karşı, karşıya gelmeyi göremeyiz. Ama bu dönemde temelleri atılmaktadır.

Tanzimat’la başlayan ve Islahat Fermanı’yla iyiden iyiye kendini hissettiren kopukluk ve ayrışmada, Hıristiyan ya da gayrimüslim unsurların Osmanlı devleti içerisinde ticaret, endüstri, hukuk, eğitim ve maliye gibi alanlarda önemli ilerlemeler kaydetti. Bu gelişme ve ilerlemenin yanında “Türk olan Müslümanların dinsel geleneğin de Hıristiyan halklarda olduğu gibi bir ulus toplumu olarak örgütlenmelerini sağlayarak bir temel oluşturamadı. Tek temel Osmanlı Devletinin bu Müslümanların devleti olduğu sanısı idi.” (Berkes, 1978: 224). Berkes’in de tespitindeki gibi, bu dönemde ulusçuluk fikri Batı’lı anlamda henüz Osmanlı toplumunda gayrimüslim unsurlarda görülmekteydi. Müslüman Türk toplumu bu düşünceden uzak duruyordu. Tanzimat Dönemi’nin tamamını kapsayan süreçte, son

dönemlere yaklaştığımızda, farklı bir tepkiselliğin ortaya çıkmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu tepkisellik yinede ulusçuluk fikri yönünde gelişen bir söylem ve tepki değildir. Bu tepkisellik “Kanun-u Esasicilik ile dinci ulusçuluk karması olarak gelişmiştir.” (Berkes, 1978: 225). Bakıldığında Tanzimat’la başlayan ve Islahat hareketleriyle şekillenen reform, yenileşme hareketlerine ilk tepkisel yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar örgütlenerek farklı muhalif tepkilerle 1859 da ilk darbe girişimi sayılabilecek sultan Abdülmecit’i tahtan indirme hareketinin de örgütleyicisi olmuştur. (Şen, 2008: 263). Bu dönemde ortaya çıkan bu karşıt akımlar, ilerleyen dönemde dönüşüme uğrayarak, farklı siyasal akımlar ve fikirler haline gelecektir.

Bürokrat aydınlar tarafından Batı’nın her şeyiyle almaması ve siyasal, hukuksal ve idari anlamda gayrimüslimlere tanınan haklara yönelik, 1860 yılından itibaren imparatorluk içinde muhalefet hareketinin oluşmasına yol açmıştır. Söz konusu muhalif hareket, reformlara karşı sistematik bir eleştiri başlattı. Eleştiri grubunun başını Namık Kemal ve Ziya Paşa çekiyordu. Bu grup daha sonra 1865’ de “Yeni Osmanlılar” örgütüne dönüştü. (Karakaş, 2007: 116). Bu alanda bu yeni oluşumu yani Osmanlıların fikir ve düşünce dünyasını ayrı bir başlıkta incelemek ileride oluşacak olan fikir aksiyonlarını anlamada yardımcı olacaktır.

2.3. YENİ OSMANLILAR DÖNEMİNDE MODERNLEŞME

Tanzimat ve sonrasında Islahat hareketleriyle başlayan Batılılaşma çalışmaları, Osmanlı modernleşmesinde kendine has sorunları da beraberinde getiriyordu. Bu sorunların çözümünde politikalar, ister istemez farklı sorunlara ve farklı tepkilere sebep oluyordu. Yenileşme hareketlerinin başlamasından bu döneme geçen sürede, gerekli toparlayıcı etki görülmezince, farklı düşünceler ve farklı tepkiler de ortaya çıkıyordu. Eğitim alanında Batı’lı tarzda eğitim alıp, yurtdışı tecrübelerini yeniliklerle aktarmak isteyen bürokratik seçkinlerle, benzer süreçten geçen ve yapılan çalışmalara yönelik muhalif düşünceler oluşturan yapıda merkez dışında oluşmaya başlıyordu. “Dönemin sivil bürokratlarının siyasal hayatta önemli güce sahip oldukları anlaşılıyordu.” (Heper, 2006: 163).

Muhalif düşünürler o dönemde görevli sivil bürokrat aydınlardan Ali Paşa’yı tiranlık düzeyinde otoriter bir davranış sergilemede sembol isim ve en uç nokta

olarak belirliyorlardı. Ayrıca muhalif düşünürlerin bu konudaki düşünceleri ilginçtir. Hatta Namık Kemal'in "İstanbul'a gelip çok sayıda güzel ev görünce, İstanbul'da pek çok padişahın yaşadığını düşünen bir köylünün hikâyesini anlatmış, köylüye bu şehirde gerçekten epeyce padişahın bulunduğunu, ancak bunların padişah unvanlarına sahip olmadıklarını, çünkü bunların üst derecede bürokrat olduğunu nakletmiştir. (Heper, 2006: 163-164). Devlet hizmetkârı olan ve çok güçlü bir yapıya kavuşan bu bürokratik yapının, padişah denetimin den çıkınca mutlak güç olarak geldiği noktayı göstermesi bakımından ilginç bir örnektir. Yeni Osmanlılık fikri bu güce karşı ilk oluşan tepkisel harekettir.

İslahat Fermanı'ndan sonra devletin sivil bürokratik seçkinlerine yönelik muhalefet, toplumsal alt kesim diyebileceğimiz gruplardan ve bürokratik ve okuryazar çevreden yükselmeye başlamıştı. 19. yüzyıla gelindiğinde şekillenmeye başlayan, Yeni Osmanlılar hareketi, Ali ve Fuat Paşalara karşı bir başkaldırı hareketinin uygulayıcıları olarak ortaya çıkmıştır. Ana hedef burada devleti kurtarmaktı. O yüzden tebaaya aşırı hürriyet vermek söz konusu olamazdı. Yeni Osmanlılar bu tutuma karşı koyarak hürriyet istiyor ve bunun sağlanmasının anayasaya dayalı bir parlamento ile olabileceğini düşünüyorlardı. Onların temel görüşünde Tanzimat kültür taklitçiliğinden ileri gidememişti. Bu yüzden Müslüman toplumunu derinden sarsmıştı. Bu manada oluşturulacak demokratik sistem şeriatın alınacak ilkeler doğrultusunda olacaktır. Yeni Osmanlı düşüncesi oluşumunda İslahat ve Tanzimat düzenlemelerinin toplumsal alanda açtığı ayrıştırmaya yönelik tepki göz önüne alınarak doğduğunu, Mardin yukarıda dile getirmişti. Bu tepkiyi sadece bu şekilde ifade etmemişler. "İslahat Fermanının iktisadi emperyalizmi pekiştiren bir belge olduğu" (Mardin, 2009d: 86-87). İfade etmişlerdir. Ayrıca bu fermanlarla Müslim tebaaya o zamana kadar devlet içerisindeki özel statülerinden dolayı verilen imtiyazlar, onlara Osmanlı tebaasının tümünün sahip oldukları statü tanınmak şartıyla, ortadan kaldırılıyordu. Bu süreçte Hıristiyan unsurlar 19.yüzyıldan başlayarak birer birer ulus haline gelme yoluna mesafe almışlardı. Bunun sonucunda azınlıklar Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmak için birer çaba saf eden gruplar olarak görülüyordu. Bununla birlikte gayrimüslimlerin imparatorluğu parçalayan, onu arkadan vuran, unsurlar olarak görülme düşüncesi de yayılmıştı. Ali ve Fuat Paşalar sadece bu durumları ortaya çıkarmakla kalmamış, Osmanlı Müslümanlarını

Avrupa'nın büyük devletlerinin siyasi çıkarlarına peşkeş çekmekle birlikte, mali politikalarından dolayı birer esir olmuşlardı. (Mardin, 2009d: 87). Burada toplumsal alanda ve bu konuda başlayan taklitçi anlayışa bir dur diyerek, ahlaki ve sosyal alanda İslami felsefenin temel alındığı, tamamen serbestçi bir anlayışla çalışan bağımsız bir meclis düşünülüyordu. Sultanın kontrolünde kısmen anayasanın İslam'a dayandığı, meşruti yönetim tarzı yaşanan sorunları çözebilirdi. Yeni Osmanlılar Cemiyeti, meşruti idare sistemini amaç bilen Osmanlılar arasında kurulmuş ilk siyasal oluşumdur. Bu hareket Osmanlı hakkında genel bir bilgiye sahip olan "İttifak-ı Hamiyyet" cemiyetinin öncülüğünde kurulmuş bir teşekküldür. Bu oluşumun programında ümmet adı verilen Osmanlı tebaasına eşit hakların sağlanması, verilen bu hakların anayasal çerçevede konunun önünde teminat altına alınması gerekir. Bu noktada meşrutiyet idaresinin kurulması ve vatanseverlik hissi ile Osmanlılık, fertlerin birbirine bağlanmasında önemli unsurdur. Bu görüş Yeni Osmanlıların ortaya çıkış nedeni ve çözüm yollarına ilişkin görüşleri özetlemektedir. "Devletin kurtuluşu, devlet adamlarının tutum ve davranışlarındaki kontrolsüzlüğün kaldırılmasıyla mümkün olabilir." (Şen, 2008: 264-265). Düşüncesi bu durumu devlet adamlarının keyfiliğini ve kontrolsüzlüğünü önlemede asıl yöntemin kanunsal yani anayasal bir idari yönetim sunulmasının nedeni olarak gösterilebilir.

Namık Kemal başta olmak üzere, Şinasi, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi bir avuç Batı kültürünü tanıyan Osmanlı aydını, o dönem önemli sayılabilecek mesajlar vermişler ve mevcut var olan yönetime karşı muhalefet oluşturmak suretiyle, mutlak idari yönetime karşı bir kamuoyu oluşturdukları söylenebilir. (Şen, 2008: 265). Genç Osmanlı ya da Yeni Osmanlı adıyla bildiğimiz aydınların görüşlerini temellendirdikleri "Meşrutiyet" fikri, dönemin bütün milliyetçi hareketlerinin ideolojik zeminini oluşturuyordu. Kökenlerinin evrensel bir ideolojiye dayanması büyük bir yankı uyandırmıştır. Avrupa'da bu akıma Türk Milliyetçi akımı olarak bakılmasına karşın, İslam ve Osmanlılık eksenli fikirleri söylemlerinde Türkçülük vurgusundan daha baskındı. Yeni Osmanlılar milliyetçe farklılık arz eden unsurların Osmanlı siyasi bütünlüğünden ayrılmasını savunmamaktadır. Bununla birlikte Tanzimat unsurlarını yeni ilkeler etrafında birleştirme fikriyle ortak düşüncüyü paylaşırlar. Meşruti yönetim ve millet ve milliyetçilik düşünceleri, Türklükten çok İslamcılık ve Osmanlılık düşüncelerine dayanmasıyla beraber, parlamenter anlayıştan ötürü

ayırışma içerisinde dilerler. (Akça ve Hülür, 2005: 331). Bununla birlikte millet sisteminden dolayı sadece Türk milliyetçileri olarak adlandırıldıklarını söyleyemeyiz. Bu düşüncenin oluşmasında Namık Kemal, Osmanlı halkına düşüncelerini açıklayabilmek için, eski sözcüklere yeni anlamlar verilmesiyle oluşturulan ve 19. yüzyıl liberalizm terminolojisine karşılık gelen, yeni bir sözcük dağarcığı yaratmıştı. Arapça “Vatan” sözcüğü Fransızca da ki Patrie, “Hürriyet” sözcüğü liberty, “Millet Sözcüğü”, Nation sözcüklerinin eşdeğeri haline geldi. Bu yeni terminolojiyi, sonraki özgürlükçü ve milliyetçi Müslüman kuşakların ideolojik araçları olacaktır. (Zürcher, 2010: 109). 1865 yılında basın yasağının gelmesi gibi nedenlerden dolayı yurt dışına gitmek zorunda kalan ve Fransa da Paris’te toparlanan bu hareketin önderleri, kendilerine yeni bir isimlendirme ile Yeni Osmanlıların Fransızca karşılığı olan “Jeunes Turc” ismini takmışlardı. Burada muhalefetini devam ettirmişler ve zamanla İstanbul’a dönerek faaliyetlerini burada sürdürdüler. Sıkı bir örgütlenme kuran bu kişiler ayrı ayrı düşüncelere sahip olsalar da fikirleriyle Osmanlı’da ve devamında Türkiye ve Türkiye ötesinde şaşırtıcı derecede etki edecek tesirlere sahip olmuşlardır. (Zürcher, 2010: 111) Bu hareketin önderleri sayılan Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi aydınlar arasında fikir ayrılıkları bulunmakla birlikte. Ortak görüşleri; meşrutî yönetimde “Meclis-i Meşveret” in kurulmasını sağlayarak, siyasal iktidarın paylaşılmasını kurumsallaştırmak, kuvvetler ayrılığı, parlamenter bir sistemde sağlamak, bürokrasi üzerinde anayasal bir denetim oluşturmak, siyasi özgürlüğün sağlanması yanında geleneksel değerlerin arasında iyi bir denge sağlamasını istiyorlardı. (Karakaş, 2007: 116). Fikir ayrılıkları noktasında ise Şinasi’nin kompleksiz Batıcılığı, Namık Kemal en geniş oranda parlamenter bir sistem tasavvurunda bulunan ve demokrasiden yararlanmak isterken, Ali Suavi gibi kişiler parlamenter demokrasiyi insan tabiatına aykırı bir oyun olarak da görmekteydi. Bu ayrılan yönle birlikte Batı medeniyetinin endüstriyel gelişmişlikle oluşan bir sivil toplum yapısı oluşturduğunun farkındaydılar. Bu yeni Osmanlı grubu bir bakıma bürokratik kökenlerine karşın “Müesses Nizamın” ilgisizlik sisteminin dışına, muhalefet kültürü oluşturmada ilk olmaları, ayrıca Osmanlı’da ilk siyasal ideolojiye yönelen kişilerin fikirlerine temel teşkil etmeleri bakımından, önemli bir grup oluşturma kabiliyetine sahiptirler. (Yıldırım, 2008: 8). Yeni siyasal bir muhalefet oluşturmada, hem fikren, hem de uygulamada farklılıklar

içeren görüşlere rağmen, belli bir birikime sahip düşünce insanından oluşan bu muhalif hareket, yaşadığı dönem gereği tarih sahnesinde başrol oynamıştır.

Yeni Osmanlılar bu başrol oynamada özellikle Batı'da buldukları süre içerisinde yaşadıkları çevrenin ve düşünce dünyasının etkisinde kalmışlardır. Cumhuriyetçi ve ulusalcı fikirleri tanımışlar. Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde açabileceği kötü sonuçları fark ederek, anayasal ve İslami bir sistem öngörüsünde bulunmuşlardır. “İhtihad-ı Anasır” ve “İslam Milleti” fikirlerini birlikte savunurlar. Bunlara ilaveten konumuz açısından önemli bir kavramsal olan vatan ve ulus kavramlarını ortaya atmışlardır. Bu alanda ortaya atılan fikirler daha sonraki nesillerin düşünce ve aksiyon dünyaları üzerinde sürekli biçimde hissedilmiştir. (Karakaş, 2007: 117). Bu siyasal fikir akımlarından özellikle ilerde konu olarak değinilecek olan Türkçülük akımının temel kavramsallaştırılmaları ve kökenlerini bu düşünürler içerisinde bulmak mümkündür. Vatan kavramına yüklenen yeni anlamla dini, etnik ve yeni aidiyetlerin önüne geçen bir tanımlama ile tüm tebaayı bir noktada birleştiren, bir anlamla üst kimlik oluşturma çabası olarak da görülebilir. Osmanlı toplumunda geçmişte var olan etnik ya da dinsel çerçevede gerçekleşen aidiyet ve sadakat biçimlerini içine alacak şekilde, tüm alt kimlikleri kendinde toplamaya çalışan, vatana bağlılık ve vatan sevgisi kavramları ile bir üst kimlik olarak “Osmanlılık” düşüncesinin pratiğe geçirilmesini sağlayan adım atılmıştır. Namık Kemal'in vatan temasını ön plana çıkararak, bunu milliyetçi bir ideoloji ile harmanlaması, Batı'daki ideolojik kavramsal çerçeveye paralellik arz eden yaklaşımdı. Onun yaptığı Hıristiyan değerleri yerine İslami değerleri yerleştirmekti. (Şen, 2008: 267). Yeni Osmanlı hareketinin ortaya çıkardığı yeni anlayış modernleşme çizgisinde de etkisi olan yapısal hareket görünümündedir. Padişah ve merkezi paşalar hareketi olarak başlayan modernlik hareketleri, II. Mahmut'la bürokratik merkezîyetçi bir yapıya dönüşmüştür. Bu paşalar hareketi askeri bir alan olmaktan çıkıp Tanzimat'la tam bir sivil bürokratik, fizyokratik hal almıştı. Yeni dönemse anayasal bir eşitliğe dayalı kanunların belirlediği parlamenter sistemi temel alacaktır. Yeni Osmanlılar bunu sağlamışlardır.

2.4. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Yeni Osmanlı hareketinin muhalif yöndeki çalışmalarının genel amacı Batılı tarzda parlamenter bir sisteme geçmektir. Özellikle Abdülaziz döneminde artan keyfilik, anayasal düzene geçiş fikir yayılımını sağladığı gibi, bu düşünceye karşı desteği de artırmıştı. Darbeyle tahtan indirilen Abdülaziz'in yerine V.Murat tahta geçer. Daha sonrasında ise anayasal bir meşveret olmayacak bir hükümeti kabul edemeyeceğini Mithat Paşaya bildiren II. Abdülhamit tahta geçirilir. II Abdülhamit Prusya ve Rusya anayasalarından etkilenerek hazırlanan, ilk anayasa, Kanun-u Esasi 1876 da kabul eder. (Lewis, akt. Şen, 2008: 268) Bu süreci anlamada dış güçler arasında değişen denge durumları ve bu durumun Osmanlı üzerindeki etkisine bakmak gerekir. Meşrutiyetin ilanından önce Tanzimat paşalarından Ali Paşa'nın ölümü ve Osmanlı'nın Balkanlar'da iyiden iyiye toplumsal alanda ve toprak kayıplarıyla birlikte düştüğü durum, bunların bir araya gelerek ekonomik sorunları ortaya çıkarması, adeta parçalanmış bir durumda yer alan Yeni Osmanlıların arayıp bulamadıkları imkanı onlara sunmuştur. Bu ortaya çıkan yeni durum karşısında üç farklı eğilim gözlenmeye başlamıştır. Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu'nda otonom vilayet ya da bölgelerden kurulu, federal bir devlet olarak örgütlemek gerekir. İkincisi, din, dil ve milliyet farkı gözetilmeksizin eşit sayılan vatandaşlarla devletin ilişkilerini düzenleyecek, onları birbirine bağlayacak bir temel yasa yapılması gerekir. Üçüncü olarak da, Müslüman ve Hıristiyan uzlaşmasını sağlamak gerekir. Müslümanların beraberliği gibi iki amacı gerçekleştirecek bir Osmanlı vatanseverliği ideolojisi geliştirme çabası da oluşturuldu. Abdülaziz'in tahtan indirilmesiyle, ortaya çıkan bunalımdan kurtulmada sunulan reçeteler bu şekildeydi. (Berkes, 1978: 299-300). Ayrıca anayasaya geçişte belirlenen bu sıkıntıların çözümü yanında başka etmenlerden de bahsetmek gerekir.

İlan edilen yeni anayasal Said Halim Paşa'nın tespitiyle;

“Bizzat mutlakiyet idaresi memurlarının aralarında gizlice anlaşarak tertip ettikleri bir tedbirdir. Bununla hükümdarın istibdadını azaltmak, onun hüküm ve nüfusuna karşı dengeyi sağlamak, bir kuvvet meydana çıkarmak istiyorlardı. Çünkü devletin mukadderatını şahsi ve keyfi bir idare elinde bulunması memleketin ilerlemesine mani olan başlıca sebep sayılıyordu.” (Paşa, 2011:51).

Bu bir bakıma zorunlu olarak ilan edilmesi fikrinden hareketle toplumsal çözülmeyi önlemede bir araç olarak görülüyordu. Milletın katılımı yeterli olmadığı bir durumda, katılım yetersiz olursa, çözüme gerçekleşir, düşüncesi de yönetime hakim olan görüştü. Bu yeni ilan edilen anayasanın genel özü de Batı Avrupa'nın 19. yüzyılda geliştirdiği anayasacılık akımlarından farklıydı. Çünkü Avrupa'da olduğu gibi toplum bir kapitalist gelişmenin sonucunda ilerlememişti. Yeni Osmanlılar'ın Batı'lı anlamda ulusçu düşünceleri de yoktu. Bunun nedenini Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısının Batı'dan farklı özellikler arz etmesine bağlayabiliriz. Osmanlı Batı Avrupa'nın geçirdiği yapısal değişimleri geçirmediği için, ilan edilen ya da kurulan anayasal sistem, daha önceki Batılılaşma, modernleşme dönemlerindeki 'al monte et' mantığına uygun gelişmiştir. (Kongar, 2000: 67).

Kanun-u Esasi bu nitelikleriyle birlikte İslam'ı esaslara dayalı bir anayasal hareket olmanın yanında, kanun önünde eşitlik, basın ve eğitim öğretim serbestliği, vergilendirmenin kazanca göre olması gibi hususlar, kanun hükmünde yer alan önemli konulardır. Her ne kadar kanun yapma yetkisi meclise verilmiş olsa da, padişahın meclis üzerinde azımsanmayacak etkisi vardı. Bu padişahın üstünlüğüne karşı çıkan Mithat Paşa devleti tehdit eden niteliklere sahip hareketler gerekçesiyle II. Abdülhamit tarafından sürgün edilmişti.(Şen, 2008: 269-270). Bu aynı zamanda merkezi güçler ve merkezi eline geçirebilmek için verilen mücadelelerin göstergesiydi. Halen merkezi güçler kendi içinde bir mücadele içerisindeyler.14 Kasım 1878'de II. Abdülhamit'in Rusya ile başlayan savaşları bahane ederek meclisi kapatması da bu mücadelenin bir devamı olarak algılanmalıdır.

Yeni Osmanlıların en önemli katkılarından birisinin de halk üzerinde halkın yönetime katılımını sağlayarak, toplumsal düzendeki parçalanmışlığı engellemek ve padişah halk eksenli bir yönetimle sorunları çözmeye düşüncesiyle giriştikleri yenilikti. Bu düşünceyle özellikle basın-yayın organlarını etkili kullanarak oluşturdukları kamuoyu benzeri yapılar ortaya çıkmıştır. Kurulmuş olan örgütler ve derneklerinde yardımcı ile bu tür bir oluşum ileride oluşacak sivil toplum benzeri yapıların temelini oluşturacaktır. Bunun yanında Yıldırım'ın şu tespiti çok önemlidir. Siyasal yönetim alanında yapılan önemli inkılap sayılabilecek bir değişiklik olan Kanun-u Esasinin "Gerçek bir Anayasa'nın yapılması ile ancak şahsi bir hükümet yönetiminden kurtulabilecektir."Ancak anayasa bir toplum sözleşmesi olacaksa

sözleşmenin taraflarından biri, yani “halk” anlamında da olsa “toplum henüz ortada yoktu”. I. Meşrutiyet yönetiminin ilan edilmesinde en büyük eksik yön buydu. (Yıldırım, Y. 2012: 221).Yeni Osmanlılar ve I. Meşrutiyet arasındaki sıkı ilişki bu şekilde tanımlanabilir. Ayrıca bu dönem de Fransız İhtilali sonrasında artan milliyetçilik fikirlerinin de etkisiyle oluşun ulus-devlet kurma düşünceleri, her toplumu etkilediği gibi Avrupa topraklarına en yakın ve çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı’yı da yakından etkilemişti. Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan Osmanlı’dan milliyetçilik akımlarının oluşturduğu etkisinin de tesiriyle ayrılmışlardı. Milliyetçiliğin bu şekilde ayrılıkçı bir hareket olarak ortaya çıkması bu dönemde hızlanmıştır. (Şen, 2008: 271). Osmanlı da var olan merkez-çevre kopukluğunda ve geriliminde dinsel ve kültürel etmenlerin yanında, çevresel bir hareket olarak başlayan ve zamanla merkeze oturan milliyetçilik söylemi de yavaş yavaş yerini almaya başlamıştır.

I. Meşrutiyetin ilanı ile başlayan 1876’da kabul edilen meşrutî yönetimin ömrü çok kısa olmuştur. Çünkü ne hükümdar, nede milletin inkılapçıları kendilerine verdikleri rolü oynamak istediler. II. Abdülhamit bu inkılâpçılarla mücadele etti. Bununla birlikte yukarıda belirttiğimiz gibi, halka topluma dayanmayan anayasa, bu anlamda milletin ilgisizliği, bunu destekliyordu. Nihayetinde kanunlarla alınan tedbirler, terkipçilerin aleyhine döndü ve 1876 inkılapçıların çoğu sürgünde hayatlarını kaybettiler. (Paşa, 2011: 52-53). Yinede Koçak’ında belirttiği gibi kısa süre içinde olsa ayakta kalabilen Meşrutî Monarşi sistemini Osmanlı-Türk siyasetinde anayasal bir yönetim projesi, tahmin edilebileceğinden daha fazla etkiler ortaya çıkaracaktır. Bu meşrutî monarşi etrafındaki ideolojik mitler, onun yaratıcılarından ve onların hayal ettiklerinden daha fazla yankı uyandıracaktır. Bu ortaya çıkan yankı Osmanlı- Türk toplumunda 1860’lı yıllardan başlayarak toplumsal mühendislik projesinin, anayasa temelli bir toplum yaratma düşüncesinin özündeki muhtevayı yitirmeden devamını sağlayacaktır. O günden itibaren anayasa hem vazgeçilmez, hem de devlet iktidarının yeniden tanımlanmasında elzem görülür. “Bu bir uzlaşma siyasal kültüründen ziyade, bir yaptırım siyasal kültürünü yansıtır. Anayasayı devlet yapar ve gerektiğinde de değiştirir. Eğer muhalefet yapmışsa da, amacı değişmez, önemli olan devletin kurtarılmasıdır. Yeni Osmanlılar ve I. Meşrutiyet, bu geleneğin kurucusu, başlatıcısı ve ilk uygulayıcıdır.” (Koçak, 2009:

82). Burada oluşan bu temel ilerleyen dönemde tüm siyasi hayatı bu yön de şekillendirecektir.

2.5. II. MEŞRUTİYET VE JÖN TÜRKLER

II. Abdülhamit için meclisi kapatmasıyla birlikte 33 yıl sürecek bir yönetim süresi de başlamıştır. Bununla birlikte Yeni Osmanlı hareketinin devamı sayılabilecek ve padişahın bu yönetim anlayışına karşı anayasal rejimi savunan muhalefette kararlılığını devam ettirmekteydi. Yurt içinde “Ahrar-ı Osmaniye ” olarak anılan muhalefet hareketi, Yurt dışında “Jön Türkler ” olarak örgütlenmelerini sürdürmektedirler. Bu daha önce var olan ve sürgüne çoğunluğu gönderilmiş Yeni Osmanlı hareketinin, devamı niteliğinde yapılanmadır. İkinci Jön Türk hareketi olarak da bilinen bu hareket, Osmanlı devletinin son döneminde kurulmasına rağmen, etkileri uzun süre devam edecek olan siyasal muhalefet hareketi olarak şekillenmiştir. (Şen, 2008: 272) Bakıldığında siyasal anlamda Yeni Osmanlılar hareketi devamlılığını sağlamıştır.

II. Abdülhamit Yeni Osmanlılar örgütünü sürgünlere yollayıp dağıtmasına rağmen, aslında tamamen yok etmiş sayılmazdı. Abdülhamit aydın sınıf olarak bilinen topluluğu yanına çekememişti. Bunun sıkıntılarını eğitim ve iletişim alanında yoğun bir şekilde yaşıyordu. Özellikle de İstanbul’da Batı tarzında öğretim veren okullardaki öğretmenler tarafından, anayasal özgürlük, vatanseverlik ve meşruti yönetim şekli, genç kuşaklara öğretilabiliyordu. Özellikle bunların arasında, Mülkiye, Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye-yi Askeriye gibi yüksek okullar bulunuyordu. Bu okulların öğretmenleri genelde Batı’da eğitim alan Genç Osmanlı taraftarları idi. Bu öğretmenler yeni nesil üzerinde Yeni Osmanlı düşüncelerinin eserlerini okutuyor, bu şekilde öğrencilere tesir ediyorlardı. Bu bir türlü engellenemiyordu. (Karakaş, 2007: 119). Bu açıdan bakıldığında II. Meşrutiyetin hazırlayıcısı olarak kadroların yetişmesinde bu yeni nesil etkili olacak ve Yeni Osmanlıların bir anlamda da Jön Türk hareketinin devamı niteliğinde olmasına katkı sağlayacaklardır.

II. Abdülhamit padişahlığının ilk yıllarında ve devamında sıkı bir yönetim sergilediği için fazla bir örgütlü muhalefet gelişmedi. Fakat on yıl sonra ilk örgütlü muhalefet topluluğunun 1889’da, Mekteb-i Tıbbiye’de kurulmuş olduğunu görüyoruz. Bu tarihte dört öğrenci, amaçları anayasayı ve parlamentoyu geri

getirmek olan İttihad-ı Osmaniye Cemiyetini kurmuştu. (Zürcher, 2010: 136). Kısa sürede hücre kadrolanması şeklinde kurulan örgüt hızla büyüdü ve yaygınlaştı. İlk dönemlerde fazla tepki almazken, ilerleyen dönemde padişah aleyhinde onu devirmeye yönelik girişimlerden dolayı haklarından kovuşturma başlatıldı. Daha sonra Türkçülük akımının öncüleri sayılacak Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'te bu soruşturma içerisinde sorgulandı. Bu baskıdan uzaklaşmak isteyen muhalif grubun önde gelenleri hem eğitim, hem de yeni bir örgütlenme ve muhalefeti oradan yürütmek için yurt dışına çıktılar. Genelde tercih edilen yer Paris'tir. (Karakas, 2007: 120-121).

Paris'e giden İstanbul düşünürleri burada risale ve dergilerde sultanı kıyasıyla eleştiren, Osmanlı meşrutiyetçilerinden bir topluluk buldular. Bu topluluğun lideri Ahmed Rıza idi. 1895 İstanbul takipçileri de Avrupa'da örgütün liderliğini kabul etmeye razı olan Ahmed Rıza'nın etrafında toplandılar. Bir pozitivist olan Rıza örgütün ismini "Nizam ve Terakki Cemiyeti" şeklinde değiştirmeye çalıştı. İstanbul grubu bunu kabul etmeyince, cemiyetin adını İttihat ve Terakki Cemiyeti şeklinde kurarak, Yeni Osmanlılık fikri etrafında birleşip, isimlerini de Jön Türk olarak verdiler. (Zürcher, 2010: 136).

Jön Türk hareketinin genç bir hareket tarzı olarak ortaya çıkması, oluşumunun heyecan yönünün artmasına sebep olmaktadır. Bu yön aynı zamanda fikir olarak da bazı noktalarda birbirlerinden ayrı düşmelerine sebep olmuştur. Örneğin Avrupa temsilcisi Ahmet Rıza fikir olarak inançlı bir pozitivist oluşu buna ilaveten dini reddedişi, çoğu Jön Türk hareketi taraftarlarıyla ayrışan yönünü oluşturuyordu. (Zürcher, 2010: 137). Özellikle 1900'lerin başında Paris'e gelen birçok isim bulunuyordu. Ve her geçen gün muhalif öğrencilerin katılımıyla örgüt büyüyordu. Ahmet Rıza'ya ilk muhalefet eden kişi Mizancı Murat Bey oldu. Fakat Murat Bey'in İstanbul'da padişahla görüşüp bazı ıslahatlar ve salıvermeler karşısında İstanbul'a dönmesi örgütsel yapıyı etkilemişti. Hareket bir taraftan da güç kazanmaya da devam ediyordu. Damat Mahmut ve Celalettin Bey padişahın yakınları olmalarına rağmen, iki oğluluyla birlikte Paris'e kaçtı. Bu hareketin ivmesi hızlandırırken, aynı zamanda tekrar fikir ayrılıklarının ortaya çıkmasına neden oldu. Burada hareket içindeki temel farklılık siyasal anlamda var olan fikir ayrılığından kaynaklanıyordu. "Bu bağlamda Ahmet Rıza merkezî bir yapıyı kabul ederek,

Osmanlı devletine karşı her türlü dış müdahaleyi reddederken: Prens Sabahattin özel teşebbüs, Adem-i Merkeziyet ve sınırlı bir dış müdahaleyi savunuyordu.” (Karakas, 2007: 122). Ahmet Rıza Fransız düşünürlerin ve sosyologların etkisinde pozitivist bir çevrede fikir hayatını olgunlaştırmışken, Sabahattin genelde İngiliz tipi Anglo Saksonlar’ın Le Play’cilerden özellikle Edmond Demolins’in etkisinde kalmıştır. Demolins’in Doğu Batı toplumlarına ilişkin modernlik açıklamalarını uyarlayarak Doğu’da aile, kabile, klan önemliken, Batı toplumlarında kişi önemlidir. Düşüncesini Osmanlı’da uyarlamaya çalışmıştır. Ona göre reform hareketlerinin başarısızlığının nedeni, sürekli Doğu tarzı toplumsal yapı oluşturmak istenmesidir. Yapılacak şey Sebahattin’e göre yeni bir hükümet ve yeni bir eğitim kurmaktır. Öncelikle merkeziyetçi olmayan yani mahalli bölgelere kendini yönetme hakkı veren bir sistem kurmaktır. “Adem-i Merkeziyetçi bir sistem ve bu sistemde kendini yönetme yetkisi köylere kadar verilmeli. İkinci nokta ise Anglo Sakson tarzında bir eğitim kurarak kişilerin iş ve hayata kendi başlarına sürdürmelerini sağlamak olmalı.” (Berkes, 1978: 390-391). Buradaki merkeziyetçi bir yönelim çizen Ahmet Rıza anlayışı, gittikçe yaşanan olaylardan sonra milliyetçiliğe doğru kayma gösterince, fikir ayrılıkları derinleşmeye başladı. 1902 yılında Paris’te düzenlenen ilk Osmanlı Liberaller Kongresi’nde açığa çıkan bölünme yaşandı. Bu kongreye imparatorluğun her gurubundan insanlar katılarak, görüşleriyle temsil edildiler. Burada Sabahattin’in gurubu şiddeti ve imparatorluğa yabancı müdahalesini Abdülhamit’i ortadan kaldırma yolunda tercih ediyordu. Ahmet Rıza ve çevresindekiler ise İmparatorluğun bağımsızlığı için her iki yolunda kabul edilmeyeceğini bildirdi. Bu kongre sonrasında Prens Sabahattin “Osmanlı Hürriyet Perveran Cemiyetini” ve sonra 1906’da Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetini kurunca bölünme resmiyet kazandı. (Zürcher, 2010: 139). Bu ayrışma sonrasında liberal söylemli Prens Sabahattin kanadı ile merkezi temsil eden yapıya dönüşecek olan Ahmet Rıza kanadı, sürekli olarak gerilim yaşayacaktır.

Bu arada Osmanlı devleti içinde Selanik ve Makedonya gibi bölgelerde iyice örgütlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti Dr. Nazım gibi iyi örgütçülerin desteğiyle giderek genişliyordu. Örgüte destek iyice artmış ve ordu içinde bile yapılanmışlardı. 1907’de Paris’te yapılan bütün muhalefetin katıldığı kongrede İttihat ve Terakki’de şiddet yönteminin kullanılmasını kabul etmişti. Özellikle Selanik yapılanmasında yer

alan Mehmet Talat'ında katkılarıyla büyüyen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 1907'de bu cemiyetle birleşince, uygun ortamı bulup Anayasa'yı tekrar yürürlüğe koyduracaklardır. Haziran 1908 yılında dış konjonktüründe getirdiklerinden yararlanarak 2 ve 3. Ordu da isyan çıkararak, kanun-u esasın kabulünü istediler. Her ne kadar bu olay bastırılmaya çalışılsa da sonuç alamayan II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908'de Anayasayı tekrar kabul etti. (Zürcher, 2010: 140-142).

II. Abdülhamit tahttan indirilememişti. Meşrutî yönetime geçişi kendi isteğiyle yapmış izlenimi ile bir anda halkında desteğini almıştı. Bu durumda tam istedikleri tarzda hareket edemeyen İttihat ve Terakki yönetimi, ordu içinde de meşrutîyet karşıtı subayların uzaklaştırılması gibi faaliyetleri de yürütürken sürekli bir merkezi ele geçirme mücadelesi devam etmekteydi. II. Meşrutîyetin ilanından sonra hızla artan ve Osmanlı'nın çok uluslu yapısı gereği çoğalan guruplaşma ve cemiyetleşmeler ittihatçılara karşı tepkileri de doğuruyordu. Yurdun her tarafından gelen tepkilere Kamil Paşa kabinesinin görevi bırakmasından iki ay sonra 31 mart olayı cereyan etti. Ordudan atılan alaylılar ve medrese talebelerinin içinde yer aldığı karşı devrim olarak ta nitelenen olay yaşandı. Hükümet istifa etmek zorunda kaldı ve ittihatçılar görevlerinden uzaklaştılar. Selanik'te yankı bulan bu olay sonrasında, Mahmut Şevket Paşa komutasında Harekat Ordusu oluşturup, bu olayı bastırmak amacıyla İstanbul'a yüründü. Bu sırada ordu Yeşilköy'deyken Mahmut Şevket Paşa mebusları buraya davet eder ve buna uyan mebuslar meclis toplantısını burada yaparlar. "Bu olay Türk siyasal Tarihinde askerî, meclise-komuta etmesinin ilk örneğidir. Diğer bir ifadeyle askerî sivil yönetim üzerinde vesayet etmesinin başlangıcıdır. Türk siyasal yaşamındaki bir başlangıç bu günde henüz bitmiş değildir."(Karakaş, 2007: 126-127). Abdülhamit'in tahttan uzaklaşmasıyla sonuçlanan bu hareketle, artık Jön Türkler çevreden merkeze yerleşirler. Uzun yıllar devam edecek merkezi bürokratik bir modernleşme çizgisi başlar. Bu hareket devamında yönetsel anlamda Türk siyasalına iz bırakacaktır.

Jön Türkler Batılı toplum düşünürlerinden büyük ölçüde etkilenmişlerdi. İdeolojilerinin temelini, Comtçu pozitivizm ve Durkheimci bir dayanışmacılık oluşturuyordu. "Tam da bir modernist bürokratlar kadrosu yetiştirmek amacıyla kurulmuş devlet okullarında yetişen ve devlete hizmet etiğiyle sosyalleşen bu genç erkekler, Cumhuriyet Türkiye'sinin sosyal mühendisleri oldular ve taleplerini ulus-

toplum için yaratılmış bir sosyal bilime dayanan bir meşruiyet çerçevesi içinde oluşturdular.” (Yıldırım, Y. 2012: 225-226). Şerif Mardin’de Jön Türk hareketiyle başlayan İttihat ve Terakkiyle devam eden süreçte bu hareketi “Fikirlerini gören kitleleri mobilize etme zarureti ileri süren fikirlerin yankılarını görmek gerekir. Cumhuriyet dönemindeki bu fikirler bu vurguyu devam ettirmiştir.” (Mardin, 2009e: 100). Şeklinde ifadelendirerek Cumhuriyet dönemindeki devamlılığa da vurgu yapar.

II. Meşrutiyet dönemi bir öncekinin devamlılığını sağlamakla birlikte, öngördüğü siyasal modernleşme ile de bir anlamda cemaatsel yapılanmadan topluma doğru geçişi, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişle tarifini bulan yeni bir siyasal kamusal alan anlayışını ortaya çıkarmıştır. Ve bunun aktörü olarak “vatandaş” kavramı oluşmak durumundadır. II. Meşrutiyeti izleyen dönemde yapılan bir dizi düzenlemeyle yapılmak istenen yeni siyasal özne olan “vatandaş” ile devlet arasındaki hukuksal – siyasal ilişkilerin kuralları da belirlenir. Bu yeni kurullarla artık her vatandaşın söyleyecek sözü ve gösterecek yolu olabilirdi. Siyaset yapmakla iktidara iştirak etme yolu da açılıyordu. (Üstel, 2009: 167). Bununla toplumsal uzlaşa sağlanabilir ve Batı tarzı modernleşme yolu birey merkezli vatandaş anlayışıyla ortaya çıkabilirdi. II. Meşrutiyetin genel izlenimi bu yönde beklentilerle hareket ediyordu. Bu arada yeni oluşturulacak vatandaş profilini şekillendirmede yegâne araçlar okul ve askeri kurum olarak ordu görünmektedir. Üstel’inde belirttiği bu uygulamalar zamanla sıkı bir yönetim uygulamasına dönüşmüştür. II. Meşrutiyet ilanı sonrasında parlamentonun açılışıyla birlikte üyeler arasında da düşünce farklılıkları belirmeye başlamıştı. Bunlara ilaveten sorunların çözümlenmez bir hal alışı İhtilat ve Terakkiye duyulan güveni sorgulanır hale gelmesine sebep olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin toplumsal alanda herhangi bir sınıfa dayanmaması, yürütülen politikalarda devamlılığın oluşmamasına sebep olmuştur. 1908 lerde Osmanlıcılık fikri ve liberal politikalar benimsenirken 1911’li yıllarda başlayarak Türkçü–Milliyetçi bir siyaset izlenerek, belli alanlarda liberal politikalar uygulanmıştır. Aynı zamanla yönetsel alanda sıkı merkezîyetçi bir tavır takındığı sırada, ekonomide ise devletçi yön ağır basmaktadır. 1911’den itibaren mutlakîyetçi, devletçi ve milliyetçi ilkelere bağlı politika uygulamaya başlanılmıştır. Türkçülük akımının etkisindeki milliyetçilik ise aynı zamanda, Batılılaşma ve laiklik anlamında kullanılmaktaydı. (Şen, 2008: 278).

II. Meşrutiyetin bir açıdan bu Türkçülük ve milliyetçilik etkisine yönelmesi, yapılacak olan her türlü düzenlemenin de bu eksene göre hazırlanışını zorunlu kılıyordu. Özellikle her ne kadar sivil halk kanadından oluşmuş bir devrim olarak görülse de, halkın tamamında bu yönelim yoktu. Balkanlar’da yaşanan ayrılıkçı milliyetçi hareketlere tepkisel olarak ortaya çıkan bir milliyetçi ideoloji, halk kitlesine benimsetilmeliydi. Bu benimsetmede “vatandaş” oluşturmada da aracı kurumlar olan daha önce de belirttiğimiz gibi eğitim alanındaki reformlarla sağlanabilir. Üstel’in “Makbul Vatandaş” olarak tanımladığı hem ahlaki, hem vatan sevgisi, hem bir fert olarak medeniliğiyle tüm erdemleri taşıyan, Meşrutiyet’in makbul bireyleri oluşacaktı. Vatanseverlik bu vatandaşın en önemli özelliği olup bu da romantik milliyetçilikle sağlanabilecekti. II. Meşrutiyet’le başlayan bu “Makbul Vatandaş” oluşturma fikri “Cumhuriyet vatandaşlığının iki damarını yaratır. Fransızvari siyasal ulus ve vatandaşlık anlayışıyla Almanvari organik ulus yaklaşımına eş zamanlı birlikteliği, II. Meşrutiyet okullarında eğitim görmüş, Cumhuriyet eğitimcilerinin ilerleyen yıllardaki belli başlı açmazını oluşturacaktır ” (Üstel, 2009: 177-178). Bu proje ileride uygulanacak Cumhuriyet modernleşmesinde bir devamlılığı olarak karşımıza çıkar.

Ayrıca var olan savaş koşullarının etkisi ve bu dönemde ne kadar uzak durulmaya da çalışılsa iyice kendini hissettiren milliyetçilik fikri belirginleşiyordu. Ayrıca bu dönemin alelacele ortaya çıkarmak zorunda olduğu “vatan” anlayışı, vatanseverliğin tanımını da Cumhuriyet Dönemini ve oradan da günümüze gelen bir “olağanüstü hal vatanseverliği” boyutunda belirginleşecekti. Vatanseverliğin en yüce dışı vurumu olarak kabul edilen, “Hakk-ı hayatını vatan uğrunda feda etme” nekrofil bir dayanışma duygusuna zemin hazırlayacaktır. Böylece II. Meşrutiyetten günümüze gelen süreçte bürokratik milliyetçiliğin baş söylemi olan “Vatan tehlikede” motifi vatanseverliğin öncelikle kan bedeli temelinde tanımlanmasına yol açar. Vatandaşlık görevlerinin ilk hanesine askerlik hizmeti yazılır. Öte yandan “vatan tehlikede” söylemi Meşrutiyetten günümüze gerçek ya da kurgusal iç ve dış düşmanların icadında önemli bir işlev yüklenir. (Üstel, 2009; 178-179). Bu milliyetçilik anlayışı her ne kadar merkeze oturmuşsa da bürokratik seçkinlerin bu uluslaştırma projesine çevresel tepkisel milliyetçilikler ortaya çıkmıştır. Kültür ve

din alanındaki kopukluklara ilaveten milliyetçilik ideolojisindeki farklılıklar da ortaya bu dönemde çıkmıştır.

II. Meşrutiyet esas anlamıyla da Türk liberal ve reformist aydınların ağırlıklı yer aldığı bir hareketti. Bu anlamda yukarıda belirttiği gibi Türk milliyetçiliğinin izlerini taşıması normaldi. (Şen, 2008: 281). Bu dönemde Balkan Savaşları'nın da etkisiyle güç kazanan bu Türkçü milliyetçi ideoloji ve onun ulus tasavvuru organik-etnik boyutunu, bürokratik milliyetçilik harmanlayacaktır. (Üstel, 2009: 179). Milliyetçiliğin, düşünceden aksiyona dönüştüğü bu dönem, tarihsel açıdan büyük önem arz etmektedir. Meşrutiyetin ilanı ve önceki süreci de içine alan bu dönem, hem o zamanın, hem de şimdiki dönemin ortaya çıkardığı sonuçlarla izlerini hala sürdürmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını önlemek amacıyla oluşan farklı düşünsel akımların izleri de burada bulanabilir. Problem alanının içinde yer alan siyasal düşünce sistemlerini, ayrı başlıklar halinde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük şeklinde ayrıca ele alınacaktır.

3. OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE SİYASAL DÜŞÜNCELER

Osmanlı devletinde başlayan modernleşme hareketlerinin ilk dönemi, askeri alanda Batı karşısında geri kalmışlığa çare bulmak amacıyla paşalar hareketi olarak başlamıştı. İlerleyen dönemde toplumsal uzlaşa sağlanamadıkça arada var olan kopukluk giderilmedikçe, Batı karşısında geri kalmışlığın giderilemeyeceği fikri iyiden iyiye hissedilmeye başlandı. Bu fark edişle birlikte ekonomik, siyasal ve yönetsel alanda reform hareketleri, yine bürokratik çevrede merkezi hareket olarak yoğunlaştı. Fakat zamanla Batı'yı yakalama fikri, Batı'daki kurumların görünümsel yönlerini almakla sağlanacak gibi, kendi köklerini ve değerlerini dışlayan, yapıya dönüştü. Batılılaşmacı fikre sahip aydınlar hareketi bu yönelim çerçevesinde oluşmaya başladı. Said Halim Paşa bu durumu, milletçe yükselmenin yolu olarak, Batı medeniyetinden istifade etme ihtiyacını duydu. Bu düşünce ortaya şöyle bir fikri düşünce çıkardı. "Bunun için mutlaka Batılılaşmamız gerekir." Gibi yanlış bir kanaat doğurdu. Bütün çabalara rağmen uğraşmalarımızın sonuçsuz, faydasız kalmasının nedeni bu tutumdur. "Kurtulmak için, her bakımdan Batı milletlerini taklide mahkûmuz." Fikri bu yanlışı körüklemiştir. Ortaya çıkan bu durum "Artık dışı parlak, ama aslında ölüm getiren, arzu ve hayaller içinde mest-ü müstağrak yaşayıp durmaktayız." (Paşa, 2011: 101). İlk Batılılaşma ya da modernleşme

hareketinin başlamasından, 19. yüzyılın sonuna yaklaşıldığında gelinen nokta buydu. Bir anlamda körü körüne iyisiyle kötüsüyle Batılılaşma, bir anlamda Batı değerlerini ve kurumlarını olduğu gibi her alanda taşıma fikri benimsenmiştir.

Bu Batıcılık fikrinin yaygınlaşmasının yanında Batı'da eğitim alan ya da Osmanlının son dönemlerinde yaşanan bu çarpıklığı fark eden sivil, aydın kesimde bulunuyordu. Devletin içinde bulunduğu bu duruma bir son vererek, çöküşüne engel olmak ve onun layık olduğu bir konuma ulaşmasını sağlamak maksadıyla, çöküşünün nedeni ve çaresi üzerinde duran ve kendi çözüm önerilerini her alanda uygulamak isteyen düşünce akımları oluşmaya başlamıştı. (Şen, 2008: 281) Bu siyasal düşünceler bir bakıma daha öncesinde var olan, sürdürülen modernleşme fikrine karşı bir tutum içinde değillerdi. Hepsinin ortak yönünü Batılılaşma karşıtlığı oluşturmuyordu. (Karakaş, 2007: 132). Bilhassa ortak yönleri Batı'nın ulaştığı medeniyeti yakalama düşüncesi olarak belirlenebilir.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra yürütülecek siyasete ilişkin, siyasal ve toplumsal tartışmalar, genelde birbiriyle rekabet eden, ideolojiler arasında süren, tartışmalar olarak tanımlanabilir. “Yeni Osmanlıların, farklı cemaatleri Osmanlı tahtı etrafında birleştirme yönündeki eski ülküsü Osmanlılık, İslami uygulamaları ve İslam ümmeti içerisindeki dayanışmayı esas alarak imparatorluğa hayat vermeye çalışan Pan-İslamcılık ve Türki halkları Osmanlı bayrağı altında birleştirmeye çalışan Pan-Türkçülük” (Zürcher, 2010: 193-194). Bu akımlar birbirleriyle de ilintili olarak ortaya çıkmışlardır. Birbirlerinden derin çizgilerle ayrılmadıkları gibi örneğin; Osmanlılık bir anlamda Türkçülüğe doğru da zamanla çevrilmiştir.

3.1.OSMANLICILIK FİKRİ

Osmanlı devletinin dağılmaya yaklaştığı dönemde, devlet içinde ve devletin çevresinde toparlanmış aydınlar tarafından oluşturulan, üç ideolojik sıralamadan ilki Osmanlılıktır. Murat Belge'nin Pan-Ottomanizm şeklinde ifadelendirdiği bu yaklaşım, Tanzimat'ın ilanı ile doğrudan doğruya devletin sahiplendiği bir ideoloji olarak ortaya çıkar. II.Mahmut'la kesin bir karar olarak alınan, Batılılaşmayı gerçekleştirme düşüncesine ulaşmada atılacak adımlar belirlenmişti. Öncelikle atılması gereken adım ve yapılan reformları engelleyici faktör olma özelliğini koruyan Yeniçeri Ocağını kaldırmaktı. İlk olarak bu adımı attı. Gülhane fermanı

olarak da bilinen Tanzimat Fermanı'nın en önemli hazırlayıcılarından biri olarak da II. Mahmut gösterilebilir. Bu fermanla Osmanlı devlet yapısında geleneksel yönetim anlayışının, toplumsal alandaki bir yansıması olarak da kabul edilen "Millet Sistemini" kaldırılıp, yerine "Eşit yurttaşlar" anlayışını sağlayan hukuksal sistemi yerleştirmişti. Bu geçişle birlikte Osmanlı devleti içerisinde var olan bütün gayrimüslim unsurların ve farklı etnik yapıdaki unsurların, toplumsal uzlaşmayı sağlamada karşılaştıkları engel ortadan kaldırılarak, devlete bağlılığın sağlanacağına inanılıyordu. "Pan Ottomanizm" Belge'ye göre bu umutla ortaya çıkarılmış bir ideolojidir. (Belge, 2009: 40) Bu tespite bakarsak, Osmanlıcılık fikrinin kökenlerini Batılılaşma hareketlerinin sivil bürokratik ayağını oluşturan, uygulamaların başladığı döneme götürebiliriz. Bu hareketin farklı uyrukları Osmanlı devlet yapısında birleştirme fikri, Batı Avrupa merkezli ortaya çıkan milliyetçilik ve sonrası ayrılıkçı yönelimleri önlemek maksadıyla da alınmıştır.

Osmanlıcılık; farklı din, köken ve dile sahip unsurları yeni bir Osmanlı milleti etrafında birleştirilmek istemiştir. (Karakas, 2007: 133). Bu yaklaşım bir bakıma aynı tanımlamanın gerekçelerinden ziyade, ortaya çıkan görünümünü de açığa çıkarmaktadır. Osmanlıcılık fikrinin genel merkezinde, öncelikle çok etnik yapılı ve çok dinli bir devlet yapısının, yeni değerlerin benimsenmeye başladığı dünyada devlet içinden ve dış unsurlardan gelen baskıları azaltarak, devletin parçalanışını önleme ihtiyacına cevap verme amacıyla oluşturulmuştur. Bu düşünce etrafında, Osmanlı milleti oluşturma fikriyle hareket edilmiştir. Bu yöntemde slogan olarak, imparatorluk içindeki milletlerin birliğini sağlamak seçilmiştir.

Osmanlıcılık fikri Yeni Osmanlı hareketiyle, Jön Türk hareketiyle yeni bir alana yöneldi. Yeni ideolojide yer alan inanç ve dil farkı gözetmeksizin bütün tebaanın yeni bir anayasal, yani meşruti devlette eşit haklara sahip, sadık yurttaşlar haline geleceği düşüncesi belirginleşmekteydi. (Zürcher, 2010: 195). Jön Türk hareketinin etkisiyle ilan edilen I. Meşrutiyet yönetiminde Osmanlıcılık fikri birleştirici niteliğe sahip siyasal kavram olarak ümit bağlanılarak, yüceltilen bir yönü temsil ediyordu. Osmanlıcılık fikri çerçevesinde toplumsal alanda bir bütünleşmeyi hedefleyen bu akım, II. Meşrutiyet döneminde muğlak bir hal almaya başladı. (Şen, 2008: 288) Burada fikir hayatında tek bir akımın kendi başına başat unsur olmamasının da nedenini olarak görülebilir. Çünkü Osmanlıcılık fikrinin etkili

olduğu bu dönemde bile, karşı ve kendi içinde bile farklı görüşler bu hareketin önemini yitirmesini sağladı. Ayrıca II. Meşrutiyet yönetimine gelinceye kadar yaşanan Osmanlı devlet yapısındaki ayrılıkçı hareketleri, gayrimüslim ve ayrı ulus düşüncesine sahip toplulukların, ayrı devlet olma talepleri, bu fikrin uygulanırlılığını imkânsızlaştırmış ve fikirden uzaklaşmalara sebep olmuştur.

Osmanlılık fikri 1908 devriminden,1913 yılında tümenden yıkılmasına kadar, resmi ideoloji olarak varlığını korudu. Devrimin gelişmesinden sonra ilerleyen dönemde, Osmanlı Devleti içerisindeki bütün büyük cemaatler çoktan milliyetçilik etkisi altına girerek hareket etmişlerdi. Ayrıca İttihad ve Terakki Cemiyeti kendi içinde de her ne kadar resmiyette Osmanlılık fikrini savunsa da, Türk milliyetçiliğinin içine girmiş bulunuyordu. İlerleyen dönemde cemiyetin Osmanlılık yorumu neredeyse, Türk olmayan unsurların Türkleştirilmesi fikrine yaklaşmıştı. Bu durum Osmanlılık fikrinin inandırıcılığını iyiden iyiye azalttı. (Zürcher, 2010: 195) Osmanlı devlet yapısında, farklı milletler 600 yıldır kimse kimsenin dinine, diline ve cinsine karışmadan beraber yaşamıştır. Osmanlılık;bir topluluk olarak Osmanlıyız fikrini, vatan idealinde toplama ülküsü, bir taraftan da padişaha bağlılıkla temellendirmeye çalışma düşüncesidir. (Türköne, 2012b: 220). Osmanlılık zamanla yerini kaybetmeye ve Turancılık fikrine, bir anlamda da Türkçülük hareketine doğru dönüşmeye başlamıştır. Balkan Savaşları bu fikrin uygulanırlılığının zayıflamasında en önemli etkiye sahiptir.

Osmanlılık fikri özellikle bir üst kimlik oluşturma hareketi olarak anlaşılmıştır. Çünkü Batı Avrupa merkezli ulus- milliyetçilik akımlarını imparatorluk üzerindeki olumsuz etkisini bertaraf etme ve farklı kanallarda etkisini azaltma fikri güden hareketti. Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra bu fikrin bir üst kimlik oluşturma hareketi olacağı daha da kabul görmüştür. Türkiye’de uygulanan ve toplumsal uzlaşma sağlamada tartışılan Türklük üst kimliği tartışmalarını bu zaviyeden ele almak gerekir. Türkiye’de uygulanan ulusçuluk ya da milliyetçilik anlayışı, özellikle merkezi devlet yapısındaki anlayış, bu anlamda Osmanlılık fikrinin izlerini taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyetine vatandaşlık bağıyla bağlı olan ve kendini Türk sayan herkesi Türk olarak kabul eden anlayış, vatan temelli bir milliyetçilik güderek, Anadolu uygarlıklarının mirasçısı olarak kendini gören anlayış, Osmanlılık fikrinin devamı niteliğinde bir anlayış da sayılabilir. (Şen, 2008: 288). Bu anlayış

Osmanlıcılık fikri, dönemin İslamcılık fikriyle de bir eş zamanlılık içerisinde hareket edip, rekabet ettiği dönemlerde olmuştur. Bu milliyetçilik akımının temellerini bulup merkeze yerleştirmesini sağlayan anlayışı vurgulamada, önem arz eden fikir dünyasının diğer akımı İslamcılığa da kısaca değinmek yararlı olacaktır.

3.2. İSLAMCILIK FİKRİ

Osmanlı fikir yaşamında bu fikri anlayışların tamamen birbirinden kopuk ve ayrı söylemsel kanallarda bir yol çizdiklerini söylemek zordur. İslamcılık fikrinin ana eksenini II.Abdülhamit'in ihtihad-ı İslam ya da Pan İslamizm adıyla da bilinen bir hareket olarak Cemaleddin Afgani'den etkilenmesi ile başlamıştır. Bu fikri düşünce, muhalif düşüncenin ürünü olarak, temellerini Islahat Fermanı'ndan alır. Tanzimat'la başlayan ve Islahat Fermanı'yla devam eden süreçte, geleneksel toplum düzeninin ve dengelerin, birden değiştiği fark ediliyordu. O güne kadar hiyerarşik bir biçimde devlet tarafından bölüştürülen siyasal statülerin ani bir değişime uğradığı görülmüyordu. Bu durumun Müslüman halk aleyhine olduğu anlaşılıyordu. Burada oluşan kaygı ve ilk tepkiler, ilk nesil İslamcılar olarak bilinen düşünürlerin düşünce hayatını şekillendirmiştir. İslamcılar ortak anlayışını, Batılılaşma yanlısı, Batılı devlet formlarının uygulayıcısı, karar vericisi, merkezi devlet yapısının, saray merkezli modernleşme projesine karşı çıkmaktaydı. İslamcılar, reformların ve toplumsal alanın yeniden tasarımcısı olan devlet yapılarının ele alınması gerekir fikri temelinde birleşiyordu. (Bulaç, 2004: 53). Merkez-çevre ilişkisi ekseninde düşünüldüğünde merkezi ele alabilme hareketi olarak da bir görünüm sergilemiştir.

İslamcı ideolojinin ortaya çıkardığı fikri ideolojiyi anlamada şu şekilde bir tanımlama yapılabilir. Bilindiği gibi iyiden iyiye, kendi varoluş mücadelesi ve iç karışıklıklarla boğuşan bir Osmanlı devletinin, İslam dünyasını temsilen ortaya düştüğü durum var. İslam dünyası kendine uygun bir çıkış yolu bulup içinde bulunduğu bu zor durumdan kurtulmak zorundadır. Bunun içinde;

“İslami çerçevede ümmetin yepyeni bir ruh ve anlayışla yeniden toparlanabileceğini, İslam birliği (ittihad-ı İslam) fikrinin kurtarıcı olacağını düşünen, bu yönde sömürgeciliğe karşı yeni bir cihad ruhunu ateşleyen, geleneksel kurum, düşünceye alışkanlıkların İslam'ın ilk kaynaklarına dönülerek, tashih edilmesi fikrini savunur. İslamcılar, başta Namık Kemal, Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh olmak üzere...” (Bulaç, 2004: 55).

Bu fikir etrafında birleşiyorlardı. Bu fikrin ilerleyen dönemde daha da şekillendiğini ve siyasal anlamda uygulanan bir siyaset haline geldiği de söylenebilir. İslamcı hareket Bulaç'ın da belirttiği gibi, Batı karşıtı bir tavırla ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Batı etkisiyle farkına varılan şura, istişare, hürriyet ve eşitlik gibi kavramların, İslamlaştırılarak hayata geçirilmesi için mücadelede edilmiştir. Bununla birlikte Batı'lı düşünürler tarafından İslam'a karşı yöneltilen eleştiri ve saldırılara karşı, savunmacı bir tutum ortaya koymaktadırlar. Fransız düşünür Renan'ın İslam dünyası eleştirisine, Afgani ve N. Kemal tarafından yapılan savunmalar örnek gösterilebilir. Bu tutumlara ilaveten İslami yenileşme fikrini de savunurlar. “Siyasal anlamda otokrasinin, ahlaki alanda kaderciliğin, kültürel alanda ise tasavvufun, İslam'ın temellerinden ve özgünlüğünden sapma ve uzaklaşmanın, dolayısıyla da gerilemenin etkenleri olduğunu ileri sürmekteydiler.” (Aktaş, 2009: 727). Batı karşıtı olarak İslam'ın temelde yeniden ele alınması ile ortaya çıkacak bir modernlik hareketi İslamcılık fikrinin özü olarak kabul edilir.

II. Abdülhamit'in tahta çıkmasıyla birlikte Pan-İslamizm politikası izlendiği bilinmektedir. Bu sadece tek başına uygulanmış bir politika değildi. Milliyetçilikle birlikte yürütülmüş, milliyetçilikten önce şekillenmeye başlanmış olan “İslamcılık” hareketi, devletin hem iç hem de dış politikasında kullanılmıştır. Ayrıca II. Abdülhamit'in Pan İslamizm'ini daha önce Avrupa'da beliren pan ideolojilerine karşı, bir tepki olarak kabul edilebilir. Padişah ülke genelinde İslamiyet'in düşünce olarak tekrar rağbet kazandığının farkındaydı. “Abdülhamit devri Panislamizm'inin iki eksenini vardır. Bunlardan biri, Osmanlı Müslüman tebaasını “İslam” bayrağı altında toplama çabasıdır. Bir diğer eksen, dış ülke Müslümanlarının Halifelik makamı etrafında toplanmasıydı.” (Mardin, 2009f: 92-93). Berkes, Mardin'in belirttiği bu iki eksenli yaklaşımların ve II. Abdülhamit'in Pan-İslamist hareketinin yanlış anlaşıldığını belirtir. Berkes, Panislamizm'in ana fikirlerini, hilafeti sadece ruhani bir egemenlik anlayışına görmek yerine, birde siyasal bir egemenlik biçimi olarak İslam'a özgü bir devlet biçimi olarak görülmelidir der. Bütün Müslümanlar ülke, dil, renk farklılıklarının üstünde, yalnız inanç kardeşliği değil, aynı zamanda bir “Millet”dir ler. Bu anlamda bir İslam uygarlığından bahsedebiliriz. Avrupa uygarlığı karşısında geri kalmışlığın nedeni, siyasal güç olmaktan yoksunlaşan Müslümanların parçalanmışlık durumudur. Siyasal anlamda Müslümanların çağdaş bir varlık haline

gelebilmeleri, dine bağılı kuracakları birlikteliğe bağılıdır. Ve eski uygarlıklarını diriltilmelerine bağılıdır. Bu birliğin adı hilafettir. (Berkes, 1978: 353). İslamcılık hareketinin bu şekilde Batı karşısında ve son olaylar karşısında, siyasal tepki olarak ortaya çıkıp geliştiği söylenebilir. Abdülhamit döneminde ve sonrasında İhtihad ve Terakki Cemiyeti içindeki İslamcılık taraftarlarının da etkisi ile İslamcılık, Türkçülükle beraber uygulanmış bir siyasal akım olarak görülür. Enver Paşa'nın Orta Asya üzerindeki fikirleri sadece Pan-Türkist olmakla tanımlanamaz. Aynı zamanda da Pan-İslamist bir karaktere sahipti. (Karakaş, 2007:134). Osmanlı devletinin bu gerileme ve dağılma sürecine engel teşkil edecek akım olarak başvuru Osmanlıcılık fikri, Balkan Savaşları'yla olumsuz yönde etkilenmiştir. Balkanlar'da Osmanlı toprağı üzerinde yaşayan Müslüman unsurlarında yavaş yavaş kopma girişimleri, siyasal alanda yükselen milliyetçi Türkçülük akımının merkeze yerleşmesi, İslamcılık fikrinin öneminin azalmasına neden olmuştur. Şunu söyleyebiliriz, II. Meşrutiyet sonrasında siyasal anlamda merkez-çevre arasındaki kopukluk, İslamcılık fikriyle giderilemeye çalışılsa da, milliyetçilik ideolojisi ve anlayışı bu çatışmayı devam ettirici bir rol üstlenmiştir.

3.3.TÜRKÇÜLÜK FİKRİ

Türkçülük fikri düşüncesinde Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasal fikir akımlarında olduğu gibi, modernleşme siyasetinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Türkçülük hareketinin ortaya çıkmasında, Balkanlar'da gelişen Osmanlı devletinden ayrılma taraftarlarının bağımsızlık hareketleri, Arap dünyasında yayılan bağımsızlık hareketleri etkili olmuştur. Bunlara ilaveten Avrupa'da yapılan Türkoloji çalışmaları belirleyici etken olmuştur. Türkçülük siyaseti yeryüzüne yayılmış olan Türk halklarıyla olan yakın bağları değerlendirmek üzere oluşturulan fikir akımıdır. Özellikle 20. yüzyılda Rusların Orta Asya'yı ele geçirmek için bu bölgede baskıyı arttırması başlıca etkenlerdendir. Zamanla bölge halkı üzerinde baskının artması, burada yaşayan Türk topluluklarının kimliklerini koruma eğilimine girmesini sağlıyordu. Bu amaçla bu bölgede yaşayan Türkler arasında Türkçülük, her fırsatta dillendirilmiştir. Bu baskıya dur demenin yolu, birlik olmaktan geçtiği bilinci, Türk toplulukları arasında yaygınlaşmıştır. (Karakaş, 2007: 134). Türkçülük akımının, özellikle Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarından sonra olgunlaşması, genelde tercih edilmede yaşanacak sıkıntıların belli olmasından kaynaklanmaktadır. Bir taraftan

ulusların kendi kaderini tayin etme fikri, milliyetçilikle yayılıp, tüm çok uluslu devletleri tesiri altına almaktaydı. Osmanlı devleti gibi çok uluslu devlet yapıları, böyle milliyetçi yönelime sahip düşünceden olumsuz yönde etkilenirdi. Osmanlı devleti içinde var olan dağılma hızlanırdı. Bu korku ve endişe fikir olarak Türkçüğün sürekli ötelenmesine neden olmuştur.

Türkçülük akımı bu geç oluşuma rağmen, Cumhuriyet Türkiye'si ve devamında oluşturulmaya çalışılan ulus – devlet inşa sürecinde büyük etkiye sahip olmuştur. Bu hareket II. Meşrutiyet döneminin düşünce hareketi olarak Balkan ve Trablusgarp Savaşları sonrasında toplumsal alanda hissedilmeye başlamıştır. Savaşlardaki başarısızlıklar sonrasında, Osmanlılık fikrinin önemini yitirmesi, bazı Osmanlı devlet adamı ve aydınlarında devletin geriye kalan kısmını bir arada tutacak unsurun, bir millet bilinci oluşturmakla sağlanabileceği fikrine itmiştir. Bu da ancak Türkleşmeyle mümkündür. Burada amaç öncelikle Osmanlı devletinde şursuzca hareket eden ve hayatını bu şekilde devam ettiren Türkleri millet şekline getirmektir. (Şen, 2008: 293). Burada milliyetçi yaklaşımların toplumsal alanda yansımaları görülmeye başlamıştır.

Türk milliyetçiliği ya da Türkçülük hareketi II. Abdülhamit yönetiminin son yirmi yılında kültürel bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkışında merkezi yapıdan ziyade, çevrenin etkisi vardır. Çevreden merkeze yerleşen bir hareket niteliğindedir. Çünkü 19. yüzyılda Fransız Guignes Orta Asya Türklerini incelemeye başlamış. Bunların yanında bazı Doğu bilimcilerinin çalışmalarına, Rus imparatorluğu menşeli Türklerin, bilhassa Tatar ve Azerilerin etkileri gözlenmekteydi. Rus okullarında Rus ve Panslav hareketini yoğun şekilde yaşayan genç kuşaklar; daha sonrasında Osmanlı devletinde Rus çıkışlı Türkçülük hareketinin öncüleri oldular. Bu öncüler Azeri Hüseyinzade Ali (Turan), Azeri Ahmet Ağaoğlu ve Tatar Yusuf Akçura gibi isimlerdi. (Zürcher, 2010: 196). Osmanlı tebaası içerisinde bulunan Hıristiyan halkların imparatorluktan kopmaları, ardından Müslüman Arnavutluk ve Araplarında aynı yolu izlemeleri, ayrılıkçı siyaset gütmeleri Yusuf Akçura gibi aydınların “Türkçülük” siyasetini ön plana çıkardı. Türk olmayan unsurlar olarak Müslümanların da imparatorluktan kopacağı düşünülmesi, Türklük bilincini ve siyasetini güçlendirip besledi. (Tan, 2011: 116-117). Bu açıdan

bakıldığında çevreden gelmekle birlikte Türkçülük hareketinin ortaya çıkmasında çevresel unsurlar önemli etkiye sahipti. Belge bu durumu şu şekilde ifadelendirir;

“Osmanlının değer verdiği bölge olan Balkanlar on dokuzuncu yüzyılda Yunan Bağımsızlık Savaşından başlayarak, son sarsıntıları birkaç yıl öncesinde de duyulan bir “Milliyetler Boğazlaması”na girilmişti. Nüfuslar değiş - tokuş edildi, çok acı günler yaşandı. Yüzyılın ilk yirmi yılından başlayarak Türk milliyetçiliğinin doğduğu beşik, başta Selanik olmak üzere Manastır gibi kentleriyle bugünkü Türkiye ile bir ilgisi olmayan Makedonya olmuştur.” (Belge, 2009: 41).

Türkçülük hem çevreden hem de yaşanan dönemin etkisiyle ortaya çıkan bir harekettir. François Georgeon’unda bu noktada aynı hususa dikkat çeker. “Bugünkü Türk milliyetçiliğini anlamak için oluşum yıllarına, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu önceleyen çeyrek yüzyıla geri dönmek kaçınılmazdır.” (Georgeon, 2002: 23). Şeklinde ifade eder. Bu anlamda Osmanlıda diğer milliyetçilikler ve milletlerden söz ederken, Türk kimliğinden ve milliyetçiliğinden söz edilmezdi. Türk kavramı, kimliksel anlama kavuşmadan önce, kaba saba, köylüyü ifade etmek için kullanılırdı. Anadolu’da bir Türk milli devleti oluşturma iddiasıyla “Türk milliyetçiliği” fenomenin aniden ortaya çıkması, beraberinde sorunları da getirmiştir. (Georgeon, 2002: 23). Bu açıdan bakıldığında, Türkçülük hareketinin geç ve çevresel bir hareket olarak, milliyetçi söyleme sahip siyasal akım olarak ortaya çıkması, toplumsal uzlaşma problemini de ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı kendi stratejik konumu gereği Orta Asya Türklerine belli bir süre uzak kalmayı doğru bulmuştur. Osmanlı Batılılaşma hareketleri içerisinde, Batılı anlamda ulusçuluk fikrinin geç gelişmesinin sebeplerinden biride bu stratejidir. Bu fikir yapılanmayı, imparatorluk yapısı içinde, Osmanlı devletinin varlığını devam ettirmede, aleyhine bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Bu manada Osmanlı yönetimi, Orta Asya Türkleri arasında Türkçülüğü ateşleyen, bu akımın fikir babalığını yapan, İsmail Gaspıralı’yı 1874’te, Yusuf Akçura’yı 1898’de, Hüseyinzade Ali’yi 1900 de, Türkçülük düşüncelerinden dolayı sınır dışı etmiştir. (Karakaş, 2007: 148). Osmanlı dışından gelen, daha sonrasında Jön Türk hareketi içerisinde yer bulan bu anlayış, ileride devletin resmi siyasal ideolojisi durumuna dönüşecektir.

Türkçülük hareketi genelde bir kültür hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Makedonya’da yayın hayatına başlayan “Genç Kalemler” dergisi ve “Türk

Yurdu” dergisi yayınlarıyla Türkçülük fikrinin yayılmasını sağlamışlardır. Türk Yurdu, Osmanlı aydın kesiminde fazlaca bilinmeyen ve Osmanlı’nın yabancı olduğu “etnik” bir bakışı ortaya çıkarıyordu. (Georgeon, 2002: 27). Türkçülük hareketi, Jön Türk aydınları arasında belli miktarda destek kazandı. 1913 Balkan Savaşları sonrasında Türkçülük fikri somut bir siyaset sunmaktan çok, romantik bir tavır olarak varlığını sürdürdü. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1911’de kültürel ve toplumsal örgütünü oluşturan Türk Ocağı, Pan-Türkçü hareketin kürsüsü durumundadır. Buradan yapılan söyleşi, konferans ve sergiler Türk milliyetçiliğinin ideolojisini yayma görevini yürütmektedir. (Zürcher, 2010: 196). Burada toplumsal alanda modernleşme yolunda, Türkçülük düşüncesinde, belli amaçlar etrafında birleşme ve bu amaçlara ulaşma ile gerileme önlenabilir fikri ağır basmaktaydı. Türkçülük akımının amaçlarını saymak gerekirse şu şekilde sıralanabilir:

I. Tüm Türklere bir millet bilinci ve milli ülküleri aşılmalıdır. Bunlar olmadan başarı olamaz.

II. Türkleşmek için modernleşmek gerekir. Bu Batı taklitçiliği olarak anlaşılmamalı. Tanzimat dönemindeki gibi, Batılılaşma taklitçiliği getirdi, o da toplumun özünü bozmuştur. Bununla birlikte Türkçülük modernleşmeye engel değildir. Çünkü milliyetçilik modern bir düşüncedir.

III. İslam dünyasında iyi ilişkiler kurulmalı, Türkçülük, milliyetçilik, İslam’a aykırı bir düşünce değildir. Türk milletinin yükselmesi, İslam dünyasını koruması ve İslam birliğini kuvvetlendirecek gelişmedir.

IV. Siyasal amaçlara ulaşmak için milli bir ekonomi politikası uygulanmalı, Kapitülasyonlardan kurtulunmalıdır.

V. Siyasal bağımsızlığın sağlanabilmesi için gerekli bir diğer aşamada kültürel bağımsızlığın sağlanmasıdır. Kültürel bağımsızlık dilden başlayarak tarih, din, terbiye alanlarında sürece ve son olarak da ekonomik bağımsızlıkla amacına ulaşır.

VI. Türkçülüğün son amacı da tüm Türkleri bir araya toplayarak bir devletin oluşturulmasıdır. (Şen, 2008: 294).

Türkçülük fikir akımının farklı anlayışları bu dönem ortaya çıkarmaya başlamıştır. Merkezin milliyetçilik anlayışı ile çevrenin milliyetçilik anlayışlarının farklılaşması, aralarında kutuplaşmaya ve kopuşa neden olacaktır. Başta değinildiği gibi merkezde var olan Osmanlı aydını, imparatorluk yapısını korumaya çalıştığı için Türkçülük fikrine soğuk bakmıştır. Namık Kemal'in "Vatan" ideali bir Türk vatanı değildi. Osmanlı ve İslam vatanını konu edinmesi, tamamen imparatorluk kültüründen kaynaklanıyordu.(Türköne, 2012a: 33). Farklı milliyetçilik ve Türkçülük akımlarının ortaya çıkmasında bunun gibi farklar belirgin rol oynayacaktır. Bu anlamda tartışmalar milletleşmenin önemi üzerinde dururken, daha önceki düşünce akımlarında olduğu gibi bu siyasal hareketinde her problemi çözeceği fikri yanlılığına düşülmüştür. Başlıca sorun Batı'nın kendi doğal süreciyle ulaştığı millet oluşumunun yanlış kavranılmasıydı. Türkçülük akımı Yeni Cumhuriyet Türkiye'sin de toplumun, ümmetten millete dönüşümünde önemli rol üstlenmiştir. (Şen, 2008: 297). Bu siyasal hareket taklitçi bir Batıcılığı eleştirmiştir. Bazı noktalarda Batı'ya karşıdır. Fakat Batı'lı tarzda modernleşme yolunun milliyetçi ideoloji ile sağlanacağı fikrini savunmasıyla, kendi içinde paradoks yaşamaya mecbur kalmıştır. Türk modernleşmesinin bu paradoksu diğer siyasal fikirlerde yaşanmıştır.

Türkçülük ideolojisinin fikir akımı olarak ortaya çıkışı ve modernleşme süreciyle olan ilişkisi ele alınmaya çalışıldı. Osmanlı'daki milliyetçilik fikirlerine, ve bu fikirlere tepkisel hareket olarak ortaya çıkan Türk milliyetçiliğine değinildi. Milliyetçiliğin Osmanlı'da doğuşu, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura temelinde de Türkiye Cumhuriyeti'ne taşınması ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

4.OSMANLI'DA MİLLİYETÇİLİK

Batı, modernlik olgusu olarak tanımlanan bir döneme girmişti. Batı Avrupa'da başlayan ve Avrupa'nın tamamına yayılan değişim hareketi tüm toplumsal yapıları etkisine almıştı. Modern toplum yapıları, yeni kurumsal yapılara olan ihtiyacı artırdı. Bu ortaya çıkan kurumsal yapı ve yeni toplum yapısı, millet ve milliyetçilik anlayışının geliştiği yapıları ortaya çıkaracaktı. Bu yeni süreç, ekonomik ve ticari alandaki değişimi hızlandırınca modern yaşam alanlarındaki birliktelik, artık millet olgusu ile sağlanmaya başladı. Bu modern yapılar, çok uluslu devlet yapılarında derin izler ortaya çıkardı. Özellikle Fransız Devrimi'nin getirdiği hürriyetçilik, laiklik ve eşitlik, cumhuriyetçilik gibi siyasal kavramlar, milliyetçilik

ideolojisi ile birlikte, bütün Avrupa dahil olmak üzere çok uluslu toplulukları ve imparatorlukları etkisi altına almaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu da bu durumdan ister istemez etkilendi. Osmanlı'nın stratejik konumu ve mevcut coğrafyaya yakınlığı bu etkilenimi hızlandırdı.

Modernleşme olgusunun Batı'da ortaya çıkardığı dünyevileşme, birey, vatan, millet ve milliyetçilik, milli egemenlik, ulus-devlet, kimlik ve milli kimlik gibi evrensel söyleme sahip kavramlar tüm toplumları etkisine almıştır. Osmanlı devletinde bu kavramlar tekrar kurgulanıp, toplumsal yapının tekrar tasarlanmasında kullanılmıştır. (Şen, 2008: 438-439 Osmanlı devleti içinde var olan millet sisteminin parçalanması sonrasında, cemaat yapıları bu milliyetçilik akımının kimlik ve millet oluşturma fikrinden etkilenmiştir. Özellikle Balkanlar'da ve Avrupa'ya yakın olan alanlarda kendi kaderini tayin etme kararı çerçevesinde hareket etmeye başlayan, ilk milliyetçi isyan hareketleri başlamıştır. Balkanlar'da yaşayan toplumlarda başlayan bu tür milliyetçilik fikri, çevresel hareket olarak ortaya çıkmıştır. Merkezi yapı ve merkez ise bunun parçalayıcı bölücü etkisini bildiği için, milliyetçilik karşıtı duruş ortaya çıkarmış ve mikro milliyetçi oluşum yerine, bütünleştirici politikalar belirlemeye çalışmıştır. Tanzimat'tan Meşrutiyet'e uzanan politikaları bu açıdan ele almak gerekir. Fakat zamanla Balkanlar'daki hareket devlet bünyesindeki farklı etnik gruplardaki Müslüman unsurlara sıçramıştır. Çevresel hareket olarak başlayan milliyetçilik, Osmanlı aydınları tarafından dillendirilen söylem haline dönüşmüştür.

Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilik hareketinin çok geniş bir alt yapısal dönüşümle birlikte, felsefi arka planı vardır. Aydınlanmadan sonra ortaya çıkan süreçler olmadan, Fransız milliyetçiliği anlaşılamayacağı gibi, buna ilaveten Hegel, Kant, Fichte gibi romantikleri bilmeksizin Alman milliyetçiliğini anlamak çok zor olur. Yukarıda belirttiğimiz gibi Osmanlı milliyetçiliği ve milliyetçilik hareketlerinin nedenlerinde, ne aydınlanma, ne sanayi devrimi nede romantik bir felsefi akım etkisi vardır. Ne Türk olan milliyetçilik ne de Türk olmayan Hıristiyan azınlıkların milliyetçilikleri, Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçilikler gibi kendiliğinden oluşmamıştır. (Akça, 2003: 47). Osmanlı içerisinde ortaya çıkan milliyetçilik tepkisel, taklide dayalı bir oluşum izlemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçilik ve milli kimlik anlayışının Avrupa dan bir hayli sonra, 19. yüzyıl sonlarında oluşmaya başlamasının nedenlerini, siyasi,

kültürel, ekonomik bir çok nedene bağlayabiliriz. Ancak devlet azalan gücünü geri kazanmak için, tarihsel mirasın izleri olan, “Osmanlı” ve “Müslümanlık” anlayışından yararlanarak istemiştir. Burada uygulanacak Türkçülük fikri, düzeni tamamen ortadan kaldıracak sonucu göze almayı gerektiriyordu. Ayrıca bu dönemde bu hareket için yeterli altyapı, fikirsel anlamda yeterli görünmüyordu. (Şen, 2008: 446). Milliyetçilik akımını Osmanlı’da şekillenmeye, II. Abdülhamit döneminde başlamıştır. Mardin’inde vurguladığı gibi 19. yüzyılın başından itibaren gelişmeye başlayan Batı milliyetçiliğinin kuramcıları, her milletin kendi devletine sahip olması gerektiği fikriyle taraftar toplamaya çalışmışlardır. Osmanlı imparatorluğu Muhtelif etnik dil ve din gruplarından teşekkül ettiği için, bu ideale yaklaşması söz konusu olamazdı. (Mardin, 2009g: 94). Öncelikle gayrimüslim milletlerde başlayarak diğer Müslüman unsurlara giren milliyetçilik, geç milliyetçilik olarak Osmanlıda ortaya çıkmaya başlamıştır.

Osmanlı coğrafyasında merkez-çevre paradigması açısından milliyetçilik fikrinin ortaya çıkışı ile ilişkilendirerek bakmak gerekir. Osmanlı’da milliyetçiliğinin; Balkan, Mısır ve Ortadoğu, Kırım, Kafkas ve Orta Asya kaynaklı ortaya çıktığını söylenebilir. Bu çıkış noktalarında milliyetçiliğinin oluşma nedenleri farklıdır. Fakat ortaya çıkan milliyetçilikler çevresel hareket olarak oluşmuş ve zamanla da merkezin buna cevabı gelmiştir. Mısır Ortadoğu eksenli Arap milliyetçiliğine baktığımızda; Batı ile yürütülen bağımsız ilişkilerin etkisi ve kendi içinde özerk yapısıyla yürütülen modernleşme hareketleri sayesinde merkezi yapıdan ayrılır. Batı dünyasının çabalarıyla Osmanlı karşıtı ve Arap milliyetçiliği söylemleri artmaya başlamıştır. Balkanlar’daki milliyetçiliğe benzer süreci bu coğrafyada yaşamıştır. Gökalp’in milliyetçilik fikrini İslam alemine ilk sokanların Araplar ve Arnavutlar olduğunu ifade etmesinin nedeni de budur. Mısır’da Arap milliyetçiliği oluşturma çabaları ile İstanbul’da Arnavut milliyetçiliği oluşturma çabaları baş başa gitmektedir. Bir taraf millet sevgisini beslerken, diğer tarafta Türk nefreti oluşturan harekettir. (Akça, 2003: 49). Ayrıca Hıristiyan tebaa’nın milliyetçiliği iyice benimsemesi ile artan isyan hareketleri, Türk milliyetçiliğinin de kökenlerini oluşturur. Ortaya çıkan isyanları bastırmak için hareket eden Türk subayları arasında karşıt milliyetçilik benimsenmeye başlamıştır. Bir diğer milliyetçilik kaynağı olan Kafkas-Kırım ve Orta Asya yöresi ise Panslavist karşıtı tutumla ortaya çıkmıştır. Bu kaynak, Batı’da

var olan Türkoloji çalışmalarından haberdar olarak gelişmiştir. Özellikle bu akım Osmanlı'daki Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde ve sonrasında önemli etkiye sahip olacaktır. Zamanla bu akım yönetsel alanda merkeze yerleşerek, devamında Türkiye Cumhuriyeti'nde ideolojik yaklaşım olarak etkin rol oynayacaktır.

Çevresel alanda yer alan ve siyasal anlamda ilerde merkeze yerleşecek Türk milliyetçiliğinin öncülerine baktığımızda, Türk etnik kökenlerinden gelmeyen özelliklere sahip olduklarını görebiliriz. Bu durum Osmanlı'da milliyetçiliğin neden geç yerleştiğini ve sürekli bir gerilim yaratan unsur olarak görüldüğünü daha iyi açıklar. Osmanlı'da ilk Türkçü olarak da kabul edilen Mustafa Celaleddin Paşa bir Leh Asilzadesidir, Ahmet Vefik Paşa bir Bulgar Mühtedinin torunudur. Şemseddin Sami Arnavut, Ömer Seyfettin Çerkez, Ziya Gökalp Kürt'tür. Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade ise Rusya'da yetişmişlerdir. (Türküne, 2012a: 34). Bu tespiti de yaptıktan sonra, gerek Avrupa'dan beslenen kaynak olarak yapılan Türkoloji çalışmalarının etkisi, gerekse Mısır ve Orta Doğu Arap milliyetçiliğinin etkisi, gerekse de Balkanlar'da var olan hareketlerin etkisine tepkisel bir yaklaşım olarak milliyetçilik Osmanlı'da siyasal alana yerleşmesini sağlamıştır. Son noktada Rusya'dan gelerek Osmanlı aydınını da fikri yönden etkilemiş düşünürlerin etkisiyle, Osmanlı 20. yüzyılın başında tamamen milliyetçiliğin etkisine girmiştir.

Osmanlı'da bu hareketin Türkçülük olarak tepkisel gelişmesinde önemli etkiye sahip Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışlarını, Türkiye Cumhuriyetine etkilerini anlama noktasında ayrı başlıklar halinde ele almak gerekir.

4.1.YUSUF AKÇURA VE MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI

Modern Türk milliyetçiliğinin ve ulusçuluğunun kurucu isimlerinden birisi olan Akçura, Kazan'da 1876'da dünyaya gelmiştir. Yaşadığı coğrafya ve çevresinin stratejik konumu, ayrıca dönemin tarihsel olayları fikir hayatının şekillenmesinde etkili olmuştur. Akçura Kazan'a bağlı Simbir kasabasında zengin bir ailenin çocuğudur. Ailesinin çuha fabrikası vardır. Aile burada dokuduğu kumaşları, Rus ordusuna satarak zenginleşir. Osmanlı-Rus Savaşları sonrasında ekonomik yönden olumsuz yönde etkilenir. Babasını erken yaşta kaybetmesi, buradan göç etme zorunluluğu doğurdu. 1883 yılında, 7 yaşındayken annesiyle İstanbul'a geldi. Burada öğrenim hayatı ve fikir hayatı şekillenecekti. Fakat Kazan'la olan ilişkisi kesilmedi.

Bu ilişkinin kesilmemesi, amcasıyla olan ilişkisi fikir yaşantısını derinden etkiledi. Amcası İbrahim Reşid Efendi eski ve yeni Türkçe lisanlara vakıf Uygurcayı okuyup yazabilen araştırmacı bir zattı. Rus yönetiminin yasakladığı Rus liberallerinin eserlerini de okuyan, Türkoloji ve Türkçülük konularında bilgileri vardı. Bu bilgileri Akçura ile paylaştı. Ayrıca Akçura'nın Rusya'daki Türk topluluklarının, Ruslar tarafından asimile edilmelerini amcasından öğrenmesi, buralarla olan duygusal bağın oluşumuna katkı sağlamıştır. (Karakaş, 2007: 164). Bu dönemden itibaren Rusların genişleme ve asimile hareketlerinin artması, Tatar toplulukların bu baskılara karşı koyabilmek için, din ve eğitim alanlarında reform hareketlerine girmelerine sebep oldu. Bu reform ve modernleşme hareketleri fikri yapı bakımından Akçura'yı çok etkilemiştir. (Çağlar, 2007: 30). Ayrıca fikir hayatına en önemli etkiyi, Paris'te “Serbest Siyasal Bilimler Mektebi'ndeki” hocalarının görüşleri yapmıştır. Bu okuldaki hocalarının çoğunluğu farklı uzmanlık alanlarına sahip olmalarına rağmen, “modern ulus” unsuruna önem veren, ulusalcı kimliğe sahiptirler. Alpert Sorel, Emile Boutmy, Frunk Brebtano, Anatole Leroy, Renouvier Levy ve Brohl gibi hocaların ulusçuluk fikri, Akçura'daki düşüncelerin, modern ulusçuluk fikrine dönüşmesine esaslı etki sağlamıştır. (Karakaş, 2007: 167-168). Düşünce ufkunun oluşmasında bu tür etkilerin nedenini göz ardı edemeyiz. O yüzden Yusuf Akçura'nın yaşamından küçük izler takip etmekle fikri dünyası daha iyi kavranabilir.

Yusuf Akçura, Osmanlı modernleşmesi içinde uygulanan reformların anlamını yitirmesi ve bir türlü gerilemenin engellenememesini görerek bir makale yayınladı. “Üç Tarzı Siyaset” biçiminde 1904 yılında yayınladığı bu makale Pantürkizm'in manifestosu olarak da kabul edilir. Bu makalede Osmanlılık, Panislamizm ve Pantürkizm'in Osmanlı İmparatorluğu için ne gibi sonuçlar doğuracağını, Osmanlı devletine olan yararı ve ne gibi sonuçlar ortaya çıkaracağını, uygulanabilirliğini tartışmıştır. (Çağlar, 2007: 31). Makale, Türkçü siyasal amaçların ilk tutarlı ifadesi olarak ta addedilebilir. İmparatorluğun farklı unsurlarından bir Osmanlı ulusu vücuda getirmenin bir yanılsama olduğunu, sömürgeci güçlerin, dünya Müslümanlarının siyasal birliğine ilişkin bir girişimde bulunmayı engelleyeceklerini ifade ediyor. Türkçülüğün, Türklerin ve Türki halkların birliğinin ise aksine Asya'nın bütün Türki halklarının desteğine sahip olacağına ve sadece Rusya'nın muhalefetine karşı durulmasını gerekli kılacaktır fikriyle dikkatleri

üzerine çekiyordu. (Zürcher, 2010: 196). Sonraki dönemde Turan ideali olarak ortaya atılan fikri idealin ilk öncüsü olarak görülebileceği gibi bu düşüncenin ilk açıklayıcısı olarak bu makale gösterilebilir.

Yusuf Akçura'nın bu düşüncüyü benimsemesinde, Osmanlılık fikri yapısında bir millet anlayışının oluşturulmasının zor olacağı fikri etkilidir. "İmparatorluktaki uluslar arasındaki, ulusal uyanışın gelişmesinden, çeşitli milliyetlere, İslamlık ve Hıristiyanlık arasında derinleşen düşmanlıktan sonra, imparatorluktaki milletleri birleştirerek ya da uzlaştırarak bir Osmanlı birliği yaratma olanağı kalmamıştır." (Berkes, 1978: 393). Mevcut 20. yüzyıl konjonktüründe Avrupa böyle bir duruma izin vermezdi. Gayrimüslimlerin otonom bir hak kazanmaları kaçınılmaz. Osmanlı bunların kendilerini yönetme hakkını tanımazsa, onlar bunu zorla alacaklardı. Napolyon tarafından kısıktılan milliyetçilerin, bu şekilde kaynaştırılıp, bütünleştirileceği Osmanlılık fikri yanlıştı. Devlet bu tür yapıların özerkliklerini verip, onları belki kontrol altında tutabilir. Yoksa onlar bunu zorla yine alacaklardır. Osmanlı imparatorluğu varlığını sürdürmek için federatif bir yapı biçimine dönüşmeliydi. 1902 yılında milliyetçilik sorunu üzerine tezinde bu düşünceleri savunurken, bir yıl sonrasında 1903'te Osmanlı birliğinin çözülme halinde olduğunu, içindeki milletlerin ulusal amaçlarına ulaşmada bir önlem almanın zor olduğu kanısına varmıştır. (Berkes, 1978: 393-394). Burada Akçura genelde reform hareketlerinin yetersizliğinden kaynaklanan tespitle, yönetim biçimini değiştirmek yerine, bütün toplumu kapsayacak bir devrimle başarılabilecek dönüşümü işaret etmektedir. Yusuf Akçura'nın bu anlayışının gelişmesinde Tatar modernizmden etkilenmesinin tesirini görebiliriz. Tatar modernizmi olarak adlandırılacak modernlik hareketlerinin oluşmasında şu husus etkilidir. Mercani, Nasiri, Barudi ve eniştesi Gaspıralı gibi Ceditçi düşünürler, Rus baskısını kırarak, direk Batı'lı kanallardan modernliği alma çabaları ve bunu uygulamada belli mesafede kat etmişlerdi. Ortaya çıkan değişim ulusçuluk hareketinin gelişmesini de sağlamıştır. Tatar reformcuları, Burjuvanizi'nde katkılarıyla, dinsel reformculuktan, ulusal bilince ulaşan bu çizginin oluşumunda etkili olmuşlardır. Akçura bu reformcularla yaptığı görüşmelerden etkilenince, Türkçülük hareketine karşı hissettiği duygusal ilgi, siyasal Türkçülük olarak şekillenecektir. (Karakaş, 2007: 172-173).

Yusuf Akçura' nın “Üç Tarzı Siyaset” makalesi, uygulamada yaşanacak sıkıntılar ve elde edilecek amaçlar ve kazançlar çerçevesinde şekillenmiştir. Bunu yaparken de şu düsturu göz önünde tutar. “Her cemiyet menfaatini hayat, yani kuvvet kazanmakta ve kuvvetini artırmada buluyor. Bu cihetle, cemiyetler arasında, kainatın varlık peşinde dolaşan, bütün unsurları arasında olduğu gibi daima bir savaşıma görülüyor. Biz de bu hal suretini kabul etmek mecburiyetindeyiz. Her cemiyetin menfaati; Varlığında, binaenaleyh kuvvetli olmaktadır.” (Akçura, 2012: 237). Bu açıdan bakıldığında kendini Osmanlı ve Müslüman Türk olarak tanımlayan Yusuf Akçura, bu anlamda Osmanlı devleti ve İslam ümmeti ve Türk milleti adına bir menfaat ve kudretli olma yolu izlenmesini doğru bulur. Ama bunlar arasında Osmanlılık sıkıntıları ve elde edilecek güce oranla uygulanması zor bir siyasetir. İslamcılıkta güçlü yönleri olmakla birlikte, Batı’lı devletlerin siyasal çıkarlarına ters düşmesinden dolayı, uygulama zorluğu ile karşı karşıyadır. Çünkü Arap dünyasında ve Müslüman coğrafyalarda Batı’lı özellikle Avrupa’lı devletler nüfus sahibi durumuna gelmişlerdir. Türklük fikrine bakıldığında:

“Türklük siyasetinde, tıpkı İslam siyaseti gibi umumidir; Osmanlı hudutları ile mahdut değildir. Binaenaleyh, kürenin Türkler ile meskun diğer noktasına da iktiza eder. En çok Türklerle meskun Rusya’da Türklerin birleşmesi fikrinin pek müphem suretle varlığını tahmin ediyorum. Henüz doğmuş “idil edebiyatı” Müslüman olmaktan ziyade Türk’tür. ”(Akçura, 2012: 235).

Uygulama alanı olarak da geniş bir alanda varlık göstermesi, muhtemel Türkçülük siyasetinin tercih edilmesini olanaklı kılar. Bu siyasetin faydaları uygulanabilirliği noktasında önemlidir.

Türk birliği uygulanacak siyasetin kapsamındaki Osmanlı ülkesi içinde kalan Türkler, hem dini hem de ırki bağlarla birleşebilecek ve Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş Müslim unsurlarda, Türklüğü benimseyecektir. Henüz hiç benimsemeyenlerde Türkleştirilecektir. Asıl büyük yarar Asya’nın büyük kısmıyla Avrupa’nın doğusuna yayılan coğrafyada yer alan, dilleri bir ve bazen dinleri de bir olan Türklerin birleşmesini sağlamaktır. Bu coğrafyada Osmanlı güçlü ve medenileşmiş özelliğiyle öncülük ederek, büyük bir siyasi milliyet teşkil edecektir. Burada var olan mahsur ise Müslüman olup Türkleşmeyen unsurların Osmanlı’yla ciddi münasebetlerinin kopması sıkıntısı yaşanabilir. Bunların yanında, zor olan yönü de, henüz yeni ortaya çıkmış bu hareketin, toplum tarafından kabulü ve mazisini

unutan bir milletin getirdiği sorunlara bakmak gerekir. Ayrıca dinden kaynaklanan birlikteliğinde yavaş yavaş önemini yitirdiğini de görebiliyoruz. “Zamanımız tarihinde görülen umumi cereyan ırklardadır. Dinler din olmak bakımından gittikçe siyasi ehemmiyetlerini kuvvetlerini kaybediyorlar. İçtimai olmaktan ziyade şahsileşiyorlar. Cemiyetlerde vicdan serbestliği, din birliğini yerine alıyor. Dinler cemiyetlerin ek işleri olmaktan vazgeçecek, kalplerin hadi ve mürşitliğini deruhte ediyor.” (Akçura, 2012: 244). Bu açılardan bakıldığında Akçura’ nın işaret ettiği, uygulanabilecek yararları, zararları, kolaylıkları ve zorluklarıyla da Türkçülük siyasetini işaret ettiğibelirtilebilir.

Akçura’ nın bu siyasette Türk olmayanların Türleştirilmesi ve dinin vicdanlarda yer elde edecek yöne doğru gitmesi, içtimai alandan çıkması fikri, Türkçülük siyasetinde farklılaşan bir yönüdür. Cumhuriyet dönemine ve birçok Türkçülük fikrini savunan aydınlara esin verme noktasında kaynaklık eder. Çevrenin İslam’ la var olan, dinle bütünleşen milliyetçiliği ile Yusuf Akçura gibi merkeze yerleşen ideolojinin Türkçülük, milliyetçilik anlayışı, karşıtlık içerisinde kopukluk ortaya çıkarmıştır. Örneğin; Kürt olup Müslüman unsur olarak Türkleşmemiş olanların, Türkleştirilmesine yönelik izlenen siyaset, ulus-devlet oluşturmada günümüzde Kürt milliyetçiliğini tetiklediği gibi, karşıt çevresel milliyetçiliği de beslemiştir. Aynı zamanda bu durum toplumsal kopukluk dediğimiz merkez-çevre çatışması ve gerilimine sebep olmaktadır.

Akçura, 1911 yılında yayınlanmaya başlayan Türk Yurdu dergisindeki yazılarında, Batılılaşma hakkındaki görüşleriyle de farklılaşır. Kısmici ya da bütüncül Batılılaşma düşünceleri olarak ortaya çıkan fikirlerden, şu şekilde bir temellendirmeye, bütüncül yaklaşıma yakın olduğu söylenebilir. Avrupa’ nın demir yolunu ve havada uçma makinesini yapmayı öğrenelim. Ama Avrupalılarca düşünmek usulünü talim etmeyelim, düşüncesine benim aklım ermez. Tesiglin ve Balero’ ya çirak olmak istiyorsak, mutlaka Kant ve Comte şakird olmalıyız. Şeklinde fikrini ortaya koyar. (Çağlar, 2007: 33). Akçura Türklük anlayışını, Paris’ te eğitim gördüğü sırada modern paradigmanın önemli ayaklarından biri olan, “Ulus Devlet” anlayışıyla temellendirerek düzenlemeye çalışmıştır. Türkçülük bu yolda, siyasal alanda, ilk aşamada, düzenleyici unsur olarak yerini alır. Akçura hocalarının etkisi ile oluşturduğu ulusçuluk görüşlerinden hareket eder. ve daha sonrasında Alman

örneğine dayalı ırkçı-ulusçuluk görüşleriyle bağlantı sağlamıştır. (Karakaş, 2007: 176-178).Yusuf Akçura'nın Türkçülük tezinin sıkıntısı; Akçura'nın Osmanlı geleneğinden gelmediği için, bu gelenekteki "İslam milleti" bilincine yabancı oluşundaydı. Bu nedenle diğer Türk milliyetçilerinden ayrılıyordu. (Tan, 2011: 117). Akçura genel bir değerlendirmede, gerek Osmanlı son döneminde ve sonrasında, gerekse Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarında, milliyetçilik anlayışı ile derin izler bırakmıştır.

4.2.ZİYA GÖKALP VE MİLLİYETÇİLİĞİ

Ziya Gökalp 1876 yılında Diyarbakır' da doğdu. O dönemde Diyarbakır'ın genel özelliği Türk, Kürt, Ermeni ve Araplardan oluşan tarım ekonomisine dayalı bir geçim sisteminin olduğu bölgeydi. (Çağlar, 2007: 35). Diyarbakır bu dönemdeki asıl özelliği çeşitli sebeplerden imparatorluktan aykırı düşüncelerinden dolayı, sakıncalı bulunan devlet adamlarının sürgüne gönderildiği yerd. Siyasal ve entelektüel açıdan hareketli olup, Anadolu'nun Selanik'i unvanıyla anılırdı. Dönemin sorunlarıyla ve muhalefeti ile iç içe olmasında bu durum etkili olmuştur. Ayrıca Gökalp babasının yönlendirmesiyle Namık Kemal'den etkilenmiştir. Ziya Gökalp ilerleyen dönemde Batılı ve Doğulu ilim adamlarının eserlerini okuma, karşılaştırma ve uzlaştırma gibi çalışmalar ortaya çıkarmıştır. Gökalp'in de idealize ettiği siyasal ve fikir dünyasının şekillenmesinde temel belirleyici etken bu çalışmalar olmuştur. Bunun sonucunda Gökalp, Cumhuriyet dönemine kadar Osmanlı topluluğunun sosyal ve siyasal yaşamını düzenleyen, sentezci anlayışının ilk örneklerini ortaya çıkarmıştır. Ziya Gökalp' in fikir ve düşünce dünyasında önemli tesirlerde bulunacak bir diğer kişide Jön-Türk hareketinin ideologlarından Abdullah Cevdet olmuştur. Gökalp, bu sayade Batı'lı organizmacı sosyoloji ve Materyalist felsefeyle tanışmış. Halbert Spenser, Gustave, Le Bon, Ernst Haeckel ve Luduving Buechne'nin eserlerini okuma imkanı bulmuştur. Türkçülük akımına ilgisinin artmasında Hüseyinzade Ali' nin tesiri azımsayamayacak derecede önemlidir. (Karakaş, 2007: 1168-169).

Ziya Gökalp'te bu etkileşim sonrası, İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı ilgi oluşuyor. Daha sonrasında resmen cemiyete katılır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra cemiyetin Diyarbakır şubesinin kurulmasında öncülük eder. Partileşen cemiyetin Diyarbakır, Van ve Bitlis örgütlenmesinin müfettişliğine getirilir. Gökalp Akçura'dan farklı olarak, İttihat ve Terakki Cemiyetinin içerisinde bizzat rol almış

ve görevler üstlenmiştir. (Çağlar, 2007: 36). Ziya Gökalp kendine has olan sentezci yaklaşımını, Doğu-Batı ayrımı karşısında her iki alanı, ortak noktada buluşturacak bir yaklaşım sergilemeye çalışmıştır. Ziya Gökalp, Meşrutiyet dönemin de fikir dünyasında başlı başına kendine has bir ekol olarak, yer elde etmeye çalışmıştır. Bu özelliğini Cumhuriyet dönemine de taşımıştır. Ziya Gökalp'in özellikle Batı düşünürlerinden E.Durkheim'in toplumsal alandaki çalışmalarından ilham almıştır. Onun etkisinde kalarak toplumsal alanda iki gerçeklikten bahseder. Hars ve medeniyet, bir şekliyle de kültür ve uygarlık, kültürü, ulustan ulusa değişen ve her ulusun ortaya çıkardığı toplumun yarattığı değerler olarak benimser. (Çetinkaya, 2002: 75) Medeniyetse ona göre uluslararası bir evrensellik taşır. Bu tanımlamada ulusal ve uluslararası olan iki kavramı modernleşme ilkesinde de kullanır. Osmanlı modernleşmesi medeniyetin alınması ve hars kültürün korunması ile olabilir. Biz hep medeniyetin yanında kültürü de aldığımızdan sıkıntı burada başlıyor. Bu dönemde hakim olmaya çalışan düşünsel akım olan ferdiyetçiliğe karşı mücadele etmiştir. O "Nizam Felsefesine" yönelik cemiyetçi bir fikri yönelişi benimsemişti. Gökalp'in Türk milliyetçiliği ilk işleyen düşünür olarak formüllendirdiği fikri düşüncesi bu eğilimdedir. (Çetinkaya, 2002: 74). Bu çerçevenin oluşmasında sosyoloji bilgisi önemli katkılar sağlar.

Gökalp'in kendisine yarayacak kavramsal çerçeveyi oluşturmada, Durkheim'in sosyolojisinin önemine değinilmişti. Sosyolog olarak Gökalp, toplumda normal ve patolojik yönlerin seçilmesi hususunda çalışmıştır. İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık düşüncelerini eleştirmesi ile başlayan, Türkleşmek, İslamlaşmak ve Çağdaşlaşmak formülü ile sonuçlanan tartışmalardaki açıyı getirmesi, Gökalp'in farklı yönüdür. Burada üç ideolojinin eleştirisini de ele almaktadır. (Berkes, 1978: 416-417). Ziya Gökalp'in bu üçlü konuda sentezci yaklaşım sergilemesi, milli kimlik ve kültür konusunda özlü bir yöntem oluşturmasını sağlamıştır. Fakat Cumhuriyetin kurulmasından sonra yazdığı, Türkçülüğün Esasları'nda İslamcılık yer almamıştır. Ziya Gökalp milliyetçiliği Türkçülük üzerinden şekillendirir ve tanımlar. Onun millet tanımlaması "Millet ne ırki ne kavmi , ne coğrafi , ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet lisanca dince, ahlakça ve edebiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir." (Gökalp, 2012: 252). Burada millet tanımı, toplumsal alanın patolojik yani karmaşık yapısına yönelik,

birleştirici bir yöntemle yapıldığı dikkat çekmektedir. Milliyetçilik tanımını da bunun üzerine inşa edeceği için, bir ayrışmayı değil, bütünleşmeyi ortaya çıkaracak teoremler ortaya çıkaracaktır. Kavramsal çerçeve bu yönde oluşmalı. Kültür milliyetçiliği de denilebilecek bu yaklaşım şu şekilde ifadelendirir. “Terbiyesini almış olduğumuz cemiyetin mefkuresi ruhumuzu vecdlere gark ederek, mesut yaşamamıza sebep olur. Bundan dolayı ırk, insan terbiyesiyle büyüdüğü cemiyet mefkuresi uğruna hayatını feda edebilir. Halbuki zihnen kendisini nispet ettiği yabancı bir cemiyet uğruna ufak bir menfaatini bile feda edemez.” (Gökalp, 2012: 253). Burada millet olmada ve millete bağlanma mefkuresinde, ortak bilinç oluşumu sonrası, kendi harsı değerler içindeki değerleri benimseme milliyetçiliğin kökenlerini oluşturur. Bu anlamda millet ırkı bir tanımlama olmadığı gibi aynı kavimden gelen bir soydaşlıkta değildir. Bu anlamda aynı coğrafyayı paylaşan farklı düşünen ve çatışan toplumda da milleti oluşturamaz. Osmanlıcıların Osmanlılık temelli yaklaşımıyla tüm tebaayı ele alamayız. Çünkü farklı kültür unsurları var. Ferdietçi yaklaşımsa kişinin kendisini mensup ettiği herhangi bir cemiyet olarak milleti görür. Bu millet tanımlamalarında eksik ve noksanlıklar olmakla birlikte, bunları yeniden harmanlayan ve sentezleyen, hissi dünyadır. Çünkü Gökalp’e göre “His dünyası ruhumuzun normal bir halde bulunabilmesi için fikirlerimizin, hislerimize tamamıyla uyan olması lazımdır.”(Gökalp, 2012: 249-251). Bu hissiyatçı bir milliyetçilik tanımlaması genel hatlarıyla, dönemin toplumsal ihtiyaçlarına göre oluşturulmuştur.

Gökalp’in Türkçülük fikrinin kurucularından olduğunu söylemiştik. Gökalp’in fikri düşüncesinde Namık Kemal’in millet fikrindeki İslami söylemler etkisini göstermiştir. O yüzden millet fikrine dinsel bir kutsallıkta atfeder. Zamanla tanrıya duyulan bağlılık, zamanla millete duyulan bağlılığa dönüşecektir. Gökalp millet tanımını; aynı dili konuşan, aynı eğitimi alan, din, ahlak ve estetik ülkülerinde birleşmiş insanların oluşturduğu topluluk şeklinde tanımlamıştı. Burada böyle bir tanıma uyan millet ancak Gökalp’e göre sosyalleşme ile oluşabilir. Sosyalleşmeyle milliyetçilik oluşur. Böylece imparatorluktaki bütün farklı unsurların bir şekilde milliyetçilik potasında birleştirilebileceğini düşünüyordu. Onun “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim ve Batı medeniyetindenim” üçlemesi, Batı’nın sadece medeniyet unsurlarını, İslamiyet’in ise zamanla oluşan siyasi hukuki boyutlarını bir tarafa bırakıp, sadece sosyal ve dini örflerini alınmalı. Bu temellerin birleşimi sonucu

imparatorluk, Batılılaşmış Müslüman Türklerin diğer sosyal gruplar karşısında üstünlüğünü pekiştirir. (Göçek, 2002: 73). Gökalp'in bu şekilde topluları birleştirme temelli milliyetçiliği şu düşüncesinden kaynaklanıyor. Durkheim'den etkilendiği ve onun sosyolojisindeki solidarist, dayanışmacı yönleri yaşadığı topluma uyarılma çabasıdır. Çünkü ona göre "Ulus, toplumsal grupların en gelişmiş olanıdır." Toplum, toplumsal birlik ve dayanışmaya dayanır. Dayanışmanın en yüksek biçimi ise, ortak dil ve kültür, ortak bilişim ve duyarlılık normları temeli üstünde yükselir. Dayanışmanın ve millete ait ortak değerlerin varlığını duyurmak "Türk milletini yükseltmek" öncelikli olarak milleti "kendini tanıtmak" ve "milli mesuliyetini" bildirmekle mümkün olacaktır. (Ünüvar, 2002: 30). Burada dayanışma kökenli bir toplum, milletin kendisini tanınması ve buna göre mesuliyetinin farkına varmasıyla oluşacaktır. Gökalp'in milliyetçilik anlayışında hedeflenen bir diğer amaçta budur. Millete kendini tanıtmak ve mesuliyetini hatırlatma.

Gökalp'in bu şekilde milleti uyandırma ve harekete geçirmeye dayalı milliyetçiliğini, o dönemde İslam alemi üzerinde önemli etki yapmış olan Cemalettin Afgani'nin düşünce sisteminde de bulabiliriz. Afgani Batı'nın sömürgeci politikalarına karşı, İslam milletlerini asrın gerçeği olarak görür. Afgani, milliyetçilik duygusunu ateşleyerek İslam dünyasını ayaklandırmak ister. Bu durum İslam birliğine zarar vermeyecektir. Ayrıca tek tek kuvvetli olan unsurları bir araya getirerek, daha kuvvetli topluluk meydana gelecektir. İslam birliği her Müslüman milletin şuurunu kazanmasıyla mümkün olacaktır. Milli duygulardan yoksun millet ölü bir millettir. Milli cereyanlar İslamı sarsmaz bilakis kuvvetlendirir diyordu. (Köseoğlu, 2002: 219-220). Bu Afgani'deki milli şuur ihtihad-i islam birliğine yönelmede önemliyken, Gökalp'in Osmanlı'nın son dönemlerinde içinde bulunduğu bu zor durumdan, Türk gençliğindeki milli bir bilinç ve Türklük mefkuresine sarılmakla çıkılacağını tespit eder. Son dönemde mevcut gelişmelerle bütün toplumun yaşamakta olduğu, kendine ve kültürüne karşı güvensizliğe çare olarak, milliyetçilik geliyordu. Toplumsal dayanışma aracı olarak milliyetçilik, aklın manevi gücünü, birlik ve beraberliği artırmak için halkın içindeki milli kültürü yüceltiyor ve ülküleştiriyordu. Bu anlamda Gökalp 1914 yılı öncesinde, Afgani'nin de vurguladığı, İslamiyeti Türk vatanseverliğinin bir temeli olarak kabul eder. (Köseoğlu, 2002: 233). Bu düşünce Cumhuriyet sonrasında değişime uğrayacaktır.

Çünkü Osmanlı'daki çok uluslu yapıyı, Türk milliyetçiliği ekseninde toplama gayretleri devam etmektedir. Gökâlîp'in bu sentezci anlayışının bitmesinde, Osmanlıcılık tarzı bir Türkçülük ve milliyetçilik anlayışından, Türkçülüğe doğru yönelişi, Turan adlı şiiri yayınlamasıyla iyice belirginleşir. İlk kez 1839 yılında Fince, Türkçe, Moğolca ve Macarcanın içinde bulunduğu dilleri tanımlamak üzere Turan terimi kullanılmıştır. 1870 yılında Budapeşte Üniversitesi'nde Armenius Wabery'in başkanlık ettiği Türkoloji kürsüsünün kurulması ve sonrasında, Orta Asya Türkleriyle olan ilişkiler, bu kavramın kullanımını yaygınlaştırdı. (Özdoğan, 2002: 394). Turan kavramını popüler hale getiren 1910 ve 1915 yılları arasında Ziya Gökâlîp'in yazdığı şiir ve destansı yazılarla olmuştur. Gökâlîp'in Turancılığa yönelmesinde Hüseyinzade Ali'nin etkisi büyük olmuştur. Başlangıçta aynen aldığı Turancılık fikrini, sonradan kendince yorumlamıştır. Turan şiirinde vatanı "Ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan; vatan büyük ve müebbet ülkedir: Turan'ı açık bir dille ülküleştirir. Gökâlîp, "Kızıl Elma", "Ergenekon", "Kızıl Destan" gibi destansı şiirlerinde de bir taraftan tarihinin derinliklerindeki zaferleri hatırlatırken, bir taraftan da Osmanlı'nın Batı'lı güçler ve yeni Balkan ulusları karşısında aldığı yenilgilerin panzehiri olarak "Turan" ruhunun canlandırılmasından söz etmektedir. (Özdoğan, 2002: 395). Karakaş bu Turancı yaklaşımı değerlendirirken, "Romantik bir üslupla bütün Türklüğün yaşadığı vatanı Turan olarak ifade eden Gökâlîp, Türkçülüğü imparatorluğun ideolojisini oluşturan ve gittikçe zayıflayan Osmanlıcılık ve İttihat-ı İslam fikirlerinin yerini alacak bir psikolojik mefkure olarak düşünmektedir." (Karakaş, 2007: 203). Son noktada Türk ulusçuluğunun, Türkçülüğün kurucularından olan Yusuf Akçura ve Gökâlîp arasında da zamansal anlamda bir fark ortaya çıkmaktadır. Akçura'nın 1930 yılında Osmanlı milletinin ulusunun olanaksızlığından hareket edip, Türk ırkına dayalı Türkçülük anlayışını öne atması ile, Gökâlîp'in bu dönemlerdeki çok uluslu yaklaşımı varken, Akçura da Türk ırkına dayalı saf Türk ulusu perspektifi vardır. (Karakaş, 2007: 204) Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; Gökâlîp'te modernleşme karşısında takınılacak tutumla ilgili görüşlerin ortaya atılmasından sonra, milliyetçilik fikrinin kültürel değerlere bağlı ve hissi duygularla yaşanan bir anlayışta şekillenir. Turan fikriyle de bunun tüm Türkleri kucaklayan bir mefkure durumuna dönüşmesi gerektiği fikrini savunur. Akçura ile farklılaşan yönlerinin yanında iki düşünürün düşünce hayatında ortaya koyduğu

fikirler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik ve siyasal temellerini oluşturmada etkili olmuştur. Tan'ın bu konuda şu tespiti bu düşünürlerin etkilerinin günümüze kadar devam ettiğini de göstermektedir.

“Ziya Gökalp’ de görülen İslamlaşma vurgusu ve bilhassa Kürt, Türk beraberliğine özen gösterme gibi kuvvetli motifler Akçura da yoktu. Onun milliyetçilik anlayışı keskin ve Osmanlı toplumunun bünyesine göre fazla radikal milliyetçilikti. Gökalp’ in 1924 te erken ölümüyle Yusuf Akçura’ nın “etnik” vurgulu Türkçülük anlayışı baskın hale geldi. 1930 lar da son derece etkili oldu ve bu gelişim Kürt sorunu üzerinde olumsuz etkiler yaptı.”(Tan, 2011: 117).

Gerçekten de iki düşünür gerek Osmanlı son dönemi gerekse Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki etkileriyle merkez-çevre ilişkisinde, merkezin yönetsel anlayışının çevreye bakışının şekillenmesinde farklı etkileri olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ MERKEZİN MİLLİYETÇİLİK ALGISI VE ÇEVRENİN TEPKİSİ

1.TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULUŞ DÖNEMİ

Modernleşmenin proje olarak iki şekilde geliştiğini gördük. Bunlardan birincisi ekonomik sistemin sonucu olarak kapitalist yapının yayılma, genişleme istenci sonrasında kendi vasıtalarını kullanarak uyguladığı yöntem. İkincisi ise Geri kalmış ülkelerin, Batılı devletlerde her alanda ortaya çıkan üstünlüğü ve bu üstünlüğü yakalamada istekli olan yönelimleriyle ortaya çıkan süreç. Bu alanda yeni düşüncelerin etkisi altında kalarak, yönetici seçkinlerin bu ekonomik sistem için gerekli ticari ve toplumsal düzenlemeleri yaparak girdikleri bir modernleşme süreci olarak ta görülebilir. İkinci kısımda yer alan modernlik, Batı dışı toplumlara özgü geri kalmışlık duygusuyla ortaya çıkar. Osmanlı'da başlayarak daha sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'ne sirayet edecek modernleşme tipi daha çok ikinci tip diyebileceğimiz, devlet eliyle ve seçkinler aracılığıyla devam eden bir modernleşme çizgisinin benimsenmesiyle yürütülecektir. Osmanlı Devleti'nin 1.Dünya Savaşı'nda taraf olarak yer aldığı devletlerin de yenilmesiyle, savaştan yenik ayrılıyordu. Ve Mondros Ateşkes Mütarekesi ile bir anlamda Osmanlı devletinin tasfiyesinin sonuna gelindiği anlaşılıyordu. Tüm bu zor şartlarda geçmişten başlayarak devam eden modernleşme çabaları pek fazla sonuç vermese de Anadolu da yeni bir devlet kurmak ve yaşam kavgası sürdürmek için bir mücadeleye girişilmişti. Bu Kurtuluş Savaşı döneminde yer alan ve Anadolu'daki halkı örgütleyip bağımsızlık mücadelesine girişen seçkin kanadın çoğu, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi subaylardan oluşuyordu. Nilüfer Göle bağımsızlık savaşı sonrasında ortaya çıkan durumu değerlendirirken biraz daha farklı düşünmektedir. “ I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı imparatorluğu İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunanlıların işgali altındadır. Oysa o güne kadar çalışmalar Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl kurtarılacağıyla ilgiliydi. Ulusal kurtuluş mücadelesini yöneten Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin Jön Türkleri değil, Mustafa Kemal'dir.” (Göle, 2008: 85). Burada Göle'nin Osmanlı'nın tasfiyesi sonrasında ilk başta yürütülen Osmanlı'yı kurtarma ve modernleştirme politikalarında Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında yeni bir sürece girdiğini vurgular. Başta değinildiği gibi İttihat ve Terakki'nin de kendi içinde

farklı düşünen ve hareket eden unsurları vardı. Her zaman aynı ortak düşünce etrafında tam fikir birliği yaptıkları söylenemez. Türk ulusal direniş hareketinin önderi olma niteliğine sahip Mustafa Kemal'in, Osmanlı'nın son dönemlerinde İttihat ve Terakki Cemiyetinde Cemal Paşa grubuna yakın olduğu bilinmektedir. Özellikle Ali Fethi (Okyar) ile yakın ilişkilerinin olduğu, bu nedenle de Enver Paşa'nın rakibi Ali Fethi Bey olan ilişkiler nedeniyle, Enver Paşa ile olan ilişkiler de gergindi. Enver Paşa askeri lider olarak göz önüne çıkmaya başlayınca, Mustafa Kemal'i siyasal iktidar merkezinin dışına ittiği de belirtilebilir. (Zürcher, 2002: 214) Bu açıdan bakıldığında hareketin kendi içinde de bir çekişme içerisine girdiği de söylenebilir.

Bu durum Kurtuluş Savaşı'nın sürdürüldüğü yıllarda da gözlemlenmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın verildiği yıllarda Rusya'dan bu direniş hareketinde yer almak üzere Trabzon'dan Anadolu'ya girmeye çalışan Mustafa Suphi, geri dönmeye zorlanır. Fakat daha sonrasında bölgede bazı taraftarlarıyla birlikte Karadeniz'de boğdurulur. Enver Paşa'da Azerbaycan ve Rusya'dan aldığı destekle bir ordu kurarak Anadolu'ya girmek, milli mücadeleye katılmak ister. Fakat Ruslar ona gerekli para ve destek vermezler. Enver taraftar toplamada kendi şöhretine güvenip, Anadolu'ya tek başına gelmek ister. 30 Temmuz 1921' de Batum'dan Türk sınırına girmek istedi. Ama Türkiye'ye girişi kabul edilmedi. (Zürcher, 2010: 235-236). Bu noktada ortaya çıkan durum, Türkiye Cumhuriyeti için bağımsızlık savaşı verilirken dahi çekişme ve kopuklukların devam ettiğini göstermektedir. Merkezi seçkin kanat içinde farklı gruplar bu yıllarda çevre olarak nitelendirilen unsur halk kısmına yaklaşma eğilimi göstermişlerdir. Fakat kendi içlerinde çekişme varlığını devam ettirmektedir.

Bu noktada gerek savaş yılları ve sonrasında var olacak bu çekişme bir anlamda da Osmanlı'dan devralınmış ve süreklilik arz eden niteliğe dönüşmüştür. Her ne kadar yeni kurulan devletin artık geleneksel bağlarıyla Osmanlı'dan tamamen farklı yapıya sahip nitelikte olduğunu düşünen düşünürler olsa da. Süreklilik sergileyen durumlarında varlığından söz edilebilir. Osmanlı Devleti'nin yıkılışı veya tasfiyesi sonrasında yaşanan süreçlere ilişkin görüşlerde, sosyal bilimciler ve sosyologlar bir ikilik yaşamaktadırlar. Berkes'e göre Türkiye Cumhuriyeti'nde modernleşme süreci, gelenekten kopuşla başlayan bir süreç olarak görülür. Geleneğe dayanan Osmanlı toplum yapısında düzenin kaynağı değişme değil düzendir.

Değişme, ilerleme, evrim bozulma olarak algılanır. Bunlar dengeye yönelmiş anarşilerdir. Geleneksel düzende devam eden toplumsal yapıdaki aksaklıklar yalnızca ıslah yoluyla düzelebilir. Bu da yapının saf ve orijinal haline gelmesiyle mümkündür. Ama Osmanlı'da 17. yüzyıldan itibaren bu düzen anlayışına bağlı gelenekten koparak Batı modernliğinin motoru durumunda olan ilerlemeye gözünü çevirmiştir. Bu yeni yapıda gelenek ötekileşerek çeşitli sorunlar üreten geriliği temsil eden yapıya dönüşür. Modernlik mecburen kendi yanında kopmayı da getirecektir. Cumhuriyetin ilanı ile yeni kurulan devlet eski Osmanlı'dan bir kopuşu temsil eder. Berkes'e göre geride olan ve ilerici arasındaki ikilik mücadelesine dayalı bir sürecin varlığı, Cumhuriyet Türkiye'sinin temeliyle de derinleşmiştir. (Yıldırım, E. 2012: 87-89). Milli mücadelenin verilisinde ve sonrasında yapılan tüm çalışmalar, modernleşme adına, Batı'yı yakalama, ve geçmişten kopma şeklinde köklü değişiklikleri içermektedir. Bu durum var olan kopukluğun bir göstergesi olarak sayılabilir. Bu durum başka ikiliklerinde yaşanmasına sebep olmuştur. Örneğin Göle bu durumu "Batı'ya karşı ve Batı'nın yanında olmak" şeklinde tanımlar. Mustafa Kemal'e göre bağımsızlık ancak milli bir devletin kurulması ve yaşatılmasıyla mümkün olacaktır. Milli devlet Batı'ya karşı savaşılsa bile, bu şekilde Batı'nın değerlerini benimsemekle kurulur. Mustafa Kemal'e göre "çağdaşlık olarak da adlandırılan modernlik; kurulu devletin, Batı tarafından temsil edilen evrensel ilkelere uygun olarak "millileştirilmesidir." Cumhuriyetin kurulması her türlü yerel ve dinsel farklılıktan üstün olan bu evrenselliğin benimsenmesi anlamına gelir." (Göle, 2008: 85). Burada belirtilen modern devlet tasarımında Türkiye Cumhuriyeti, Batılı formlarda modernliğin evrenselliğine ve geçmişin, geleneğin reddine dayalı bir kurulum ilkesi merkezi seçkin yönetici elitler tarafından benimsenmiştir.

Yeni bir millet oluşturma düşüncesi Osmanlı'nın son dönemlerinde seçkin bürokrat yöneticiler ve aydınlar tarafından dillendiriliyordu. Osmanlı'da yönetici sınıf Batıcı ve Batılı tarzda yeniliklerin öncüsü durumunu koruyordu. Halka ise bayağı, sıradan, avam gözüyle bakma eğilimiyle, onu yönlendiren ve şekillendiren, şekle sokan özne durumunda kendisini görmekteydi. Millileştirme politikalarında seçkin kadro bu rolü yine kendisi üstlenecektir. Aslında bunun karşısında "Kendilerini savunmak durumunda olan kitleler daha fazla geleneksel ideolojiye sarılıyor." (Başkaya, 1997: 21). Dönüştürme ve şekillendirme karşı, değerlerine

sarılp değiştirme politikasına direnmesiyle Osmanlı'dan gelen ikilik Cumhuriyete de taşınmış oluyordu. Bir kopma varsa da bu durum Cumhuriyetin kuruluş yıllarında benimsenen ideolojiden kaynaklanıyordu.

Baykan Sezer'de kuruluş döneminden itibaren yeni Cumhuriyet'le gelen anlayışta Batılılaşmanın Osmanlı Doğu siyasetinden bir kopmayı ifade ettiği söylemektedir. Doğu siyasetinden kopma olarak Cumhuriyet modernliği bunu çok iyi şekilde temsil eder şeklinde ifadelendirir. Çünkü Cumhuriyet Batıcılığı Osmanlı eleştirisi ve reddiyesi üzerine inşa olmaktadır. Osmanlı olan her şey kötüdür. Cumhuriyet, bu kötülüklerden uzak durarak varlığını sürdürmektedir. Bu anlamda Cumhuriyet ile birlikte Batılılaşma anlayışında da yeni bir dönem başlamıştır. Osmanlı'nın tavsiyesi ile artık Batı tarzı bir devlet anlayışı benimsenmiştir. Bu anlamda Anadolu'nun Müslüman Türkleri Doğu'dan koparak Doğu'nun Batı ile uyuşabileceğini görev olarak üstlenmişlerdir. (Sezer, 1988: 202-203). Sezer yeni cumhuriyetin, Doğu'dan kopuş ve tamamen Batı'ya yönelişi temsil ettiğini belirtmektedir. Bu açıdan yeni yöneliş gereği, yeni siyaset ve yeni anlayışı, toplumun her alanına nüfus ettirebilmede, elit seçkinler üzerlerine düşeni yapmakla mükelleftir.

Cumhuriyetin kuruluşunda Osmanlı'dan devralınan bir devamlılığın olduğunu ileri süren yaklaşımlar, Türkiye Cumhuriyeti kurulmasında kopmalar kadar ağırlıklı devamlılıklarında olduğunu ileri sürmektedirler. Bu yaklaşım özellikle merkez-çevre paradigmasını, Osmanlı modernleşmesini ve toplum yapısına uyarlayan şerif Mardin'in devamında düşünölmektedir. Aynı paradigmayı Türkiye Cumhuriyetine de uyarlayan yaklaşım bu devamlılığa işaret eder. Mardin Batı'da merkezi devletleri yaratan merkezileşme süreci, merkezi güçlerle çevrenin özelliklerini yitirmeden yönetim erkinin bir parçası haline gelmeleri ile sağlandığını vurgular. Batı'da bu çok boyutlu karşı karşıya gelmeler sayesinde merkezi yapı şekillenir. Osmanlı'da başlayarak, Cumhuriyet döneminde de devam eden merkez-çevre arasındaki karşı karşıya gelmeler ise genelde tek boyutlu bir seyir izlemiştir. Bu tek boyutlu çatışma, Türk siyasetinin en önemli ve toplumsal kopukluğunu meydana getirmektedir. (Kaliber, 2004: 109). Bunu ortaya koyan Mardin'e göre cumhuriyetin yeni olarak ortaya koyduğu ideolojilerin arkasında belli bir toplumsal yapı bulunmaktadır. Bu var olan toplumsal yapı Osmanlı toplum yapısındaki

“Herschaff yönetim, statü toplum değerlerini ve halk kültürü ile aydınlar kültürünün iki ayrı kültür olarak, seçkinler düzeyinde devam eden davranışlar getirmiştir.” (Mardin, 2007: 144). Bu açıdan bakıldığında Osmanlı döneminde var olan aydın ya da seçkinler sınıfı, var olan kültürel geleneklerini Cumhuriyet dönemine geçtiği andan itibaren de taşımaya devam etmiştir. Var olan bu özelliğini tamamen değiştirip atmamıştır. Bu doğal ve olması gereken yöntemdir. Cumhuriyetin kuruluşu ve ilanı ile tamamen formatlanan ve yenilenen bir yapı beklenmesi aykırı karşılanmalıdır. Mardin bu yaklaşımı ile ilk modernliği bir kopuş olarak yorumlayan tezlere karşı, tam tersine modernliğin geleneğe dayanarak var olduğunu ve bütün modernleşme çabalarının arkasında bir toplumsal yapı olduğu fikrine de dikkat çekmektedir. Bu toplumsal yapı hemen bir günde, bir saat ya da bir yılda değişmeyen, önemli ölçüde süreklilikleri barındıran niteliktedir. Onun gözünde Cumhuriyet’in modernlik mirası, Osmanlı döneminin modernlik mirasıdır. (Yıldırım, E. 2012: 94).

Bir başka açıdan Türk ulus devletinin kurulmasına ilişkin görüşlerine bakıldığında, Türk modernleşmesinin sadece kopuşlar ya da süreklilikler söylemi içerisinde değil, bunların birbirine ilişkin geçişli ya da eş zamanlı var oluşlarını tahlil eden bir yaklaşımda sunar.

“Buna göre bir tasarım, bir tasavvur olarak kurguladığı toplumu inşa yolunda meşruiyetini, olmayan bir öze (modern bir ulus, ulusal kimlik, genel irade gibi) ontolojik bir nitelik kazandırarak, zaten varmış gibi yaptığı bu özün ideolojik yeniden üretimi üzerinden kurgulayan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti. Geçmişte kurulan bir süreklilikler ve kopuşlar ilişkisinin karmaşık gerilim ve tezahürlerini barındıran bir siyasal modernite projesi.” (Kaliber, 2004: 109-110).

Tek taraflı bir süreklilikten ziyade bu şekilde bir iç içelik, olguyu anlamada daha yardımcı olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir başka düşünür Halil İnalcık’ta bu kopukluk ve devamlılık ilişkisini beraber ele alan bir modernleşmeci yaklaşım belirler. Atatürk devrimleriyle kesinlikle bitmiş olanların yanında Osmanlı’dan devam eden kültür alanlarının varlığına işaret eder. Milli iradenin hâkim kılınması gerekir, Türk halkı olarak, yalnız kendi alın yazgısını kendi belirleyen iradeye sahip olacak niteliklere ulaşabilmelidir. Milli devlet ve eşit vatandaşlar oluşturma yolundaki adımlar kökten dönüşümü gerektirir. Devrim bir

anlamda da bu kopuşu ifade etmektedir. Süreklilik konusunda ise geleneksel alanda kültürel yapı bir anda değişmez. Onlar, hem sorunlarını hem de yaşayışlarını devam ettirirler. Sosyal yaşam alanının ürünü ve sosyalleşmenin aracısı olan kültürel aracılık rolünü devam ettirmektedir. (İnalçık, 1998: 13-14). İnalçık'da süreklilik ve kopukluk anlayışının beraber ele alınması gerektiği yönünde fikir ileri sürer.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma döneminde kurucu kadroların Osmanlı'daki bürokratik seçkin kadroların devamlılığı gibi bir özellik sunmaktadır. Devamında yapılan köklü değişiklik ve geçmişi yok sayan geleneksel yapıyı bir reddiye ile yeni modern ulus devlet oluşturma düşüncesinde izlenen politikalar, kopukluğu meydana çıkarmıştır. Çevre-merkez arasında var olan gerilim ve bu gerilimin artması, merkezin milliyetçi söylemlerle ortaya koyduğu ulusallaştırma politikaların uygulanma nedenleri ve buna bağlı olarak yürütülen siyaset sonucunda yeniden şekillenmiştir. Türkiye'de oluşan yeni milliyetçilik söylemlerinin de ortaya çıkmaya başlaması, bu dönemde şekillenme sürecine girmiştir. Yeni olan milliyetçilik fikri değil, bu fikirdeki dönüşümdü. Karakaş Türkçülük ve Türk milliyetçiliği çalışmasında, Türkçülük fikrinin dönüşümü, yeni bir ideolojiyle temsili noktasına gelmesinde Kurtuluş Savaşı'nın önemli rol üstlendiğini belirtir. Kurtuluş Savaşı'yla girişilen mücadele Türkçülük düşüncesinin yaşadığı en farklı değişimi ifade eder. Bu dönemdeki koşullarla, geçmişte var olan koşullar, farklılaşma içine girmiştir. Ve bu dönemde:

“Türkçülük bu koşullara eklenerek yepyeni bir içerik ve yapıya kavuşmuştur. Sözü ettiğimiz dönüşümle ortaya çıkan eklemlemeyi ifade eden engel, farklılaşma, imparatorluk ideolojisi olma adına üstünlük psikolojisinin ürettiği ihtiyacı karşılayan Türkçülüğün, Türklerin ulus devletler çağında Anadolu coğrafyası üzerinde teritoryal bir çerçevede Türk milliyetçiliğine dönüşmeye başlamasıdır.” (Karakaş, 2006b: 68).

Bu söylem Osmanlı sonrası Türk modernleşmesinin merkezine oturan ideolojinin yeni karakterini çizmede ve Anadolu sınırlarında bir ulus oluşturma fikriyle modernliğe ulaşma çabası ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı'dan devralınan önemli fikir akımlarından biriside milliyetçiliktir. Öncesinde son Jön Türk hareketi ile İttihat ve Terakkiye sirayet eden düşünce Misak-ı Milli meselesi ile Anadolu coğrafyasında belirlenen bir ideolojiye doğru dönüşmüştür. Bu fikir Cumhuriyetin ilanı ve yeni kurulan devletin de çizdiği

siyasetin ana yönünü oluşturmuştur. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında verilen kurtuluş mücadelesi döneminde yaşanan olaylar, kurucu ideolojisinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Mardin'in Cumhuriyet hem iç hem de dış çatışmalar içinde doğdu, son derece heterojen bir toplumsal yapı aynı zamanda varlığını sürdürüyordu. Bu devlet, zaman zaman silahlı mücadelelerin gerektiren Ermeni milliyetçiliği ve münferit isyanlar, daha sonrasında Kürt gailisi ile uğraşırken inşa edilmiştir. Bu durumda ister istemez Anadolu'nun da ilksel grup hatları temelinde bölüneceği korkusu yeni devlet kurucuları arasında güçlü bir eğilim oluşturduğunu, bu yaklaşım 1950'lerin sonrasına kadar Kemalist yaklaşımın gizli de olsa arka planını oluşturduğunu belirtmektedir. (Heper, 2006: 93). Bu durum milliyetçiliğin ve ulus-devlet oluşturma ideolojisinin arka fikri altyapısını anlatmada önemlidir. Bu yeni devletin modernleşmesinde belirlenen “egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete verilmesi” gibi uygulamalar, yeni geçişi ifade eder. Çaha bu egemenliğin devredileceği ve verileceği bir milletin olmayışından dolayı, yeni dönemin siyasetinin var olmayan, yani mevcut olan bir millet olmadığı için, bu millet bir anlamda da “Yaratılacak olan bir milleti” şeklinde yeni dönemin siyasal projesini tanımlar. Genel anlamda Atatürk, Çaha'ya göre bu milleti oluşturmak için büyük çaba sarf etmekteydi. Onun “Her tür kuvvet ve kudret kendi zatında menkul olan bir milleti uyandırmak ve rejimi bu millete dayandırmak istediğini anlıyoruz.” (Çaha, 2008: 71). Millilik söylemiyle yapılan her politikanın arkasında bu var olmayan milleti uyandırma ya da oluşturma gayreti görülebilir.

Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde devletçi seçkinler; Cumhuriyet dönemini ve onun ulus devletini Osmanlı İmparatorluğu ve siyasalinden kesin hatlarla ayıran, sınırlar inşa etme çabası içerisindedirler. Bir taraftan da siyasal modernite ve ulus inşası projesi olarak, Türk Batılılaşmasının politik, toplumsal, ekonomik, kültürel ve etik hudutlarını düzenleniyordu. Bu hem geçmişin yeniden kurulması aynı zamanda bugünün inşasının da koşullarını belirleyen yönüdür. (Kaliber, 2004: 110). Türk modernleşmesinde kuruluş paradigması bu temeller üzerine atılmıştır. Bu oluşan anlayış beraberinde çözümleri getirdiği gibi, bazı sorunlarında doğmasına neden olmuştur. Bu açıdan merkezde yer alan ve merkezi elinde tutan seçkin kanat ile çevresel kitle arasındaki kopukluk ve çatışmaların temelinde bu ulusu oluşturma süreci yer almaktadır. Bu konu ayrı bir başlık halinde ele alınacaktır.

1.1.MERKEZİN ULUS DEVLET OLUŞTURMA SÜRECİ

Ulus-devlet, ulus kavramı modern devletin en belirgin özelliği olarak sıralanır. Bu anlamda modern devlet ulus niteliğine sahip olmalıdır. Ulus-devlet 19. yüzyıldan başlayarak özellikle 20. yüzyılda meşruiyet kazanmış devlet şekli olarak karşımıza çıkar. Ulus-devlet modeli, milliyetçilikle aynı dönemde ortaya çıkmıştır. Bununla ulu-devlet ve milliyetçilik arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Ulus-devlet; Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkmıştır. Ulus, yeni bir dayanışma aracı olarak devletin meşruiyet zeminini din, kavim, krallık olmaktan çıkarıp, laik ve demokratik temeller üzerine kurmaya gayret etmiştir. Burada bireyler arasındaki ilişki karşılıklı ve eşit olarak, bütün bireylerin birbirini kabul görme isteğiyle ilişkilidir. Bu anlamda bireylerin eşitliği sağlanıp dayanışma ortaya çıkarılmaktadır. (Gündoğan, 2002: 196-197). Bu açıdan ulus-devlet modern zamanların siyasal anlamda vazgeçilmez bir oluşumu haline gelmiştir. Modern dönemde bireyler arasındaki bütünleşme, bu şekilde ulus söylemi üzerinden yürütülmektedir. Giddens’da benzer bir tespit de bulunur ve ‘ulus’ ile hem dahili devlet, hem de diğer devletler tarafından tepkisel olarak gözetilen, üniter bir yönetime konu olan, açıkça belirlenmiş bir bölge içerisinde var olan bir ortaklığı kasteder. Bu anlamda Giddens’a göre de modern devletin en belirgin özelliği ulus ve ulusçuluk söylemidir. (Giddens, 2005: 159). Ulus ya da millet Smith’e göre sınırları belli bir yurttaki siyasal topluluğun fertleri arasındaki yasal eşitliğin olduğu, halk arasında belli ortak değerlerin paylaşıldığı, çekirdek bir topluluğu ifade etmektedir. (Smith, 2010: 27). Bu ortak değer, belli yurt fikri, bütüncül yapı fikri, devlet ilişkisini ortaya çıkarmaktadır.

Bu açıdan genel bir değerlendirme yapan Habermas ulus-devlete ilişkin üç farklı yaklaşım sunar.Ulus-devlet’in ilk biçimi birbirinden ayrı yaşayan etnik grupların barışçıl yollarla, tek tek devletleşmesiyle değil, komşu bölgelere, soylara, alt kültürlerle, dil ve din topluluklarına sirayet etmesiyle şekillenmedir.. İkinci olarak, asimile edilmiş, baskı altına alınmış, ya da marjinalleşmiş alt halklar pahasına oluşmaktadır. Bu ulus devlet homojen bir devlet değil, yapay olarak oluşturulmaya çalışılan bir topluluktur. Son zamanlarda görülen ve son olarak ortaya çıkan ulus-devlet modeli ise etno-milliyetçi akımlarla şekillenen kanlı saflaştırma ile gerçekleştirilen, azınlıkların sürekli ve yeni baskılara maruz kalmalarıyla şekillenir.

(Gündoğan , 2002: 197). Bu ulus-devlet oluşum modelleri Batılı ve Batılı olmayan uygulamalar diye de ele alınabilir. Bir anlamda Batılı devletlerin oluşturduğu ulus-devlet işaretlenmiş sınırlarıyla bir bölge üzerinde idari tekel sürdüren, konumlarını ve iç-dış şiddet araçlarını kontrolünü sağlayan, bunu kullanan hükümet şekli biçimidir. (Giddens, 2005: 165). Batı dışı toplulukları, ulus-devleti oluşturma fikriyle hareket eden topluluklar olarak görebiliriz. Habermas'ın homojen toplum oluşurmada bütünleşme ve değer inşa etme sürecinde, ilk toplumsal yapıyı şekillendirme yönelimli ulus-devlet oluşturma süreci, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında uygulanmaya çalışılmıştır.

Türk ulus-devleti oluşturma süreci bu anlamda hem Anadolu'da salt bir egemen güç oluşturma yolu olarak görülürken, daha da alt mikro düzeyde parçalanma korkusuna bir alternatif politika olarak sunulmuştur. Aynı zamanda bu model, Batı modernliğine ulaşmada bir araç olarak görülüyordu. Gellner'in ifadesi ile:

“Türk eliti açık biçimde çok ilginç bir seçimle karşı karşıyaydı. Batılılaşma yolundaki Kemalist miras hem demokrasiyi hem de sekülerliği içeriyordu. Bunun altında yatan tümevarım şöyleydi: Batı seküler ve demokratiktir. Batı güçlüdür. Bizde güçlü olmalıyız. Güçlü olmak için demokratik olmak zorundayız.” (Gellner, 2012b: 117).

Bu ifade gerçekten de Batı tarzı bir modernleşmede izlenen yolun nasıl çizildiğini gösteriyordu. Seküler, demokratik ama en önemlisi ulusal ve ulus temeline dayalı bir devlet yapısı. Bunu iyi bir şekilde ortaya koyan bir başka tespit şu şekildedir. Osmanlı'nın en son unsuru olarak gelişen Türk milliyetçiliği savunmacı ve gönülsüz bir milliyetçilik olarak ortaya çıkmıştır. Bu şekilde ortaya çıksa da dönemin kozmopolitik imparatorluk yapısı içerisinde, Türk milliyetçiliğinin ve sonrasında devletin siyasetini belirleyecektir. Ziya Gökalp'in “Bu devlete bir millet lazım” aforizmasında ifadesini bulan bir uluslaşma süreci, yeni bir ulus gerektiği fikri, bunun en güzel ifadesidir. (Aktar, 2002: 77). Bu çerçeveden bakıldığında Modern Türkiye olarak tanımlanacak yeni devletle, Batılı devletlerin teşkil ettiği ulus yapılarına benzer bir yapı bulunmamaktadır. Seküler anlamda bir yapının oluşmasında İşlami ve ümmetçi yapının engeli varken, kozmopolitik imparatorluk mirası da bu ulus oluşturma sürecinin engelleyicisi durumundadır. Cumhuriyetçi seçkinlerin ulus yaratma idealleri, modern devletin yeni ideolojisi durumundadır.

Ulus yaratmak mecburiyetindeki cumhuriyetçi seçkinler, kendilerine alacakları iki model arasında tercih yapmaları gerekmektedir. Hukuksal ve evrenselci bir Fransız modeliyle, kalıtımsal, tarihsel ve kültüralist Alman modeli. Ortaya çıkan modelin özelliği Fransız ulus anlayışı ve Almanların yaptığı tarzda emperyalizme karşı, kalıtımsal, tarihsel ve kültüralist bir ulus teorisi kavramsallaştırmaya ve oluşturmaya çalışmışlardır. İmparatorluk ve İslam evrenselliği arasında sıkışıp kalan, yok olma düzeyine gelen, Türk farklılığını, uyandırma yolunu seçmişlerdir. (Aktar, 2002: 78). Burada ulus-devlet oluşturmada belirlenen yol, Anadolu coğrafyasında Türk milletini esas alan yapıda, seküler dünya görüşüne uygun, bir ulus oluşturma fikridir. Bu fikir Cumhuriyetin ilk yıllarında belirlenmiştir. Türk milliyetçiliğinin bu anlamda farklılaşarak ve bir anlamda da merkeze oturmaya başlaması bu fikrin alt yapısının neticesidir. Çevresel anlamda farklı milliyetçilikler bu tarihten itibaren merkezle kopukluk içine girerek, kendi alt milliyetçiliklerini oluşturmaya başlayacaktır. Ulus oluşturmada kültürel bir yakınlık ve tarihsel bir yakınlık kurulmak istenmesi, bu farklı etnik toplulukları merkezi bir ulus içerisinde kaynaştırma düşüncesidir. Heper bu durumu ifade ederken “Atatürk ülkenin çeşitli unsurları arasındaki uzun tarihsel birlikteliğin, bir ulusun ortaya çıkmasına yol açacağını düşünmüştür.” (Heper, 2010: 136). Şeklinde ifadelendirir. Bu anlayışın geçmişi Osmanlı’yı reddetmekle birlikte, onun oluşturduğu toplumsal uzlaşma zemininden, yeni bir toplumsal uzlaşma oluşturmaya çalışma olarak nitelendirilebilir.

Hotham’ın “Anadolu Mozaigi” tezi Atatürk’ün var olan halklardan bir tarihsel yakınlık ve kültürel yakınlık kurarak, ulus oluşturma düşüncesiyle paralellik göstermektedir. 1920’li yıllarda merkezi temsil eden bu anlayış, bir anlamda milliyetçilik fikrinin de görünürde hiçbir topluluğu dışlamayan yapıda olduğunu göstermektedir. Kuruluş yılları ve Kurtuluş Savaşı süresinde, bu yönlü bir siyaset izlenmiştir. Hem Müslüman unsurları farklı etnik kökenlerine rağmen bir topluluk uzlaşması oluşturma düşüncesi, merkezi yapıda benimsenen politik ideolojidir. Bu dönemde ulus fikri düşüncesinden bahsedilse de, henüz gerçekten bir ulus haline gelmemiş bu unsurların da farkındaydılar. Bunun için bir taraftan ulusun varlığından söz edilirken, bir taraftan da farklı unsurların paylaştıkları hususlar pekiştirilmeye, bu farklı hususların içselleştirilebileceği umuduyla, ortak ülkü, değer ve tutumlara atıfta bulunarak, açıklık getirilmeye çalışılıyordu. Vatanperverlik ve vatanseverlik

vurguları ön plana çıkartılıyordu. (Heper, 2010: 137). Bu ulus oluşturma düşüncesi ilk dönemde hafif, etkili olmayan, ya da politik anlamda dışlayıcı değil kuşatıcı bir mana taşımaktaydı. Kurtuluş Savaşı sonrasında hızlanan ve daha radikalleşen bir merkez ortaya çıkmıştır. Bu da iki yön arasındaki merkezin çevreye yaklaşmasını sona erdirip, aradaki kopukluğun artmasına neden olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında belirlenen Fransız modeli bir ulus oluşturma düşüncesi, var olan imkansızlıklar içerisinde fikir olarak sunulabilecek en etkili çözümdür. Fakat uyguladıkça çözümün ne denli karmaşık, uygulamada sorunlu olduğu da görülmeye başlamıştır. Bunu da ilk anlamda geçmişle değil, geleceğe yönelik beklentilerle, Türk ulus kimliğini kabul eden herkesi Türk kabul eden anlayış benimsenir. Yerellikten sıyrılmış, evrensel değerlerle bezenmiş bir toplum oluşturma düşüncesi benimsenmiştir. Bu uygar Türk ulusu oluşturma fikri, marazi biçimde, geleneksel ve yerel farklılıklar reddetmesinden dolayı, dahil olduğu evrensel uygarlık simgelerinin içselleştirilememesi gibi sorunları doğurmuştur. Bu yerel göndermelerin reddedilmesi, ulusun bir meşruiyet zemini oluşturmasında sıkıntıları ortaya çıkarmıştır. (Aktar, 2002: 79). Ziya Gökalp'in de etkisiyle benimsenen Fransız modeli modernleşme ve ulus devlet oluşturma yöntemi, Osmanlı'dan miras kalan dağınık ve bölük pörçük yapıyı tamamen heterojen yapıya sahip toplumu dönüştürmek istemiştir. Cumhuriyet dönemi, artık bu kurumsal yapıların inşası ile şekillenecektir. Buna yönelik seçkin bürokratik, askeri elitler, toplumu inşa etmede de büyük sembollerde üretmişlerdir. (Yıldırım, E. 2012: 99) Bakıldığında Cumhuriyetin kuruluş dönemi ve hemen sonrasında oluşturulmak istenen bu ulus-devlet modeli, Kurtuluş Savaşı sırasında yaklaşan merkez-çevre ilişkisini, ilerleyen dönemde uzaklaşmaya dönüşmesini sağlamıştır. Benimsenen milliyetçilik fikri, bunu körükleyecek, kurulmaya çalışılan yeni toplumsal uzlaşma problemlerini çözme noktasındaki adımlar günümüze kadar çözülemeyen sarmal bir problem haline gelecektir.

1.2. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA MİLLİYETÇİLİK

Mustafa Kemal'in önderliğinde giderek güç kazanan, işgalden kurtulma düşüncesi, Kurtuluş Savaşı'nın verilmesi ile sonuçlandı 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile başlayan tek parti dönemi olarak da bilinen dönemde yeni bir siyasal çizgi izlenmiştir. Farklı dünya konjonktürünün etkisiyle ve kurucu kadroların ideolojik yaklaşımı ile milliyetçi çizgi izlenmiştir. Her dönemin farklı değerlendirmesini yapmak bu anlamda daha doğru bir yaklaşım ortaya koyacaktır. Cumhuriyet döneminin fikir akımlarının çoğu şu kaynaktan beslenmektedir. Osmanlı modernleşme süreci ve bu sürecin ortaya çıkarttığı siyasi ideolojik çelişkiler Cumhuriyet dönemini etkilemiştir. Osmanlı modernleşme fikri yapısından beslenen pek çok siyasal hareketten özellikle İttihat ve Terakki, ideolojik ve siyasal mirası ile önemli bir yer tutmaktadır. İttihat ve Terakki kendisinden sonraki dönemde Türk milliyetçilerinin dayanacağı temelleri tanımlamıştır. Büyük Millet Meclisi açılmamışken işgale karşı ortaya çıkan Kuvayı Milliye hareketleri, bir anlamda yerel İttihat ve Terakki örgütlenmeleri olarak karşımıza çıkar. Bu yapılar milli nitelik taşıyan ve milliyetçi fikir ideolojisi ile hareket eden ilk oluşumlardır. (Göktürk, 2002: 104-105).

Bu açıdan bakıldığında milliyetçilik fikirlerinin özellikle Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde Osmanlı mirası önemli rol oynamaktadır. Kendi içinde de farklı milliyetçilik anlayışlarına sahip olan bu hareket, zaman içerisinde de giderek farklılaşan siyasette gütmüştür. İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden Enver Paşa'nın Turancı anlayışı, serüvenciliği dışında Türk modernleşme hareketi genelde ısrarcı ve etnik milliyetçiliğe uzak durmaya çalışmıştır. Kurtuluş Savaşı ve sonrasında izlenen milliyetçilik anlayışı merkezin Turancılığa sırtını döndüğünü gösterir. (Gellner, 2012b: 125). Bu durumun genelde ortaya çıkışında dönemin şartlarının da etkili olduğu söylenebilir. Baskın Oran'a göre milli mücadele döneminde iletişim ve ulaşımda yaşanan zorluklar, silah ve paraya duyulan şiddetli ihtiyaç, iç isyanlar ve rakip ideolojilerin varlığı gibi şartlar göz önünde bulundurulduğunda, Anadolu'da yürütülecek milli mücadelenin zorluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu zorluk ulusçu seçkinleri dini ve etnik açıdan çoğulcu bir yaklaşım benimsemeye itmiştir. (Yıldız, 2010: 99). Milliyetçilik anlayışının bu dönemde salt

ırkçı yapıdan ziyade bu şekilde yumuşatılmış ve kapsayıcı bir yönelişle ortaya çıkışını anlamamızda bu tespit önemli rol oynar.

Milli mücadele yıllarında Cumhuriyetin kurucu kadroları dini içerikli konuşmalarla, kapsayıcı yönü geniş tutmaya çalışmışlardır. Bu dönemde halk içinde ulusal bir bilinç oluşmadığı için, Ümmetçilik fikri etrafında birleştiren, bir dini bütünleşme söz konusuydu. Hem Pan-Türkçü, hem Pan-İslamcı muhalefeti geriletme amacıyla Mustafa Kemal ve kadrosu için dinin araçsal kullanımı daha rasyonel bir seçenektir. Milli mücadelenin muharrik gücünü oluşturan Türk, Kürt, Çerkez ve Lazların oluşturduğu etnik koalisyonun temelini, İslami bağlam oluşturmuştur. Gayrimüslimler işgal güçleriyle iş birliği yaptığı için bu oluşumda yer alamamıştır. (Yıldız, 2010: 101). Büyük millet meclisinde içinde bulunduğu bu dönemin Türk milliyetçiliğinin genel özelliği; Anadolu sınırlarını kapsayan teritoryal, Misak-ı Milli'yi temel alan, Pan-İslamist ya da Pan-Turanist eğilimlere denk düşmeyen yapıdadır. Bu dönem milliyetçiliği İslamiyet'e Türk milliyetçiliğinin kurucu bir ögesi olmaktan çok, dönemselsel bir taktik aracı olarak yaklaşan bakış açısına sahiptir. Kurtuluş savaşı yıllarında güdülen bu araçsal siyaset, Mustafa Kemal'in liderliği uluslararası alanda güçlendikçe, bir devrim hareketi olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Anti Emperyalist harekete karşı Osmanlı'yı kurtarma adına izlenen siyaset, Kurtuluş Savaşı sonrasında yeni bir sürece girecektir. Bir gecede ulusal sınırlar içerisinde bağımsız ve egemenlik hedefi, ulus-devlet kurulmasına, devletin resmi ideolojisinin ise İslamiyet yerine laikliğin aldığı bir formülasyona dönüşmüştür. Bu toplumsal ne siyasal alanda kopuşu da beraberinde getirmiştir. Yunanlılara karşı kazanılan zafer sonrasında Mustafa Kemal liderliğinde İttihat ve Terakkinin bir biçimde mahkum olduğu "milliyetçi ve Müslüman" formülasyonundan, "laik ve milliyetçi" formülüne geçilmiştir. (Göktürk, 2002: 113-114). Artık bu dönemden sonra yeni bir milliyetçilik yönelimi görülmektedir. Cumhuriyet rejiminin uygulamaya koyduğu milliyetçiliğin amacı sadece sanayileşme ve iktisadi kalkınma gibi modernleşmenin araçsal yönü ile ilgili olmayıp, medeni Batı'lı modern vatandaşlar yaratılması amacını da gütmekteydi. Bu Lewis'in de ifadesiyle Türk milliyetçiliği gittikçe bütün bir toplumu bir medeniyetten bir başka medeniyete taşımak için girişilen bilinçli ve kapsamlı bir çabaya dönüştü. (Akman, 2002: 84-85).

Burada milliyetçilik anlayışı artık Türkçülük eksenli yaklaşımla merkeze tamamen yerleşme çabası içine girdi.

Yeni ortaya çıkan bir ulus oluşturma çabası ekseninde şekillenen milliyetçilik anlayışı, Türkçülük hareketiyle eklenerek, Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasi bir projesi haline geldi. Bu aynı zamanda Türk ulusal kimliğinin entelektüel anlamda şekillenmesinde rol oynayan Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in görüşleri Cumhuriyetle birlikte merkeze yerleşmiştir. Ayrıca bu dönem Türk ulusunun yeniden inşa edilmesinde oturacağı toplumsal meşruiyet zeminin oluşturmada yeni aramalar ortaya çıkmıştır. Gökalp'in geliştirdiği kültür uygarlık ayrımı hem Osmanlı döneminde, aynı zamanda yeni kurulan devletin kuruluş aşamasında Batılılaşmayı savunmak ve Osmanlı'yı inkar siyasetinde başvurulan yöntem olmuştur. Gökalp'te ki uygarlığı yakalayarak kültürel yapıdaki Türklüğü yaşatma, aynı zamanda İslami öğenin de toplumda yaşatılmasını gerekli kılıyordu. Seküler bir modernleşme çizgisi çizen Cumhuriyet elitlerin yönelimi Gökalp çizgisinden uzaklaşarak, Batılılaşma çizgisinin yeni seyrinin anti İslam, anti Osmanlı ve anti Sovyet (Sosyalizm) temeline kaymasına neden oldu. Akçura'nın önerdiği Türkçülük fikri, Cumhuriyet'in kesin siyasi seçimi olarak, resmi ideoloji durumuna geldi. (Karakas, 2006a: 146-147). Bundan sonra yapılan iş yeni ideolojiye göre belirlenecek kurallar çerçevesinde yeni kurumların ve yeni toplumun inşasını sürdürmektir. Türk milliyetçiliği şeklinde ortaya çıkan yeni süreçte amaç, Türkiye Cumhuriyeti'nin halkını hem ruhen, hem de şeklen modern ve medeni hale getirmektir. Bu anlamda yeni Kemalist milliyetçilik olarak ta tanımlanan bu dönem, bir yandan Osmanlı üst kültürünü reddetmek üzerine kurulurken, bir anlamda merkeze yerleşerek 'çevre'nin kültürünü kullanarak, milli kültür inşa etme olasılığına soğuk bakmıştır. Özgün bir ulusal kimliği temellendirme noktasında kullanılacak gelenek reddedildiği için, modernleşmeci yönü topyekun yapma, yeniden inşa etme fikri ile benimsenmiştir.(Akman, 2002: 80). Bu fikirle birlikte ortaya çıkan milliyetçilik anlayışı, İslam'ın kuşatıcı unsurundan uzaklaşarak, etnik temele kaymıştır. Aynı zamanda farklı etnik unsurları Türk kimliği altında eritme politikası karşısında, farklı milliyetçilikler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte merkezin geleneği dışlaması ve makbul vatandaş yaratma ideolojisi, vatandaş olarak çevrede yer alan, ortak etnik yapıya sahip Türk unsurların, merkezden farklı milliyetçilik anlayışının şekillenmesine sebep olmuştur. Mevcut dönemden sonra

başlayan Kürt isyanları, sonrasında tek parti karşısında muhalefet oluşturmaya yönelik meclis içi karşıt grupların varlığının artması, benimsenen yeni ideoloji ve sonrasında yapılan uygulamalara tepkisel hareket olarak görülebilir.

Bu süreçte Mustafa Kemal ve Cumhuriyet'in kurucu elitlerinin söylemlerindeki değişimde, yeni Türkçülük ve milliyetçilik fikrinin yönünü göstermede önemlidir. Mustafa Kemal'in "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir. Dünyada ve yeryüzünde ondan daha büyük, ondan daha eski, ondan daha temiz bir millet yoktur. Ve bütün insanlık tarihinde de görülmemiştir." (Kaplan, 1999: 136). Bu söylenenlerle Kemalist milliyetçilik diğer seçkinler tarafından da benimsenip, ideolojik olarak devlet yönetiminde ve siyasetinde uygulanmıştır. Dönemin Cumhuriyet Halk Partisi ideologlarından Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un bir konuşmasındaki şu sözleri geline ve benimsenen anlayışı ortaya koymada önemlidir. "Bu fırka bugüne kadar yaptıkları ile esasen efendi olan Türk milletine mevkini iade etti. Benim fikrim, kanaatim şudur ki dost da, düşman da dinlesin ki, bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır." (Kaplan, 1999: 136). Geline benimsenen Türkçülük anlayışının milliyetçi çizgisi Kurtuluş döneminden tamamen farklılaşmış görünmektedir.

Devletçi elitlerin elinde milliyetçilik modernleşmeyi gerçekleştirmek için kullanılan bir araçtı. Bu anlamda milliyetçilik modernleşme ideolojisi rolüyle birlikte, Türkiye'nin ulus-devlet modeline uyması için benimsenmiştir. Türkiye'de milli devlet milleti olmadan oluşmuştur. Bir milleti yaratma projesinde milletin kültürel özgünlük çerçevesinde oluşmasına yardımcı olarak, yerel ve geleneksel unsurların katılımı yerine, bunların dışlanması ve kültürel anlamda reformların amaca uygun hayata geçirilmesi politikası izlenmiştir. (Akman, 2002: 89). Bu şekilde bir yol çizen milliyetçilik anlayışına kavrayabilmek için dönemin reform ve devrim hareketlerinin içeriğine bakmak yararlı olacaktır.

Mustafa Kemal'in yeni kurulan devleti Batı medeniyeti ölçeğinde "Muasır medeniyet" düzeyine çıkarmak için giriştiği devrimleri sıralayarak milliyetçilik ve modernlik ilişkisini daha iyi kavrayabiliriz. Öncelikle Hilafet ve Saltanatın ayrılarak Saltanatın 1 Kasım 1922'de kaldırılması, devamında 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı, devamında 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat eğitimde birliğin sağlanması,8

Nisan 1924'te Ser-iye Mahkemelerin kapatılması, 2 Eylül 1925'te Tekke ve Zaviyelerin kapatılması 26 Aralık 1925'te uluslar arası takvimin kabulü, 17 Şubat 1926'da Türk Medeni Kanununun kabulü, 10 Nisan 1928'de "Türkiye devletinin dini İslam dır." ibaresinin anayasadan kaldırılması, 24 Mayıs 1928'de de uluslararası rakamların kabulü,1 Kasım 1928'de Türk harflerinin kabulü, 4 Aralık 1928 Ali İktisat Meclisinin açılması, 1 Eylül 1929 Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda Arapça ve Farsça eğitiminin kaldırılması,3 Nisan 1939'da Kadınlarda Seçme ve Seçilme hakkının verilmesi,15 Nisan 1931'de Türk Tarih Tetkik Cemiyetinin kurulması, 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurulması, 21 Haziran 1934'te Soyadı Kanununun kabulü, 5 Aralık 1934'te Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının verilmesi, 5 Şubat 1937'de Altı Ok olarak bilinen anayasaya konulması. (Şen, 2008: 301-302) Bakıldığında tamamen elitler tarafından Batı'ya karşı verilen mücadeleye rağmen, Batı'lı olma yolunda, Batı tarzı modernleşme çizgisinde, egemenliği halka dayalı bir sistemde, milliyetçilik esaslı bir modernlikle ulus oluşturmaya yönelik benimsenen politikaların uygulanmasını görmekteyiz. İlk başta atılan temeller üzerine, yeni oluşturulan kurumlar, etnik kökene kayan milliyetçilik çizgisi göze çarpmaktadır. Akman zamanla modernleşme çizgisinin bu şekilde etnik milliyetçi çizgiye kaymasını Batı ile girişilen bağımsızlık mücadelesine bağlamaktadır. "Türkiye'de doğrudan sömürgeleştirme olmaması, modernleşme (Ya da Batılılaşma) projesinin etkin bir şekilde yürütülmesine olanak sağlamıştır. Ancak Batı ile girişilen bağımsızlık mücadelesi, etkin milliyetçiliğinde, Türk milliyetçiliğinin hamurunda yer edinmesini sağlamıştır". (Akman, 2002: 83) Cumhuriyet döneminde, Kurtuluş Savaşı döneminde var olan kapsayıcı anlayış Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yeni bir yöne girerek, 1930 yıllarda ve II. Dünya Savaşı döneminde tamamen merkeze yerleşen, hakim olan anlayış, etnik milliyetçi çizgiye kaymıştır. Burada Kemal Atatürk'ün, laik ve Batılılaşmacı milliyetçiliğinin temelini oluşturan, Anadolu dışı irredentizmi kırılmış, bir Türk milliyetçiliği idealdir. Aslında Kemalist Milliyetçilik İslam'ı ve Osmanlı'yı reddederek Anadolu Türklerinin oluşturduğu etnik milliyete dayalı, bir oluşuma gitme çabası içerisindedir. Bu çaba milli ve kültürel kimlikte bir bütünleşmeyi öngörmektedir. Oysa son dönemde Kemalistler Türklerin kökenini Orta Asya'ya Oğuz Han'a uzanan bozulmamış soylarına, arılanmış dillerine (Güneş dil teorisi) dayanarak, zoraki mitler, anılar, değer ve

semboller tedarik etmek istediler. (Smith, 2010: 164). Bu yerel odakların İslam ve geleneksel kültüründen kopmada isteksizlikleriyle karşı karşıya kalınca, merkez-çevre gerilimi milliyetçilik üzerinden bu yıllarda daha da derinleşti. Atatürk'ün arzusuyla kurulan Türk Tarih, Türk Dil , Dil ve Tarih Coğrafya Fakülteleri devletin ideolojisi olarak da bilinen, Türk milliyetçiliğinin düşünsel ve teorik temellerini oluşturacak kurumlar şeklinde tasarlanmıştır. (Karakaş, 2006b: 70). Bu konuda merkezin yürüttüğü etnik milliyetçi anlayışı, bilimsel açıdan destekleyici çalışmalar oluşturmaya ayrıca değinmek gerekir. Çünkü yeni kurulan devlete yeni bir millet lazım diyen Gökalp'in ideolojisinin etkileri halen varlığını devam ettirmekte ve kurumların oluşumunu da etkilemektedir.

1.3.MERKEZİN MİLLİYETÇİLİK POLİTİKALARI VE KURUMSALLAŞMA ÇABALARI

Osmanlı devletinin son dönemlerinde merkeze yerleşmeye başlayan İttihat ve Terakki yapıları siyaset alanında söz sahibi olmuştu. Bu yapının siyasete etkisi Cumhuriyet dönemine de görülebilir. Kendi içinde devamlılık arz edecek uygulamaların varlığı günümüzde devam edecektir. Osmanlı'daki merkezi bürokratik askeri yapının modernleşme çabalarındaki rolü, daha sonrasında sivil bürokrat aydınlara doğru kaymıştır. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde askeri yapının toplumsal alandaki etkisi tekrar artmıştır. Bu değişmelere ve politik ideolojik yaklaşımlardaki farklılaşmaya rağmen, Fransa modeli bir aydınlanma ve modernleşme çizgisi benimsenmiştir. Bu yüzden Osmanlı'da var olan ve kurumları değiştirmede rol oynayan merkezi bürokratlar hareketi, Cumhuriyet döneminde kurumların yanında, toplumu ve var olan bireyleri değiştirmeye, şekillendirmeye, ulus yapısı oluşturmaya yönelik uygulamalara girişmiştir. Bu yapı merkeze yerleşip, kendi içerisinde oluşacak ve çevreden gelecek muhalefetine kırılmasına yönelik, planlı ve sistemli bir reform hareketi izlenmiştir. Bu reform hareketlerinin seyrinde milliyetçilik temel alınmıştır. Türkçülük anlayışı ise savaş yıllarında İslam sentezine dayalı bir görünüm izlemiştir. Daha sonraki dönemde, makbul vatandaş oluşturmaya yönelik çalışmalar takip edilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı yıllarda artan ırkçı söylemlerle, bu milliyetçilik anlayışı etnik bir temele kaymaya başlamıştır. Bu dönemde merkezi yapının oluşturmaya çalıştığı makbul vatandaş profiline uygun ulus inşasında, oluşturulan kurumlar ve yapılan çalışmaların önemli etkisi vardır.

Milli Eğitim sisteminde ve askeri kurumlarda bu çalışmalar başlamıştır. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi kurumlarında varlığı ile bu çalışmalar en üst seviyede uygulanmaya devam edilmiştir. Mevcut ideolojik milliyetçilik anlayışına uygun modernliği yakalamanın tek yolunun, vatandaşı makbul ölçülere getirme ve evrensel değerlerde bir toplum oluşturma gayretlerinin, bu kurumlar aracılığıyla oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir.

Anayasal sistemin kabulü sonrasında yapılan bu vatandaş ve Türk kimliği tanımlamaları, ilk kurumsal çalışma örnekleri olarak karşımıza çıkar. Türkiye Devleti olarak isimlendirilen devletin yurttaş veya vatandaşlarının temel ekseninin kurucu unsur olarak nasıl tanımlanacağı görüşü tartışmalara neden olmuştur. Tartışmalardan sonra ırk, din, ayrımı gözetmeden anayasal Türklük olarak belirlenen bir yaklaşım benimsenmiştir. Burada “milli kimliğe bağlı olarak tanımlanan vatandaşlık, istenen özelliklerin taşınması, edinilmesi şartını içeren militan bir vatandaşlık halini almıştır.” (Şen, 2008: 498). Anayasal tanımlamadan ayrı olarak ortaya çıkan bu vatandaş profili, başta Milli Eğitim kurumları olmak üzere her türlü kurumun katkısıyla oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu şekillendirici yönelim içerisinde davranmaya iten sebeplerin başında, geçmişte yatan travmalar başrol oynamaktadır. “Yeni Türkiye’yi kurma coşkusu ve iyimserliği, beka kaygısının tortusu yanında imparatorluğu kaybetmenin travması da bilinç aşağı itiyordu.” (Bora, 2009: 348). Oluşturulacak millet profilinin aceleciliği, Bora’nın da belirttiği şekilde yaşanan travmalara bağlıdır. Cumhuriyetçi seçkinler, bir an önce millet temelli, ulus-devlet oluşturmada, milli kimliği ön plana çıkaran uygulamaların başlatılmasını hızlandırıyorlardı. Füsun Üstel, bu siyasal seçkinler tarafından inşa edilmek istenen medeni yurttaş profilini belirlerken, sivil anlamda bir yurttaş değil “militan yurttaş” şeklinde tanımlar. Bu militan yurttaş ise üç prensip üzerine inşa edilebilir. 1. Vatanseverlik (Yurtseverlik) 2. Vatandaşlık vazifelerini bilme 3. Tehlike ve düşman motifi. Tehlike ve düşman motifinde her an tehlikelerle karşı karşıya kalmanın vermiş olduğu bir bağlılık duygusuna sahip olmanın sağlanması amaçlanmaktadır. (Üstel, 2002: 277). Yapılacak çalışmaları anlamada bu proje önemli yer tutmaktadır. Geçmişin acı tecrübesi, geleceğe yönelik kaygı ve bu kaygıdan hareketle idealize edilmiş bir toplum oluşturma ideolojisi, bu dönemin genel özelliğidir. Bu amaçla Cumhuriyetçi seçkinler, Fransız modelini uyarlamak amacıyla model almışlardır.

Bunun içinde gerekli çalışmalara başladılar. Fakat Alman milliyetçiliğinin etkisi ile de geçmişe vurgu yapmışlardır. Aynı zamanda evrensel değerlere sahip olduğunu gösterebilmek amacıyla, kadim bir topluluk bilinci oluşturmaya yönelik politikalarıyla da Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi kurumlar oluşturmuşlardır. Kurtuluş Savaşı sonrasında diğer etnik grupların, bu dönemde uygulanan siyasal politikalarından hoşnutsuzluğu ile ortaya çıkan Kürt ayaklanmaları, çevrenin merkez karşısındaki tepkisi olarak okunabilir. Merkezin benimsediği milliyetçilik anlayışını yaşatmak ve temellendirmek için oluşturduğu iki kurum, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'na ayrı alt başlık halinde bakmak daha yararlı olacaktır.

1.3.1. Türk Tarih Kurumu

Yeni oluşan ve kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin genel felsefesinde Batı modernliğini yakalama arzusu yatmaktaydı. Cumhuriyetçi kadroların genel analizinde bunu yapabilmek için Batı'da ki gibi seküler ve ulus modelli bir devlet oluşturmak gerekir fikri benimsenmişti. Bu doğrultuda İslam'ın geleneksel değerleri etrafında kaybolmaya yüz tutan Türk kimliğini çıkartmak amacıyla, öncelikle dini unsurların reddine yönelik uygulamalar yürütüldü.

“Türk ulusal kimliğinin Kemalist inşasında Cumhuriyetçi tanımın hakim veçhesini vatandaşlık yolunda Türkiye Cumhuriyetine bağlı olan ve Türk dilini kültürünü ve milli idealini benimseyen herkes Türk'tür. ”Şeklindeki kısmen hukuki fakat büyük ölçüde siyasi tanımına dayanan tekilci-yekpare Türklük anlayışı oluşturur. Cumhuriyetçi tanım esas itibariyle 1924' teki “yıkım” reformlarından sonra öne çıkmıştır ve eski dini tanımdan radikal bir kopuşu temsil eder. İslam'ın Türk siyasi sistemiyle ilişkisinin kesilmesi ve 10 Nisan 1928 de devlet dini olmaktan çıkarılması Türklüğün sınırlarının yeniden çizilmesi gereğini beraberinde getirmiştir.”(Yıldız, 2010: 139)

Yıldız'ında belirttiği gibi İslami unsurların koparılması öncelikli olarak Osmanlı'dan da kopuşu temsil etmekteydi. Yeni süreçte ve devamında gayrimüslim unsurlar mübadele ile azaltılırken, geriye kalan Müslüman farklı etnik grupların da yukarıda uyan tanım gereğince kendini Türk hissetmesi sağlanacaktır. Bu merkezin yeni milliyetçilik anlayışı Osmanlı'dan kopmayla birlikte İslam öncesi unsurlara Türk varlığına işaret edecek kadim bir ırk olduğu fikrini pekiştirecektir. Aynı zamanda Batılılar tarafından hor görülen, aşağı ırk olarak addedilen Türklerin, tekrar

konumlarını sağlamlaştırılmaları gerekmektedir. Bunun için yapılacak antropolojik çalışmalar ve bilimsel çalışmalar cevap niteliğinde olacaktır.

Ziya Gökalp'in ortak kültür anlayışlı ve İslami unsurları içinde barındıran Türkçülük anlayışından farklı olarak, Mustafa Kemal Atatürk ortak kültürün kaynağını İslamiyet'te arama yerine İslam dışı geçmişe yönelme eğilimi sergiledi.

“Geçmiş; tüm milliyetçi edebiyatların söylem aracı ve semboller deposudur. Kemalist milliyetçilik seküler biçimde ortaya çıkabilmek için öncelikle geçmişe ait olanı sekülerleştirmiştir. Bunun içinde İslami olanın dışlanarak, İslam öncesi Türk geçmişinin ayıklanıp yeniden inşa ederek. Batı gözünde yaralanmış ve ön yargılarla dolu İslam-Osmanlı geçmişi yerine, bütünüyle Türki unsurların ikame edildiği anlayış itici güç olmak durumundaydı.” (Yıldız, 2002: 212).

Türk Tarih tezi ya da bu tezi oluşturulma sürecinin arkasında yatan nedenleri bu şekilde tespit edebiliriz. Etienne Copeaux 'da buna benzer bir açıklama getirir:

“Bu hayali bir şanlı geçmişin yaratılması ve sahici fakat o ana kadar unutulmuş, reddedilmiş ve bastırılmış bir geçmişin yeniden keşfiydi. Batı'lı kimi bilgin ve fikir basitleştiricilerin eserlerinde ve bazı önemli tarihi ve arkeolojik kesitlerden cesaretlenen Türk milliyetçiliği, parlak Asya geçmişinde ulusal onurun yeniden tesisi ve avutulması için gerekli ögeyi bulmuştu.” (Copeaux, 2002: 48).

Bu geçmişe yönelme tamamen bilinçli ve dönemin şartları gereği bizzat modernleşme hareketlerinin ve Cumhuriyetçi kadronun önderi Mustafa Kemal Atatürk tarafından organize edilmişti.

Türk Tarih Kurumu'nun oluşturulması ve Türk Tarihi Tezi'nin ortaya çıkma sebeplerini toplarsak; öncelikli Batılılar tarafından oluşturulan seküler medeniyete ulaşmada aynı yöntem izlenmeli ve din unsuru yerine geçmiş köken miti oluşturulmalı. İkincisi Anadolu'da oluşturulan devletin buranın kadim varlığı olduğu Malazgirt'le başlayan bir Anadolu'nun Türkleşmesi tezini yerine, geçmişi daha da geriye uzanan bir tarih tezi sunulmalı. Son olarak Batılıların dışladığı ve arian ırk olma özelliğine sahip olmayan Türk ırkının, arian özelliklerini kökensel bir araştırma ile ortaya çıkarılmalıdır. Bu üç temel noktada hareket edilerek ortaya atılan Türk Tarih Tezi ve bu teze ilişkin dönemin değerlendirmesini Yıldız şu şekilde yapar; daha öncede belirttiğimiz gibi İslamlaşma noktasındaki kültürel kodları reddeden ve Türkleşmeyi ise sadece Anadolu coğrafyasıyla sınırlandırılan Kemalist milliyetçilik, medeniyete ilerlemeyi, Batılılaşma olarak tanımlamıştır. Bu noktada formüle edilen

Türk tarihini İslami tarihten arındırma ve Anadolu’da kurulan Türk devletini haklılaştırma noktasında Batı tarihi ile bütünleşme yolu seçilmiştir. Arkeolojik bulgulardan da yararlanarak Anadolu da ki varlığımızı büyük medeniyet oluşturan ve insanlık tarihinin ilk insanlarından arian özelliklere sahip olduğunu tesis etmeye çalışmıştır. (Yıldız, 2010: 181). Bunu ortaya koyan çalışmalarda, Yunan, Ege, Mısır ve Hitit medeniyetinin kökenleri ve Avrupa medeniyetinin kökenleri Türklere dayandırılmıştır. Ayrıca kurulan bu bağla Türklerin geçmişte var oldukları topraklardaki kardeşleriyle, tekrar birleşme yoluna gittiği fikri hakim kılınmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Osmanlı ve Selçuklu dönemlerinden dejenere olduğu ileri sürülen, Türk ırkı yapısının salt özellikleri araştırılmıştır. Görevlendirilen Antropologlar kafatasları üzerinde yaptıkları çalışmalarla buna öncülük etmiştir. 15 Nisan 1931 yılında oluşturulan Türk Tarih Kurumu bu amaçla kurulmuştur.

Cumhuriyet Türkiye’inde inşa edilecek olan milli kimliğin bir meşruluk kazanması ve sonrasında bu kimliğin yurttaşlara öğretilmesi gerekiyordu. Bu tez ve kurulan kurum Cumhuriyetçi kadrolar tarafından geliştirilip yönlendirilmiştir. Türk kimliğinin geçmişiyle kurulan bağ ve sonrasında, bu keşfin millete öğretilmesinde milli eğitim kurumu önemli rol üstlenmiştir. Burada amaç milli bilinç duygusunu uyandırmaktır. Türk Tarih Kurumu’nun kurulmasıyla başlayan bilimsel çalışmalar dan Türk Tarih Tezi konusunda sunulan iki görüşten, ilkinde nazaran ikincisi, dayanak noktasını bilimsel çalışmalardan almıştır. Anadolu’nun geçmişten beri Türk olup yine Türk kalacağı ve yeni oluşturacak ulusun niçin Türk etnik temeli üzerine kurulmasının meşruluğunu ortaya koyması hedefiyle oluşturulan Türk Tarih Kurumu ve tezleri, bir anlamda ırki unsurların araçsallaştırılarak, inşa edilen ulusal kimliğin temellerini Misak-i Milli sınırları içerisine sınırlandırılmaktaydı. (Yıldız, 2010: 185). Renan’ın bir aforizması bu konuda milliyetçilik ve millet oluşturmada izlenen yolu anlatmada, uygulanan stratejiyi özetlemektedir. “Hiç kimse tarihi değiştirmeden yazamaz.” (Türköne, 2012a: 44) Bu açıdan etnik temellerin yeniden inşasında kurum olarak ortaya çıkan Türk Tarih Kurumuna bu misyon yüklenmiştir.

Toplumsal uzlaşı yönünden bakılırsa çevreyi dönüştürmede İslam’ın reddi, çevrede bu anlayışa tepkiyi doğururken, aynı zamanda çevrenin de kendine özgü koruma araçlarını ve farklı milliyetçilik anlayışlarının şekillenmesini ortaya çıkarmıştır. Bu Türkçü söylem ise Müslüman ama farklı etnik kökene sahip Kürt

hareketinin çevreci milliyetçiliğini radikalleştirmiş ve onlarında benzer yönlerde politik adımlar atmasını sağlamıştır. Bir anlamda bak ve uygula taktiğiyle öğrenilen bir milliyetçilik geliştirmelerine sebep olmuştur. Günümüzdeki problem, Kürt elitin Türk elitinin uyguladığı yöntemi taklit ederek, kendi milliyetçiliklerini oluşturmaya çalışmasında görülecektir. Türk Tarih Kurumu'nun tezlerinin dil yönüyle desteklenmesi gerekir. Bu amaçla Türk Dil Kurumu oluşturulmuştur. Bu kurumada alt başlık içinde değinmek gerekir.

1.3.2. Türk Dil Kurumu

Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçilik anlayışındaki milli kimlik oluşturulmasına yönelik yapılan çalışmalarda yurt birliği, soy birliği, ülkü birliği ve tarihsel yakınlık ve dil birliği sağlamada önemli bir adım atmak gerekmektedir. Tarihsel yakınlık Türk Tarih Tezi ile sağlanmıştı. Yeni bir dil birliğine yönelik dilin ön plana çıktığı bir anlayışında desteklenmesi gerekmektedir. Tarihsel tezin bir sonucu gibi görünen dil çalışmalarını yürütmek ve geçmişte uygulanan Türkçeleştirme politikasına uygun kararların alınması gerekiyordu. Osmanlı ve İslam'la olan bağı kesmenin bir yolu da devlet dilinin öz Türkçeleştirilip, ona yönelik adımların atılmasını sağlamaktır. Milli şuur ve makbul vatandaş bu şekilde geçmişle olan bağı bir kesilerek yaratılacaktır.

Türk Tarih Tezi'nin bir türevi olarak kabul edilecek husus Güneş Dil Teorisidir. Dilin Türkçeleştirilmesi yoluyla sağlanacak şekilleştirme hareketi, Kemalist milliyetçiliğin önemli çabalarından birisi olarak karşımıza çıkar. Arapça olan ve Osmanlı'dan kalan Arap alfabesinin yerine, Latin alfabesinin benimsenmesi ve Arapçanın kaldırılıp, Latince alfabeyle geçilmesini gerekli kılıyordu. Özellikle ezanda dahil olmak üzere ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi de gerekli görülmektedir. Bunlara ilaveten Arapça - Farsça kökenli kelimelerin gerilik ve şarklılığı temsil etmesi gerekçeleri gösterilerek, dilden atılması gerekir. Milli ülkü ve şuur'un oluşturulması ve bunun meşrulaştırılmasına olanak sağlaması bakımından, gerekli reformları ve çalışmaları koordine etmek maksadıyla, 1932 yılında Türk Dil Kurumu oluşturulmuştur. (Yıldız, 2002: 229). Yıldız'ın da tespit ettiği gibi yeni alfabeyle hem sekilerleşme sağlanırken, aynı zamanda Doğu'dan kopuş ve asıl ait olunan Batı medeniyetine dönüşü temsil eden, bir anlamı da içinde barındırıyordu.

Dil birliği çalışmalarında dilin etimolojik incelenmesi ve arındırılması, yeni kavramsallaştırmaların yapılması zorunludur. Ayrıca Güneş Dil Teorisi ise ırk olarak arian ırk merkezine sahip Türk ırkının, Avrupa ve Yunan, aynı zamanda Anadolu medeniyetinin kurucu unsuru kabul eden anlayışı pekiştirmek amacıyla oluşturulmuştur. Ayrıca evrensel niteliklere sahip millet olma fikrini kanıtlamada bir araç olarak görülmektedir. Latincenin kabulü sonrasında Türkçenin resmi dil olarak da kabul edilmesi, yerel dillerin yasaklanmasına ve özellikle Kürt isyanları sonrasında bölge, köy, ile ve il isimlerinin de Türkçeleştirilmesi politikası izlenmiştir. Bu politikalar resmi ideolojinin merkezileşmiş milliyetçilik politikalarının uygulaması olarak görünmektedir. Dilde sadeleşme ve özüne dönme çabalarıyla oluşturulan kurultaylar ve toplantılarda bir taraftan devam etmekteydi. Türk Dil Kurumuna ye olan bilim adamları coşkuyla Osmanlı söz varlığının yerine koymak için lehçelerden ve eski edebi kaynaklardan, bir noktada da Orta Asya'da kullanılmakta olan Türki dillerden kelimeler değiştirmeye koyuldular. Ama bu hareketler kısa sürede bazı sıkıntılarla karşılaşmaya başladı. Vatandaş yeni sözcüklerin benimsenmesinde sıkıntı yaratıyordu. Bu kavramların çoğunu benimsememişti. Bir anlamda sadece bu kurum içerisinde var olanların kullandığı yapma bir dil ortaya çıkmıştı.1935 yılında ortaya atılan Güneş Dil Teorisi aynı zamanda bu açmazı ortadan kaldırmaya yöneliktir. (Zürcher, 2010: 281). Dil alanında oluşturulan bu reform hareketini bizzat destekleyen Atatürk, bu politikaya yönelik bir çok katkı sağlayacak destek de vermiştir. Meşhur yeni alfabe öğretirken çekilen fotoğraflar ve yeni kavramların kullanıldığı nutuklar bunlardan sadece bir kaçıdır.

Dil noktasında yürütülen bu çalışmalarda milliyetçilik, yeni bir kültürel yapının oluşturulmasını zorunlu kılıyordu. Ve bu yapının önemli ayağı dildi. Ulusu teşkil edecek fertlerin, kültür, dil ve ortak lk temelinde buluşmaları öngörülüp hedeflenmiştir. Ortak dil oluşurmada güdülen siyaset,tam anlamıyla etnik kökene zorlayıcı baskı unsuru olarak tanımlanamaz. Cumhuriyet kadroları Türk ve dışındaki ana dilleri tamamen hor gören yaklaşım sergilememiş. Ama bununla birlikte bu vatandaşların makbul cumhuriyet vatandaşı olabilmeleri, çocuklarına Türkçe adlar verip, Türklerin gelenek ve göreneklerini de benimserlerse Cumhuriyet vatandaşlığının tüm koşullarını yerine getirmiş sayılırlardı. (Nişanyan, akt. Heper,

2010: 146). Bununla birlikte bu yerel dillerde ana dilde eğitime bu dönemde de karşı durulmuştur. Bu karşı duruş devamlılığını sürdürmektedir. Mustafa Kemal'in ulusal gruplara ve bu grupların anadilde eğitimine bakışı şu yöndedir. "Milliyetin çok bariz vasıflarından biri dildir. Türk milletindenim diyen insan, her şeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk kültürüne topluluğuna bağlılığını iddia ederse, buna inanmak doğru olamaz." (Kaplan, 1999: 142). Bu çerçevede dil bir araç olarak Türk Tarih Kurumu'yla birlikte Türk Dil Kurumu, milli kimlik oluşturma sürecinde etkin rol üstlenmişler ve çalışmalarlarıyla birbirlerini desteklemişlerdir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Türk Tarih teziyle dünya medeniyetine kurucu unsur olarak öncülük etmiş bir millet olan Türkler, ilk dil kullanımı ile de bunu temellendirecek yaklaşımı benimsemişlerdir. Sümer tabletlerinde yapılan ve onlarında Türk olduğuna yönelik ortaya atılan iddialarda bu açıdan benzer paralellikle ele almak gerekir.

2. MERKEZİ MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞININ SONUÇLARI

Osmanlı'dan devralınan miras sonrasında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurtuluş mücadelesi dönemi ve sonrasında, Cumhuriyetçi seçkinler, ulus-devlet oluşturma ve milli kimlik yaratma arzusu ile milliyetçilik fikrini dönüştürerek uygulamışlardır. Zamanla merkezi tamamen ele geçiren Kemalist milliyetçi çizgi, ulus inşa etmek sürecinde ideolojisine uygun, modern Batı'lı toplum tasavvuruna uyan uygulamaları gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede yapılan ideolojik çalışmaların temeli, Gökalp'in temsil ettiği milliyetçilik ile Celal Nuri'nin Batılılaşma anlayışına dayanır. (Şen, 2008: 514). Bu birleşmenin getirdiği fikri ortamda uygulanan siyasal reformlar İslam öncesi Orta Asya kökenine dayandırılmak isteniyordu. Bu düşünceye karşı, Türk İslam sentezli yaklaşımlar, farklı görüşler şeklinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Ayrıca bu dönemde oluşmaya başlayan Turancı çizgiden uzak, Anadolu milliyetçiliği de kendini ortaya çıkarmaya başlamıştır. Tüm bunların yanında etnik kökene doğru kayan anlayış çevresel Kürt milliyetçiliğini de ortaya çıkarmıştır.

Ulus inşası sürecinde Türkiye Cumhuriyeti Devletinin resmi ideolojisi sayılabilecek Kemalist merkezi milliyetçilik, 1919-1940 yıllar arasında ortaya çıkardığı Türk tanımı, şu temeller üzerine oturmuştur. "Kamil hakiki ya da öz Türk, Türkçe konuşan, Batılılaştırılmış, Türk kültürüne bağlı, cumhuriyetçi ülküyü

benimseyen ve Türk soylu olandır.” (Yıldız, 2002: 232). Bu anlamda tam Türk olabilmek için merkezi yapının senin için öngördüklerini kabul etmen gerekir. Her dönem farklılaşmakla birlikte tek parti döneminin sonuna kadar uygulanıp programlanan politika budur. Tek parti dönemi olarak da bilinen ve Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi ve kurucu ideolojisini oluşturan Kemalist milliyetçi anlayış, yeni toplum, yeni vatan, bir kimlik ve yeni yaratılmış ulus için, yeni bir tarih tasarlanmıştır. (Çelik, 2002: 75). Bu açıdan merkezi yapı değişmese de değişen önemli unsurlar bulunmaktadır. İslami anlayışlara sahip heterojen toplumdaki çok kültürlü yapıdan, laik temelli ve dinin yerini millet yapısının aldığı, değerler sistemi yerini almıştır. Bu taşra veya çevre tarafından pek çabuk anlaşılamayan ve kabul görmeyen durum olarak algılanmıştır. Konumuz açısından bakıldığında ortaya çıkan bu merkez-çevre kopukluğu, gerilimi, yeni anlayışların ve eylemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Cumhuriyet ile birlikte merkez-çevre ikiliğinin yeniden oluşturulduğu gözlenmektedir. Bir tarafta otoriter laik merkezin, diğer tarafta ise geleneklere bağlı geniş bir çevrenin varlığından söz edebiliriz. (Çolak, 2009: 49). Bu iki unsur arasındaki kopukluk sadece dinsel ve otoriter anlayıştan değil, merkezin milliyetçilik anlayışından da kaynaklanmaktadır. Devletin merkezi yönetsel alanda güçlü bir geleneği temsil etmesiyle birlikte, radikal modernleşme ideolojisi uygulanmıştır. Bu ideolojinin çevrenin hiçbir talebine karşı aldırış etmeyen tutumu, farklı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1940’lı yıllarda ve öncesinde hem siyasal alandaki muhalefet, hem de çevrenin farklı yöndeki tepkisel hareketleri bu anlayışın uyguladığı modernleşme politikalarına yöneliktir. Bu dönem içerisindeki karşıt tepkileri bu milliyetçilik anlayışının çevresel tepkileri şeklinde görmek mümkündür.

2.1.KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN YÜKSELİŞİ

Remzi Oğuz Arık milliyet ideolojisi yazısında şu ifadeyi kullanır; “Birçok milletlerin bulunduğu şu dünyada, tek “millet” tarifi olabilse de tek milliyetçilik yoktur. Ne kadar millet varsa o kadar milliyetçilik vardır.” (Arık, 2012: 303). Arık’ın da belirttiği gibi toplumsal şartlar ve zamanlar içerisinde ortaya çıkan konjonktürel değişiklikler, ister istemez kendi içinde er geç yaşanacak bir oluşumu da beraberinde getiriyor. Kürt milliyetçiliği de bir anlamda yaşanan bu süreçlerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Geç Türkçülük politikası olarak Osmanlı İmparatorluğunun

dağılmasının ardından oluşturulmaya çalışılan ulus-devlet modeli, yeni devlet, ulus üzerine inşa edilirken, buna ilk tepki olarak ortaya çıkan yaklaşım karşıt milliyetçilikler olmuştur.

Milli mücadelenin kazanılmasına yönelik yapılan ve ülkeyi işgalden kurtarmak amacıyla girişilen mücadele İslami söylemlerinde ön plana çıktığı bütünleştirici yapıdaydı. Yeni devlet yapısı ise Türk kimliğini öne çıkaran, ulus oluşturmaya yönelik acelecili yaklaşımla sürdürülmüştür. Batı'lı ülkeler tarafından yüzyıllarca süren ve ekonomik ve toplumsal alanda birçok yönde etkisi bulunan uluslaşma süreci, Türkiye'de acelecilikle oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu yeni dönemde, başını Ziya Gökalp ve Kazım Karabekir'in de çektiği uluslaşmanın evrim yoluyla olması gerektiği fikrini savunan grup ve Mustafa Kemal, Dr. Rıza Nur ve Yusuf Akçura gibi radikal, devrimci bir dönüşümü savunan grup arasındaki görüş ayrılığı bilinmektedir. Ziya Gökalp'in 1924'te ölümüyle birlikte merkeze iyice yerleşen ikinci görüşün temsilcilerinin uygulamaları ağırlık kazanmıştır. (Tan, 2011: 186-187) Bu ağırlıklı görüşün İslam'ın uzlaştırıcı ve bütünleştirici yönünü de dışlaması, adeta Kürt milliyetçiliği körüklemiş, iki toplum arasındaki bağları iyiden iyiye koparmıştır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde ister istemez Kürt milliyetçiliği ortaya şekillenmeye başlamıştı. Kürtçe gazete ve dergiler çıkarılarak, milli bilinç ve köken miti oluşturma çabaları başlamıştı. Fakat Kurtuluş Savaşı döneminde ortak bir kurucu unsur olarak varlıklarını yeni devlette tanıtacakları fikri, ayrılıkçı hareket olarak ortaya çıkmalarını engelliyordu. Osmanlı İmparatorluğu döneminde 9 ve Kurtuluş Savaşı döneminde 4, 1920 ile 1940 yılları arasında 25 Kürt isyanı yaşanmıştır. (Akagündüz ve Yılmaz, 2011: 101). Bu isyanların genel özelliği özerklik ve kendi devlet yapılarını oluşturma gibi istekleri de arka planda saklayan, farklı sebepleri öne süren, ayrılıkçı hareketler görünümündedir. Bu isyanlar, Osmanlı Devleti'nde başlayan Kürt milliyetçilik fikir hareketlerinin devamı olarak görülebilir.

Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'nı kazanmak amacıyla Kürt toplumunun desteğini almak istiyordu. Atatürk yazdığı mektuplarla ve yapmış olduğu toplantılarla bu süreci yürüttü. Sivas ve Erzurum Kongrelerinde Kürt beylerine bu yapılacak mücadeleye destek vermek, için İslam bayrağının ve hilafet makamının düşman işgalinden kurtulması yönünde ifadeler kullanılmıştır. Heyeti Temsiliye ile

yapılan 20-22 Temmuz 1919'da imzalanan protokolde, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra; "Kürtler ve Türkler olarak ortak mücadele yapmalı. Zafer kazanılınca Kürtlere de milli haklar tanınmalıdır" kararına varılmıştı. (Beşikçi, 2010: 410-411) Kurtuluş savaşı sonrasında yaşanan en önemli sıkıntı bu idi. Verilen sözlerle birlikte uygulanan devlet politikasının ideolojik zıtlıkları, ilerde yaşanacak sıkıntıların temelini oluşturuyordu. Kürt toplumuna, Kurtuluş Savaşı sonrasında özerk ve otonom bir yapı sağlamayı vaat ediyordu. Amasya görüşmelerinde devletin genel prensipleri belirlenerek, Kürtlere bu durum vaat edilmişti. 1921 Anayasasının II. maddesi bu yerel yönetimleri ön plana çıkarma eğilimindedir. (Beşikçi, 2010: 411). İlerleyen dönemde savaşın kazanılmasıyla birlikte var olan bu durum bozulmaya başlar. "Türkiye'deki siyasal rejimin üzerinde kurulduğu temel siyasal düşünce, ulusal açıdan türdeş, idari açıdan merkezileşmiş ve mutlak egemenliğe sahip bir devlet düşüncesidir. Bu devlet çeşitliliğe karşı hoşgörüsüzdür." (Heper, 2006: 101) Bu uygulamaların bir devamı olarak yürütülen yeni çalışmalarda 1924 Anayasasında ulus oluşturmaya yönelik bir karaktere bürünmüştür. Yeni rejim çağdaş olma yolunda ne varsa ivedilikle benimseyip uygulayacak yönetime sahipti. Kemalist rejim Türk etnik kimliğini yeniden tanımladığı bir süreçte yaşıyordu. Cumhuriyet kadrolarının en etkili isimlerinden İsmet İnönü'nün 1925 yılında resmi ideolojik tutumunu yansıtan konuşması dönemin niteliğini ve fikri dünyasını özetleyici özelliğe sahiptir.

"Açıkça biz milliyetçiyiz.. Ve bizi bir arada tutan yegana unsur milliyetçiliktir. Türk çoğunluluğunun karşısında diğer unsurların her hangi bir nüfusu söz konusu olamaz. Topraklarımız üzerinde yaşayan insanların her ne pahasına olursa olsun Türkleştirmeliyiz; Türklere ve Türkçülüğe karşı çıkan herkesi de yok edeceğimizi herkes bilmelidir." (Fuller ve Barkey, 2011: 31).

Bu tanımlamadan ve oluşan modernleştirme politikalarından etkilenen Kürt milliyetçiliği, ulusal hareket olarak, merkezi yapının politikalarına karşı örgütlenerek hareket etmeye başlamıştır.

1925 yılında Doğu Anadolu'da ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanı devlet politikalarının farklı şekilde devamlılığını sağlayacaktır. Şeyh Sait'in önderlik ettiği ve kısa bir zamanda bölgedeki büyük bir topluluğu etkisi altına alan Kürt isyanı, Kürtçülük düşüncesi ve dini temelleri ön plana çıkaran niteliğe sahipti. O zaman ele geçirilen dokümanlar ve broşürlerden anlaşılan, ayaklanmanın Kürt ulusçuluğu

yönünü ve İslami karakterini açıkça ortaya koymaktadır. Hilafetin kaldırılması sonrasında iki toplum arasında var olan bağ sarsılmıştır. Yeni rejimin merkeziyetçi yapısının belirlediği Türk kimliği etrafında, modern aynı zamanda seküler, temelli ulus yaratma projesi, Kürt kimliğinin reddi anlamına da gelmekteydi. (Çolak, 2009: 51). Bu gerekçelerle ortaya çıkan isyanın bastırılması ve sonrasında izlenecek politikalar, merkez-çevre arasında var olan Kurtuluş Savaşı dönemindeki yakınlaşmanın, bir kopuşa doğru ilerlemesini sağlamıştır. Çok partili döneme geçiş ve sonrasında yaşanacak gelişmeler bu kopukluğu azaltmak için çaba sarf etse de, toplumsal yapıdaki uzlaşma problemi, halen aşılamayacak düzeyde bazı sorunları beraberinde getirmektedir.

Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren, çok partili döneme kadar devam eden süreçte ortaya çıkan Kürt milliyetçiliği, bir açıdan kabuğuna kırma eğilimi çerisindedir. Bölgedeki toplumsal yapının ortaya çıkardığı aşiretsi yapının özelliklerinden dolayı, devletin merkezi yapısı ile çıkar çatışmasına düşmedikçe kendi içindeki özerksel, yerel yapıyı da koruyarak varlığını devam ettirmiştir. Öncelikle 1925 yılında gerçekleşen Şeyh Sait ayaklanmasının sebeplerini ortaya koymaya çalışan merkezi yönetim, doğu meselesine köklü bir çözüm getirmeye yönelik planlar hazırlama yoluna gitti. Dönemin meclis başkanı Çankırı Milletvekili Abdülhalik Renda'nın hazırladığı raporda "Ayaklanma din perdesi altında tamamıyla milli bir harekettir." Başlığını taşımaktaydı. (Yıldız, 2010: 245). Merkezi yönetim bu ayaklanmanın bir anlamda milliyetçi ulusal bir Kürt hareketi niteliğinde olduğunun farkındaydı. Bu dönemde kabul edilen Şark Islahat Raporu, bu nitelikte yaşanacak olaylara son vermek nedeniyle, sert tedbirler öngörerek uygulandı. Merkez ve çevre arasındaki ilişkiler bu noktada da gerilmeye başladı. "Şark Islahat Planı" olarak ta bilinen rapor, genel olarak ayrı ayrı sunulan raporların birleştirilmesinden çıkan ortak kanaati yansıtıyordu. 24 Eylül 1925 yılında onaylanarak uygulanmaya konulan Şark Islahat Planı, bir anlamda merkezin çevreyi şekillendirmek için nasıl çaba sarf ettiğinin görülmesi açısından önemlidir. Ayrıca Türk kimliği yaratmada ve makbul vatandaş profili oluşturmada uygulanan yöntemlerin, ulusal Türk bilinci oluşturma, var olanı ötekileştirerek, mevcut değerlere sıkı sıkıya sarılmasına sebep olan uygulamalar şekline dönüşecektir. Şark

Islahat Planı'nda yer alan ve merkezin milliyetçi ulus çizgisini yansıtan maddelerin bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Planın uygulanacağı bölgenin doğu illerinde yürürlüğe konan askeri yönetim aşğıdaki programın uygulanması son buluncaya kadar devam edecektir.
- 2- Planın uygulandığı bölgede yönetim ayrı tutulacak 5 ayrı umumi müfettişlik kurulacak ve en az 3'ü bu bölgede olacak.
- 3- Umumi müfettişliklerin görev ve sorumluluklarının belirlenmesi.
- 4- Sürekli sıkıyönetim mahkemelerinin Türkleştirilmesi.
- 5- Ermenilerden boşalan yerlere Türklerin yerleştirilmesi.
- 6- Batı'dan ve Kafkasya'dan gelerek Türklere yeni yerleşim yerlerinin açılması.
- 7- Laz ve Gürcülerin Doğu illerine yerleştirilmesi.
- 8- Kürtler Ermenilerden boşalan yerlerden çıkarılarak batıya yerleştirileceklerdir
- 9- Yurtseverlerin batıya sürülmesi ve hükümet yanlılarının yerlerinde kalmalarının sağlanması.
- 10- Bölgede görev yapacak memurların Türklerden atanması.
- 11- Sınır boylarında askeri güç unsurlarının arttırılması.
- 12- Batıdaki illerde Kürtçe konuşanların cezalandırılması, Kürtçe'nin yasaklanması ve Fırat'ın batısında oturanlara yönelik alınacak tedbirler.
- 13- Yabancı olanların bölgeye girişinin yasaklanması ve izne tabi tutulması.
(Beşikçi, 2010: 392-394)

Tüm bu uygulamaların özerklik tanımakla başlayan fikirlerin, sonrasında bu şekilde sıkı önlemler alma noktasına dönüşmesinde, geçmiş imparatorluk tecrübesindeki dağılma sürecinin travmasını görmek mümkündür. 1923 yılında Bursa'da yapılan konuşmada hala özerklik konuşulurken, Atatürk'ün bazı gerekçelerle artık bu düşünceden vazgeçme eğiliminin ortaya çıktığını şu ifadelerinde görebiliriz. "Türkiye'nin sınırları içinde pek çok Kürt yaşamaktadır. Fakat birkaç ilde çoğunluktadır. Kürtler daha önce buldukları yerden ayrılıp Türkler arasında yaşamaya başladıklarından, Kürtlerin de yaşadığı yerler dışarıda bırakılıp yeni bir

sınır çizilmek istenirse bu, Türkiye'nin parçalanmasına yol açabilir.” (Heper, 2010: 186) Atatürk'ün özerksel yapı düşüncesinden koparak, tamamen yeni Türkleştirme ve kaynaştırma amacına yönelik politikalar benimsenmesinde Kürt ulusalcı hareketleri etkili olmuştur. Yürütülen politikaların yararlılığı noktasında soru işaretleri olmakla birlikte, günümüzde bile etkisini sürdüren ve hala benzer uygulamaların varlığından 2000'li yılların başlarında vazgeçilmeye başlanmıştır. 1943 ve 1946 yılları arasında Doğu bölgesinde umumi müfettişlik yapan Avni Doğan'a göre alınan ve uygulanmaya çalışılan bu planlar uygulanamadığı gibi, beklenen başarıya da ulaşamamıştır. Doğan bu konudaki görüşlerini şu şekilde anlatır. “Karşı şiddeti besleme dışında bir fonksiyonu olmayan güç kullanımı yerine, istikrarla izlenecek uzun vadeli bir asimilasyon planına acil ihtiyaç vardır.” (Yıldız, 2010: 247-248). Görüldüğü gibi karşı tepkisel milli duyguların ve güç kullanmaya yönelik şiddete meyletmenin arttığını göre göre Cumhuriyet kurucuları içerisinde yer alan bürokratlar, benzer politik ideolojilerle hareket etmeye devam etmişlerdir.

Osmanlı'da başlayan ve Kurtuluş Savaşı döneminde devam eden birlikte yaşama idealinden, ulusal milliyetçi söylem ve politikaların karşılıklı etkileşimi sonucunda, merkeze yerleşen Türk milliyetçiliğine karşı, çevrede odaklanıp, tepkisel görünüm içinde var olan potansiyeli canlandırıcı Kürt milliyetçiliği, çok partili döneme geçiş sürecinde iyiden iyiye şekillenmiştir. Toplumsal alandaki kopuklukta bu dönemde artarak devam etmiştir.

2.2. ANADOLUCULUK FİKRİ

Anadoluculuk fikri Osmanlı Devletinin fiilen varlığının sona ermeye başladığı dönemde İslamcılık, Türkçülük ve Osmanlıcılık fikirlerinden ayrı olarak kendi içinde bir yön bulmaya çalışan sentezci çizgide şekillenmiştir. Ayrıca bu fikrin şekillenme aşamasında, farklı fikir ve dünya görüşüne sahip olan kişilerin olması, akımın farklı yönlerde seyir izlemesine sebep olmuştur. Osmanlı son dönemlerinde bu hareketin başlamasında etkili olan fikir insanları 1913'te İslam Mecmuasında yazı yazmaya başlayan, Mehmet Şemsettin, Musa Kazım ve Halim Sabit gibi yazarlar olmuştur. Sırat-ı Müstakim ve Türk Yurdu dergileri arasında kendilerine yer bulmaya çalışmışlardır. Bu yaklaşımclar kendilerine “İslamcılık ve Türkçülük” karışımı bir yol çizmişlerdir. (Atabay, 202: 515) Anadoluçuluk hareketinin genel eğilimi, milliyetçi bir çizgi olmasına karşılık, bu çizgi Anadolu coğrafyasıyla şekillendirip

sınırlayan anlayışı yansıtmaktadır. Ziya Gökalp'in Pan-Türkçülük anlayışındaki Turancılık fikrinden farklılaşan bu yaklaşım Atatürk'ün Misak-ı Milli sınırları içerisinde ulus-devlet formülüne de yaklaşan eğilim sergiler. Türkçülük fikrinde ise "Anadolu'daki bin yıllık tarihin oluşturduğu Turani olmayan, İslam temelli kültürel bir varlık olduğu tezini öne sürer." (Şen, 2008: 516). Bu açıdan bakıldığında milliyetçi bir eğilimle, İslam ve Türkçülük sentezini öne çıkaran ve geçmişte Anadolu coğrafyasında şekillenen Türk kimliğine vurgu yapan yaklaşımdır. Anadoluçuluk fikrindeki ulus tanımlamasında, Anadoluçuluk düşüncesi belirli bir coğrafi bölge niteliğinden çok, hukuksal ve siyasal anlamda vicdanlarda hissedilen bir dava duygusu niteliğindedir. Geçmiş bin yıllık tarihten başlayarak, bu toprağa canlarını vermiş olanlar ve bütün çabalarını bu toprakların yurtlaştırılması uğrunda harcayanların emaneti olarak görülen Anadolu: "Toprağıyla ahlakıyla, imanıyla, kaderiyle ve gerçek iradesiyle Anadolu Türk ulusunu oluşturmaktadır." Burada isimlendirilen Anadolu halkının Müslüman olarak nitelendirilmesi sebebiyle Anadolu tarihi Müslüman Anadolu'nun tarihi olarak da temellendirilebilir." (Atabay, 2002: 517). Bu şekilde tanımlanan Anadoluçuluk fikrinin merkezi yapıyla ayrılığı, Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı sonrasında izlediği politikayla başlar. Ortak nokta olarak belirlenen Anadolu coğrafyasının yurt ve Türk kimliğinin merkezi olma görüşü, medeniyete ulaşmada merkezi yapının izleyeceği laik politikalar ve Osmanlı, Selçuklu geçmişinden kopuşu temsil eden reformlar neticesinde ayrılmıştır. Bu noktadan sonra 1925'li yıllardan itibaren özellikle Anadoluçuluk fikrinin muhafazakârlaşan bir yönelimle İslami söylemli bir yönelime girdiği söylenebilir. Özellikle 1930'lu yıllarda çıkmaya başlayan "Dergah" dergisi ve 1946 yılında yayımlanan "Hareket" dergisi milliyetçi muhafazakar İslami unsurları içinde barındıran Türkçülük fikrinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Bakıldığında merkezi milliyetçilikle Kurtuluş Savaşı yıllarında ortak noktada buluşan bu anlayış, merkezin seküler modernleşme anlayışı doğrultusunda yapılan çalışmalar neticesinde çevresel tepki olarak farklılaşan bir milliyetçilik fikri ve örgütlenmesini gerçekleştirmiştir. Anadoluçuluk fikrinin bu şekilde bir yön çizmesinde, Kurtuluş Savaşı yıllarında savaşın nasıl bir sonuçla sonuçlanacağını kestirilememesi önemli rol oynamıştır. Anadoluçuluk fikrinde; Anadolu 1071 yılında Malazgirt'le Türkmenlerin Anadolu'ya girişleriyle başlayan dinamizmin getirdiği

sentez sonucunda şekillenen, yeni bir ulus yaratıldığı düşüncesiyle hareket eder. Anadoluçuluk; zamanla coğrafi ve tarihsel bir yönetimle birleştirilen “Anadolu Anadolularındır.” ilkesini benimseyen yaklaşımın ortak eseridir. Tarihsel anlamda bir kader birliğiyle oluşun Anadoluçuluk fikri, sübjektif nitelik taşır. Turancılık fikrinin olumsuzlukla sonuçlanması ve Anadolu’nun işgal altındaki yılları, bu hareketin mistik yönelişe kaymasına sebep olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Anadolu halklarını içine alan Atatürk milliyetçiliğine ve Turancılığa alternatif ara akımdır. (Atabay, 2002: 532).

Süleyman Seyfi Ögün Anadolu milliyetçiliğinin bu mistik karakterini yorumlarken “Cemaatçi Milliyetçilik” anlayışı şeklinde kavramsallaştırır. Bu kavramsallaştırma, zamanla Türkiye’de gelişecek milliyetçi düşüncenin dinle olan bağını ortaya çıkarmada önemlidir. Bu mistik ve ruhçu özelliklere sahip felsefi temelli “Cemaatçi Milliyetçilik” olarak addedilecek, Anadolu milliyetçiliğinin öncüleri arasında, Nurettin Topçu, Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Mükrimin Halil Yinanç gibi isimler bulunmaktadır. Bununla birlikte milliyetçilik ufkunu Türkiye ile ve Anadolu coğrafyasıyla sınırlı tutmuşlardır. Türk kültürünün ve ulusunun şekillendiği tarih ve coğrafyayı Anadolu olarak görmektedirler. (Şen, 2008: 516). Bu coğrafyada şekillenen Anadolu Türk milliyetçiliğinin İslami yönelimini anlamada “Hareket” dergisinin kurucusu Nurettin Topçu’ya kısaca yer vermek yerinde olacaktır. Hareket Anadoluçuluğu olarak da bilinen Anadoluçuluk; Turancı-Türkçülük ve diğer Türkçülük türlerine karşı Anadolu coğrafyasında cemaatçi bir milliyetçilik fikri sunmaktadır. Özellikle 1930’lu yılların sonuna doğru ırkçı ve Turancı yönelimiyle farklılaşan, Nihal Atsız’ın temsil ettiği kanadın karşısında, Anadoluçuluk kanadını Nurettin Topçu temsil etmektedir. Topçu “Anadolu romantizminin dini temel ve tasavvufta barınan İslam, ahlaki aşk ve fedakârlık sanatının temeli Anadolu’nun destanları masalları ve halk türkülerinden doğacağını ileri sürer.”(Deren, 2002: 537-538) Anadoluçuluk fikri hem merkezden hem de diğer milliyetçi akımlardan bu romantizmi ile de ayrılmaktadır. Nurettin Topçu dönemin milliyetçilik anlayışlarına yöneltildiği eleştiriyi şu şekilde ifadelendirmiştir: “Milliyetçilik menfaatçi ellerde merhametsizce yıpratılmaktadır. Bozulmamış Türkün kahraman kılıcı ile İslam’ın ebedi ruhunu bünyesinde birleştiren Osmanlılığın ruhçu milliyetçiliği, Makedonya’dan gelen bir kılıç darbesi ile yere

serildikten sonra, asrın başından bu yana bizde milliyetçiliğin hazin bir tarihi başlamış oldu.” (Topçu, 2012: 281). Bu söylemde var olan milliyetçiliklerin gerçek anlamda özünden ve ulaşmak istediği hedeften uzak oldukları düşüncesini benimseyen bir yaklaşımla ilerde oluşacak olan Turancı ve merkezi milliyetçiliklere yönelik bir kökten karşı çıkış ortaya koymaktadır. Özellikle Kemalist milliyetçiliğin laik ve Osmanlı ve Selçuklu dönemine ait izleri yok sayan anlayışına karşı çıkar. Bununla birlikte Asya tarihine doğru kök salmaya çalışan milliyetçilik fikrine, Topçu şu şekilde bir itirazda bulunur. Osmanlı hükümdarının yerel beylikleri bir araya getirerek oluşturdukları merkezileşme stratejisi, Türk’ün dehası ile birlikte hukuk ve felsefe alanlarında kendine has yorumlarıyla, ortaya çıkardığı İslam’ın ruh ve ahlakını yüceltmektedir. Ayrıca Osmanlılar bünyesinde barındırdığı yabancı unsurları askeri sistemde orduya alarak uyguladığı taktik, Türkleştirme ve İslamlaştırma siyaseti ile de milliyetçiliğin maddi bünyesine büyük bir başarı sağlamıştır. Aynı zamanda paralelde yürüttükleri insanlık davası ile de yan yana yürüyen ve onun hizmetinde bulunan ruhçu milliyetçiliğin, dünya tarihinde eşi olmayan örneğini verdiler. (Topçu, 2012: 281-282). Bu tespit Osmanlı’nın kendine has milliyetçiliğinin İslam senteziyle, insanı, evrensel yönünün varlığını vurgulayarak modern anlamda anlaşılan ulus-devlet tarzı milliyetçiliklere ve seküler milliyetçilik uygulamalarına yönelik bir eleştirel tanımlamadır.

Milliyetçiliği muhafazakâr bir görüş çerçevesinde ele alan Topçu, Turancı bir milliyetçilik anlayışına da karşıdır. Gökalp’in millet tanımındaki toprak birliğini yapıcı bir unsur olmadığı görüşünü reddeder. Anadolu coğrafyası dışında kalan Türk milletiyle de herhangi bir menfaat ilişkisi kurmak çok zordur. Turancıların toprak birliğini reddederek düşükleri sorun, başlıca problem alanı olarak da ortada durmaktadır. Aynı zamanda saf soyunda millet olamadığını bu dönemde saf soy bulmanın çok zor olacağını düşünmesi gerekçesiyle, ırkçı söylemli milliyetçiliklere de karşı durur. (Deren, 2002: 538). Topçu’nun bu duruşuyla ortaya çıkardığı düşünceyi açıklamada ifade ediş biçimi şu şekildedir:

“İttihat ve Terakki çetesinin propagandacısı olan Ziya Gökalp; Turancılık davasını ortaya attığı zaman bu hareketi ümmetçilikten milliyetçiliğe geçiş diye adlandırdı. Aslında din adamlarının kapkara taassubuna ve kara cahilliklerine zorunlu bir tepki olan bu hareket, ruhçu

milliyetçilikten maddeci milliyetçiliğe geçiş yolunda atılan ilk adımdı.” (Topçu, 2012: 282).

Turancılık fikrine uzak bakmasının sebebi bir anlamda ruhçu mistik bir hareket bu maddesel gerçekliğe hapsedilmiş anlayış olarak ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesini reddetmesidir.

Cumhuriyet devrinde Ziya Gökalp’in etkisinin bilindiğinden, özellikle laik ve yeni bir milliyetçilik iddiasıyla ortaya çıkan rejime karşı, Topçu mesafeli ve eleştirel bir yön sergiler. Gökalp’in milliyetçiliğinin etkisiyle yeni addedilen milliyetçiliğinde maddesel yönün ağır bastığı fikrini ileri sürer. Şekilci ve belli kalıplarla taklitçi bulunduğu bu yönü fikir ve dava yönünden eksik bulmaktadır. Kurtuluş Savaşı sonrasında yapılamayan ve onun gözünde reform olarak uygulanan belirli elit seçkinler hareketini şu şekilde ifade eder. “Zaferden sonra devlet sofrasına konan kargaların yağmasına, bütün halk ve bütün köylü peşkeş çekildi.” (Topçu, 2012: 282). Bu bir anlamda modernleşme hareketlerine yönelik tepeden inmece, jakoben modernleşme paradigmasına yönelik eleştiridir.

Cumhuriyet döneminde ve tek parti döneminde esas itibarıyla uygulanan farklı milliyetçi çizgileri maddeci ve ütopyik bir şekilde realize edilmemiş bir biçim olarak gören Topçu; her toplumun kendi içinde farklı milliyetçilikler barındırdığını ifade eder. Fransızlar kültür, Almanlar soy, İngilizler ise emek ve ekonomik bir yön çizmişlerdir. Bizde olması gereken milliyetçilikse tarihinden uzak ve kopuk, İslami değerlerden uzaklaşan, kuru kuru rasyonel bir mantık çerçevesine oturmayan şekilci biçimci anlayıştan kurtulmalıdır. Anadolu coğrafyasında İslam’ın ruhunu yükselten, ve toprağın çehresinde İslami ruh ve karakterini sindiren, ruhçu bir milliyetçilik olmalıdır. Anadolu fikrinin getirdiği ruhçu idealizm coğrafyanın gerçeğinde, gelecek yılların selameti için büyük önem taşıyordu. Mevcut uygulanan inkar davası da değildi. Geçmişte bin yıllık tarihin ruhundan sızan ilhamın mahsulü olmuştu. Bu açıdan bakılırsa, Mete Hanlar da, Cengiz Hanlar da aranacak bir kök yerine, temelini Yavuzlar da Melik Şahlar da arayacağın bir ruhçu milliyetçilik oluşmalıdır. Günümüzde milliyetçiler çoğalmış, bununla birlikte milliyetçilik ise ortadan kaybolmuş gibidir. Bu muamma ve belirsizlikten kurtaracak bir Anadolu ruhçu milliyetçiliği oluşturulmalıdır. (Topçu, 2012: 283). Peki bu ruhçu İslam ahlakıyla şekillenmiş mana insanı nasıl olmalı? Dergisine de ismini veren hareket ve aksiyon

insanıdır. Aynı zamanda Sezai Karakoç'a ilham olan diriliştir. Bu insan milliyetçi ruhçu Anadolu insanını isyan ahlakı çalışmasında tanımladığı şekliyle:

“ Anadolu çocuğunu vicdanıyla tarihini içine düşmüş bulunduğu girdaptan kurtarabilecek yegane çare insan kalbinde ve memleket içerisinde ilan edilecek bu mukaddes cihattır. Bu kurtuluş çaresini yani ruhi rönesans'ı gerçekleştirecek olan tek kuvvet.. Mistiklik dini olacaktır. Bu kuvvet fertlerde benlik şuurunu doğuracak ve tarihlerinin sorumluluğunu üzerine aldıracaktır. Ancak böylelikle, pek derin buhranlarla sarsılmış olan bu medeniyetin ve bu bahtsız cemaatin istikbali kurtarılacaktır.” (Topçu, 2010:175).

Topçunun cemaatçi milliyetçilik veya mistik milliyetçilik şeklinde tanımlamasında bu ruhiyatçı düşünceleri etkili olmuştur.

Anadoluculuk fikrinin ortaya çıkışından itibaren ve sonrasında merkezi milliyetçilik karşısında farklı bir milliyetçilik anlayışı benimsemiştir. Bu milliyetçilik anlayışı ile çevrenin Müslüman ve Türk etnik kökenine sahip unsurları tarafından benimsenerek, merkezden farklılaşarak kendine yön çizdiği söylenebilir. Bu yöneliş aynı Kürt milliyetçiliğinde olduğu gibi farklılaşsa da, varlığını merkez-çevre gerilimi üzerinden günümüzde de devam ettirmektedir.

3.ÇOK PARTİLİ DÖNEM VE SONRASINDA MİLLİYETÇİLİK

Cumhuriyet'in ilanına kadar olan dönem ve sonrasında resmi bürokratik aydınlar tarafından yürütülen, bir anlamda ideolojinin öngördüğü tepeden inme, şekillendirici makul vatandaş profilini oluşturmaya yönelik uygulanan milliyetçilik tarzı hakimdi. Bu milliyetçilik, Kemalist milliyetçilik olarak bilinen modern toplumu oluşturmada resmi devlet politikası olarak da uygulanmıştır. Bunların yanında merkezden farklı olarak oluşan iki farklı milliyetçilik akımı da gelişme imkanı bulmuştur. Azınlık milliyetçiliği olarak da tanımlayabileceğimiz ve içerisinde Kürt milliyetçiliğini de barındıran milliyetçilik anlayışı ve bunlara ilaveten merkezin şekilci laik milliyetçilik anlayışına karşı oluşan, İslami unsurların varlığını ön plana tutan, milliyetçilik anlayışı. Resmi ideolojik milliyetçilikten farklı olarak ortaya çıkan bu milliyetçilikler, kendi içindeki genel eğilimlerle birlikte bir tepkisellik içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Resmi ideolojik milliyetçilik, toplumu şekillendirme ve biçimlendirme programlarında dünyada ve bölgede var olan zamansal değişimlerden etkilenmiştir. Özellikle ülkeler arası ilişkilerden, aynı zamanda ülke içindeki toplumsal yapıların

direnç özelliklerinden kaynaklanan sebeplerden dolayı dönüşüme uğrayan bir yönelim çizmiştir. Bu yönelimin değişmesinde en etkili olan sebeplerden birisi de, II. Dünya Savaşı'nın bitimi sonrasında yaşanan değişimlerdir. II. Dünya Savaşı yıllarında giderek artan milliyetçilik fikri, savaşın bitimi ile birlikte liberal söyleme sahip Amerika ve müttefiklerinin, savaşta etnik milliyetçilik politikalar uygulayan devletlere karşı kazanmasıyla, yeni bir döneme girmiştir. Bu süreçte Türkiye, bir tarafı Amerika, diğer tarafta ise Komünist Rusya'nın oluşturduğu tercih ikileminde kalıyordu. Türkiye yönünü belirleyerek izleyeceği siyasetle birlikte, toplumsal yaşantı ve birçok alanı etkileyecek olan yeni bir döneme giriyordu. II Dünya Savaşı bitiminde Amerika'nın demokratik bir devlet olarak oluşturduğu zaferden tüm ülkeler gibi Türkiye'de etkilenmiştir. Türkiye Nisan 1945'te San Francisco Konferansına kurucu üye olarak katılıp, Birleşmiş Milletler Anlaşmasını imzalamak ve demokratik idealleri gerçekleştirmek için söz veriyordu. (Zürcher, 2010: 306). Bu bir anlamda çok partili hayata geçişinde nedenlerinden biri olarak ortaya çıkıyordu. Ayrıca Rusya'nın baskısına karşı oluşturulacak Amerikan desteği de demokratik ideallere uygun bir yapıya sahip olmaktan geçiyordu. Bunlara ilaveten toplumda ve parti içinde artan muhalif hareketler ve baskılarda, yeni sürece geçişi hızlandırıyordu. Cumhuriyetçi Halkçı Parti içinde uygulanan toprak reformlarına yönelik tepkiyi dile getirerek ayrılan 4 milletvekili tarafından, Demokrat Parti 7 Ocak 1946'da resmen kuruldu. (Zürcher, 2010: 311). Bu dönem artık Türkiye'de geri dönüşü olmayan çok partili dönemin başlangıcı ve yeni siyasal dönemin can alıcı noktasını oluşturmaktadır.

Çok partili siyasal hayata geçilmesi ve sonrasında ortaya çıkan bütün siyasi oluşumlar, çevrenin merkeze karşı, merkezi baskılama amacı ya da merkezi dönüştürme aracı olarak kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Merkezi temsil eden bürokratik seçkin yapı, var olan gücü elinde bulundurdukça, çevrenin her türlü direniş ve dönüştürme hareketini baskı veya farklı mekanizmalarla geri çevirmiştir. Çok partili yaşama geçilmekle birlikte, geçmiş geleneksel yapı içerisinde varlığını sürdüren milliyetçilik söylemleri, kendi içinde tekrar bir dönüşüme ve değişime uğramıştır. Geçmişte var olan ve merkezi elinde bulunduran milliyetçiliğe karşı, gayri resmi veya farklı milliyetçilik denilen çevrenin milliyetçi örgütlenmeleri, farklı tepkiler ortaya koymuşlardır. Bir anlamda da demokratik yollarla kendilerini ifade

etme olasılıklarının düşük olmasından dolayı, resmi ideolojiyle ilişkilerini yönlendirmede iki yol izlemişlerdir. Kürt veya İslam milliyetçiliğinin bazı yönelimlerinde olduğu gibi birinci yol açıkça karşı çıkmaktır. Bu yol onunla çatışmayı göze almaktır. Sonunda onunla uzlaşır veya uzlaşmış görünüm sergileyip içten içe değiştirmek ister. Genelde ikinci yöntem olan bu uzlaşma İslamcı Türkçülük milliyetçi çizgisini benimseyen milliyetçilerin tercih ettiği yöntemdir. (Özkırımlı, 2002: 713). Çok partili hayata geçiş ile birlikte uzlaşma yolu da açılmıştır. İleride oluşacak siyasal partileşme ve örgütlenmeler ile, milliyetçi akımların toplumsal alanda ifade edilmelerini sağlayacak yapı ortaya çıkmıştır. Bu durum ortaya çıkan merkez-çevre kopukluğunun azalmasında olumlu işlevler üstlenecektir.

Çok partili hayata geçişle birlikte sadece çevresel milliyetçilik akımları etkilenmemiş, merkezin güttüğü ve uyguladığı inşa döneminin milliyetçiliğide etkilenmiştir. Kemalist milliyetçilik bu çok partili döneme girilmesiyle birlikte yeni Kemalizm veya yeni Atatürkçülük anlayışlarının ortaya çıkmasıyla paralel olarak farklı yorumlama biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Kürt milliyetçileri Kemalist milliyetçilik anlayışlarını, özellikle yeni dönemde ırkçı bir yaklaşım olmakla suçlarken, 1960'lerden sonra ortaya çıkmaya başlayan Kemalist sol, Kemalist milliyetçiliği anti emperyalist mücadelenin ve Kurtuluş Savaşı'nın öncüsü olarak görmektedir. (Yıldız, 2002: 232).

Bu çerçeveden bakıldığında 1950 ve sonrasında milliyetçilik fikri Türkiye açısından merkezde ve çevrede yeni yönelimler almaya başlamıştır. 1950'li yıllarla birlikte 1960'lı yıllara doğru girilmekteyken, iki dönem arasını milliyetçi düşünceler açısından, savaş sonrası oluşan dünya ve yeni çok partili siyasal hayata uyum çabasının harcadığı yıllar şeklinde yorumlayabiliriz. 1960'lı yıllardan sonra oluşan milliyetçilik; özellikle merkezi ve siyasal çevresel milliyetçilik oluşumları, çok partili söylemlerin etkisine rağmen, Kemalist söylem sayesinde kendisine meşruiyet zemini oluşturarak varlığını sürdürmeye çalışmışlardır. İster Kemalizm'in karşısında isterse yanında taraf olarak var olsun, ana nokta, referans Kemalist sistem ve söylem olmuştur. Bu dönemde oluşmaya başlayan milli görüş hareketi Kemalizm'in kalkınmacı ve pozitif yönünü öne çıkarır. Bunu yaparken de dini milliyetçiliğini, Kemalist milliyetçiliğin temel yaklaşımlarıyla örtüştürmeye çalışır. Kürt

milliyetçiliğinde meydana gelen akımlarsa, Kemalizm'in çağdaşlaştırıcı ve laik pozitivist özünü ele almışlardır. Türkiye'de sol hareketler kalıcı Kemalist refleksler oluşturmuş. CHP geleneği sola kayarken, Kemalist düşünce egemenliğini özenle korumuştur. Bu arada sosyal demokrasi ile eklemlemeyi yeterli görmüştür. Bu anlamda siyasal düşünceler hala merkezi gücü elinde bulunduranlar, Kemalist milliyetçi ideolojiyi meşruiyet zemini olarak kullanmaktadır. Ayrıca bu ideolojiyi haklılaştırma aracı olarak görmektedirler. (Yıldız, 2002: 233). Kendini merkez karşısında bir yerlere koymaya çalışan çevresel aktörlerin izlediği yöntem, genelde ikna etme ve uzlaşma zemini oluşturacak fikir altyapısını oluşturarak, merkeze eklemlemerek bir sonuca ulaşma yöneliminde olmuştur.

Çok partili hayata geçişle birlikte Kemalist merkezi milliyetçi yapının, iktidarı elde tutma yetenek ve araçlarının daralması, yeni araç ve tekniklerin uygulanarak iktidarın devamını farklı usullerle sağlama yolunu tercih etmelerini gerekli kılmıştır. Kemalizm giderek, CHP, ordu ve bürokrasiden oluşan sacayağına dayanır hale gelmiştir Dünya çapında meydana gelen dalgalanma ve değişimlere bağlı olarak farklı muhtevalar kazanmıştır. Ancak “Devletin milletiyle bölünmez bütünlüğü”, “Vatanın bölünmez bütünlüğü”, “Devletin üniter yapısının korunması.” Kemalist merkezi milliyetçilik anlayışının değişmeyen özünü meydana getirmiştir. (Yıldız, 2002: 232) Bu açıdan Kemalist milliyetçilik merkezdeki etkin rolünü korumaya devam etmekle kalmayıp, her ne kadar bir değişim süreci yaşasa da belli ilkelerden ve oluşturmak istediği ulus devlet modelinden asla taviz vermeyen bir görüntü çizmişti. Kemalist ideolojinin çok partili dönemin başlangıcına kadar Üstel'in tanımlamasıyla oluşturmaya çalıştığı makbul vatandaşın temel özelliği militarist vatandaşken, 1960'lı yıllarda yeni dünya konjonktürüne uyan sivil vatandaş tanımlamalı bir oluşturma politikası izlenmiştir. Tabiki yine değişmeyen unsur; hala vatandaş biçimlendirilecek nesne olarak görülmekte ve şekil verecek, onun sınırlarını ve makbullüğünü çizecek kişiler ise bürokratik seçkinler olacaktır.

Merkez ve çevre ilişkisinde önemli bir yer tutan milliyetçilik olgusunun algılanmasındaki farklılaşmalar bu dönemde devam etmiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte DP'nin çevrenin siyasal söylemcisi ve temsilcisi durumuna geçmesi bu süreci hızlandırmıştır. Bununla birlikte 1960'lı yıllara kadar II. Dünya Savaşı'nın etkisini de arkasına alarak, bir durağanlık ve yeni yapılanma yılları olarak varlığını

sürdürmüştür. Merkez-çevre ilişkisi daha sonrasında 1960'lı yıllarda ortaya çıkan farklı ötekileştirme, toplumsal alandaki hızlı şehirleşme gibi değişimlerin ortaya çıkardığı sonuçlardan etkilenerek, şekillenen siyasal hayatta kendine yer bulmaya çalışan yönelime girmiştir. 1960 ve 1980 yıllarda politik alanda soğuk savaş döneminin etkisiyle ortaya çıkan kutuplaşmadan, toplum ve fikir hayatı olumsuz yönde etkilenmiştir. 1990 sonrası küreselleşme ve sonrası mikro milliyetçilik fikirleri çerçevesinde hızla artan ve farklılaşmasını hızlandıran bir milliyetçilik göze çarpmaktadır.

Tek parti dönemi sonrasında Demokrat Partinin siyasal alanda çevrenin temsilcisi durumuna gelmesiyle birlikte, yeni bir döneme girilmiştir. Demokrat Partinin merkezle çevreyi yakınlaştıran, kopukluğu azaltan yönünü ayrı ele almak gerekir.

3.1. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ, MERKEZ-ÇEVRE VE MİLLİYETÇİLİK

Siyasal bir oluşum olarak ortaya çıkma nedeni her ne kadar eşraftan oluşan bir kısım milletvekilinin, dönemin CHP'sinin toprak politikalarına yönelik tepkisi sonucu bir oluşum izlese de, 1946 yılında resmen kurulan Demokrat Parti yapılanması gittiği illerde büyük ilgi ile karşılaşıyordu. Bu ilgi 1950 yılında yapılan seçimlerde kendini ortaya çıkarmıştır. DP çevreye hitap eden siyasal partilerin bir söylem aracı olarak kullanılan “Yeter! Söz Milletindir!” şeklinde geliştirilen sloganla girdikleri seçimlerden, beklenmedik bir ilgi görmüştür. Bu yapılan seçimlerde CHP 69 milletvekili çıkarırken, DP 408 milletvekili ve %53,4'lük oranda aldığı oyla, çevrenin temsilcisi olarak yönetime geçmeye hak kazanmıştır. (Zürcher, 2010: 318). Daha öncede belirttiğimiz gibi Cumhuriyetçi Halkçı Partinin içinden ayrılmasına rağmen kısa sürede örgütlenişi ve çevreye yönelik politik söylemleri, bu başarının elde edilmesini sağlamıştır. Hali hazırda merkezin tek tipleştirmeye, homojenleştirmeye çalıştığı toplumsal kesimler, kendi içinde radikalleşip zaten varlıklarını korumuşlardır. İlk fırsatla merkeze tepkilerini bu şekilde göstermişlerdir.

Cumhuriyet rejiminin resmi yaklaşımı olarak benimsenen çok kültürlü ve değişkenli toplumsal yapının reddedilerek, resmi ideoloji olarak yerel, dinsel, bunların yanında etnik grupları Türkiye'nin karanlık yıllarından kalma kalıntılar

olarak gören bir yaklaşıma sahipti. Üstüne üstelik bu alanlara merkez tarafından bakılan kuşkucu tavır, merkez-çevre kopukluğunu artırmaktaydı. Buna karşın çevre, kentlerin refahının kendi sırtından sağlandığını, kendisinin sürekli nutuklarla avutulduğunun, bunun yanında dinsel mutluluktan da yoksun bırakıldığını da görebilmekteydi. 1946'da kurulan Demokrat Parti bir eşraf partisi olmaktan çok; kırsal kitlelerin ve bu kitlelerin başında bulunanların kuvvetle destek verdikleri bir siyasal ideolojiyi arkasına alarak başarıya ulaşacaklarını umanların kurduğu partiydi. (Mardin, 2010b: 67). Mardin'in tespitini doğrulayan yukarda bahsettiğimiz seçim sonuçları merkezi elinde tutan bürokrat elitler için çokta memnun edici sonuçlar ortaya çıkarmamıştır.

Demokrat Partiye olan ilginin sebebini açıklamada merkezin II. Dünya Savaşı'nda uyguladığı ekonomik uygulamaların, buna ilaveten din alanında laiklik doğrultusunda uygulanan politikaların, çevreyi iyice baskı altına alması gösterilebilir. Resmi ideolojinin ulus-devlet oluşturmada izlediği İslam karşıtı ve Arapça yerine Türkçe ibadet dili gibi uygulamalar, Mardin'in tespit ettiği gibi karşı tepki hareketlerini içinde biriktiren bir toplumsal grubun varlığını büyütüyordu. Demokrat Parti teşkilatlarının seçim öncesinde Anadolu'nun en ücra yerlerine kadar gidip kitlesel mitinglerle halka hitap ettiklerinde, Türk seçmeninin dörtte üçü köylülerden oluşuyordu. Kürsüde bulunan politikacılar seçmenlerin iki büyük şikâyetlerinin olduklarını öğreniyorlar. Birincisi; ekonominin geliştirilmesi, bu alanda tarımın ihmal edildiğini vurguluyorlardı. İkincisiyse; geleneksel Müslüman nüfusun üstündeki laikliğin zorla empoze edilmeye çalışılmasıydı. (Köktaş, 2011: 196-197) Bu noktada merkezin milliyetçilik uygulamalarının laikleştirme politikaları, merkez-çevre kopukluğunun din üzerinden ayrıştırıyormuş gibi izlenim oluştursa da, asıl ayrışma bu kültür ve dini anlayıştan ziyade, uygulanan milliyetçi politikaların yansıması olarak görünüyordu.

Çevrenin içinde bulunduğu milliyetçi anlayışları temsil eden Anadoluçuluk hareketi, İslami-Türkçülük idealleri üzerinde merkezin otoriter baskıcı yönetim anlayışının getirdiği sıkıntılardan kurtulma yolunda, DP'ye yönelmiştir. Anadolu milliyetçiliğinde köylü unsuru ve Anadolu insanı vurguları, Demokrat Parti'nin de hassasiyetle yaklaştığı alanların başında geliyordu. Ayrıca özgürlükler noktasındaki yaklaşımı da geçmiş dönemden ayrışıyordu. Uyguladığı liberal politikalar dini

inançların uygulama pratiğinde yayılıyordu. Yeni parti köylüye hizmetler getireceği, aynı zamanda gündelik sorunların çözümüne yönelik politikalar izleyeceği, Türkiye’yi bürokrasiden kurtaracağı ve dinsel pratik yaşamı liberalleştireceği konularında da sözler verdi. (Mardin, 2010b: 71). Mardin’in de belirttiği gibi Demokrat Partiyi diğer milliyetçi yaklaşımlara ve çevreye yaklaştıran bu siyasal söylemleri olmuştur. DP bunlara ilave edilecek bir tutumla iktidar süresince gerçek halkçı bir politika uygulayıp, çevreyi temsil eden kültür ortamları içinde yer almaya özen göstermiştir. Özellikle çevrenin yoğun kullanım alanlarının içinde verdikleri görüntü, DP iyice çevrenin merkezine yerleşiyordu. Dinsel törenler ve camilere yönelik ilgi gösterip, camilere girilip halkla iç içe olma yolu izliyordu. Bürokratik seçkinler ister istemez var olan durumu izlemekle yetindiler. İlerleyen dönemde çıkan tartışmalarda ve sert itirazlarda seçkinler kanat, laikliğin elden gittiğini ileri sürerek ve Demokratik Parti’yi hedef gösteren tutumları iyiden iyiye ortaya çıkmaya başlamıştır. Çevre kültürü ile Demokrat Parti özdeş tutuluyordu. (Mardin, 2010b: 72). Bu dönemde merkezi bürokratik Kemalist seçkinler kanadı temsil eden grubun el birliği ile ortaya attığı “laiklik elden gidiyor.”Söylemi, yeni bir anlayış ve muhalefet oluşturmada kullanılmıştır. Ayrıca sert merkezi yapının kabuğunu korumada bir söylem olarak bu yaklaşım, 2000’li yıllarda da yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Ve hala günümüzde bu merkezi seçkinlerin kullandığı bir söylem olarak varlığını korumaktadır. Kemalist devrimlerin, kazanımların tehlikeye düşmesi, laikliğin elden gitmesi, harici düşmanlar kadar toplumda ötekileştirdiğimiz ve kendi merkezine çekilip radikalleşen, daha sertleşen çevrenin dahili düşmanlar gözüyle bakılması gibi bir döneme de giriliyordu. Merkezin çevreye kuşkuyla yaklaşımı artık iyice su yüzüne çıkıyordu. Bu durum ileride oluşacak milliyetçilik yönelimleri ve siyasal oluşumları da etkilenecektir. İlk olarak kendilerinin fikren ve uygulamada laiklik taraftarı ve laik söyleme sahip olduklarını göstermek durumunda kalacaklardır. Alparslan Türkeş’in kurduğu milliyetçi çizgideki anlayışın bir dönem bu şekilde ezanın Türkçe okunması gibi söylemler geliştirmesi bu bağlamda ele alınabilir.

1950 yılında başlayan Demokrat Parti iktidarı yeni bir söylem olarak ortaya koyduğu “Yeter! Söz milletin!” sloganının ilk icraatçı uygulamalarından sonra, çevreyi temsil ederken, uygulamada merkezi yapının yaptığı gibi giderek sertleşen ve popülist olarak nitelendirilebilecek politikalar ortaya koymaya başladı. DP bu

dönemde dünyadaki sol hareketlerin ve Rusya'nın da etkisiyle kominizim hareketlerinin örgütleyicisi, olarak muhalefeti yıpratma yolu seçti. İcraatçı yönü iyiden iyiye kaybolmaya başlayınca, halk desteğini kazanmak amacıyla ağırlıklı milliyetçi-muhafazakâr tabana hitap eden girişimler ortaya koymaya başladı. Kıbrıs politikasındaki tavırlar, Türk Ocaklarının tekrar canlandırılmasına destek verilmesi, Türkiye Talebe Federasyonu ve Milli Türk Talebe Birliği gibi hükümet güdümlü gençlik örgütlerinin kurulması, bunun adımlarıdır. (Bora ve Canefe, 2002: 647). Bakıldığında çevrenin kültürünü temsille başlayan, bu politik söylemle hareket eden Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisinin eski, ideallerinin korunmasına yönelik sınıksıkıya bağlanarak, en iyi ilişkiyi kurdukları bürokratlarla yaptıkları iş birliği sonucu oluşan bürokratik merkezci yapıyla girdiği mücadeleden, iyice ayrışma ve kutuplaşma çıkmıştır. (Mardin, 2010b: 73). Bir anlamda çevre temsil hakkı bulmuştur. Fakat merkez-çevreye yaklaşmak yerine daha da eski yöntemlerine, dönüştürme ve değiştirme politikalarına sarılmıştır. Bu da 1960 Askeri Darbesiyle gelen yeni süreçte toplumsal yarılmayı iyice artırmıştır.

Bu dönemi kendi içinde merkez-çevre ilişkisi bağlamında ele aldığımızda siyasal ve ideolojik kopukluklar genelde din söylemi ve laiklik ile birlikte tanımlanmaktadır. Fakat bu ayrışma bir taraftan kültür üzerine inşa edilse de Cumhuriyetin kuruluş yıllarından başlayarak devam eden ve uygulanan milliyetçi politikaların bir devamı olarak görülebilir. Toplumun dönüştürme ve şekillendirme anlayışının merkezde devam ettiğini ve milliyetçi politikaların yansımalarından kaynaklanan çatışma ortamının, giderek artan ve gün yüzüne çıkan bir görünümle ortaya çıktığını söyleyebiliriz. 1960 ihtilali ile yeni bir hareketin başladığı, darbeler ve bürokratik merkezin temsilcisi rolüne soyunan askeri bürokratların, toplum dinamiklerini göz ardı ederek, kendi istekleriyle oluşturdukları siyasal ideolojilerine uygun müdahalelerle dolu döneme girilmiştir. Bu darbeler ve müdahaleler dönemi günümüze kadar varlığını sürdürerek, farklı şekillerde evrilerek, varlığını devam ettirmektedir. Siyasal anlamda çevrenin desteğini alamayan merkezi siyaset mekanizmaları, bürokratik kadrolarla olan birlikteliklerini, çevreye karşı güç unsuru olarak kullanmışlardır. 1960 ve 1980 yılları arası da yaşanan yoğun müdahale dönemi, her on yılda farklı gerekçelerle siyasal yönetsel alana müdahale düşüncesi yeni bir milliyetçilik anlayışının oluşmasına sebep olmuştur. Bu dönemlerin ayrı ayrı

ele alınması ve 1980 sonrasında ve 1980'li yıllarda başlayan küreselleşme etkisiyle oluşan anlayışları, günümüz noktasında okumak daha yararlı olacaktır. Her dönemde milliyetçilik kavramına yüklenen anlam ve tanımlamalar değiştiği gibi dönem içerisinde farklı odakların milliyetçilik anlayışları da değişiyor. Mevcut dünya ölçeğinde yaşanan değişmelerin hızlılığı, bu kavrama yüklenen anlamların da hızla değişmesine neden olmaktadır.

3.2. DARBELER ARASINDA FARKLILAŞAN MİLLİYETÇİLİK

27 Mayıs 1960 darbesi ve sonrasında onar yıl arayla gelen askeri darbeler merkez - çevre ilişkileri bakımından ele alındığında, artık değişmez bir düzenin korunmasıyla özdeşleştirilen merkez-çevre arasındaki kopukluğu derinleştirdi. Bir anlamda da merkez çevre karşısındaki eski kutuplaşma, yeni bir biçim kazandı. (Mardin, 2010b: 74). Bu yapılan ilk darbenin halk nezninde ve çevre üzerindeki etkisini aza indirgeyecek karşıt tepkinin oluşmaması için, gerekli ön hazırlıklar yapıldıktan sonra hareket edilmiştir. Bir anlamda da darbe şartları olgunlaştıktan sonra darbenin meşruluğuna ilişkin söylem geliştirmek de gerekiyordu. Bu söylem Milli Birlik Komitesi olarak da bilinen cuntacı grubun radyodan yaptığı ve darbe olduğuna ilişkin yapılan açıklayıcı bildiriye verilmekteydi. Bu bildiriye, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kardeş kavgasına meydan vermemek ve demokrasiyi içine düştüğü buhrandan kurtarmak maksadıyla, ülke yönetimine el koyduğunu duyuruyordu. (Zürcher, 2010: 351). Bu bildiri ilerleyen dönemlerde aynı formata uygun ve tehdit unsurlarının biraz farklılık gösterdiği, fakat Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyma ve siyasal alana müdahil olma gerekçelerinin asli noktasının ortaya çıkmasını örtüleyici de bir üslup taşımaktadır. Asıl çevrenin merkezle olan ilişkisinin yeni eksene kaymasının önlenmesi maksadıyla bürokratik merkezi unsurların el birliği ile yaptıkları müdahaleler, bu şekilde çevreye de meşruluk dayanağı hissi vermeye başlamıştır.

1960 darbesinin hemen sonrasında Milli Birlik Komitesi içerisinde darbe sonrasında izlenecek yol, usul ve yöntemlere ilişkin görüş ayrılıkları da devam etmektedir. Bunlardan otoriter ihtilalciler, devrimci amaçlarını gerçekleştirmek için ülkeyi baskıcı bir şekilde yönetmeyi düşünüyorlardı. Bir diğer grup olan müdahaleci demokratlar ise, Cemal Gürsel'in liderliğinde uzun süre iktidarda kalmak yerine, gerekli şartlar oluşturup, demokratik sistem içerisinde meclisi çalışır hale getirmeyi

planlıyorlardı.(Kongar, 2000: 157). İkinci grubun görüşleri doğrultusunda bir yön izlenmiştir. Ayrıca otoriter eğilimlere sahip olan grup üyeleri, bu süreçte yurtdışı görevlere gönderilerek ileride oluşabilecek problemlerin, önüne geçilmiştir. Özellikle bildirgeyi radyodan duyuran Alparslan Türkeş ve on dört arkadaşının müdahale sonrasında bu görevlere gönderilmesi, fikir ayrılığının göstergesidir. Daha sonra sürgün dönüşü bu kişiler, milliyetçilik eğilimleri doğrultusunda siyasal örgütlenmeye gideceklerdir. (Şen, 2008: 523). Özellikle Alparslan Türkeş'in öncülük edeceği bu milliyetçi çizgi, ilerleyen dönemlerde Türk siyasetinde ve günümüzde de önemli etkiye sahip bir unsur olarak yerini almaya başlayacaktır. Bu hareketin siyasal alana kayması, merkezi milliyetçilik anlayışının yeni dönemde farklı eğilim içerisine girdiğini de göstermesi bakımından önemlidir.

Darbe sonrasında yapılan düzenlemelerin ilki, Anayasanın tekrar kurularak mevcut kurumların yeniden şekillenmesini sağlamaktır. 1920'lerden başlayarak devam eden süreçte 1950'li yıllardan itibaren, kentli ve eğitimli insan sayısındaki artışla birlikte, kamuoyu oluşmaya başlamıştır. Bununla birlikte bu durum iktidarın seçim yoluyla belirlenmesinin giderek kabul görmesini, sağlamıştır. Bu süreçten sonra yönetimde seçkin öncü olarak görülen yapı değil, gelenekçiler, askeri değil, sivil ağırlıklı oluşum gözlenmiştir. Bürokratlar yerine serbest meslek sahibi, kentli yerine ise taşralı bir seçkin profili oluşmaktadır. Cumhuriyetçi seçkinler bu durumda yönetim mekanizması içine girmemesi gereken ve ayrı durması gereken çevrenin yönetime girmesini, 'ayakların baş olması ' şeklinde tanımlamaktadırlar. Bu evrede askeri, sivil bürokrat ve aydın üçlüsü Osmanlı'da yaptığı devleti kurtarma tezlerini, 1960'lı yıllardan itibaren demokrasiyi kurtarma tezlerine dönüştürmüştür. (Mazıcı, 2002: 558). Bu amaçla da demokrasiyi halka indirgeme çalışması olarak ortaya çıkan kırk yıllık şekillendirme ve modernleştirme politikasında, kendilerine yeni yer ve görev tanımlaması yapmışlardır. Yapılan bu işlere meşruiyet sağlamad, 1961 Anayasasını oluşturmuşlardır. Bu anayasa ile siyasal anlamda seçilmiş olanların yanında, Türk Silahlı Kuvvetleri, tamamen anayasanın kendilerine tanıdığı haklar çerçevesinde Kemalist sistemin, demokratik yapısının koruyuculuğu görevine hak kazanmıştır. Merkezin çevreye kuşkuyla bakan yaklaşımının bir devamı olan bu süreçte, kontrol yine merkezde olacaktır. Heper, bu kuşkucu durumu ifade ederken; demokrasiyi yeniden kurmayı amaçlayan askeri müdahaleyi, bir anlamda devrimi,

geleneksel seçkinlerin, çevrenin gücünü güçlendiren demokratların rejim sistemine bir protesto olarak görür. Aynı zamanda halk tarafından seçilen hükümetin meşru bir hükümet olduğu, askeri çevre tarafından kabul edilmemiştir. Bir anlamda çevreyi temsil eden Demokrat Parti, gerçek anlamda popüler olmayıp, dini duyguların sömürüsü yoluyla, tarımsal çıkarları göz önünde tutarak, demokrat olmayan patron - yavaşma ilişkisinin bir örüntüsü olarak ortaya çıkmıştır. Parti liderinin de Atatürk ilkelerine ve devrimlerine ihanet ettiği düşüncesi de hakim olan görüştür. (Heper, 2006: 153). Bu ifadeler, kuşkucu bakış açısının varlığını hala devam ettirdiğini göstermektedir.

Bu şüpheli bakışla, kendini merkeze iyice yerleştirip müdahale ortamını da yaratmak isteyen Ordu bürokratları diyebileceğimiz grup, kapsamlı bir operasyon ve restorasyon sürecine girişti. Yeni anayasanın 1961'de kabulü ile birlikte Anayasa Mahkemesinin kurulması, Hakimler, Savcılar Yüksek Kurulunun oluşturulması, nispi temsil sisteminin getirilmesi, üniversitelere özerlik tanınması, Milli Güvenlik Kurulu ve Devlet Planlama Teşkilatı gibi kuruluşların oluşturulması, bu sürecin devamıdır. Tüm bu oluşumlar değerlendirildiğinde askeri bürokrasi ile sivil bürokrasiye, sivil siyaset alanının aleyhine olacak şekilde, sistem içerisinde önemli bir etkinlik alanı kazandırıldığı görülmektedir. Bu vesayetçi anlayıştan, Türk demokrasisinin bugün bile tam olarak kurtarıldığı söylenemez. (Günel, 2011: 174). Asıl amaç merkeze kendi alanını güçlendirecek çevre karşısında yeni bir konum kazandırmaktı. Bu durumu, 1960 öncesinde 1924 anayasası ile milletin egemenliğini sadece millet meclisi vasıtasıyla kullanılacağını öngörüyordu. Atatürk'ün karizması bu desteği sağlamada yeterliydi. Bu karizmanın yok olması sonrasında, çok partili bir sistemde aşkın devlet fikri, ancak hukuk ve yasalar marifetiyle sağlanabilirdi. Bürokratik seçkinler, 1961 Anayasasının getirdiği düzenlemeleri, aşırı katılımcılık veya rasyonel demokrasiye engel olan çoğulculuk eğilimlerini denetlemek ve kontrol etmek için bir çözüm olarak düşünüyordu. Çözüm 1961 anayasasıydı. (Heper, 2006: 158). Bu çerçevede 1961 Anayasası merkez- çevre arasındaki kopukluğunu, merkezi güçler lehine tekrardan tahkim eden yapıya sahiptir.

Bu tip anayasa ve ihtilallerle geçmiş yıllarda da karşılaşılmış. Osmanlı'nın son dönemlerinde görülen ihtilaller, tekrar ülke gündemine girmişti. Ayrıca anayasadaki demokrasiyi koruma ve kollama görevini üzerine alan ordu, Milli

Güvenlik Kurulu sayesinde siyasal ve yönetsel olana da bizzat müdahil olmaya başlamıştı. Bu bir süreklilik haline gelecek uygulamanın da başlatıcısı olmuştur. Celal Bayer'ın 27 Mayıs darbesinin yapılmasına ilişkin ve sadece ordu değil merkezi diğer seçkinlerin de bu işteki rolüne ilişkin şu tespiti önemlidir: “Bence 27 Mayıs bir fiili durumdur. Osmanlı'dan kalma geleneksel yönetimimizdeki ordu-medrese işbirliğinin, kanun yapma ve yürütme gücüne karşı direnişi ve müdahalesidir.” (Mazıncı, 2002: 565). Şekildeki ifadeleri, bu sürekliliğin bundan sonra Osmanlı'dan kalma benzer yönlerle çevreye karşı, merkezi elde tutma çabası şeklinde varlığını devam ettirecektir.

1960 darbesine kadar tek parti dönemini içine alan milliyetçilik anlayışı, milliyetçiliğin modernleşmenin bir işlevi olarak görülmekteyken, bu tarihten itibaren yeni bir milliyetçilik anlayışı merkez tarafından benimsenir. 1960 sonrasında modernleşme artık milliyetçiliğin bir işlevi haline dönüşür. 1960'a kadar sürdürülen ulus-devlet anlayışını ortaya çıkarmayı hedefleyen milliyetçilik, bu dönemden sonra toplumsal bir proje olmaya başladı. Daha öncesinde aydınlar tarafından yönetilen milliyetçilik tartışmaları, artık çevreye ve halka inmeye başlayıp popülerlik kazanmaya başlamıştır. (Güney, 2006: 210). Artık bu dönemden sonra halk ve çevresel etmenler, siyasal alanda da temsil niteliği kazanan milliyetçilik fikrinin etkisiyle her alanda konuşulan ve tartışılan bir alan olmaya başlar. Bu süreçte başlayan popülist milliyetçilik, darbeler dönemiyle devamlılık kazanacaktır. Darbe dönemiyle söylem haline gelen “Ordu millet el ele, ordu gençlik el ele!” sloganlarıyla ordu, halkını milletin hiçbir başka çıkar ve kaygıyla lekelenmemiş sahî temsilcisi rolünü üstlenir. Darbeyi gerçekleştiren cuntanın adının Milli Birlik Komitesi olarak belirlenmesi bu amaçladır. Ayrıca milli çıkar ve milli birlik konularının sürekli vurgulanması, devam eden yıllarda da 1971 ve 1980 Askeri müdahalelerinde benzer söylemlerin devam ettirilmesi, kurulan partilerin mutlaka ulusal çıkarları gözetecek tüzükler benimsenmesinin zorunluluk arz etmesi, daha önce de tespit edilen iç düşmanlara ve nifaklara karşı, milli birlik sağlamada yapılan müdahalelere bir meşruluk kazandırma konusunda popülist milliyetçilik büyük görev üstlenmiştir. (Bora ve Canefe, 2002: 648). Bora ve Canefe'nin de belirttiği gibi merkezi bürokratlar, çevrenin dinsel alanda temsil edilmek üzere yaklaştığı siyasal

alandaki konumu dışlayarak, bunun yerine milliyetçilik söylemi kullanarak, çevreye yaklaşma ve onu kontrol etme yönelimine girmiştir.

1960'lı yıllar ve sonrasında meydana gelen sol eksenli hareketlerin hızla yükselişi karşısında, Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının da bulunduğu milliyetçilik çizgisindeki bir grup, gençlik örgütlenmesine doğru bir gidiş süreci takip etti. Türkeş'in Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi içinde yürüttüğü politikalarla, genel başkan olmasıyla birlikte, 1969'da yapılan kongreyle parti ismi Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirilirken, gençlik alanları ve parti amblemi de değiştirilerek bugünkü halini almıştır. (Şen, 2008: 524). Kuruluş ve söylem olarak ilk yıllarda olması gerektiği gibi merkezin laiklik anlayışına sahip bir çizgi çizen bu hareket, ilerleyen dönemde Türk-İslam sentezi kabul edilebilecek bir yönelime girdi. Bunu formülize ederken "Biz Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı olarak Müslümanız. Her iki felsefe de bizim şairimizdir." (Şen, 2008: 524). söylemi geliştirilmişti. Ama bu dönemin asıl tehdidi olarak Komünist hareket görülür. Ve bu dönem çevreyi, bu sentezle birleştiren tehlike olarak görülen komünist hareketlere yönelik mücadeleye doğru yönelen çizgiye getirecektir. 1970'li ve 1980'li yıllarda bu aşırı sol hareketlere yönelik merkezi devlet yapısını temsil eden zeminlerle bir eklentisellik kurdu. Bu bir yakınlaşma gibi algılansa da geçici bir iş birliği olarak okumak daha doğru bir yaklaşım olur. Yüksel Taşkın'a göre antikomünist hareket söyleminin, merkezi cumhuriyet eliti ile milliyetçilik anlamında diğer kesimleri örtüşürme ve ortak mücadelede toplama fikrinin temelinde şu esas etkili olmuştur. Cumhuriyetin kurucu kuşağı olarak nitelendirildiğimiz seçkin sınıf;

"Gecikmiş ulusçuluk örneklerinde gözlemlenen: acilen türdeş bir ulus yaratma ve bu kurguyu yine o aciliyet içinde kitlelere öğretme zorunluluğundan beslenen bir reaksiyonellikti. Söz konusu olan sosyalist projelerin zar zor kazanılmış bu türdeşliği tehdit eden vurgusu, 'oyunbozanlığı' daha baştan büyük alerji yaratıyordu." (Taşkın, 2002a: 618).

Bu reaksiyonel hareket, ister istemez İslami söylemli ve Türk İslam sentezli milliyetçilik hareketlerinin devleti koruma, kurtarma refleksi geliştirilerek, ortak zeminde geçici iş birliğini kolaylaştırıyordu. Bu dönemde tüm dünyada etkili olan ve bütün ulus-devlet formlarının milliyetçi duygularla yeni oluşan sosyalist ve komünist bu radikal değişim istemlerine karşı bir tavır alması gerekiyordu. Burada bizim ülkemizdeki merkezi seçkinler bu yakınlaşmacı ve İslami söylemlerin ön plana

çıktığı, popülist, milliyetçi söylemleri geliştirmiştir. Bu dönemde siyasal elitler devamlılıklarını sağlamada ve yaptıkları dışlayıcı politikaların meşruluğunu, milliyetçi düşüncede temellendirmeye çalışırken, aynı zamanda meşru olarak sürdürecekleri siyasal rekabet alanını, milliyetçilerle sınırlandırdılar. Bunun sonucu olarak milliyetçiliğin farklı ve zamanla kendisini tehdit olarak yorumlanmalarına neden olacak girişimin de önünü açmış oldular. Bundan sonra sorun, kimin ulus ve milletin hakiki evlatları olduğuyla ilgiliydi. (Taşkın, 2002a: 619). Burada makbul vatandaş profiline de var olan değişiklik, ilerleyen dönemlerde tekrar sorun olarak karşımıza çıkacaktır. Seküler vatandaştan İslami ve milli değerleri birlikte yaşayan vatandaşa dönüşen bir anlayış değişmesi ortaya çıkmıştı.

Bu antikomünist söylemle başlayan devlet eksenli Türk milliyetçiliği yürütme politikası, 1980 yılına kadar devam eder. Kominizim tehdidi altında Türk milliyetçiliği “Yarı sivil” “Yarı Resmi” bir hareket durumuna girmiştir. Halk kanadıyla da olan ilişkisini devam ettirdiğinden, sivil görünümü sürerken, devletin alt grupları ya da derin yapılarıyla olan ilişkisinden dolayı da resmîlik sıfatına bürünmüştür. 1980 yılından sonra yeni bir milliyetçilik anlayışı meydana getirmek zorunda kalır. Darbe sonrasında devletin Türk milletçilerinin de karşıt olarak ötelemesiyle birlikte, sivil alana kaymak zorunda kalan bir milliyetçilik ortaya çıkar. (Mete, 2002: 699). Darbeler dönemine hem merkezi açıdan bakıldığında, hem de çevresel açıdan bakıldığında hızlı ve farklılaşan bir anlayışın hakim olduğunu, bununla beraber milliyetçilik fikrinin de farklılaştığını görmekteyiz. Çevresel milliyetçilik anlayışının, merkezi yapının ulus oluşturma profilinde gelenekselleşen şekil vermesi anlayışına destek olan bir beraberlik oluşturması, ilerleyen dönemde ortaya çıkacak büyük ayrışmanın temellerini de atmıştır. Tüm bunlara rağmen, merkezi seçkin ideolojiyle ekleme çabası ile yönetimle olan yakın ilişki, popülist milliyetçiliği yükseltmiştir. Milliyetçilik, 1990’lı yıllarda kendini iyiden iyiye hissettiren küreselleşme hareketi ile birlikte yeni bir yönelime girmiştir.

3.3.1980 SONRASI MİLLİYETÇİLİK VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUM

Türkiye’nin modernleşme çabası devam ederken, modernleşmenin tek elden takipçisi rolündeki bürokratik seçkin sınıf modernleşmeyi; halkın katılımı ile gerçekleştirilecek bir durum olarak görmekteydi. Bu manada “Yurttaşların” sınırları önceden belirlenmiş olan bir proje ile aydınlanacağı varsayılıyordu. Bu, vesayetçi

demokrasi olarak algılanan durum ve bu durumun tamamlayıcısı olarak ta görülen halkçılık ilkesinin algılanışı, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül tarihlerinde gerçekleştiren darbelerle ciddi değişim geçirmemiştir. Mevcut algı devam etmektedir. (Taşkın, 2002b: 570). Tamamen 1980 yılında gerçekleşen ve uygulanan darbe, geçmiş yıllarda uygulanan ideolojik tercihlerin bir devamlılığı noktasındadır. Bu anlamda uygulanan ideoloji aynı olacakken, aracı ve yardımcı aktörlerle birlikte, tehdit unsurları farklılık gösterecektir.

Türkiye’de merkezi bürokratik seçkinleri temsil eden ve askeri vesayetin ağırlıyla şekillenen merkezi yapı, 1960 yılında gerçekleştirdiği ihtilal sonrasında yönetimdeki etkinliğini 12 Mart 1970 Muhtırası ile restore etmeye çalışmıştır. Ordunun en üst düzeyde politik yönetime katılması kurumlaştırılırken, Milli Güvenlik Kuruluna bilgi verme yerine tavsiyede bulunma rolü biçiliyordu. (Heper, 2006: 170). Giderek artan bu toplumsal ve siyasal alana müdahil olma, 1980 darbesiyle en üst seviyeye çıkmıştı. 1980 sonrasında, cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi siyasal alan kontrol edilip dini alanda kominizmin yeni geçen tehlikesini tamamen silmek için İslami unsurların tekrar araçsallaştırıldığı bir döneme girilmişti. Sol ve milliyetçi unsurlar yerine İslami söylemler, milli devlet politikalarına sahip oluşumlar merkez tarafından destek görür hale gelmişti. 1980 darbesi sonrasında askeri yönetimin resmi ideolojiye yönelik restorasyonun Atatürkçülük fikrinin geleneksel yorumundan farklılaşmıştır. Bu farklılaşmayı Başkaya bir versiyon olarak yeni bir yönelime girmesini sağlayan hareket olarak yorumlar. Bu yapının 12 Eylül rejiminin bu işe girişmesine üç neden sıralar. Birincisi, Atatürkçülüğün geleneksel yorumunda sola karşı net bir tavır yoktu. Sol düşünce ile arasında sınır kesin çizgilerle ayrılmalıydı. Bu süreçte rejim Atatürkçülüğün yeni bir yorumunu getirmişti. İkincisi, radikal İslami akımların güçlendiği ortamda dine karşı geleneksel yaklaşımların da nüanse edilmesi gerekiyordu. Bu şekilde hem radikal İslam’a karşı hem de sol hareketlere karşı dini ABD’nin istediği devlet kontrolündeki İslam’ın iktidarda olduğu ülkelere sıcak ilişkiler kurmak için din üzerinde var olan baskının hafifletilmesi gerekiyordu. Türk-İslam sentezi bu paravan işlemi görünürken, gerçek kimliklerinin gizlenmesinde bir araç rolündeydi. Üçüncü nokta ise kalkınması bağımsız, anti-emperyalist unsurların tasviyesini yapmıştı. Özellikle İslami söylemlerinin artırılıp, imam Hatip Okulları’nın sayılarını artırılmasında, Diyanet

İşleri Başkanlığına ayrılan ödeneğin artmasında, bölgede İslami, komünizm ve radikal İslami akımlara karşı Türkiye'yi kullanma düşüncesi yatmaktadır. (Başkaya, 1997: 291-293). 1980 sonrasında bir anlamda milliyetçi çizgiden ve sol çizgiden ayrılan merkezi bürokratik elitler yeni araçlar olarak, İslami çizgide sentezci yaklaşımları çevreyle bütünleşmede ve yönetsel alanda ellerindeki gücü kullanılır şekilde hazır tutmada araçsallaştırmışlardır.

Türk milliyetçiliğinin eksenini, Türklüğü savunan milliyetçi yaklaşım, bu dönemden sonra, devletle sürekli uzlaşma eğiliminde olmanın ve devlete eklenmenin, ideolojik olarak kullanılmanın ağır travmasını yaşadı. 12 Eylül'de bu travmatik durumu öğrendi. Bu dönemden sonra tamamen kendi uygulamalarıyla ters düşecek şekilde, Milliyetçi Hareket Partisi gibi Türk-İslam sentezini savunan oluşumlar dağıtılıp tasfiye edildi. (Şen, 2008: 529-530). Bu dönemin milliyetçiliğe bir başka tesiri de, komünizmle mücadele ekseninde milliyetçi çizginin radikal tavırları, bir anlamda bu şekilde devleti öncül ve varlığını ona borçlu olarak eklentisellikte bulan düşüncenin yeni askeri rejimle tasfiye edilmesidir. Bu dönemden sonra yine milliyetçi söylem varlığını devam ettirecektir. Milliyetçiliğin varlığını devam ettirmesi, popülist yaklaşımlar sunarak, muhafazakar-İslami söylemle iç içe oluşu sayesinde olacaktır.

1980 ve 1990'lı yıllarda dünya bazında artan milliyetçilik hareketleri, millilik söyleminin ve milli birliği sağlamanın vatandaşlara kazandırılacak yeni donanımlarla, tekrar biçimlenmesini sağlamıştır. 1980 sonrasında makbul yurttaş oluşturmada, okullarda yeni bir evreye girilmiştir. 1985 yılında Talim Terbiye Kurulunun aldığı kararlarla orta okullarda sosyal bilgiler başlığı altında Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri adlı dersler okutulmaya karar verilmiş. Bu dönemde İslamiyet de pekiştirilen Yurttaşlık Vatandaşlık Bilgileri kitabında milleti oluşturan maddi unsurlara dil ve ırkın yanı sıra din de eklenmiştir. Ve din birliği, kaynaştırıcı unsur olarak kabul görmüştür. Ayrıca bu dönemde, makbul vatandaş profiline de uyacak bireyleri gerekli donanımı sağlamada ve milli birlik oluşturmada dahili ve harici tehdit unsurları Vatandaşlık Bilgileri kitabında tekrar tanımlanmıştır. Bu tehlikeler dünyasına karşı, militan yurttaş seferber edilmiştir. İç düşman bölücü ve yıkıcı unsurlar ile pekişmekte; dış unsurlar ve tehditler ise Batılı ülkelerin Türkiye üzerindeki emelleri ve bunlara ilaveten, herhangi bir komşumuzun Türkiye

üzerindeki emelleriyle millilik pekiştirilmeye çalışılır. Cumhuriyet döneminden bile daha fazla tehdit unsuru vardır. (Üstel, 2002: 282-283). Üstel’inde belirttiği gibi hem var olan homojenlik içerisindeki yapıyı korumak ve yeni dönemdeki sürece uygun stratejilere geçebilmek adına popülist milliyetçilik körüklenmiştir. Bu günümüze kadar devam eden bir yapıya bürünmüştür. Halen 2012 yılında liselerde okutulan ve 2013’te de müfredattan kaldırılan Milli Güvenlik Dersi’nde benzer tehdit unsurlarının varlığı devam etmekte kalmayıp sadece irticai faaliyetler eklenmiştir. Bu açıdan merkezi, ideolojik yapının araçları değişse de devamlılık sağlayan tutumuyla çevreyi ve siyasi alanı şekillendirici özelliğini koruduğu söylenebilir.

Merkezdeki milliyetçi muhafazakâr bir eksen çizme gayretleri devamında homojen bir toplum oluşturma yolunda atılan adımların da halen yürürlükte olduğunu gösterir uygulamaları mevcuttur. Özellikle 1982 anayasasındaki Türk milliyetçiliği tanımlarının anayasada nasıl yer alacağı noktasında farklı fikir ayrılıkları çıksa da 1961 anayasasındaki başlangıç bölümünde yer alan, Türk milliyetçiliği ifadesi, 1982’de Atatürk milliyetçiliğine dönüştürülürken, bu şekilde Türk milliyetçiliği tanımı yapılır. (Taşkın, 2002b: 581). Buradaki değişimin Turancı ya da ırkçı unsurlarla ülke dışında veya geniş coğrafyalarda yürütülecek bir anlayış yerine, ulusal sınırlar içerisinde makbul yurttaş oluşturma amacına uygun hareket tarzının devam ettirilmesini amaçlayan yaklaşım sunulmaktadır. Eğitim alanında daha önce atılan ve millilik söylemiyle ortaya çıkan dersler, çevresel düşman ülke tanımlamaları, Anadolu coğrafyasında ulusal bir toplum oluşturma adımıydı. Oluşacak bu toplum ise ulus olarak homojen Türk vatandaşlığı ile tanımlanmış bir ulus niteliğinde olmalıydı. Cumhuriyet döneminde ulus-devlet ve ulusal eğitim örtüşmesi hukuksal çerçevede de örtüşmeliydi. 1739 Sayılı Milli Eğitim Kanununun genel amacı; Türk milletinin bütün bireylerine öncelikli olarak birinci maddesine göre; Atatürk devrimlerine, anayasada ifade edilen Atatürk milliyetçiliğine bağlı, Türk milletinin milli, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren, ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yükseltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasa’nın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar yetiştirmektir. Konuk anayasada tanımlanan bu vatandaşın “süper vatandaş anlayışı, hukuk

mevzuatının bildik retoriğiyle açıklanacağı gibi, buyurgan ve biçimlendiriciliği gerçek durumlar ve pratik sonuçlara uygunluğu açılarından da yorumlanabilir.” (Konuk, 2011: 391) Şeklinde yorumlar. Bu homojen toplum fikrinin ve Türk vatandaşlığı profiline devam eden bir strateji ile uygulandığını göstermektedir. 1982 Anayasanın oluşturulmasında en etkili isimlerden Kenan Evren’ in “Atatürk bir milliyetçiydi; Fakat Atatürk bencil bir milliyetçi değildi. Çünkü onun milliyetçiliği ırkçı bir milliyetçilik değildi; tersine insanları birleştirme amacı taşıyan milliyetçilikti.”(Heper, 2010: 149). Bu topluluğu birleştirme gayretiyle de olsa, benimsenen milliyetçilik fikri aynı dönemde yükselen liberal ve mikro milliyetçi akımlarla birlikte, Türk toplumu içerisinde önemli çoğunluğu oluşturan Kürt toplumunda farklı milliyetçilik anlayışlarının tekrar filizlenmesine sebep olmuştur. Darbe sonrasında Kürt milliyetçileri diğer Kürt unsurlarının muhalefetini yavaş yavaş eritip, eskiden izlenen yöntemlerin bir devamlılığı ile devletle uzlaşma yerine çatışmayı önceliğe alan hareket içerisine girmişlerdir. 1980’ li yıllarda başlayan ve 1990’ lı yıllara kadar devam eden bu süreçte Türk milliyetçiliğiyle birlikte, milliyetçilik anlayışları, hızlı toplumsal değişmelerle birlikte farklı yönelimlere girmiştir. Bu dönemde iktidar olan ve siyasal alanda milliyetçilik olarak resmi ideolojiye uygun muhafazakâr bir çizgi çizen Özal dönemi; popüler milliyetçilik yönelimiyle, halk ve merkez arasında, Türk milliyetçiliği açısından tampon görevi görmüştür. Türk milliyetçiliğinde asıl toplumsal kopukluğu ve kırılmayı sağlayan 1990 sonrası yaşanan terör olayları olmuştur. Bu dönemde artan Kürt milliyetçiliğine karşı yükselen Türk milliyetçiliğinin merkezle bir taraftan bütünleşmesi sağlanırken, bir taraftan da kopukluğu artırdığı görülmektedir.

3.3.1 Yükselen Kürt Milliyetçiliği

19. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan Kürt milliyetçiliği, Türk milliyetçiliği gibi geç bir oluşum süreci izlese de ilk olarak varlığını Osmanlı devletinde göstermiştir. İlk oluşum yıllarında genelde kültürler bir özellik gösteren Kürt milliyetçiliği, 1914’ ten itibaren giderek siyasallaşan bir yönelime doğru girmiştir. Milli ve siyasi bazı talepler dile getiren 1914’teki Bidlis, Barzanye, Soran isyanları bu geçişin ilk adımlarının oluştuğunu göstermektedir. (Bozarslan, 2002: 841). Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ve devamında meydana gelen isyan hareketlerinin çıkış noktasını bu taleplerle başlayan milliyetçilik fikri atmıştır. Daha

önce belirttiğimiz gibi Osmanlı'daki etnik grupların hak ve özgürlük anlamında talep mekanizması isyandı. İmparatorluğun İslamcılık fikrinden uzaklaşarak Türkçülük fikrini benimsemesi sonrasında, İslam ortak paydasının da ortadan kalkmasıyla, diğer Müslüman etnik gruplar arasında yeni fikirlerin yaygınlaşması hızlanmıştır. Buna ilaveten var olan toplumsal uzlaşma da yaralanmış oluyordu. Bundan sonra Kürt milliyetçileri de diğer etnik grupların hak talep etme metotlarını kendilerine uygulamaya başladı. Kurtuluş Savaşı yıllarında İslam'ın kurtarılması ve saltanatın kurtarılması fikriyle kurulan kısa dönemli uzlaşma, savaş sonrasında uygulanan politikalar ve karşıt tepkileri neticesinde kısa sürede kopukluğa dönüştü. Bu kopukluğu Bozarslan Şerif Mardin'in merkez-çevre ilişkisi bağlamında yorumlar. 19. yüzyıldan itibaren sarsılmaya başlayan Osmanlı zımnî mukavelesinin yeniden üretilmesi anlamına gelen İmparatorluk geleneğinden ulus-devlet modeline geçişte tekabül eden süreçte, Kürt milliyetçiliğinin siyasallaşma, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ise alenen milliyetçi ve merkezîyetçi bir niteliğe sahip olması "zımnî mukavelenin " yeniden müzakeresini engelleyen faktördür. (Bozarslan, 2002: 841) Şeklinde yorumlar. Merkezin çevreyle olan kopukluğunun artmasında her iki milliyetçilik fikri de etkili olmuştur. Türk milliyetçiliği, Kürt meselesi olarak tanımlanacak sorunları beraberinde getirirken, Kürt milliyetçiliği de bundan beslenerek ayrı bir devlet ve millet oluşturma gayretindedir.

Tek parti döneminde etkili olan Türklüğü ve Türk ulusunu inşa sürecinde uygulanan politikalar, Kürt sorununun çözümünü yapamadığı gibi diyalektik süreçte, Türk milliyetçiliğindeki uygulamalar Kürt milliyetçiliğini körüklemiştir. Kürt milliyetçiliği de Türk milliyetçiliğinin merkezi yapısının ve çevresel Türk milliyetçiliğinin dönüşen yapısal özelliklerini içinde barındırmıştır. İlk dönemlerdeki İslami unsurlara bağlılıkla devam eden anlayış 1950'li ve 1960'lı yıllarda, sol hareketlere eklenerek varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Ayrıca, bir tek Kürt milliyetçiliği yerine 1960 sonrasında farklı Kürt milliyetçilik hareketleri oluşmaya başlamıştır. Bu farklılaşmanın başlıca nedeni, bölgede yaşanan Kürtler arasındaki farklılardan kaynaklanmaktadır. Bu farklılaşmaları; farklı coğrafyalarda yaşama, farklı mezheplere sahip olma, farklı lehçelerle konuşma ve farklı aşiretlere mensup olma gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır.(McDowall, akt. Heper, 2010: 177). Bu dönemden günümüze kadar var olan Kürt milliyetçilik tezlerine sahip olanlar ortak

bir milliyetçilik tezinde birleşmemişlerdir. Bu farklı Kürt milliyetçilik yorumlarını ayrı başlıklar halinde grupladığımızda üç farklı oluşum gözlemlenir. Birincisi, kültürel ve sosyo ekonomik yönden, aynı zamanda siyasal yaşama tamamen entegre olanların oluşturduğu grup. İkincisi, İslami hassaslıkları ön planda tutanların oluşturduğu grup. Son olarak 1980'li yıllardan sonra etkinliğini attıran, sol eklemleme yoluyla yeni bir yönelime giren, ayrılıkçı Kürt grubu olarak sınıflandırılabilir. Bu son dönemde PKK olarak örgütlenen ve Kürdistan İşçi Partisi olarak adlandırılan oluşum, etnik milliyetçi çizgide politikalar izlemektedir. (Heper, 2010: 179). Özellikle son dönemde etkinliği artan, 1990'lı yıllara damgasını vuran şiddet ve terör olaylarının arkasındaki tek oluşum olarak, bu ayrılıkçı Kürt milliyetçi hareketi göze çarpar. Bu dönem popülist, karşıt milliyetçiliğin de yükselmesinin dönemi olmuştur. Ayrıca farklılaşan Kürt hareketlerinin de kendi içinde çatıştığı bu dönemde ayrılıkçı hareket, egemenliğini sağlamlaştırmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk olabilecek unsurlar arasında gösterilirken Kürtler, 1980 yılından itibaren son olaylardan sonra yeterince sadık olmadıkları görüşüyle dönüşüm dairesinin dışında tutulmaları fikri, Türk milliyetçileri tarafından benimsenmiştir. Aynı dönemden itibaren Kürt milliyetçileri de Copeaux'un tabiriyle yeni bir gelecek için kendilerine yeni bir tarih keşfetmenin yollarını aradılar. (Çağlar, 2007: 63) Bu anlarda karşıt iki milliyetçilikle birbirinden koparak ve uzlaşma zeminini yavaş yavaş kaybederek, yoğun bir çatışma dönemine girdi.

1980 sonrası güdülen resmi politikalar sonrasında yok sayılan ve resmi anlamda Dağ Türkü gibi yapılan tanımlamalar, 1960'lı yıllarda geliştirilen söylemin devamı niteliğindedir. Kenan Evren'in, bu Kürt toplumunu tanımlamada karda yürürken çıkartılan seslerden hareketle oluşturulan tanımlaması, Kürt varlığının tanınması yerine, bir öteki Türk'ün varlığı ile Kürt varlığının açıklanmaya çalışıldığını göstermektedir. Özal zamanında üç beş çapulcu hareketi olarak adlandırılan PKK eylemleri giderek tırmanırken, Kürt sorunu ya da Güneydoğu Anadolu sorunu başlıklı yeni çalışmalar ve tanımlamalar bu varlığı tanıma noktasında merkeze baskı yapmaktaydı. 1990'lı yıllara gelindiğinde Kürt varlığını tanıma noktasında, merkez biraz daha esnek davranmaya başlayacaktı. Merkez milliyetçilik algısının etkisiyle Kürt meselesine iki şekilde bir yaklaşım ortaya

koymaktadır. İlk bakış açısı, Kürt meselesi esas olarak dışarıdan, daha ekseriyetle Avrupa'dan kışkırtılan bir meseledir. İkinci bakış açısı ise yeni yeni gündeme gelen 1990'lı yıllardan sonra da küçük söylemler şeklinde oluşmaya başlayan Kürt realitesini tanımaktır. Ancak bu gerçeklik yeterince belirgin olmadığı ya da ulus-devlet fikri temelini zedeleyeceği için hakka ve hukuka tercüme edilemezdi. Mevcudiyetini tanıyorum ancak, bu durumu hukuka tercüme edemem ya da etmeye henüz hazır değilim anlayışıdır. (Yeğen, 2002: 890). Bu noktada inkar edilen Kürt varlığı tanınarak, 1990'lı yıllarda oluşun süreçte çevresel hareketler bir anlamda merkez ile yakınlaşmaya çalışmıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde milliyetçilik fikir olarak dünya ölçeğinde tekrar yükselişe geçmiştir. Bu durum iki karşıt milliyetçiliğin Türkiye içinde de yeni yönelimini etkileyecektir. 1980'li yıllarda, özellikle Kürt milliyetçiliği anlamında temelleri atılan siyasal hareketler, 1984 yılındaki ilk eylemin ardından ortaya çıkan şiddet hareketleri, 2000'li yıllara kadar devam etmiştir. Kısa bir zaman öncesine kadar da aralıklı kesintilerle devam eden bu süreçte ölümün yaşandığı her olaydan sonra, iki toplum alanında da, milliyetçilik duyguları körüklenmektedir. PKK'nın, diğer Kürt milliyetçi hareketlerinden farklı olarak bu şekilde uzun bir süreçte varlık göstermesinde, Türk milliyetçiliğini taklit ederek ortaya çıkışı etkili görülmektedir. Kürt milliyetçiliği Türk milliyetçiliğinin Kemalist sembollerini Kürtleştirerek varlık sağlamaktaydı. Kürkleştirme yolunda toprak uğrunda ölenlerin olması ve bu toprağın vatanlaşması, ordu içinde disiplinleşen halkın bir millet olabilmesi, geçmiş zamanda yaşanan acılar, tarih direnişle başlar gibi söylemler kullanılmaktaydı. Cumhuriyetle özdeşleştirilen Türklüğün yaratılmasındaki yöntem, PKK tarafından Kürtlüğün yaratılmasında kullanılmıştır. Bir tarafta Türklüğün Ulu Önderi Mustafa Kemal Atatürkken, Kürtlerin güneşleşen önderi Abdullah Öcalan olmuştur. (Bozarslan, 2002: 862-863). Şiddet ve devamında yaşanan olaylar hem Kürt milliyetçiliğine yararken bir taraftan gelen şehit cenazeleri de karşıt milliyetçiliklerin tabanda yayılmasını sağlamaktadır. 1990'lı yıllar bu anlamda Kürt ve Türk milliyetçilik hareketlerinin benzer formlardan beslendiği ve giderek toplum içinde kopukluğun arttığı dönemi de simgelemektedir.

3.3.2 1990'lı Yıllarda Milliyetçilik

1990'lı yıllardan itibaren hızla yükselen yeni bir dünya düzenine geçişi de ifade eden olaylar yaşanmaya başladı. Tek kutuplu dünya denilecek ve Batı'nın

zaferini simgeleyen olayların yanında, küreselleşme gibi kavramsallar hızla yükselen değer haline geldi. Bu küreselleşme olgusuyla birlikte ulus-devlet formu iki sürecin tehdidi altına girdi. Bunlardan birincisi tüketim ve kültürel formların yekpareleşmesi ile insan hakları ve demokrasi gibi siyasal değerlerin küresel değerlerin hakimiyetini ifade eden evrenselleşmedir. İkincisi ise mahalli değerlerin, kimliklerin temel unsurları olarak yeniden inşasını ifade eder. Yerelleşmenin evrenselliğini ve ulus-devlet yapısında var olan tek kültürçülüğü sorgulayan, yeni tarih yazımları ortaya çıktı. (Çolak, 2006: 126). Bu anlamda hızla yayılan bu akımdan, Türk düşünce hayatı da etkilendi. Kendi içinde yeni dönemin getirdiği itirazlar ve yeniliklere adapte olacak fikir akımları geliştirmeye çalıştı. Çünkü küreselleşme dediğimiz dönemde, yeni hayat tarzları, hedeflerde aynılaşıma sağlayarak, milli kültürleri aşındırıp yok edeceği düşünülmektedir. Bu kültürlerin yüksek değerler temelinde, yeni bir dünya kültürü ortaya çıkaracağı iddiası ilgi toplamaktadır. (Atasoy, 2005: 364). Bu milli kültürün yok olacağı fikri ve yerellik unsurlarının giderek ön plana çıkması, milliyetçi tezlerin savunma durumuna geçerek farklı yönelime girmelerine sebep olmuştur. Burada, özellikle yeni kimlik oluşturma ve yeni kimlik tanımlamaları giderek önem kazanmıştır. Bir taraftan küreselleşmenin getirdiği imkanlarla birlikte ortaya çıkan tehditler, bir taraftan da kendilerini tanımlayabilecekleri ve güvenebilecekleri kimlik mekanları olarak milliyetçilik hareketleri güçlenmeye başlamıştır. (Atasoy, 2005: 364). Küresel ve egemen kültürün yanında kaybolma korkusu duyan yerel kimlikler ve kültürler, mikro ölçekte milliyetçiliklerin oluşmasına sebep olmuştur.

Bir ulus-devlet niteliğindeki Türkiye, bu döneme sorunlu girmişti. Tam anlamıyla toplumsal alanda oluşturulmuş bir mutabakat ve uzlaşma olmadığı gibi, Kürt milliyetçiliğinin tırmandığı bir dönemde tehdit olarak ayrılıkçı ve bölücü niteliklerde dış ülkelerin beslediği sorunsal olarak görülen bu problem, giderek çetrefilli bir durum olmaktadır. Bu açıdan Türk milliyetçiliği, bir taraftan yükselen Kürt milliyetçiliğinin ayrılıkçı hareketi karşısında, bir taraftan da diğer ülkelerin bu durum karşısındaki tavırları karşısında tavır almak zorundadır. 1980'li yıllarda başlayan ve 1990'lı yıllarda yükselmeye başlayan bilinçli bir şekilde bugünü yeniden inşa etme fikri, süreklilik kazanmaktaydı. Bu bir anlamda geçmişin sürekli değiştirilerek, geleceği şekillendirmeyi sürdürecektir oluşumları ortaya çıkarması olarak da

tanımlanabilir. Bu dönemde, Türkiye’de kimlik tanımlamalarında bu sürece paralel olarak yekpare Türk kimliği anlayışını reddederek ortaya çıkan Kürtçülük, devletin laik politikasına tepki gösteren İslamcılık, Sunnilerin devlet katında kabul görmesini benimsemeyen Alevilik gibi yeni kimlikler ve karşıt ortak hafızalar oluşturmaya yönelik yeni geçmişler ortaya çıkmaya başladı. (Çolak, 2006: 128). Yeni kimlik arayışları, merkez karşısında çevrenin kendini yeniden tanımlaması olduğu gibi, merkezin de yeni bir yönelime girmesini gerektiriyordu. Bu anlamda Türk milliyetçiliği veya merkezi yapı, bazı alanlarda kendini tekrar tanımlamaya girişti. İslami hareketlerin ve iktidar olma potansiyeline karşı çevrenin baskısına yönelik ulusal milliyetçilik olarak Kemalizm’in milliyetçiliğinin sol anlayışla sentezlendiği bir alan oluşturdu. Ayrıca bu merkez karşısında Türk - İslam sentezini savunan halk hareketi, çevreyi temsil eden milliyetçilik olarak yükseliyordu. Buna karşın Kürt milliyetçiliği de karşıt milliyetçi devlet baskısından yararlanarak yayılmaya ve genişlemeye başlamıştır.

Türkiye’nin kurulmasında merkezden çevreye doğru yönelen kuşkucu bakış küreselleşme ile tekrar aynı sorunu yaşar hale gelmiştir. Özellikle milliyetçiliğin giderek yükselmesi ve azınlık ve insan hakları konularının diplomatik materyal haline gelmesi gibi hususlar, merkezi milliyetçilik anlayışında var olan kuşkusuyla birlikte, var olma, gelecek kaygısı yaşama problemini de tetikliyordu. Rusya’dan ayrılan Türk devletleri ve Güneydoğu veya Kürt sorunundaki açmazlar milliyetçiliği tetikleyerek halk tabanına yayılmasını sağlıyordu. Hızlı şehirleşme, ve ekonomik imkanlardaki sınırlılıklar, popüler anlamda 1990’lı yıllarda milliyetçiliğin her alanda yükselişini hızlandırmıştır. Bir anlamda 1990’lı yıllar, farklılıkların birbirini beslediği ve ayrıştırdığı yıllar olma özelliğini içinde barındırmıştır. Günümüze, bu ayrışma ve kopukluk miras alınarak gelinmiştir.

3.3.3. Günümüzde Merkez - Çevre Bağlamında Milliyetçilik

2000’li yıllardan sonra başlayan siyasal değişimler, merkezi seçkinlerle birlikte çevre aktörler arasındaki gerilimi iyice artırmıştır. Aynı zamanda çevre, güçlü bir siyasal aracı parti kanalıyla kendini ifade edebileceği yönetsel zemini de yakalamış bulunuyordu. Toplumda bir o kadar gerilim ve kopukluk olmasına karşılık, yönetsel alanda çevreye yakın bir siyasal parti olarak iktidara geçen AKP, bürokratik seçkinlerle öncelikli olarak asıl iktidar mücadelesi verecektir. Bir çevresel

aktör olarak merkeze yerleşme gayretleri, öncesinde olduğu gibi merkez tarafından sürekli karşıt bir tepki ile geri çevrilecektir. Sivil Atatürkçü hareketler,1990'lı yıllarda Kürt etnik kimliği ve İslami cemaatlerin kamusal alanda artan görünümü, karşıt tepki ile etkilemeye çalışmışlardır. Bu “Sivil Atatürkçü” hareketler, bir anlamda da devletin resmi milliyetçilik konusundaki resmi reflekslerini de sürdürmektedirler. Avrupa Birliği süreciyle birlikte ortaya çıkan Kürt etnik kimliğini tanıma ve bu kimliğin kendini tanımlamasına izin verilmesi, aynı zamanda dini heterojenlik ve dini kimliklerin kamuda temsilinin engellenmemesi konusunda artan taleplere yönelik ortaya çıkan 28 Şubat süreci, ordu ve bürokratik seçkin kanadın, çevreye hala kuşkuyla yaklaşıldığını göstermektedir. Ve hala Cumhuriyetin inşa döneminde olduğu gibi bir tehdit algılaması duyarlılığında karşılık verilmektedir. (Yıldız, 2002:234). Bu anlamda merkez ve çevre gerilimi halen varlığını devam ettirmekle kalmayıp, Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle başlanan ulus-devlet oluşturma projesindeki korkular ve kaygıların sürekliliğini de devam ettirmiştir.

Burada devletçi ya da bürokratik seçkinlerin, sivil toplum alanında da faaliyet gösterecek toplumu ve çevreyi kontrol etme davranışına giriştikleri yeni bir süreçten bahsedebiliriz. 1990'lı yıllardan sonra yükselen çevresel değerlerin, merkeze ve yönetime kayma eğilimlerini yönlendirmek, baskılamak amacıyla sosyal yaşam alanlarının içlerine nüfus edecek sivil toplum faaliyetleri çoğaltıldı. Kemalist nizam, Atatürk'ün Cumhuriyeti kurmuş olduğu yıllarını hatırlatmak ve Kemalizm ruhunu yaşatmak maksadıyla anma faaliyetleri düzenlenerek, özellikle milli bayramların kendileri için, Kemalist laik gruplar için, ayrıca bürokratik seçkinler için özel anlamları olmaya başladı. Çevrenin Osmanlı'ya karşı yaptığı vurguların yerine, onlara tepki olarak Cumhuriyet'in kazanımları ve değerleri hakkında Kemalist geçmişin tekrar hatırlatılması amacıyla, laikliği tesis etmede toplumsal faaliyetler düzenlenerek, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği ve Atatürkçü Düşünce Derneği gibi sivil toplum örgütlenme ağı oluşturuldu. (Çolak, 2006: 142-143). Bu açıdan var olan gerilim ve kopukluk devam ederken, bu sadece yönetime sahip olup olmama şeklinde değil, geçmişten kaynaklanan ve Mardin'in kültür ve din anlayışından kaynaklanan toplumsal kopukluğun bir devamı niteliğini taşımaktadır. Ayrıca bunlara ilaveten uluslaştırma politikalarının ve milliyetçilik anlayışlarının ortaya çıkardığı kopukluk, toplumsal alanda devam etmektedir.

Merkeze yaklaşan yönetsel alan, ister istemez merkezin devletçi yapısının söylemi ve eğilimini de zamanla benimsiyor. Adalet ve Kalkınma Partisinin zaman zaman çevreyi temsil eden niteliğinin, önemle vurgulanmasına rağmen, merkezi bürokratik seçkinlerin devleti yönetme anlayışındaki tutumlarını da sergilediği görülmektedir. Kürt milliyetçiliğinin yükseldiği ve sorunun sarmal niteliğine dönüştüğü dönemde, merkezîyetçi refleks ve aciliyetçi önlem alma önerisiyle “Ya sev, ya terket” anlayışı çizgisindeki söylemler geliştirmesi, bu durumu ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımın sebebini toplumsal alanda hızla yayılma eğilimi gösteren milli hassasiyetleri göz önünde bulundurarak, parti tabanına hitap eden ve bu alandan, beslendiği tabanın da popülerleşen milliyetçilik duygularına hitap etmek amacıyla girdiğini söyleyebiliriz. Çoğunluk olarak muhafazakar ve milliyetçi bir çizgide politika uygulayan bu parti, var olan siyasal zemininde meşruluğunu bu söylemlerle güçlendirmektedir.

Bu dönemde ortaya çıkan bir başka yönelim de Kemalist milliyetçi çizgidir. Bu anlayış; ulusal, laik çerçevede sol milliyetçilik anlayışıyla merkezi bürokratik seçkinleri de temsil etmektedir. Ayrıca geçmişin ideolojik tutumlarının taşıyıcılığını da devam ettirmektedir. Bu ulusalcı-laik çizginin genel perspektifi, Mustafa Kemal’in yaşadığı dönem olan “Altın Çağa” benzer bir mücadele yıllarının bu dönemde tekrar yürütüleceği vurgusudur. Genelde ihanet ve hıyanet söylemlerine ağırlık vererek, bir milliyetçilik algısı oluşturulmaktadır. Laik, şehirli ve orta sınıflar arasında yaygınlaşan bu ulusalcı duyarlılığın oluşmasındaki tehdit unsurları, şu şekilde sıralanabilir. Birincil olarak, AKP iktidarından dolayı örtülü bir şeriat kaygısı yaşanmaktadır. İkincil olarak, özellikle Türkiye’nin AB sürecine girmesine yönelik atılan adımlardan sonra ortaya çıkan, ulus - devlet egemenliğinin altının oyulması kaygısı yer almaktadır. Bunlarla birlikte her geçen gün artan Kürt milliyetçiliği ve buna ilişkin çözüm süreciyle başlayan ülkenin bölünmesi kaygısı ve bunların hepsini bir arada birleştiren bir tehdit kaynağı olarak ortaya çıkan, Türkiye’yi istikrarsızlaştırarak bölgede egemenliğini sağlamlaştırmak isteyen Emperyalizm tehdit olarak görülmektedir. (Bora, 2009: 368). Merkezi temsil eden bürokratik seçkinleri kanadın geleneksel tehditleri güncelleştirerek ortaya çıkardığı görünüm, genel anlamda yeni bir yaklaşımla laik ve orta sınıf halk kitlesi arasında da yaygınlaşan bir ulus milliyetçilik anlayışının artmasını sağlamıştır. Burada beslenen

ve atf yapılan kaynak ise ikinci bir kurtuluş mücadelesinin verildiği mesajıdır. Bu mesaj her türlü basın yayın organları aracılığıyla verilirken, devlet yapısı içerisindeki çeteleşmelere karşı yapılan mücadelelerde, karşı devrim saptırması içerisinde taktiksel olarak kullanılarak tabanda yayılma ve destek kazanma stratejisi uygulanmaktadır.

Milliyetçiliğin ve her geçen gün halkın toplumsal alandaki söylemlerinin siyasal anlamda kullanılarak dönüşerek popülerleştiğini görmekteyiz. Bu dönemde milliyetçilik, sanal alem veya sosyal medya ve internet ortamında daha da yaygınlaşma eğilimine girmiştir. Milli hassasiyetlerin arttığı bir dönemde, her türlü karşıt unsur, düşman ya da tehdit unsuru olarak algılanmaya başlamıştır. Medya organları tarafından yapılan haberler ve her geçen gün tırmanan terör olayları halk kitlesinde milliyetçi yönelişleri hızlandırarak, milliyetçiliğin tırmandırdığını söyleyebiliriz. Adapazarı'nda yaşanan ve Ahmet Kaya resimli tişörtle dolaşan işçinin darp edilmesi. Emet'te inşaat işçilerinin PKK bayrağı açtığına ilişkin söylenti sonrasında yaşananlar, Fethiye'de kişisel husumetleri yüzünden başlayan kavganın etnik çatışmaya dönüştürme yönelimleri, bu milli hassasiyetler noktasında sanal ve yaygınlaşan milliyetçiliğin varlığını göstermektedir. Burada sanal alemde artan milliyetçilik çizgisi “Saldırgan, dayatmacı, slogan varı, egosantrik, kalıp yargılarla örülü, anti-entelektüalist bir dilin hakimiyeti vardır. Ve ‘düşünmenin’ ve ‘Argümantasyon’un yerine çoğunlukla komplo teorileri almaktadır. Takma isimle, tanınmadan en azından gıyaben atıp tutabilmenin ‘nefret ve linç ifadelerini geminden boşaltılması gibi.’” (Bora, 2009: 368). Niteliğe sahiptir. Bu söylemsel alanın genişlemesi milli hassasiyet duygusunun halk kitlesinde kullanılabilir potansiyel milliyetçilik duygularının oluşmasını sağlamıştır. Sanal ortamda fikirleşen milliyetçilik sadece tek taraflı değil, karşıt milliyetçi ya da öteki olarak düşünülen kitlelerinde milliyetçilik duygularını yükseltmektedir. Günümüzde Ulusalçı, Muhafazakâr, Milliyetçi, Türk-İslam sentezci veya Kürt milliyetçisi olarak tanımlanan unsurlar, kendilerini ifade etme ve potansiyel örgütlenme alanı olarak interneti, sanal alemini kullanmaktadırlar.

Türkiye’de 2000’li yıllar ve sonrasında geçmiş dönemden devam eden sürekliliklerin yanında, yakın dönem içerisinde hem merkez-çevre ilişkisinde hem de bu ilişkiye yön verecek aktörlerin düşünsel tutumlarında farklılıklar ortaya

çıkılmaktadır. Bir zamanlar kendini ifade etmede sınırlı imkânlarla sahip olan ve merkezde yer edemeyen anlayışlar merkeze yerleşebilmektedir. Dünyada var olan değişim rüzgârı ile birlikte Türk siyasal ve toplumsal yapısı da hızlı bir değişime girmiştir. Merkezde yer alan aktörler ise kendilerini çevre unsuru olarak görme eğilimlerine girmiştir. Özellikle küreselleşmeyle birlikte gelinen noktada “Kültürde standartlaşmaya dayanan ulus-devlet açısından çok kültürlülük ve heterojenlik istekleri milli kimlikte sorunlar yaratmaktadır.” (Şen, 2008: 539). Kendini ulus-devlet formunda tek kimlikte tanımlarken, yeni dönemde yerel olan ve yerel unsurların kültürel varlığının ön plana çıktığı, homojen bir toplum yerine, çok kültürlü ve kendi alanında özerk yapılanmaların varlığının ön plana çıktığı, bir anlayış hakim olmaya başladı. Bu anlamda milliyetçilik artık homojen tek bir ulus inşası yerine, birçok unsurun kendi içinde yaşadığı bir mikro ölçeğe büründü. Bu durum merkezde yer alan ulus-devlet formuna uyan Türk Milliyetçiliğinin günümüzde de yaşayacağı sıkıntıyı da beraberinde getirdi. AB süreci gibi faaliyet alanında çok kültürlülük ve yerel kimlikleri ifade edip yaşatma anlayışı ön plana çıkarken, geleneksel Türk milliyetçiliği bu durumdan olumsuz yönde etkilendi. Orhan Türkdoğan’ın “Son yıllarda ülkemizde ‘kültür’ gerçeği gündeme geldiğinde Türk aydınlarının önemli bir kesimi, kimlik arama sürecinin bir parçası olarak etnik kültürü mikro-milliyetçilik istikametinde adeta körüklemişlerdir.” (Türkdoğan, 2006: 145). İfadeleri var olan durumu anlatmaktadır. Ayrıca Türkdoğan bu döneme ilişkin: Türk kimliği üzerinde yapılacak tartışmaların akademik anlam da bir çok yararının olacağını düşünmekteyim der ve “Bir toplumun birliği ve iriliği uğruna ödenen fedakarlıklar gelip geçicidir. Yabancı kokulu ideolojiler ve emeller uğruna bu harcanmamalıdır. Günümüzde “Türküm” demek adeta suç haline gelmiş, tüm milli değerler erozyona uğramıştır.”(Türkdoğan, 2006: 145). şeklinde Türk milliyetçiliğinin sıkıntıları üzerine önemli tespit te bulunur.

Osmanlı’da başlayarak, Türkiye’de toplumsal uzlaşma oluşturma yolunda merkez-çevre arasındaki kopukluk Kurtuluş Savaşı yıllarından günümüze kadar devam etmektedir. Bazen uzlaşmanın, bir anlamda yakınlaşmanın sağlandığı görülmektedir. Fakat bunun yanında toplumsal alanda tam bir bütünleşmenin oluşmadığını söyleyebiliriz. Mardin bu kopukluğun devam etmesinden ziyade “Türkiye için tehlike, kopukluğun bölük pürçüklük taşıyan çizgilerinin devam edip

gitmesi değil, daha geniş bir ölçüde, siyasal partiler gibi daha kapsayıcı ve ulusal yapılar ile sendikalar gibi yatay olarak bütünleşmiş şebekelerin kendi eğilimleri içinde parçalanmasıdır.” (Mardin, 2010b: 77). şeklinde ifade eder. Bu noktada yapılması gereken kopukluk ya da uzlaşı zeminini engelleyen etmenlerin iyi analiz edilip ortaya konulmasıdır. Bu kopukluk sadece, kültürel ve dinsel anlayışların farklılıklarından kaynaklanmayıp, milliyetçilik anlayışından kaynaklanan öğelerde varlığını devam ettirmektedir.

SONUÇ

Türkiye’de oluşturulmaya çalışılan modernleşme hareketini anlamada Batı modernliğinin iyi okunarak analiz edilmesi gerekmektedir. Batı medeniyeti 17. yüzyıldan itibaren kendi iç dinamikleriyle toplumsal alanda ve ekonomik temellerden de beslenerek dönüşüm içerisine girdi. Batı geçmişe oranla farklı bir toplum yapısı oluşturarak siyasal, ekonomik ve tüm kurumsal ilişkilerini bu toplumsal yapı üzerine inşa etmeye başladı. Var olan geleneksel yapılar bir bir dönüşerek ve değişerek yeni düzene geçişte aktif rol oynadılar. Bireysel aydınlanmanın ve pozitif bilim anlayışının hakim olduğu, akli temel alan rasyonalitenin egemenliğinde inşa edilen toplum, bir anlamda modernitenin temsilcisi durumuna yükseldi. Batı artık kendi içinde yaşadığı toplumsal değişimi, rasyonel aydınlanmanın öncülüğünde sürdürdü ve tüm dünyaya örnek olacak şekilde toplumsal değişim sürecinde önemli ölçüde yol aldı. Batı bir anlamda Fransız İhtilali’yle de bu dönüşümün siyasal ayağını tamamladığını ilan ediyordu. Bu aynı zamanda bir toplumsal yapı olarak ortaya çıkan modernleşme sürecinin sonucu olan, modern devletin de ilanı durumundaydı. Uzun bir sürede feodal yapıdan ekonomik nedenlerden kaynaklanan bir kopuşla dönüşüme başlayan toplumsal yapı, kendi iktidar gücünü elinde bulunduracak ve geleneksel devlet düzenini kökten değiştirecek bir oluşuma dönüştü. Artık Fransız İhtilali’yle ulus-devletler çağı diyebileceğimiz modernleşmenin devlet yapısı olarak ortaya çıkan yapılar birer gerçeklik haline gelmişlerdir.

Bu modern devlet yapılarının oluşmasında toplumun merkezini oluşturan yapılar ile çevresel aktörü durumunda olan halk kitlesi arasında gerilim ve kutuplaşmalar önemli yer tutmuştur. Şerif Mardin bu karşı karşıya gelmeler sonucunda bir toplumsal uzlaşma sağlama kültürüyle oluşan ulus-devletlerin her geçen gün yayılır seyir izlediğini ve bir anlamda modern bir devlet olmanın ancak bu yapıyla sağlanacağı fikrinin öne çıktığını belirtir. Modernlik içerisindeki evrensellik anlayışı yayılcı yönüyle yakın çevreden uzak çevreye doğru bir genişleme çizgisi çiziyordu. Modern ulus-devletler, modernizmin bu ilerlemeci ve evrensellik yaklaşımını çok iyi kullanarak, var olan diğer yapıları da kendilerine benzeme zorunluluğuna itiyorlardı. Bu modernizmin, aynı zamanda modernizm sonucu ortaya çıkan ulus- devlet formlarının zaferiydi.

Modernleşme olgusunun sonucu olarak ortaya çıkan ulus-devletler milliyetçilik fikrinde yayıcısı durumuna geldiler. Fransız İhtilali'yle oluşan ulus-devlet formları hem modernleşmenin bir sonucuyken, ortaya çıkan ulus fikri ise yeni süreçte modern devletin belirleyici özelliği olacaktır. Bu süreçte çevreden merkeze yerleşen aktörler başrolü üstlenecekler. Var olan çok uluslu yapılar ve imparatorluklar yerini, belirli bir bölge üzerinde dinsel misyonlarını bir tarafa bırakmış, laik ve seküler anlayışla yürüten milli devletlere bırakıyordu. Bu dönemden sonra modernleşmek isteyen ve modernliği yakalamaya çalışan toplumlar benzer süreçleri yaşayarak ulus-devlet formlarına dönüşmeliydi. Bu süreç milliyetçilik anlayışını körüklemiştir. Ayrıca çok uluslu yapılarda çevresel unsurlar olarak varlık gösteren zümrelerin, merkezi yapıya karşı kopmayı ve çatışmayı da göze alarak ayrılıkçı hareketleri başlatmalarını hızlandırmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'da Batı'da meydana gelen bu değişimlerden ister istemez etkilenmiştir. İçinde bulunduğu toplumsal yapının çok çeşitliliğini dini temeldeki millet yapısıyla şekillendirmeye çalışan geleneksel oluşum, güçlü merkezi yapının çevresel aktörler tarafından ve çevre güçler tarafından hızla baskı altına alınmasını sağlamıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde modernleşme hareketleri başlamıştır. Osmanlı Devleti'de, Batı karşısında bir şekilde geri kalmışlığını fark edince, modernleşme hareketlerine girilmiştir. Devlet yönetimi tarafından, ortaya çıkan gerileme ve dağılmayı önlemede, Batılı değerlere sarılmayı, teknik ve askeri alanda girişilen modernleşme çabalarıyla bu durumun aşılacağı fikri benimsenmiştir. Her ne kadar modernlik hareketleri olarak şekillenen ıslahatlar ve reformlar bürokratik seçkinler tarafından değişik şekillerde uygulansa da istenilen sonuca ulaşamamıştır. Osmanlı'da Batılı devletlerden farklı olarak modernleşme, halk ve toplumsal kaynaklardan ortaya çıkan bir ihtiyaçla yakalama yerine, Batı'dan geri kalınmışlığın anlaşılmasıyla birlikte devletçi seçkinler tarafından benimsenen ve uygulanan program olarak görülmüştür. Bu modernleşme süreçlerindeki temel ayırım bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Mardin'e göre Batı'nın kendi iç süreçleriyle ortaya çıkan karşı karşıya gelmeler zamanla uzlaşmayı doğururken, Osmanlı'da devletçi seçkinlerin toplum için toplumu şekillendirme gayretleri hiçbir zaman uzlaşma ile sonuçlanmamıştır. Kültür ve din ekseninde var olan karşı karşıya gelmeler çatışmalara ve kopukluklara neden olmuştur. Şeklinde tespitite bulunur. Bir anlamda

da Osmanlı modernleşmesinde çizilen bu yön ilerde Türkiye Cumhuriyeti'nde de benzer uygulamaları beraberinde getirecektir.

Osmanlı kendi toplumsal yapısı içerisinde başlayan milliyetçilik fikirlerini reform ve ıslahatlarla bastırmaya çalışmıştır. Dağılma döneminde fikri akımlar olarak merkezin ortaya attığı Osmanlıcılık, İslamcılık ve nihayetinde Türkçülük fikirleri son gelinen noktada merkezinde toplumsal alanda milliyetçilik çizgisine kaydığını göstermektedir. Çevrede azınlıklarda ve gayrimüslim unsurlarda öncelikli başlayan milliyetçilik fikri, toplumsal yapıdaki “Zımni Sözleşmeyi” ilk bozucu etkiyi ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte bu toplumsal yapıyı korumaya yönelik ortaya atılan Osmanlıcılık fikri, ulus-devlet olarak ayrılan ve Balkan Savaşları'yla Osmanlı'ya büyük darbe indiren ayrılıkçı hareketlerle son bulmuştur. Bu dönemde Osmanlı toplumu içerisinde özellikle Türk etnik kökenli unsurlarda karşıt milliyetçilik fikride gelişmeye başladı. Bu durum İslamcılık fikriyle bir bütünlük oluşturma hareketi olarak merkez tarafından tekrar şekillendirilmeye çalışıldı. Fakat Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Osmanlı tebaası içerisindeki İslam dinine sahip farklı unsurlarında ayrılıkçı tutumları merkeze artık Türkçülük fikrinin yerleşmesine sebep oldu. Bize bu süreç çevrede başlayan ve merkezi alana yerleşen Türkçülük fikrinin bir siyasal akım olarak toplumsal uzlaşmayı oluşturmada ve bir ulus fikri yaratmada, modernleşme çizgisinin toplumsal ihtiyaçlarından kaynaklanan bir oluşumla ortaya çıktığı fikrini vermez. Türkçülük fikri merkezi seçkinlerin önceki alışkanlıklarının bir devamı olarak var olanı şekillendirmede ve sorunları çözmeye araçsallaştırılmış bir anlayışla benimsenir. Ziya Gökalp ve Yusuf Akcura gibi fikir önderlerinin de etkisiyle oluşan bu fikir, merkezin var olan toplumu şekillendirmede izleyeceği yeni usulün de belirleyicisi olmuştur. Modern ve Batılı ulus-devlet şekli bizde de modernliğin bir sonucu olarak oluşacaktır. Ulus-devlet formuna uygun bir devlet yapısı ancak Türkçülük anlayışı temelleriyle kurulabilir. Temel düşünce bu fikre dayanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan toplumsal değişimler karşısında çok uluslu bir yapıdan, tek uluslu bir yapıya geçme fikri benimsenmiştir. Var olan son durumun korunması ve gelecek dönem için yapılacak çalışmalarda bu fikir çok anlamlı ve stratejik bir usul olarak görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde son yıllarda yönetim alanında etkili olan bürokratik seçkinci çevrenin askeri yönünün ağır bastığı bir dönemde, merkez ve çevre

arasındaki kopukluk savaş yıllarında azalma göstermiştir. Ancak gayrimüslim unsurlardan gelen ayrılıkçı yönelim ve milliyetçilik fikirleri bu unsurlarla olan kopukluğu iyiden iyiye artırmıştır. Bu anlamda merkez çevreyle hem yakınlaşmakta iken, farklı etkilerden dolayı merkez çevreye kuşkuyla yaklaşma eğilimi güdüyordu. Bu kuşkucu tavır Cumhuriyet dönemi ve günümüzde de sürececek yaklaşımın başlangıcıdır.

Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı'nın savaştan yenik ayrılması sonrasında Anadolu coğrafyasında başlayan kurtuluş mücadelesinin kahramanı oluyordu. Mustafa Kemal İhtihat ve Terakki içerisindeki kadrolardan oluşan bir grubun içinde bulunduğu oluşuma önderlik ediyordu. Mustafa Kemal, milli mücadeleyi yürütürken çevrenin desteğini kazanarak bir uzlaşma sağlama hususlarına öncelik vermişti. Bunu yaparken de İslami söylemleri içinde barındıran, saltanatı düşman istilasından kurtarma söylemi geliştirdi. Saltanatı düşman işgalinden kurtarma söylemi toplumsal uzlaşmayı büyük oranda sağladı. Bu başarı zamanla milli mücadelenin kazanılması sonucunu doğuracaktır. Aynı zamanda milli olarak nitelendirilen bu mücadelenin sonunda Mustafa Kemal daha önce etkisini hissettiği Türkçülük hareketleri doğrultusunda yeni bir devlet oluşturma yönelimine girdi. Muhalif kanadı etkisiz hale getirerek merkezi alanı Cumhuriyet kadroları diyebileceğimiz Osmanlı bürokratik seçkin kanadın benzer bir yönünü teşkil eden yapıyı oluşturdu. Savaş kazanılmıştı; artık yapılması gereken Anadolu coğrafyasında teritoryal yapıya sahip ulus-devlet inşa etmektir. Bunun içinde var olan yapı modern Batılı bir yapıya dönüştürülmeliydi. İlk atılacak adım ulusal bir devlet ve seküler laik toplum temellerini inşa etmektir. Bütün reform ve devrimler bu yönde uygulanacaktı. Bu uygulamayı yapabilmek için Misak-ı Milli sınırları içinde türdeş ve homojen bir toplum oluşturulmalıydı. Bu ilerde oluşacak ayrılık ve parçalanmaya karşı alınacak önlemdi. Çok uluslu olmak yerine Türk milletinin temel alındığı yapıda tek uluslu bir devlet formu oluşturulmalıydı. Ayrıca Batı'nın gelişmesini sağlayan bilimin ilerleyici yolunu yakalamak İslam'la olan bağın kesilmesine bağlıydı. Yapılması gereken belliydi; İslam'ı unsurların varlığını kaldırarak, Türklük bilincini geliştirmek. Bu kalıba uymayan etnik yapıları da bunun içine bir şekilde adapte etmektir. Bu Osmanlı'dan kalan tepeden inmeci bir anlayışla toplumu şekillendirme düşüncesinin sürekliliğini koruduğunu da göstermekteydi. Merkezi yapı çevreyi şekillendirilecek

nesne gözüyle görüyordu. Bu ayrım Osmanlı'da da vardı. Bir anlamda Cumhuriyet döneminin ulus-devlet oluşturmaya yönelik tek partili dönemde uyguladığı siyaset milliyetçi bir merkezin, çevreyle olan kopukluğunu artırmıştı. Osmanlı'daki kopukluk Cumhuriyet'e de geçmiş, merkez ve çevre arasındaki kopukluğu giderecek kurumların varlığı bu dönemde görülmemiştir. Bu dönemin en önemli özelliği devletçi seçkinler tarafından belirlenen milliyetçilik anlayışının makbul vatandaşı ortaya çıkarmada bir araç olarak görülmesiydi. Bu vatandaş kalıplara uyarsa istenilen başarı sağlanmış ve cumhuriyet vatandaşı profili doğrultusunda Batılı ve medeni bir yönelim kazanılmış sayılmaktaydı. Bu çevre tarafından kabul görülmeince kendi kabuğuna çekilme ve kendini koruma refleksi gelişti. Aynı zamanda çevrenin kendi milliyetçilik anlayışını geliştirmesine sebep oldu. Bu yıllarda ortaya çıkan Kürt milliyetçiliğini bu anlamda okumak gerekir.

Kemalist milliyetçi çizgide uygulanan bu dönüştürme çabaları çok partili hayata geçişle birlikte yeni bir yönelime girmiştir. Siyasal alanda çevrenin yönetime geçmesiyle birlikte, bürokratik seçkinlerin yeni yöntemlerle merkezi elde tutma ve çevreyi şekillendirme gayretlerinin oluşmasına neden olmuştur. Demokrat Parti döneminde çevrenin merkezle yaklaşması gibi bir durum ortaya çıksa da sadece Demokrat Parti çevresel söylemle iktidarını sağlamlaştırmıştır. Fakat bürokratik seçkinler bu uygulamaların rahatsızlığından kurtulmada, ellerindeki yeni güç alanı olan, askeri darbe yolunu seçtiler. Bu yol yaklaşık 2000'li yılların başına kadar devam ederek, vesayetçi bir yöntemle merkezin çevreyle olan yaklaşmasını tamamen bir kopukluğa sürükledi. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren 1960 darbesi ve sonrasında her on yılda bir gerçekleşen askeri darbelerle şekillenen merkezi bürokrasi; çevreye kuşkuyla bakma anlayışını devam ettiriyordu. Kültürel farklılıklardan kaynaklanan zenginlik yerine, homojen bir toplum oluşturma yolunda tek tipleştirmeye yönelik çevreyi baskılama, şekillendirme anlayışı halan devam ediyordu. Merkezin temsil ettiği şekillendirici milliyetçilik anlayışı, merkezde semboller, şekiller ve söylemler üzerinden yürütülmüştür. Türk - İslam sentezli, çevresel Türk milliyetçiliğine uyan, halkı içine alacak muhafazakâr milliyetçi bir çizgi, bu süreçte henüz merkez tarafından kabullenilmemiştir. Ayrıca çevrenin bu anlayışları merkez tarafından sürekli cumhuriyete ve Türkiye Devletine yönelik iç tehdit unsuru olarak görülmüş ve gösterilmiştir.

Günümüzde 1980 lerden başlayarak yükselen muhafazakâr ve milliyetçi çizgi ile Kürt milliyetçiliği çevresel aktörler olarak merkezin ulusal söylemli milliyetçilik anlayışı ile sürekli çatışma içerisinde. Yakın döneme kadar tüm bürokratik çevrenin şekillendirdiği ulusalcı merkezi yapının iç tehdit algılamasında var olan şeriat ve bölünme kaygısı, emperyalist tehditle birleşince çevreye karşı kuşkulu bakış varlığını devam ettirmektedir. Ve bu bakış bütünleşmeden ziyade kopukluğu artırıcı etkiye sahiptir. Toplumsal gruplar arasındaki derin ayrılıkların bu şekilde sürdürüldüğü söylenebilir. Ayrıca günümüzde dünyada giderek artan ve geniş toplumsal yapıları etkileyen yerel milliyetçilik söylemleri yayılma eğilimindedir. Mevcut bu durum toplumsal yapımız içerisinde, toplumsal uzlaşının sağlanmasını zorlaştırmaktadır.

2000 yılından sonra yaşanan süreçte çevresel aktörlerin yönetsel alandaki baskısının artmasıyla birlikte, bürokratik kadrolardaki seçkin kanadın temsil ettiği oluşum, yavaş yavaş farklı bir unsur olarak ulusal çizgideki sivil toplum yapılarına kaymıştır. Çevre, siyasal alanda İslami, muhafazakâr ve kısmen milliyetçi yönelime sahip bir siyasal taşıyıcı olarak, merkezi baskılamaya devam etmektedir. Bu anlamda merkezi yapı ile çevresel unsurlar arasında görünen çatışmalar varlığını devam ettirmektedir. Bu çatışmaların günümüzdeki görünümü din ve kültürel temellerle birlikte milliyetçilik kanalından da devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akagündüz, O ve Yılmaz, S. (2011). *Kürtler Neden Devlet Kuramaz*, İstanbul : Milenyum Yayıncılık
- Akça, G ve Hülür, H. (2005). İmparatorluktan Cumhuriyete Toplum ve Ekonominin Dönüşümü ve Merkezleşmenin Dinamikleri, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* , Sayı : 17 Bahar . ss,311-341
- Akça, Ü. (2003). *Küreselleşme Sürecinde Türk Milliyetçiliği Dünü , Bugünü Yarını* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi : İstanbul
- Akçura, Y. (2012). Üç Tarz –ı Siyaset , M.Türköne. (Drl.) , *Milletler ve Milliyetler içinde*. İstanbul : Etkileşim yayınları.ss, ,229-246
- Akman, A. (2002). Milliyetçilik Kuramında Etnik ve Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı , T.Bora. (Ed.) . *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce : Milliyetçilik içinde*. Cilt 4 , İstanbul : İletişim Yayınları.ss, 81-90
- Aksakal. H. (2010). *Türk Modernleşmesinin Ambivalent Doğası: Modernleşme , Milliyetçilik, Medeniyet İlişkisi Üzerine Türkiye'yi Okumak*. <http://www.diewelt-dertuerken.de/ZfWT /journals/1/articles/81/submission/editor/81-334-3-ED.doc>
- Aktar, Ç. (2002). Osmanlı Kozmopolitiziminden Avrupa Kozmopolitizmine Giden Yolda Ulus Parantezi, T.Bora. (Ed.). *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce : Milliyetçilik içinde*. Cilt 4 , İstanbul : İletişim Yayınları. ss, 77-80
- Aktaş, Ü. (2009). İslamcılık ve Sosyalizm T.Bora, M.Gültekingil . (Ed.) *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce: Dönemler ve zihniyetler içinde*. Cilt 9 , İstanbul : İletişim Yayınları. ss, 722-757
- Anderson, B. (2012). Milli Bilincin Kaynakları, Millet Nedir ? , M. Türköne (Derleyen). *Milletler ve Milliyetçilikler. İçinde*. İstanbul : Etkileşim yayınları. ss, 95-108
- Arık, R.O. (2012). Milliyet İdeolojisi, Millet Nedir ? , M. Türköne (Drl.). *Milletler ve Milliyetçilikler. İçinde*. İstanbul : Etkileşim yayınları. ss, 295-308
- Arlı, A.(2006). Merkez Çevre Paradigmasının Sınırlılıkları Üzerine Notlar. *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı,105, ss, 96-128
- Aslan, S. ve Yılmaz, A. (2001). Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm . *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , Cilt . II, Sayı , 2 , ss, 93 -108.
- Atabay, M. (2002). Anadoluculuk, T.Bora. (Ed.) . *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce : Milliyetçilik içinde*. Cilt 4 , İstanbul : İletişim Yayınları.ss, 515-532
- Atasoy, F . (2005). *Küreselleşme ve Milliyetçilik*, İstanbul : Ötüken Neşriyat

- Atatürk, M. K. (2012). Millet , Millet Nedir ? , M. Türköne (DrI.). *Milletler ve Milliyetçilikler. İçinde.* İstanbul : Etkileşim yayınları. ss, 257 - 266
- Atiker, E. (1998). *Modernizm ve Kitle Toplumu* , Ankara: Vadi Yayınları.
- Başkaya, F. (1997). *Paradigmanın İflası* ,(6. Baskı.). İstanbul : Doz yayınları
- Belge, M. (2004). Batılılaşma : Türkiye ve Rusya. U. Kocabaşoğlu. (Ed.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce : Modernleşme ve Batıcılık İçinde.* Cilt . 3. İstanbul : İletişim Yayınları. ss, 43-67
- Belge, M. (2009). Türkiye de Siyasi düşüncenin ana çizgileri, T. Bora, M.Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye de siyasi düşünce : dönemler ve zihniyetler. içinde..* Cilt , 9 , İstanbul : İletişim yayınları. ss, 39-62
- Berkes, N. (1978). *Türkiye’de Çağdaşlaşma.* İstanbul : Doğu Batı yayınları
- Berman, M. (2002). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor.* (5. Baskı.).(U.Altuğ ve B.Peker Çev.) İstanbul : İletişim Yayınları.
- Beşikçi, İ. (2010). *Resmi Tarih Tartışmaları -6-*. (2. Baskı.). İstanbul : Maki Basın Yayın.
- Bolay, S. H. (1996). *Felsefi doktrinler ve Terimler Sözlüğü.* (6.Baskı.). Ankara : Akçay Yayınları.
- Bora,T. & Canefe, N. (2002). Türkiyede Popülist Milliyetçilik , T.Bora. (Ed.). *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce : Milliyetçilik içinde.* Cilt 4, İstanbul : İletişim Yayınları. ss, 635-650
- Bora, T. (2009). Türkiye de Faşist İdeoloji . T. Bora ve M.Gültekingil . (Ed.) . *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce : Dönemler ve Zihniyetler içinde.* Cilt 9 , İstanbul : İletişim Yayınları. ss, 348-369
- Bottomore, T. (1987). *Siyaset Sosyolojisi.* Erol M. (Çev.). Ankara: Teori yayınları.
- Bozarslan, H. (2002). Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898-2000) T.Bora (Ed.) *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce , Milliyetçilik içinde.* Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 841-870
- Bulaç, A. (2004). İslamın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli, Y.Aktay (Ed.). *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce : İslamcılık içinde.* Cilt 6 , İstanbul : İletişim Yayınları. ss, 48-67
- Copeaux, E. (2002). Türk Milliyetçiliği : Sözcükler, Tarih, İşaretler. T.Bora. (Ed.). *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce : Milliyetçilik içinde.* Cilt 4 , İstanbul : İletişim Yayınları. ss, 44-52
- Çağlar, O.(2007). *Milliyetçilik ve Türkiye’de Milliyetçilik Akımları* (Yayınlanmamış YL. Tezi) Atılım Üniversitesi Ankara.

- Çaha, Ö. (2008). *Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi* . İstanbul : Plato Yayınları.
- Çaylak, A.(1998).*Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen Bir Şerif Mardin Çözümlemesi*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Çelik, B. N. (2002). Kemalizm: Hegomonik Bir Söylem, A. İnel. (Ed.). *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce. Kemaalizm içinde*. Cilt 2. İstanbul : İletişim Yayınları. ss, 75-91
- Çelik. F, Fidan, S ve Şahin, K. (2011). Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri : Birokrasi . *Sdü . Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 23 Mayıs. Ss, 113 -128.
- Çetinkaya, B. A. (2002). Modern Türkiye nin Felsefi Kökenleri, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* , Cilt 9 . Sayı 2 , Sivas, ss, 65- 91
- Çiğdem, A .(2004). Türk Batılılaşma'nı Açıklayan Bir Kavram: Türk Başkanlığı , Batılılaşma Modernite ve Modernizasyon, U. Kocabaşoğlu. (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık İçinde.*, Cilt . 3. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, (68 – 81)
- Çolak, M. (2002). *Merkez Çevreyi Yeniden Düşünmek: 1923–1980*, (Yayınlanmamış YL . Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Çolak, Y. (2006). 1990'lı Yıllar Türkiye'sinde Yeni – Osmanlılık ve kültürel çoğulculuk tartışmaları, *Doğu Batı içinde*. Yıl 9 . Sayı 38. Ss, 125-144.
- Çulhaoğlu, M. (2004). Modernleşme Batılılaşma ve Türk Solu, U. Kocabaşoğlu. (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık İçinde* . Cilt.3. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 170-188
- Danişmend, İ. H. (2012). Milletlerin Tarifindeki İhtilatlar, Millet Nedir ?, M. Türköne (Drl). *Milletler ve Milliyetçilikler. İçinde*. İstanbul: Etkileşim yayınları. ss, (317-326).
- Deren, S. (2002). Türk Siyasal Düşüncesinde Anadolu İmgesi, T.Bora. (Ed.), *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce Milliyetçilik İçinde*. Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 533-540
- Featherstone, M. (2005). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Mehmet Küçük. (Çev.), (2 . Baskı). İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Fuller, E, G ve Barkey, H, J. (2011). *Türkiye'nin Kürt Meselesi*. H.Kaya. (Çev.) .İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Gellner, E. (2012a). Millet Nedir ?, M. Türköne. (Drl). *Milletler ve Milliyetçilikler. İçinde*. İstanbul: Etkileşim yayınları. ss, 83-94
- Gellner, E. (2012b). *Milliyetçiliğe Bakmak*. S.Coşar, S, Özertürk ve N. Soyarık (Çev.), (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Georgeon, F. (2002). Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler: Suyu Arayan Adamı Yeniden Okurken, Ziya Gökalp, T. Bora. (Ed.). *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde*. Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 23-27
- Giddens. A. (2005). *Ulus Devlet ve Şiddet*. Atay. C. (Çev.). İstanbul: Devrin Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Modernliğin Sonuçları*, (4. Baskı.), Ersin Kuşdil (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göçek, F .M. (2002). Osmanlı Devletinde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu Sosyolojik Bir Yaklaşım, Ziya Gökalp, T. Bora. (Ed.). *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde*. Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 63-76
- Gökalp, Z. (2012). Türkçülük Nedir, Millet Nedir ?, M. Türköne. (Drl.). *Milletler ve Milliyetçilikler İçinde*. İstanbul: Etkileşim yayınları. ss, 247 - 256
- Göktürk, E. D. (2002). 1919 – 1923 Dönemi Türk Milliyetçileri. T.Bora. (Ed.). *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde*. Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 103-116
- Göle, N. (2004). Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine, U. Kocabaşoğlu. (Ed..) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce : Modernleşme ve Batıcılık İçinde* . Cilt . 3. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 56-67
- Göle, N. (2008). *Mühendisler ve İdeoloji: Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*. (4.Baskı.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gönenç, L. (2006). 2000 li Yıllarda Merkez-Çevre İlişkilerini, Yeniden Düşünmek. *Toplum ve Bilim dergisi*, Yıl: 2006, Sayı: 105, ss, 129 – 152
- Günel, E. (2011). Türkiye de Siyaset ve Demokrasi. M.Zincir Kıran (Ed.) *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı içinde*. 2.Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık. ss, 153 – 186
- Gündoğan, A. O. (2002). Devlet ve Milliyetçilik. *Doğu Batı, İçinde*, Sayı 21. Ss, 193- 208
- Güney, A. (2006). Sinema ve Milliyetçilik. *Doğu Batı, içinde*, Yıl. 10, Sayı, 39. Ss, 209-228
- Güngör, E. (2012). Milliyetçilik ve Medeniyetçilik Millet Nedir?, M. Türköne. (Drl.). *Milletler ve Milliyetçilikler. İçinde..* İstanbul: Etkileşim yayınları. ss, 309-316
- Habermas, j. (2010). “İdeoloji” Olarak Teknik ve Bilim, Tüzel, M.(Çev.). (7.Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Heper, M. (2006). *Türkiye’de Devlet Geleneği*. M.Soyarık. (Çev.). (2. Baskı). İstanbul: Doğu Batı yayınları.

- Heper, M. (2010). *Devlet ve Kürtler*, K.Göksel (Çev.). (3.Baskı.). İstanbul: Doğan Kitap.
- İçli, G. (2001). Küreselleşme ve Kültür. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2001. Cilt 5. Sayı: 2. ss, 163-172
- İnalçık, H. (1998). Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı. *Doğu Batı Düşünce Dergisi, içinde*. Sayı: 5. ss, 11-24
- Kale, N. (2002). Modernizmden Postmodernist Söylemlere Doğru. *Doğu Batı Düşünce Dergisi, içinde*. Sayı 19. ss, 31-51
- Kaliber, A. (2004). Türk Modernleşmesinin Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma üzerine. U, Kocabaşoğlu. (Ed.). *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık içinde*. Cilt.3. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 107-124
- Kapani, M. (2008). *Politika Bilimine Giriş*. (21.Baskı). İstanbul: Bilgi yayınları.
- Kaplan, İ. (1999). *Türkiye de Milli Eğitim İdeolojisi*, İstanbul: İletişim yayınları.
- Karakaş, M. (2006a). *Küreselleşme ve Türk kimliği*. Ankara: Elips Yayınları.
- Karakaş, M. (2006b). Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği, *Doğu Batı İçinde*, Yıl. 9. Sayı. 38. ss, 56-76
- Karakaş, M. (2007). *Türk Ulusçuluğunun İnşası*. Ankara : Elips Yayınları .
- Karpat, K. H. (2008) *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal değişim ve Nüfus*. S.Akile. Zorlu, Durukan ve Kaan Durukan (Çev.). (2.Baskı.) Ankara: İmge Kitapevi.
- Kedourie, E. (2012). Milliyetçilik ve Self – Determinasyon: Millet Nedir?, M. Türköne. (Drl.). *Milletler ve Milliyetçilikler İçinde*. İstanbul: Etkileşim yayınları.ss, 109-128
- Keyman, F. (2009). Şerif Mardin Okumak: Modernleşme, Yoruma Bilgisel Yaklaşım ve Türkiye, A.Öncü ve O.Tekelioğlu (Drl.) , *Şerif Mardin'e Armağan* (2. Baskı.). İçinde. İstanbul: İletişim yayınları. ss, 37 – 63
- Koçak, C. (2009). Yeni Osmanlılar ve I. Meşrutiyet. Mehmet, Ö. Alkan (Ed.) *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi içinde*. Cilt1.(8.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 72 -82
- Kohn, H. (2012). Milliyetçilik Fikri, Millet Nedir?, M. Türköne. (Drl). *Milletler ve Milliyetçilikler İçinde*. İstanbul: Etkileşim yayınları. ss, 129-146
- Kongar, E. (2000). *21. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. (25.Basım.). İstanbul: Remzi Kitapevi.

- Kongar, E. (2004). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Konuk, O. (2011). Bir Sorun ve Çözüm Kaynağı Olarak Türk Eğitim Sistemi. M. Zincir Kıran .(Ed.). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı içinde*. 3.Baskı Bursa: Dora Yayınları. ss, 383-396
- Köker, L. (2004). *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*. (6.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köktaş, M. E. (2011). Türkiye de Din ve Siyaset: Demokratikleşme Sürecinin Bir Problem Alanı. M. Zincirkıran. (Ed.). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, içinde*. (2. Baskı). Bursa: Dora Yayıncılık. ss, 187-218
- Köseoğlu, N. (2002). Türk Milliyetçiliğinin İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri, T.Bora. (Ed.). *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde*. Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 208-225
- Köseoğlu, N. (2012). Milliyetçilik, Millet Nedir?, M. Türköne. (DrI.). *Milletler ve Milliyetçilikler İçinde*. İstanbul: Etkileşim yayınları. ss, 327-334
- Küçükömer, İ. (2007). *Düzenin Yabancılaşması*. (5.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Leca, J. (1998). *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Serin İdemem. (Çev.). İstanbul: Metris yayınları.
- Lewis, B. (1991). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. M, Kıratlı.(Çev.). (4.Baskı.) Ankara: T.T.K. Basım evi.
- Luxsemburg, R. (2010). *Ulusal Sorun, Ulusların Kendi Yazgısını Tayin Hakkı ve Özerklik*. Osman Akınhay. (Çev.). İstanbul:Belge Yayınları.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesine Doğuşu*. M.Türköne, F.Unan, İ. Erdoğan. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2006). *Türk Devrinde İdeoloji ve Din*. M, Türköne ve T.Önder. (DrI.). Türkiye'de Din ve Siyaset. İstanbul: İletişim yayınları.
- Mardin, Ş. (2007). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Mardin, Ş. (2009a). Türkiye'de İletişimin Modernleşmesin Erken Bir Safhası Üzerine Bazı Notlar. M, Türköne ve T, Önder. (DrI.). *Türk Modernleşmesi*. (19. Baskı.). İçinde.. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 141 – 174
- Mardin, Ş. (2009b). Batıcılık. M, Türköne ve T, Önder. (DrI.). *Türk Modernleşmesi* (19. Baskı.). içinde. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 9-11
- Mardin, Ş. (2009c). 1856 Islahat Fermanı. M, Türköne ve T, Önder. (DrI.). *Türk Modernleşmesi*. İçinde. (19.Baskı.). İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 14-15

- Mardin, Ş. (2009d). Yeni Osmanlılar Hareketi. M, Türköne ve T, Önder. (Dr.). *Türk Modernleşmesi*. (19.Baskı.). İçinde. (14-15). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2009e). İttihat ve Terakki. M. Türköne ve T, Önder. (Dr.). *Türk Modernleşmesi*. (19. Baskı). İçinde. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 97-100
- Mardin. Ş. (2009f). İslamcılığın Ortaya Çıkışı. M.Türköne ve T.Önder. (Dr.). *Türk Modernleşmesi* (19.Baskı.) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 90-93
- Mardin, Ş. (2009g). II. Abdulhamid Devrinde Milliyetçilik. M, Türköne ve T, Önder. (Dr.). *Türk modernleşmesi*. (19. Baskı.). İçinde. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 94 – 95)
- Mardin, Ş. (2010a). Sivil Toplum. M, Türköne ve T, Önder. (Dr.l). *Türkiye de Toplum ve Siyaset*. (17. Baskı.). içinde. İstanbul: İletişim yayınları. ss, 9-21
- Mardin, Ş. (2010b). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkisi. M, Türköne ve T, Önder. (Dr.l). *Türkiye de Toplum ve Siyaset*. (17. Baskı.). içinde. İstanbul: İletişim yayınları. ss, 35-77
- Marshall, G. (2003). Sosyoloji Sözlüğü, Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, (Çev.) . Ankara: Bilim ve sanat yayınları.
- MazıCı, N. (2002). 27 Mayıs Kemalizmin Restorasyonu mu ? U, Kocabaşoğlu. (Ed.). *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce: Kemalizm içinde*. 3.Baskı. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 555-569
- Mete, Ö. L. (2002). Türk Milliyetçiliğe Sivil Bir Bakış. T, Bora. (Ed.). *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde*. Cilt. 4. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 696-705
- Oron, B. (1997). *Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli*. Ankara: Bilgi yayınları.
- Ortaylı, İ. (1997). Devlete Nasıl Bakmalı? , *Doğu Batı, içinde*. Sayı 1. ss, 11-16
- Özdoğan, G. G. (2012). Dünyada ve Türkiye de Turancılık. T, Bora. (Ed.) . *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde*. Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 388 – 395
- Özel, İ. (2011). *Üç Mesele*. (21. Baskı.). İstanbul: Şule Yayınları.
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları*. İstanbul: Sarmal yayınları.
- Özkırımlı, U. (2002). Türkiye de Gayri Resmi ve Popüler Milliyetçilik, T, Bora. (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde*. Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 706-717
- Özkırımlı, U. (2010). *Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar, Eleştirel Bir Müdahale*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Paşa, S. H. (2011). *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, M. E. Düzdağ (Drl.). 7. Baskı
İstanbul: İz Yayıncılık.
- Poggi, G. (2012). *Modern Devletin Gelişimi*. Şule Kurt ve Binnaz Toprak. (Çev.).
(6.Baskı.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Renan, E. (2012). Millet Nedir?, M, Türköne. (Drl). *Milletler ve Milliyetçilikler.
İçinde*. İstanbul: Etkileşim yayınları. ss, 43-58
- Sarup, M. (2004). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*. Güçlü, A.(Çev.). (2.Baskı).
Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sezer, B. (1988). *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. İstanbul: Sümer Kitapevi
Yayınları
- Shils, E. (2002). Merkez ve Çevre. Yusuf Ziya Çelikkaya. (Çev.). *Türkiye Günlüğü*,
Yıl: 2002, Sayı:70. ss, 86-96
- Smith. A. D. (2010). *Milli Kimlik*. Bahadır Sınar Sener. (Çev.) (6. Baskı.). İstanbul:
İletişim yayınları.
- Şen, F. (2008). *Türk Siyasal Kültüründe Millet Algısı ve Milliyetçilik*. ()
Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi: Ankara.
- Tabakoğlu, A. (2011). Osmanlı, İctimai Yapısının Ana Hatları. M. Zincirkıran. (Ed.
) . *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı İçinde*. (2.Baskı.). Bursa:
Dora yayınları. ss, 19-40
- Tan, A. (2011 . Kürt Sorunu, Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik. (8. Baskı) .
İstanbul: Timaş Yayınları.
- Taşkın, Y. (2002a). Anti-Kominizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm, T.
Bora. (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde*. Cilt 4.
İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 618-634
- Taşkın, Y. (2002b). 12 Eylül Atatürkçülüğü Yada Bir Kemalist Restorasyon
Teşebbüsü Olarak 12 Eylül. U. Kocabaşoğlu. (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi
Düşünce Kemalizm İçinde*. Cilt 2. 3.Baskı. İstaanbul: İletişim Yayınları. ss,
570-583
- Tekeli, İ. (2004). Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi. U. Kocabaşoğlu. (Ed.).
Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık içinde. Cilt 3.
İstanbul: İletişim yayınları. ss, 19- 42
- Topçu, N. (2010), *İsyah Ahlakı*. M. Kök ve M. Doğan. (Çev), (5. Baskı.). İstanbul:
Dergah Yayınları.
- Topçu, N. (2012) . Milliyetçilik, M, Türköne. (Drl.). *Milletler ve Milliyetçilikler
içinde*. İstanbul: Etkileşim Yayınları. ss, 281-293

- Touraine, A. (2007). *Modernliğin Eleştirisi*. Hülya Tufan. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2006). *Etnik Sosyoloji*. (5. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Türköne, M. (2012a). *Milletler ve Milliyetçilikler*, İstanbul: Etkileşim yayınları.
- Türköne, M. (2012b). İttihat- ı İslam, İttihat – ı Osman ve Milliyetçilik. M. Türöne. (DrI.). *Milletler ve Milliyetçilikler içinde*. İstanbul:Etkileşim yayınları. ss, 205-227
- Türköz, E. N. (2011). *Türkiye’de Muhafazakar Kimliğinin İnşası*. (Yayınlanmamış Y.L tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi: Afyonkarahisar.
- Uzun, T. (2003). Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirmesi. *Doğu Batı içinde*. Yıl : 6 sayı :23 ss, 131 – 154
- Ülken, H. Z. (1963). *Tarihi Maddeciliğe Reddiye*. İstanbul: İstanbul Yayınları.
- Ünivar, K. (2002). Ziya Gökalp. T, Bora. (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce : Milliyetçilik içinde*. Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları.ss, 28-36
- Üstel, F. (2002). Türkiye Cumhuriyetinde Resmi Yurttaş Profilinin Evrimi. T, Bora. (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde*. Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 275-283
- Üstel, F. (2009). II. Meşrutiyet ve Vatandaşın İhtiyacı. M, Ö, Alkan. (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi içinde*. Cilt 1. (8.Baskı): İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 166- 179
- Vergin, N. (2004). *Siyaset Sosyolojisi: Kavramları, Tanımlar, Yaklaşımlar*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Weber, M. (2012). Millet. M. Türköne. (DrI.). *Milletler ve Milliyetçilikler. İçinde*. İstanbul: Etkileşim yayınları. ss, 59 – 68
- Yeğen, M. (2002). Türk Milliyetçiliği ve Kürt Sorunu. T.Bora. (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde*. Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 880-892
- Yıldırım, E. (2012). *Hayali Modernlik, Türk Modernliğinin İcadı*. (2.Baskı). İstanbul: Doğu Kitapevi Yayınları.
- Yıldırım, Y. (2008). Osmanlı Modernleşmesinde Cemaat – Toplum Yapılaşması: Yeni Osmanlı Düşüncesi Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 10. Sayı 2. ss, 1-22
- Yıldırım, Y. (2012). *Şerif Mardin Işığında Türkiye’de Sivil Toplum ve Modernleşme*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

- Yıldız, A. (2002). *Kemalist Milliyetçilik*, A. İnel. (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm içinde*. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları. ss, 210-234
- Yıldız, A. (2010). *Ne Mutlu Türk’üm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları*. (1919-1938). 4, Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, A. (1996). *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Yücedağ, İ. (2010). Nilüfer Göle’de Batı – Dışı Modernliği Anlamak. *e,şarkiyat Elektronik Dergisi* Sayı 3. Nisan. ss, 69 – 83
- (<http://www.e-sarkiyat.com/makaleler/3.Sayı/ibarahimyucedag.pdf>)
- Zürcher, E. J. (2010). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Yasemin Soner. (Çev.). (25. Baskı.). İstanbul: İletişim Yayınları.